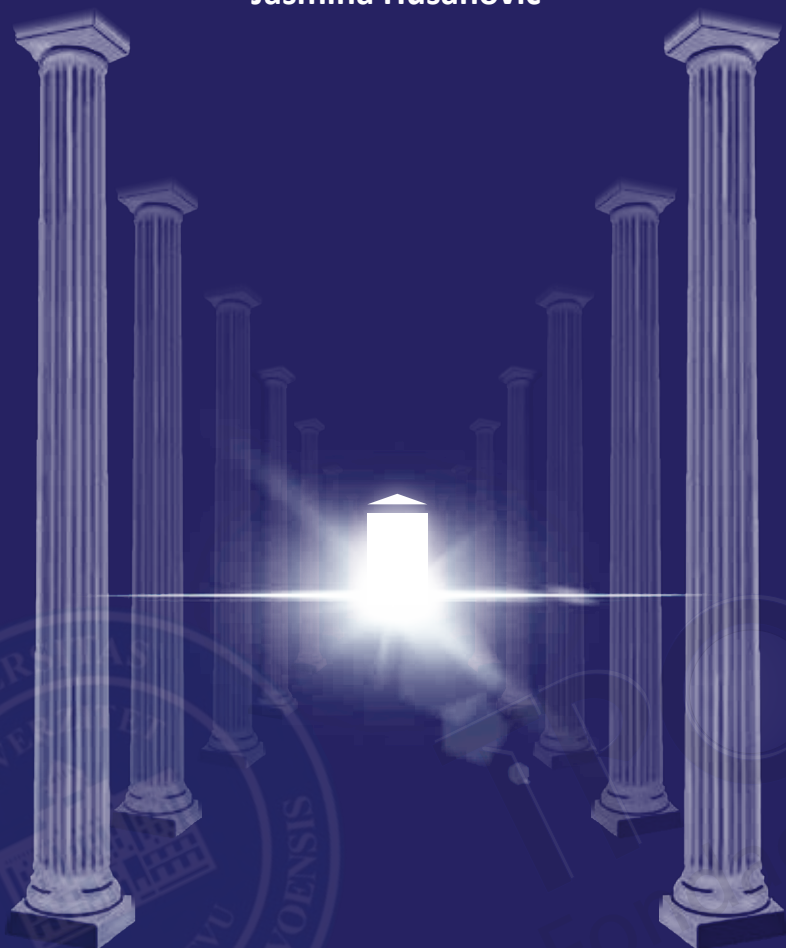

UPRKOS STRAHU I TIŠINI: UNIVERZITETI PROTIV RODNO ZASNOVANOG NASILJA

Urednice

Zilka Spahić Šiljak
Jasna Kovačević
Jasmina Husanović

TPO
Fondacija

UPRKOS STRAHU I TIŠINI: UNIVERZITETI PROTIV RODNO ZASNOVANOG NASILJA

Urednice

Zilka Spahić Šiljak

Jasna Kovačević

Jasmina Husanović

Sarajevo, 2022.

TPO
Fondacija
www.tpo.ba

Impresum

Uprkos strahu i tišini: univerziteti protiv rodno zasnovanog nasilja

Izdavač: Univerzitet u Sarajevu

Suizdavač: TPO Fondacija

Urednice: Zilka Spahić Šiljak

Jasna Kovačević

Jasmina Husanović

Lektura b/c/h/s: Emina Kamenarević

Lektura engleski: Aida Spahić

DTP, naslovnica: Neven Misaljević

Štampa: Amos graf d.o.o.

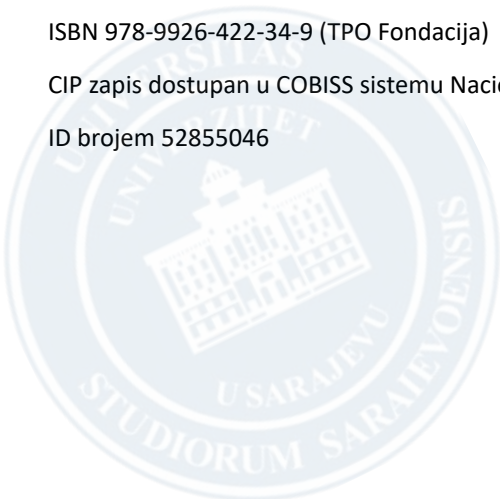
Sarajevo, 2022. godina

ISBN 978-9958-600-84-5 (Univerzitet u Sarajevu)

ISBN 978-9926-422-34-9 (TPO Fondacija)

ČIP zapis dostupan u COBISS sistemu Nacionalne i univerzitetske biblioteke BiH pod

ID brojem 52855046

Sadržaj

Uvod

Zilka Spahić Šiljak, Jasna Kovačević i Jasmina Husanović	9
--	---

Plenarna izlaganja

Biljana Kašić Epistemičko nasilje vs. rodno uvjetovano nasilje na sveučilištu: susjecišta i protuslovlja	21
Kirsten Campbell On Violence as a Feminist Problem: Producing Knowledge on Sexual and Gender-based Violence	31
Anna Bull Tackling Faculty/Staff Sexual Misconduct in Higher Education in the UK	41

TEMAT I. Teorijska uporišta i rodno osjetljivi metodološki pristupi u istraživanju

Jasna Kovačević Teorijski i metodološki izazovi u istraživanju rodne diskriminacije i rodno zasnovanog nasilja na univerzitetima	51
Jasmina Husanović The Challenges of Intersectionality: Researching Equality in Higher Education ..	63
Zilka Spahić Šiljak Feminist Critical Approaches in Gender-Based Violence Research	71

TEMAT II. Rod i jezik

Daniela Jurčić i Ružica Ljubičić Rodna neravnopravnost u jeziku: kratka analiza medijskog diskursa u Bosni i Hercegovini	83
Aleksandra Savić i Dalibor Kesić Jezička politika na univerzitetu kao dio rodno osviještenih politika	93

TEMAT III. Rodni stereotipi u kulturi i obrazovanju

Dragana Pejović

Porodično nasilje kao oblik rodno zasnovanog nasilja: otpori i stereotipno razumijevanje nasilja nad ženama 103

Milena Aćimić Remiković

Tradicionalna i kulturna tolerancija na nasilje nad ženama: primjer Crne Gore 113

Marjana Harcet

Gender equality at the Faculty of Theology and University of Ljubljana 121

TEMAT IV. Mediji, obrazovanje i rodno zasnovano nasilje

Viktorija Car i Barbara Ravbar

Mediated Blame-Game: Media Reporting on Violence against Women 135

Daria Heljić

Online uznemiravanje i cyber nasilje u visokom obrazovanju 143

Sanja Grbović

Rodno zasnovano nasilje u Crnoj Gori tokom pandemije virusa COVID-19: uzroci, posljedice i pitanja odgovornosti 152

Hristina Cvetinčanin Knežević

Senzibilisanost mehanizama za sprečavanje i zaštitu od seksualnog uznemiravanja počinjenog posredstvom informaciono-komunikacionih tehnologija na Univerzitetu u Beogradu tokom pandemije virusa COVID-19 .. 159

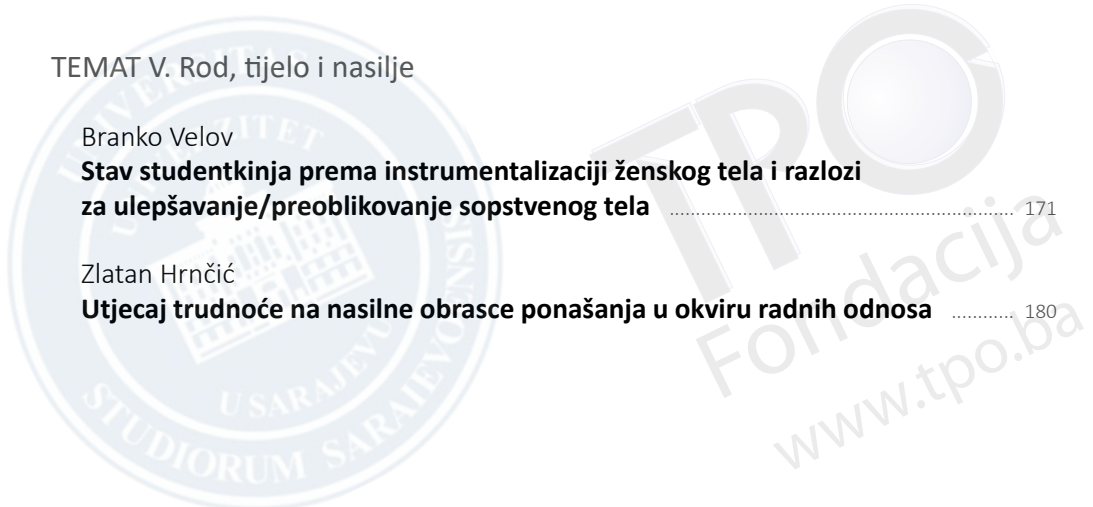
TEMAT V. Rod, tijelo i nasilje

Branko Velov

Stav studentkinja prema instrumentalizaciji ženskog tela i razlozi za ulepšavanje/preoblikovanje sopstvenog tela 171

Zlatan Hrnčić

Utjecaj trudnoće na nasilne obrasce ponašanja u okviru radnih odnosa 180

TEMAT VI. Seksualno uznemiravanje u akademskom okruženju

Edisa Gazetić

Užasi studiranja: akademske zajednice u službi mizoginije 191

Dijana Malbaša, Tanja Ignjatović i Mirjana Mitić

Zaštita studentkinja i studenata od seksualnog uznemiravanja na fakultetima u Srbiji – izazovi u uspostavljanju regulative i poverenja 200

Karolina Lendák-Kabók, Dragana Vujović, Vladimir Todorović i Johanna Tóth

Zlostavljanje kao endemska pojava u akademskim krugovima: o uzrocima problema 209

TEMAT VII. Rodna ravnopravnost, institucionalne politike i profesionalni život

Jasmina Bešlagić, Amela Čolić, Albin Muslić i Nikola Findrik

Seksualno uznemiravanje – terminološke dileme i problemi definiranja kroz prizmu normativne regulacije u Bosni i Hercegovini 221

Irina Stamatović

Zastupljenost žena u istraživanjima vještačke inteligencije 231

Davorka Topić Stipić i Ivana Primorac Bilaver

Paradigme vodstva u visokom obrazovanju 238

Jovana Grahovac, Ivana Pajčin, Mila Grahovac, Jovana Milutinović, Nataša Tančić, Lidija Jevrić i Sanja Podunavac-Kuzmanović

Rodni balans u akademskoj zajednici 246

Summary 255

Kontakti autora/ica 257

Uvod

Zilka Spahić Šiljak
Jasna Kovačević
Jasmina Husanović

Rodno zasnovano nasilje je globalni problem i utječe na živote žena i muškaraca, na njihovo zdravlje, karijeru, funkcionalnost te na psihološku i ekonomsku dobrobit. Žene su, proporcionalno gledano, najviše pogođene i imaju strahove od nasilnika, od ponovnog napada, od gubitka posla, ali i od šutnje porodice i zajednice. Šutnja se tumači kao znak odobravanja i prihvaćanja i ponekad je teže podnijeti šutnju okoline koja ne reagira na nasilje nego samo nasilje koje osoba preživljava. Da bi se napravila promjena, važno je ovo pitanje ozbiljno adresirati u obrazovnim programima škola i univerziteta u kojima se također događaju različiti oblici rodno zasnovanog nasilja.

Univerziteti bi trebalo da budu sigurna mjesta za sve, mjesta na kojima se promiče nulta stopa tolerancije na nasilje, ali velik broj nastavnog i administrativnog osoblja te studenata i studentica i dalje vrlo malo zna o rodnoj ravnopravnosti i rodno zasnovanom nasilju (Spahić Šiljak et al., 2022). Iako je većina univerziteta u Bosni i Hercegovini i regiji usvojila gender akcione planove (GAP) tokom 2021/2022. godine, predstoji im ozbiljan rad na prevenciji i promjeni organizacijske kulture i zavjere šutnje i ignoriranja.

Podršku u ovim procesima orodnjavanja visokog obrazovanja 19 univerziteta ima kroz UNIGEM (Univerziteti i gender mainstreaming) projekt koji vodi TPO fondacija. Jedna od aktivnosti u okviru ovog projekta je i Međunarodna konferencija pod nazivom "Uprkos strahu i tišini: univerziteti protiv rodno zasnovanog nasilja", održana 6. i 7. maja 2022. godine na Univerzitetu u Sarajevu. Organizatori konferencije su TPO fondacija i Univerzitet u Sarajevu, a suorganizatori: Univerzitet u Banjoj Luci, Univerzitet u Bihaću, Univerzitet Donja Gorica, Univerzitet u Istočnom Sarajevu, Sveučilište Hercegovina, Sveučilište u Mostaru, Univerzitet "Džemal Bijedić", Univerzitet u Novom Sadu, Univerzitet u Tuzli, Sveučilište u Zagrebu, Univerzitet u Zenici, Internacionalni univerzitet u Travniku.

Bosna i Hercegovina, Hrvatska, Srbija i Crna Gora potpisale su Istanbulsku konvenciju i imaju nacionalne zakone o zaštiti od nasilja u porodici i zaštiti od diskriminacije, ali provedba međunarodnih i domaćih pravnih normi je na vrlo niskom nivou. Počinitelji nasilja najčešće ne budu prijavljeni i sankcionirani, što je poruka žrtvama da od prijavljivanja nema koristi. Da bi se takvo stanje promijenilo, potrebno je, između ostalog, intenzivnije raditi na primjeni zakonskih normi kroz rodno osviještene

politike, obrazovne programe, kampanje, ali i rodno osviještenu proizvodnju znanja. Na Konferenciji su se stoga okupile znanstvenice i znanstvenici sa Balkana kako bi predstavili rezultate svojih teorijskih promišljanja i empirijskih istraživanja o pitanjima rodno zasnovanog nasilja na univerzitetima i kako bi zajedno djelovali uprkos šutnji i ignoriranju. Na ovaj način otvoren je još jedan kanal regionalne saradnje između akademskih institucija koje djeluju u sličnom kulturološkom ozračju i suočavaju se sa sličnim problemima rodno zasnovanog nasilja.

Radovi izloženi na Konferenciji sakupljeni su u ovom zborniku i strukturirani su u osam tematskih cjelina, uz plenarna predavanja specijalnih gošći iz Velike Britanije i Hrvatske.

Plenarna keynote predavanja

Biljana Kašić u svom radu pod naslovom “Epistemičko nasilje vs. rodno uvjetovano nasilje na sveučilištu: susjecišta i protuslovlja” iz feminističke perspektive artikulira prijepore i poveznice epistemičkog i rodno zasnovanog nasilja na univerzitetima. Iako je osnivanje ženskih i rodnih studija važan iskorak u integriranju rodne ravnopravnosti, autorica naglašava da unutar polja ovih programa treba praviti poveznice feminističke teorije i nužnosti spoznajnog zahtjeva kako bi se pokazalo da je rodno zasnovano nasilje nedopustivo. Da bi se, kako autorica pojašnjava, “provjetrila” akademska atmosfera i mijenjali obrasci autoritarno-mizogine moći akademskog kadra na univerzitetima, potrebno je afirmirati feminističke epistemologije onkraj određenih disciplina koje se bave rodним pitanjima i dekonstruirati institucionalne sheme poučavanja u korist kritičko-emancipatorske pedagogije.

Kirsten Campbell u svom radu analizira problem nasilja kao veliki feministički izazov u smislu proizvodnje znanja o seksualnom i rodno zasnovanom nasilju, naročito u smislu kompleksnih vidova bijega patrijarhalne moći od preuzimanja odgovornosti za to nasilje. Pozivajući se na teoretiziranje Cynthije Enloe o povijesnim iskustvima ženskog pokreta oko imenovanja i politiziranja zloupotrebe moći u akademskoj sredini, ali i u mirovnom aktivizmu, autorica pokazuje kako je teklo generiranje ispravnih konceptualizacija oko ovog problema da bi se efektivno politički djelovalo. U tom pravcu, fokus ovog rada je na trenutnim debatama u polju feminističkog znanja oko seksualnog i rodno zasnovanog nasilja, te na današnjim resursima i preprekama za izgradnju “tačnih konceptualizacija za efektivno djelovanje” protiv ovih istrajnih oblika patrijarhalnog nasilja.

Anna Bull je u svom radu izložila nova istraživanja i pristupe rješavanju raznih prekršaja kad je posrijedi seksualno ponašanje akademskog osoblja u visokom obrazovanju u Velikoj Britaniji. Ovaj rad propituje strategije za uočavanje seksualnih prekršaja nastavnog i nenastavnog oblika, potom problem vrbovanja (*grooming*) kao oblika seksualnog prekršaja kod osoblja, zatim motivacije podnositelja/ica žalbi i prijava seksualnih prekršaja, te, na kraju, brojna pitanja koja proizlaze iz službenih žalbenih procesa vezanih za rješavanje seksualnih prekršaja u univerzitetском kontekstu. Rad

u zaključku razmatra izazove i prilike za aktivizam kroz osvrt na rad Grupe 1752 koja radi na istraživanjima i kampanjama oko seksualnih prekršaja u polju visokog obrazovanja u Velikoj Britaniji.

1. Teorijska uporišta i rodno osjetljivi metodološki pristupi u istraživanju

Najčešće metode u društvenim znanostima su kvalitativne ili kvantitativne ili kombinacija ove obje. Važno je istaknuti da metode proizlaze iz metodologija i vrlo je važno koje teorije i metodološke pristupe istraživači koriste, jer od toga zavise rezultati i njihova interpretacija.

Prvi rad "Teorijski i metodološki izazovi u istraživanju rodne diskriminacije i rodno zasnovanog nasilja na univerzitetima", autorice **Jasne Kovačević**, prezentira spomenute izazove u istraživanjima rodno zasnovanog nasilja na univerzitetima iz feminističke perspektive. U tekstu su predočene osnovne feminističke epistemologije te diskutirano o kritičkom realizmu kao naučnoj perspektivi koja ima potencijal da pomiri različita stajališta u feminističkim epistemologijama, argumentirajući da se kroz prakse retrodukcije mogu adresirati osnovni prijevori u okviru ovih epistemologija. Dat je primjer korištenja morfogenetičkog okvira Margaret Archer u izučavanju rodne diskriminacije i rodno zasnovanog nasilja na 18 univerziteta u Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori, Hrvatskoj i Srbiji obuhvaćenih UNIGEM projektom.

Rad autorice **Jasmine Husanović** pod nazivom "Izazovi interseksionalnosti: istraživanje ravnopravnosti u visokom obrazovanju" propituje produktivne pristupe analizi rodne (ne)jednakosti u čijem je centru dijalog između studija interseksionalnosti, feminističke teorije stajališta i kritičkog realizma. Nakon kratkog pregleda glavnih uvida iz recentnih debata u vezi s epistemološkim i političkim neslaganjima između ovih teorijskih pravaca, rad razmatra lekcije i ograničenja UNIGEM istraživanja u vezi s uključivanjem interseksionalnih kategorija klase i pozicionalnosti. Rad potom argumentira vrijednosti primjene feminističkih kritika Bourdieuove teorije obrazovanja, te angažman s njihovim vrijednim uvidima u dinamiku klase i pozicionalnosti pri budućim istraživanjima jednakosti i solidarnosti u polju visokog obrazovanja.

Treći rad pod nazivom "Feministički kritički pristupi u istraživanju rodno osjetljivog nasilja", autorice **Zilke Spahić Šiljak**, mapira ključne feminističke pristupe u provedbi primarno socioloških istraživanja, kakvi su slušanje, disbalans moći, interseksionalnost, reflektivnost, kombiniranje kvantitativnih i kvalitativnih pristupa istraživanju te primjena rezultata istraživanja. Autorica ističe da je za feminističku metodologiju važno postavljati pitanja o tome kako se proizvodi znanje, da li je i na koji način ono povezano sa ženskim iskustvima i materijalnom stvarnošću u kojoj žene žive i djeluju. Iskustvo, tijelo i emocije izvori su znanja, iako često bivaju ignorirani kao irelevantni i neznanstveni. Autorica na kraju rada govori o izazovima feminističkih pristupa istraživanju kakvi su robusne hijerarhijski uređene obrazovne institucije, finansijska ograničenja, nespremnost da se moć dijeli u procesu istraživanja, rodno neosvijesteno korištenje rezultata.

2. Rod i jezik

Upotreba rodno osjetljivog jezika je važna jer se njome ostvaruje rodna ravnopravnost u govoru i pisanju. Jezik je moć i posredstvom jezika se određene grupe ljudi, kategorije i teme mogu učiniti vidljivim ili nevidljivim. Ako se ne koristi rodno osjetljiv jezik, onda se i svjesno i nesvjesno sistemski utječe na percepcije, stavove i očekivanja u vezi s rodnim ulogama žena i muškaraca. U okviru ove tematske cjeline prezentirana su dva rada.

Autorice **Daniela Jurčić** i **Ružica Ljubičić** u radu pod nazivom “Rodna neravnopravnost u jeziku: kratka analiza medijskog diskursa u Bosni i Hercegovini”, kroz feminističku lingvistiku, kao novo polje istraživanja u bosanskohercegovačkom kontekstu, problematiziraju važnost rodno osjetljivog jezika u dnevnim novinama *Dnevni avaz*, jednom od najtiražnijih štampanih medija u Bosni i Hercegovini. Njihova analiza pokazuje da dnevne novine ne koriste rodno osjetljiv jezik, što je dokaz manje vidljivosti žena u odnosu na muškarce, te diskursa moći i diskriminacije ne samo žena nego i seksualnih manjina.

Rad “Jezička politika na univerzitetu kao dio rodno osviještenih politika” autora **Aleksandre Savić** i **Dalibora Kesića** bavi se prednostima i ograničenjima uvođenja rodno osjetljivih politika na univerzitetima u svjetlu suvremenih sociolingvističkih teorija. Autori pokazuju da je pristup “odozdo prema gore” (bottom-up) najbolje rješenje, kako se već pokazalo u praksi na primjerima Univerziteta u Banjoj Luci i Univerziteta u Sarajevu. U svom radu ističu da ovom pitanju treba pristupiti u širem kontekstu i ne fokusirati se samo na uvođenje rodno osjetljivog jezika nego i voditi računa o cjelokupnom procesu zagovaranja rodno osjetljivih politika: ko su akteri, partneri, podržavatelji i da li koraci koji se poduzimaju donose suštinske, a ne samo formalne promjene.

3. Rodni stereotipi u kulturi i obrazovanju

Radovi u ovom tematskom bloku propituju širi kulturološki kontekst rodnih stereotipa koji su prepreka u postizanju rodne ravnopravnosti. Posebno je važno detektirati i dekonstruirati rodne stereotipe u nastavnim sadržajima te insistirati na tome da rodno zasnovano nasilje kao tema bude zastupljeno u kurikulumima i drugim akademskim izvorima podučavanja i istraživanja.

Rad **Dragane Pejović**, “Porodično nasilje kao oblik rodno zasnovanog nasilja: otpori i stereotipno razumijevanje nasilja nad ženama”, analizira percepcije studentica i studenata Pravnog fakulteta u Novom Sadu o porodičnom nasilju i Zakonu o sprečavanju nasilja u porodici. Autorica pokazuje da način na koji se obrazuju budući pravници i pravnice ne senzibilizira buduće profesionalce pravne struke za rodnu ravnopravnost i borbu protiv rodno zasnovanog nasilja. Rodni stereotipi utječu na relativiziranje nasilja i iznalaženje opravdanja za nasilnike, pa autorice smatraju da je važno uvesti rodno osjetljivu pravnu teoriju koja bi pomogla budućim pravnicima i pravnicama da Zakon o sprečavanju nasilja u porodici primjenjuju odgovorno bez relativiziranja.

Autorica **Milena Aćimić Remiković** u radu pod nazivom “Tradicionalna i kulturna tolerancija na nasilje nad ženama: primjer Crne Gore” pokazuje da su stereotipi o rodnom ulogama, patrijarhalno naslijeđe i drugi kulturni i društveni postulati ključni faktori neravnopravnosti žene u odnosu na muškarca u crnogorskom društvu. Pravne i kulturne norme su tokom povijesti podržavale stereotipne slike o ulozi žene u porodici i društvu i one su i danas prevalentne, iako je formalnopravno nasilje nad ženama inkriminirano.

Marjana Harcet u svom radu “Gender equality at the Faculty of Theology and University of Ljubljana” (Rodna ravnopravnost na Teološkom fakultetu Univerziteta u Ljubljani) otvara pitanje da li svi fakulteti na Univerzitetu podjednako primjenjuju vrijednosti ravnopravnosti i diverziteta. Analizom odnosa Teološkog fakulteta i Katoličke crkve sa jedne strane, te odnosa Teološkog fakulteta u Univerzitetu sa druge strane, autorica zaključuje da Teološki fakultet ima specifičan status. To znači da se autonomija univerziteta, akademske slobode i rodna ravnopravnost ne odnose podjednako na sve sastavnice Univerziteta te da na Teološkom fakultetu muškarci i dalje drže čelne pozicije s tradicionalnom percepcijom o profesionalnim ulogama i zanimanjima žena i muškaraca.

4. Mediji, obrazovanje i rodno zasnovano nasilje

U prevenciji rodno zasnovanog nasilja veliku ulogu imaju obrazovanje i mediji. Vrlo je važno da li i kako se ljudi obrazuju da prepoznaju različite forme nasilje, da ga prijave i da dobiju adekvatnu pravnu i psihološku pomoć. Medijska prezentacija slučajeva nasilja nad ženama je često nesenzibilna i obeshrabruje žrtve nasilja da javno govore o preživljenom nasilju.

Autorice **Viktorija Car** i **Barbara Ravbar** u radu naslovljenom “Mediated Blame-Game: Media Reporting on Violence against Women” propituju narative i jezik u hrvatskim online medijima kad govore o nasilju nad ženama. U periodu od 2018. do 2021. godine autorice su analizirajući više od 1.000 tekstova zaključile da se o nasilju govori senzacionalistički, da se nasilje uglavnom predstavlja kao privatni problem, da se žene krive za nasilje, čime se produbljuje viktimizacija žrtava, a zanemaruju krivnja i odgovornost počinitelja nasilja.

U tekstu “Online uznemiravanje i cyber nasilje u visokom obrazovanju” autorica **Daria Heljić** donosi rezultate istraživanja provedenog na Ekonomskom fakultetu Sveučilišta u Mostaru o ulozi cyber nasilja u visokom obrazovanju. Cyberbullying ostavlja negativne posljedice na psihološko i mentalno zdravlje mladih koji su svakodnevno uronjeni u virtuelni svijet, a rijetko se dogode i smrtni ishodi. Iako su studenti i studentice obuhvaćeni ovim istraživanjem pokazali osviještenost glede ove pojave, vrlo mali broj njih je spreman aktivno djelovati protiv cyber nasilja.

Autorica **Sanja Grbović** u radu “Rodno zasnovano nasilje u Crnoj Gori tokom pandemije virusa COVID-19: uzroci, posljedice i pitanja odgovornosti” analizira zakonski

okvir Crne Gore o zaštiti od nasilja u porodici te dostupne izvještaje međunarodnih i domaćih nevladinih organizacija o povećanju nasilja nad ženama tokom pandemije u periodu od 2020. do 2021. godine. Jedan od zaključaka analize jest da uprkos veoma dobrim zakonima, Crnoj Gori nedostaju pravosudne institucije koje će zakone provoditi u praksi.

Još jedan rad tematizira pitanje nasilja nad ženama tokom pandemije, a to je rad pod naslovom "Senzibilisanost mehanizama za sprečavanje i zaštitu od seksualnog uznemiravanja počinjenog posredstvom informaciono-komunikacionih tehnologija na Univerzitetu u Beogradu tokom pandemije virusa COVID-19", autorice **Hristine Cvetinčadin Knežević**. Autorica analizira pravilnike fakulteta da bi ustanovila u kojoj mjeri su oni učinkoviti u zaštiti od seksualnog uznemiravanja koje se događa putem informaciono-komunikacionih tehnologija. Na osnovu intervjua s nadležnima koji su bili zaduženi za primjenu pravilnika, autorica zaključuje da pravilnik na samo jednom fakultetu prepoznaje ovaj vid nasilja te da općenito mehanizmi za zaštitu nisu učinkoviti.

5. Rod, tijelo i nasilje

Autor **Branko Velov** donosi poglavlje koje se bavi stavovima studentica prema instrumentalizaciji ženskog tijela u javnoj sferi (uključujući medije i marketing), te razlozima za uljepšavanje/preoblikovanje vlastitog tijela. Rezultati istraživanja koje je proveo autor su pokazali da ispitanice za realizaciju željenih promjena najradije koriste ili bi koristile fizičke vježbe (trčanje, aerobik, bodi-bilding itd.). Zdravlje, fizička privlačnost i samopouzdanje su najčešći razlozi za uljepšavanje/preoblikovanje tijela. Namjera da se nešto mijenja na vlastitom tijelu je u najvećoj mjeri povezana sa željom da se bude fizički privlačniji, odnosno s jačanjem samopouzdanja.

U sljedećem poglavlju autor **Zlatan Hrnčić** prezentira temu o utjecaju trudnoće na nasilne obrasce ponašanja u okviru radnih odnosa. Rad je zasnovan na istraživanju čiji je cilj bio utvrditi u kojoj mjeri trudnoća utječe na nasilne obrasce ponašanja u okviru radnih odnosa te definirati faktore rizika koji otežavaju usklađivanje privatnog i poslovnog života i planiranje karijere. Provedeno je kvantitativno istraživanje na uzorku od 518 žena s iskustvom trudnoće u Bosni i Hercegovini, te kvalitativno istraživanje na uzorku od 34 trudnoće. Zbog činjenice da mogu ostati u drugom stanju, žene su pod dodatnim strahom od ostanka bez posla, otežano im je napredovanje na poslu, pa često odgađaju planiranje trudnoće zbog nemogućnosti zaposlenja ili straha od gubitka posla. Sam status trudnice i okolnosti koje prate trudnoću dodatno otežavaju ženama konkurentnost na tržištu rada. S tim u vezi, trudnoća predstavlja faktor rizika za razvoj karijere i gubitka radnog mjesta, odnosno nemogućnost zasnivanja radnog odnosa.

6. Seksualno uznemiravanje u akademskom okruženju

U okviru tematske cjeline o seksualnom uznemiravanju u akademskom okruženju, autorica **Edisa Gazetić** donosi poglavlje koje govori o užasima studiranja i

karakteristikama akademske zajednice koja je u službi mizoginije. U radu se analizira seksualno uznemiravanje i zlostavljanje razotkriveno na platformi *Nisam tražila*, ali i slični slučajevi koji su potresali bosanskohercegovačku javnost prije pokretanja isповijesti žrtava/studentica na društvenim mrežama. U radu se koriste feministička istraživanja koja su primijenjena na slučajeve seksualnog uznemiravanja i zlostavljanja na bosanskohercegovačkim univerzitetima, uglavnom komparativnom metodom. Rezultati pojedinih istraživanja pokazuju i porazan stupanj svijesti o seksualnom uznemiravanju te strahu studentica od viktimiziranja u javnom prostoru.

Autorice **Dijana Malbaša, Tanja Ignjatović i Mirjana Mitić** tematiziraju pitanje zaštite studentica i studenata od seksualnog uznemiravanja na univerzitetima u Srbiji. Rad ukazuje na sporna rješenja i predstavlja ona koja bi mogla doprinijeti efikasnijoj zaštiti od ove vrste nasilja te donosi kratak prikaz zakonske i interne regulative, a zatim i uporednu analizu nekih od ključnih odredbi pravilnika sa fakulteta, Univerziteta u Beogradu i Univerziteta umjetnosti u Beogradu, te analiza tercijarnih podataka o njihovoj primjeni i efektima. Rezultati ukazuju na izazove poput obaveznog posredovanja, neodgovarajućih rokova za prijavu djela, uvjete za izbor lica koja učestvuju u postupcima zaštite, rješavanje pitanja povjerljivosti i zaštite ličnih podataka, definicije “lažnog prijavljivanja” te skromnih rješenja za preventivne, informativne i edukativne aktivnosti, što sve potencijalno odvraća od prijavljivanja djela.

Poglavlje pod naslovom “Zlostavljanje kao endemska pojava u akademskim krugovima”, autora i autorica **Karoline Lendák-Kabók, Dragane Vujović, Vladimira Todorovića i Johanne Tóth**, ukazuje nam na činjenicu da je zlostavljanje široko rasprostranjeno u akademskim krugovima, okruženju prožetom hijerarhijama i konkurencijom, s dodatnim pritiskom ugovora na određeno vrijeme i željom napretka do najvišeg zvanja (redovnog/ne profesora/ice. Zlostavljanje na radu u akademskoj sferi može imati rodnu dimenziju, a može poprimiti i obilježja rodno zasnovanog nasilja. Rezultati istraživanja ukazuju na potrebu da se na zlostavljanje na radu, kao i na rodno zasnovano nasilje mora obratiti više pažnje unutar institucija, te da su, uz zakonska rješenja, potrebni i dodatni institucionalni mehanizmi sprečavanja i rješavanja problema zlostavljanja na radu i rodno zasnovanog nasilja.

7. Rodna ravnopravnost, institucionalne politike i profesionalni život

Tematska cjelina o rodnoj ravnopravnosti, institucionalnim politikama i profesionalnom životu počinje poglavljem autora i autorica **Jasmine Bešlić, Amele Čolić, Albina Muslića i Nikole Findrika**, pod naslovom “Seksualno uznemiravanje – terminološke dileme i problemi definiranja kroz prizmu normativne regulacije u Bosni i Hercegovini”. Autori i autorice zapažaju da osim izvjesnih problema oko definiranja seksualnog uznemiravanja postoje i određene nejasnoće terminološke prirode koje se vežu za sam izraz “seksualno uznemiravanje”, pa neki teoretičari, ali i pojedina nacionalna zakonodavstva, upotrebljavaju izraz “seksualno”, a drugi “spolno” uznemiravanje za označavanje iste pojave, što nije sasvim opravdano. U uskoj vezi sa spomenutom

terminološkom dilemom je i pitanje definiranja pojma seksualnog uznemiravanja, koji bi trebalo postaviti znatno šire nego što je to slučaj s većim brojem definicija koje susrećemo u naučnoj i stručnoj literaturi i zakonodavstvima.

Naredno poglavlje je rad autorice **Irine Stamatović** i govori o tome kako je jedna relativno mlada naučna oblast, nastala decenijama nakon Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima, godinama nakon feminističkih revolucija, istraživana mahom od muškog roda. Prvi dio poglavlja ilustrira statističke podatke o zastupljenosti žena u istraživanjima vještačke inteligencije na globalnom nivou. Drugi dio posvećen je “curenju cjevovoda” i kritici sistema koji je podešen tako da su žene nezastupljena ili slabo zastupljena manjina u određenim naučnim oblastima. Treći dio poglavlja je studija slučaja na Univerzitetu Crne Gore, odnosno na Elektrotehničkom i Mašinskom fakultetu, o zastupljenosti žena na rukovodećim pozicijama, jer se upravo na ovim fakultetima istražuje i predaje o vještačkoj inteligenciji, pa je rodna ravnopravnost *conditio sine qua non*.

Autorice **Davorka Topić Stipić** i **Ivana Primorac Bilaver** donose poglavlje o paradigama vođstva u visokom obrazovanju. Autorice obrazlažu da gotovo sva istraživanja potvrđuju činjenicu da što se u akademskoj i znanstvenoj hijerarhiji penje više, postotak žena biva manji. U ovom poglavlju pokazano je kako različiti autori analiziraju trendove te da se u literaturi mogu naći metafore kojima se opisuju fenomeni kakvi su “stakleni strop”, “ljepljivi pod”, “staklena litica”, “matica” i sl. Autorice naglašavaju da iako je ženama otvoren put u visoko obrazovanje i iako čine većinu, vođstvo je i dalje rezervirano za muškarce, a znanstvenici objavljuju više od znanstvenica, što je pandemija virusa COVID-19 dodatno naglasila.

Zaključno poglavlje donose autorice **Jovana Grahovac**, **Ivana Pajčin**, **Mila Grahovac**, **Jovana Milutinović**, **Nataša Tančić**, **Lidija Jevrić** i **Sanja Podunavac-Kuzmanović**, pod naslovom “Rodni balans u akademskoj zajednici”. U poglavlju se analizira rodna struktura zaposlenih na Univerzitetu u Novom Sadu te sagleda značaj udruživanja žena u akademskoj zajednici. Autorice navode da je prisutan znatan disbalans u strukturama menadžmenta, što je naročito izraženo na pozicijama koje podrazumijevaju upravljanje finansijama, gdje su u veoma visokom procentu zastupljeni muškarci. U poglavlju je prezentiran slučaj Udruženja naučnica Srbije “SRNA” koje je osnovano s ciljem unapređenja položaja žena u nauci i obrazovanju i povećanja njihove vidljivosti u široj društvenoj zajednici, a čije su aktivnosti usmjerene ka formiranju mreže uspješnih žena u akademskoj zajednici, spremnih da svoja znanja i iskustva usmjere ka jačanju kapaciteta mlađih kolegica za bavljenje upravljačkim i liderskim funkcijama.

Plenarna izlaganja

Epistemičko nasilje vs. rodno uvjetovano nasilje na sveučilištu: susjecišta i protuslovlja

Biljana Kašić

Sažetak

Sveučilište je, uz suvremene neoliberalizacijske imperATIVE i komodifikaciju znanja (Butler i Athanasiou, 2013; Kašić, 2016; Khajbakhteev, 2020) sve vrijeme i mjesto ovjere epistemoloških dosega i umijeća stjecanja i dijalogiziranja spoznaja kao i društvenosti, afektivnosti te socijalne pravednosti (Dotson, 2011; Pereira, 2017). Ideja ženskostudijskog i rodnostudijskog obrazovanja tijekom polustoljetnog usustavljanja u visokoškolski sustav na globalnoj razini oglašava se ne samo kao pokušaj uspostavljanja specifičnih kriterija u tom smjeru nego i kao čin dekonstrukcije epistemičkog nasilja (Spivak, 1988) zakrivenog lagodnom "objektivnošću", ignorancijom i intencionalnom desubjektivizacijom. Kakvi su učinci ušutkavanja glasova Drugih i Drugotnih po spolnoj/rodnoj osnovi i/ili orijentaciji na epistemički registar znanja, te u kojoj su korelaciji epistemičko i rodno uvjetovano nasilje i modusi njihova su-bivanja, prijelaza i razobličavanja, neka su od pitanja koja nalažu feminističku artikulaciju. U fokusu analize, a na predlošku hrvatske sveučilišne prakse, jesu rodno osviještena politika (*gender mainstreaming*) i otpori spram njezinog usustavljanja u epistemološki prostor akademskog poučavanja (Kašić, 2016) i izvedba pedagogije nelagode (*pedagogy of discomfort*) (Boler i Zembylas, 2002; Mignolo i Walsh, 2018), odnosno njezina potencijalnost u aktiviranju pedagoških alatki koje potiču uznemirenost kao način transformativnog učenja kada su posrijedi tabuizirane teme (seksizam, spolno uznemiravanje, rasizam, LGBTIQ pitanja i sl.). Drugim riječima, kako razotkriti obmane tankog alibija, a tiču se nasilja unutar akademskog okoliša i/ili kroz akademske spoznajne leće i kako im se oduprijeti? Pritom je od posebne važnosti autoreferencijalna pozicija poučavatelja/poučavateljice u repozicioniranju moći i autoritetske kontrole te subvertiranju ustajalih mizoginih paradigmi u prilog dekolonizaciji znanja i feminističkog osnaživanja studentica/studenata.

Ključne riječi: feminističke pedagogije, neoliberalno sveučilište, epistemičko nasilje, pedagogija nelagode, feministička dekolonizacija znanja.

Feministički uvid, akademski svijet i sučeljavanje: pogled iznutra

“Znate li vi uopće što se zbiva ovdje? Jeste li, profesorice, čuli što se događa na nekim odjelima, na Odjelu za povijest i Odjelu za književnost? Na Odjelu za povijest nemate šanse položiti ispit iz srednjovjekovne povijesti ako ne gledate porno-filmove s njim, profesorom M. G. u njegovom stanu; on, znate, više naginje studentima. A na Odjelu za hrvatsku književnost, a tek Odjelu za talijanistiku! Uh. Ne možete položiti jednostavno ispit ako (...), ako (...). Ima toga još. A svi sve znaju, svi šute.”

I dalje se prisjećam uznemirenog glasa studentice A. B. koji je u jednom trenu raspapao nelagodu koja se ćutila u zraku. Dogodilo se to usred predavanja o nasilju nad ženama, u okviru kolegija Feminističke teorije, akademske godine 2005./2006. Zadarsko sveučilište. Prema dokućivom epilogu, jedan profesor je dugoroćno “sklonjen” u zavjetrinu jednog sveučilišnog centra, drugi privremeno udaljen sa nastave dok se stvar medijski “ne stiša”, pa ubrzo potom vraćen u nastavu, a treći potihio udaljen sa Sveučilišta. Studenti i studentice su u dva navrata potpisivali e-peticiju kojom su zahtijevali udaljavanje dva profesora sa Sveučilišta, a pokušaj da se donese politika spolnog uznemiravanja na razini Odjela nije uspio. Petnaest godina nakon toga, zahvaljujući Inicijativi feministićkog kolektiva “Ćipke” (Ivanac, 2021), sakupljeno je putem društvenih mreža 28 svjedoćanstava detaljno opisanih situacija seksualnog uznemiravanja, napastvovanja i neprimjerenih uvredljivih ponašanja koje su od profesora na spomenutoj visokoškolskoj ustanovi doživjele studentice tijekom posljednjeg desetljeća. Potkraj veljaće 2021. prijave su dostavljene upravi Sveučilišta, a o njima se trebalo oglasiti Etićko povjerenstvo nakon temeljnih izvida. Od 17 spomenutih prijava profesora, ćak 10 se odnosilo na aktivne profesore na Sveučilištu. Uz napomenu da dotad nije zaprimljena nijedna prijava, bilo potpisana bilo anonimna, javnosti je iz Ureda rektorice predoćeno sljedeće stajalište:

Źrtve seksualnog i drugih oblika zlostavljanja mogu se obratiti upravi sveučilišnih sastavnica, upravi Sveučilišta kao i studentskom pravobranitelju. (...) Sveučilište ima etićko povjerenstvo koje će, ako se zaprimi bilo kakva konkretna predstavka, razmatrati takvu prijavu (...).

Koristimo priliku osuditi bilo kakav oblik seksualnog uznemiravanja kao i druge načine neprihvatljivog ponašanja u akademskoj zajednici, što smatramo nedopustivom zloupotrebom asimetrije moći (...). (Navedeno prema Ivanac, 2021)

Osobno nemam saznanja o tome je li se nešto tim povodom dogodilo u smjeru poduzimanja konkretnih mjera, no zacijelo znam da je zajednićka i solidarna inicijativa feministkinja i ćlanova i ćlanica akademske zajednice unutar regionalnog pokreta “Nisam tražila” uspjela, uz sve otpore i oćekivana mimikriranja, tijekom 2021. godine polućiti neke vidljive rezultate. Tako je Sveučilište u Splitu u travnju godine donijelo *Politiku protiv diskriminacije i uznemiravanja na Sveučilištu u Splitu*, a Sveučilište u Rijeci postalo prvo sveučilište u Republici Hrvatskoj koje je 18. svibnja 2021. godine, uz odluku o usvajanju plana rodne ravnopravnosti, usvojilo *Smjernice za prevenciju i djelovanje u slućajevima spolnog uznemiravanja na Sveučilištu*. U obrazloženju stoji

da su Smjernice donesene kako bi Sveučilište u Rijeci bilo sigurno mjesto studiranja i rada za sve osobe, a cilj takvog dokumenta je “svakome pomoći da lakše prepozna spolno uznemiravanje i primjereno postupi bez obzira na položaj u kojem se nalazi” (Smjernice, 2021). Na nekim fakultetima koji su sastavnice Zagrebačkog sveučilišta osnovana su povjerenstva koja će se baviti prispjelim prijavama, a neki su donijeli odgovarajuće pravilnike ili dokumente. Tako je zagrebački Pravni fakultet 23. veljače 2022. usvojio Pravilnik o zaštiti studentica i studenata od seksualnog uznemiravanja i drugih oblika rodne diskriminacije (Pravilnik, 2022), a u međuvremenu je, prema izvješću Sveučilišta u Zagrebu, pristigla 101 prijava koja se odnosi na prvih šest mjeseci 2021. godine (Kršul, 2021).

Ali, vratimo se početnom iskazu, svjedočanstvu studentice koja je u predavanju o nasilju nad ženama uočila one intrinzične epistemološke kopče nužne za poveznicu znanja i kontekstualizaciju znanja, akademskog znanja i akademske kontekstualizacije. Njezin glas je istodobno signalizirao ljutnju i otpor bezizglednosti situacije dugog trajanja, a potom je uslijedilo olakšanje. U raspuklini koja se otvorila trenutkom izvođenja Feminističkih teorija nagovijestio se prostor mogućnosti i povjerenja, a time i razgovora. Kontekst u kojem smo o tome razgovarali činio se obećavajućim: feminističke teme o kojima se predavalo unutar nekoliko kolegija na sveučilištima diljem Hrvatske, integriranje rodne perspektive u sveučilišne kurikule, bilo je zakonski ohrabrivano na Predložku zakona o ravnopravnosti spolova donesenog 2003. godine (Zakon o ravnopravnosti spolova, 2003) i Nacionalne politike za promicanje ravnopravnosti spolova iz 2006. godine (Nacionalna politika, 2006), Nacionalno vijeće za visoko obrazovanje u rujnu 2008. godine donosi Preporuku o uvođenju kolegija ženskih studija na preddiplomske, diplomske i poslijediplomske studije, a rodni studiji postaju, temeljem Pravilnika o znanstvenim i umjetničkim područjima, poljima i granama Nacionalnog vijeća za znanost (Pravilnik, 2009), jedno od interdisciplinarnih područja znanosti, što je trebalo da bude preduvjetom za institucionalizaciju rodni studija u sustav visokog školstva. Usto, donošenjem Zakona o suzbijanju diskriminacije 2009. godine osnaženi su temeljni institucionalni mehanizmi i uvedene zakonodavne promjene s ciljem suzbijanja diskriminacije žena (Rodin, 2003; Vasiljević, 2011) uključujući i spolno uznemiravanje, a u svrhu unapređenja provedbe rodne politike jednakih mogućnosti za sve.

Konteksti i pitanje o seksualnom i/ili spolnom uznemiravanju

Tema spolnog uznemiravanja, povijesno gledano, u nekoliko je navrata zadobila javnu pozornost, posebice zahvaljujući feministkinjama nekoliko političkih generacija. Prvo, u okviru radikalnog feminizma šezdesetih i sedamdesetih godina prošlog stoljeća koji razobličavanjem patrijarhalnih društvenih zasada, a napose falogocentričke moći, detabuizira i javno problematizira nasilje u obitelji pod sloganom “osobno je političko” istodobno inzistirajući na institucionalnoj podršci ženama žrtvama ili, preciznije, preživljavateljicama muškog nasilja. Drugo, tijekom devedesetih godina naovamo, sustavnim naporom da se s ciljem postizanja rodne jednakosti na međunarodnoj i nacionalnoj razini osiguraju primjereni zakonski i institucionalni mehanizmi za provedbu

rodno osviještene politike (*gender mainstreaming policy*) (Lombardo, 2005; Marie True, 2010) u svim sferama života (politika, rad, seksualnost, kultura, nasilje). I na-
posljedku, posljednjih desetak godina, posebno imajući u vidu međunarodni uspjeh
#metoo pokreta, koji je, unatoč opravdanim kritičkim zamjedbama iz feminističkog ra-
kursa (problem moralne ispravnosti, celebrity okoliš, fokus na bijeli feminizam, napri-
mjer; usp. Brown, 2019; Phipps, 2019; Boyle, 2020) napravio važne iskorake u javnoj
percepciji seksualnog zlostavljanja i uznemiravanja žena. Naime, počinitelji seksual-
nog zlostavljanja, najčešće muškarci (Banet-Weiser, 2021) prvi put su u okviru medija
i socijalnih mreža izloženi “sudu” javnosti, morajući se pritom opravdavati i braniti.

Usporedo sa skretanjem pozornosti na problem seksualnog uznemiravanja, otvaraju
se dva prijevora. Jedan se tiče imenovanja ovog problema, a drugi na koje je načine
on povezan s konceptom rodne jednakosti u posve određenim razlikovnim konteksti-
ma življenja. Kad je o imenovanju uznemiravanja riječ, tijekom posljednja dva deset-
ljeća pitanja se otvaraju u dva smjera: jedan je intencionalne, a drugi diskurzivno-se-
mantičke naravi. U prvom slučaju pitanje je da li je u pristupu problemu naglasak na
uznemiravanju po spolu/rodu kao performiranju, odnosno izvođenju “želje” (muške,
heteroseksualne) ili je praksa ovog uznemiravanja u pravilu izvedba svojevrsne moći
(patrijarhalne, mizogine) na kojoj počiva cijeli društveni poredak. Iako u oba navedena
primjera uznemiratelj, odnosno zlostavljač koristi svoj implicitni autoritet (ekonomski,
društveni, politički, obrazovni) kao sredstvo u pristupu ženama, feminističke kritičarke
(MacKinnon i Siegel, 2003, str. 19) pribjegavaju ovom drugom tumačenju prema ko-
jemu se spolni/rodni nasrtaj spreže sa društvenim izvorištima maskuline moći. Kad je
posrijedi diskurzivno-semantička zapitanost oko prikladnosti termina spolno ili seksu-
alno uznemiravanje, sve vrijeme je poglavito kod nas prisutan prostor ambivalencije.
Premda se u zakonodavnoj praksi u Hrvatskoj uvriježio pojam “spolno uznemirava-
nje”, što zapravo znači uznemiravanje po spolu ili ono prouzrokovano ili učinjeno do-
tičnom spolu/rodu, sve vrijeme je prisutna preklapivost pojmova (spolno i seksualno),
ali u feminističko-analitičkom klatnu i prevaga ovog drugog pojma. Nju je teorijski naj-
razvidnije argumentirao Goran Selanec u članku “Jamstvo zabrane diskriminatornog
uznemiravanja” (Selanec, n.d.). Pri analizi strukture diskriminatornog uznemiravanja
ne samo da seksualno uznemiravanje imenuje posebno skarednim oblikom poniža-
vanja, već autor pri objašnjenju koristi feminističko-vrijednosna uporišta kao što su
seksualno podređivanje temeljem apriorne moći počinitelja, odnosno svođenje žrtve
na puki objekt nečije požude, opresija kojom se dokida autonomija i sloboda izbora,
uvjerenje o nadređenosti muškaraca ženama, polazište da su žene “manje vrijedan
oblik čovječnosti” te takve “zavređuju podređen položaj, niže-vrijedan status u druš-
tvu” (Selanec, n.d., str. 7-8), ulazeći pritom u različita polja moći po spolu/rodu i sek-
sualizacije. Upravo ova uporišta ukazuju na važnost rodno osviještenog obrazovanja,
odnosno njegovog integriranja u sveučilišni obrazovni sustav.

Akademski zajednica kao kontekst: usložnjavanje pitanja

Ako pokušamo sažetim feminističkim potezom ocrtati akademsku zajednicu u Hrvatskoj u protekla dva desetljeća, nju karakterizira više neuspjelih pokušaja da institucionalizira ženski ili rodnostudijski program (Barada et al., 2003) kao obvezni/redovni studij u svoja matična sveučilišta unatoč normativnom uvođenju rodni studija kao znanstvenog interdisciplinarnog područja, iznimnoj feminističkoj produkciji i osobitom angažmanu teoretičarki i teoretičara unutar i izvan sveučilišta, napose onih okupljenih oko Centra za ženske studije u Zagrebu. Jedini zbiljski pomak napravljen je na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Rijeci, gdje je pod njegovim institucionalnim okriljem 2016. godine osnovan Centar za ženske studije kao mjesto feminističkog djelovanja i provedbe *gender mainstreaming* politike na sveučilištu.

“Neudomljenost” ženskih/rodni studija u hrvatski sveučilišni prostor (Kašić, 2016), unatoč zanimanju mladih generacija za feminističko studijske teme koje je sve vrijeme u uzletu, te brojnim znanstvenim radovima iz feminističkog rakursa, uključujući i doktorske disertacije, zoran je primjer neshvatljivog, ali i po mnogo čemu neumnog paradoksa. Nepristajanje na emancipatorske teorijske izvide u sveučilišnoj zajednici ne govori samo o mizoginomu otporu promjenama teorijskih paradigmi o spolu/rodu, koje u svijetu funkcioniraju gotovo pola stoljeća, nego i o odsustvu kritičke imaginacije spram svake teorijske novosti koja bi značila novi smjer u spoznavanju i poučavanju. Pritom ne treba previdjeti nove antifeminističke prodore u akademsku i kulturnu javnost tijekom posljednja dva desetljeća. Naime, svjedokinje smo niza retrogradnih trendova koji se očitavaju u poveznici antirodne politike i desnog populizma, derogacije ženskih ljudskih prava i zamaha hegemonijske muškosti, a što u svjetlu komodifikacije znanja i medijski ohrabrivane seksualizirane kulture ima nepovoljne implikacije na feminističke programe i rodne studije. Ukidanje kolegija s feminističkim sadržajima na nekoliko fakulteta u Hrvatskoj korelira sa sličnim procesima u svijetu, premda je, kako Maria do Mar Pereira (2017, str. 81) s pravom tvrdi, priznanje ovih studija uvijek bilo uvjetno i uvjetovano. Naime, prema njezinom mišljenju, suvremeno sveučilište proizvelo je jednu neobičnu mješavinu integriranja ovoga polja u akademski mainstream njegovog isključivanja, odnosno “otkazivanja”. Usto, feminističko znanje i “feminističko naukovanje” je ono intrizično tkivo na primjeru kojeg pulsira drama mnogostrukih prijepora suvremene proizvodnje akademskog znanja, počevši od brutalnih neoliberalnih zahtjeva i direktiva koji se nameću sveučilištu, prekarizacije na tržištu akademskog rada, discipliniranja znanstvenih disciplina i retorike štednje do zaokreta oko smisla akademskog znanja.

Epistemičko nasilje i rodno uvjetovano nasilje (spolno/seksualno zlostavljanje i/ili uznemiravanje): poveznice i prijelazi

Na početku ovog odlomka valja ukazati na semantičke odrednice oba koncepta nago-viještena u naslovu. *Epistemičko nasilje* odnosi se na spoznajnu kolonizaciju od onih koji imaju moć i ovlaštenje (kolonijalni ili maskulini hegemoni, npr.) da budu nosivi

subjekti spoznavanja. U prvotnom određenju posrijedi je nasilje izvedeno od Zapada kao hegemonijskog projekta, a sam pojam se prvi put koristi u tekstu "Can the Subaltern Speak?" (Spivak, 1988) kao način označavanja ušutkanosti i uštkivanja marginalnih skupina, onih *subalternih* koji nisu imali ni pristup niti ovlaštenje da budu subjekti spoznaje ili akteri vlastitog glasa u spoznavanju, već objekt, gestom opredmećenja nevidljivi u epistemičkom polju, izloženi spoznajnoj dominaciji kolonijalnog Zapada. S druge pak strane, rodno uvjetovano nasilje je koncept novijeg datuma, a funkcionira kao neka vrsta poopćivog pojma iz registra rodno osviještene politike ili kao kišobran-pojam koji se odnosi na sve rodove, odnosno spolove. Iz prakse je vidljivo da se on najčešće koristi za žene žrtve nasilja, a isto tako u uporabi su više ideološki precizniji i "radikalniji" termini (seksualno, npr.) koji ciljaju na ovaj tip nasilja.

U pristupu analizi poveznica rodno uvjetovanog i epistemičkog nasilja unutar akademske zajednice polazim od dvije postavke: prva je da artikulaciju, a posebno dokidanje rodno uvjetovanog nasilja i/ili uznemiravanja, nije moguće ostvariti ako sami sveučilišni studijski programi ne sadrže ili ne promiču nediskriminatorna znanja o ženama i muškarcima, ali i o drugim spolnim/rodnim "manjinama", te time ne pridonose uklanjanju rodnih stereotipa u obrazovanju te, u konačnici, rodnoj jednakosti. Druga se tiče polazišta da je tek uvođenjem kritičke pedagogije kao akademskog uzusa moguće aktivirati one pedagoške alatke koje potiču uznemirenost kao način transformativnog učenja kad su posrijedi "tabuizirane" teme (seksizam, spolno uznemiravanje, rasizam, LGBTIQ pitanja i sl.). Drugim riječima, tek afirmacijom feminističke epistemologije onkraj određenih disciplina navodno "zaduženih" za rodna pitanja, odnosno u interdisciplinarnim savezništva te htijenju da se dekonstruira cijela institucionalna shema poučavanja u korist kritičko-emancipatorske pedagogije (Kašić, 2010), moguće je temeljno "provjetriti" akademsku atmosferu i pomjeriti ustaljene obrasce autoritarno-mizogine moći akademskog kadra.

Unutar polja akademskog poučavanja ženskostudijskog ili rodnostudijskog programa, tri su, po mome mišljenju, mjesta koja čine poveznice feminističke teorije i nužnosti spoznajnog zahtjeva da se prokaže seksualno, odnosno spolno uznemiravanje kao nedozvoljiv čin: teorija kao društvena aktivnost, sprega teorijsko-poučavalačkog sadržaja s vlastitom kontekstualizacijom studenata/tica te njihovo osnaživanje u sveučilišnoj učionici. Alison M. Jaggar (1983, str. 368) u knjizi *Feminist Politics and Human Nature* radikalnost feminističke epistemologije izvodi upravo iz pristupa teoriji kao društvenoj aktivnosti, odnosno društvenoj djelatnoj praksi. Drugim riječima, ona je zorna već u samom konceptu teorije kao društvenog projekta čija ovjera seže preko i onkraj zaključane epistemičnosti, kako u zahtjevu za društvenom promjenom tako i u odbijanju uspostavljenih i uvriježenih kodova spoznavanja o konstruktima ženskosti i muškosti, seksualnosti, moći, spolnoj razlici i politici rodova.

Ključno pitanje feminističke epistemologije o tomu kako spol, odnosno rod usustaviti u spoznaju i što je spoznajna legitimacija ženskog spola i roda, te kako, posljedično tome, u spoznaju uvesti druge spolove/rodove koji ne podliježu heteroseksualnoj matrici, one gay, lezbijske, queer, transeksualne, interseksualne, istodobno je subverzivno

i aktivistički markirano pitanje spoznavanja. Stoga je feminizam epistemološki, aktivistički i (est)etički projekt sa svim transgresivnim prijelazima i silnicama. Razvidno je stoga zašto je u ovom poučavanju implicitna sprega sadržajnog opusa feminističke teorije sa osobnom kontekstualizacijom, što je drugo nagoviješteno mjesto poveznice. Pritom je tema seksualnog zlostavljanja, koja je nerijetko okosnica feminističkih teorija o moći, ujedno i čin prepoznavanja i samoosvješćivanja, odnosno dovođenja u vezu postavljenih pitanja s vlastitim iskustvom i situacijom. I naposljetku, ultimativni zahtjev feminističke teorije jest osnaživanje (Modleski, 1986, str. 136) kako bi žene postale kritičke čitateljice ženskih tekstova, ali i vlastitih života, kao što je subjektivno znanje ono koje, preobražavajući sliku o sepstvu, biva sastavnicom feminističkog spoznavanja. Čini se da ništa zornije do ove nakane ne uspostavlja teoriju kao osvješćujući govor, reafirmirajući u sveučilišnoj učionici poziciju studentice kao subjekta koji ima pravo na vlastiti glas i artikulaciju. Riječ je o ključnom trenutku u kojem se "ušutkano" jastvo preobražava u svoje "ja", a time se preobražavaju i preoznačavaju sva druga, referencijalno istisnuta polja, važna za spoznaju.

Dok se ta začudna veza između kritičkog čitanja znanja i stvaranja novih spoznaja koje utječu na sepstvo zbiva u sadržajno posve različitim sadržajnim formatima i kurikulumima, zaokret u motrištu je onaj nepredvidljiv znak relevantan tek po učinku. Onaj koji se na osobnoj razini često označava kao čin samoosvješćenja, kao samospoznaja, prepoznavanje ili nova spoznaja, a dio je procesa u kojem se svijest o sebi ili znanje o sebi kontekstualizira, odnosno uvodi u samu spoznaju.

Osobno vidim intrinzičnu poveznicu između teorijskog govora o sebi i mogućnosti da se otvoreno progovori o temama koje su dugo bile tabuizirane, zakrivene, zastrte, zapriječene u artikulaciji. Spolno uznemiravanje je zoran primjer takove teme, bolje rečeno običajnog čina koji je upravo računao na izvlaštenje (ženskog) glasa o ovoj takozvanoj nelagodi, na podobnost šutnje, a time i ušutkanosti; prije svega studentica, odnosno onih koje/i su žrtve opscenog mizogino-autoritetskog kluba, ovisne o njegovoj uzajamnoj podršci i moći.

Glas studentice A. B., koji je onomad raspapao tišinu u sveučilišnoj učionici, onaj u kojem odjekuje i zbiva se potpora drugosti (osobnog) glasa ali i glasu Drugotnih, jest ovaj glas koji, kako bi rekao Mladen Dolar (2009, str. 155), "dobiva vrijednost događaja, prijeloma". Njegov smisao je, preuzimajući odgovornost za Druge/Drugotne kao i za situaciju vlastite drugotnosti ili "izvlaštene intimnosti", koja je iznimno bolna kad je posrijedi ovaj tip osvješćivanja, ostaviti otvorenim prostor njihovu oglašavanju. Ovaj govorni čin nosi tu odgovornost, jer u uspostavljajućoj, krhkoj vezi između osobnog glasa i uzajamnosti prepoznavanja započinje proces raspršivanja tabua o ovoj temi, gradeći spone između izoliranih glasova koji su u jednom trenu zapeli u prostor vlastite nijemosti. Posrijedi je, sažeto, čin koji u svom obraćanju zahtijeva pozornost i responsivnost. Međutim, pitanje koje se sve vrijeme pritom nameće jest: kako se suprotstaviti glasu profesora, tom zvaničnom izvoru autoriteta i moći činom koji nije definiran akademskim ugovorom o znanju i provjeri znanja, već činom izlaganja vlastite ranjivosti koju je taj isti autoritet proizveo? I to one tjelesno-osjetilne koja atakira na

sva čula nečije tjelesno-kognitivne spolnosti, a pri čemu se situacija studiranja/bivanja u akademskoj zajednici čini nepodnošljivom i nesigurnom. Neovisno o potrazi za pravnim ili etičkim rješenjima, neki autori/ce se u pristupu seksualnom zlostavljanju na sveučilištu zalažu za epistemološku metodu raskrinkavanja kako seksizma tako seksualnog i/ili spolnog zlostavljanja. Što to konkretno znači? Učiniti razvidnim “logiku” i metode seksualnog zlostavljanja, njegove uzroke i razloge, a ujedno učiniti prostor sveučilišne učionice otvorenim za razgovor o pitanjima koja uznemiruju, izazivaju tjeskobu, a nerijetko bijes i bunt. Tu zacijelo, uz seksualno zlostavljanje, spadaju i pitanja poput LGBTIQ identiteta, seksizma, rasizma, među ostalim, ona koja nalažu epistemološku i emocionalnu proradu pojedinačnih i kolektivnih spoznaja, povijesnih ušutkivanja i opredmećenja, ali i čujnosti sepstva. Stoga je pojam *pedagogija nelagode*, koji su u kritičku pedagogiju prije dvije decenije uveli Megan Boler i Michalinos Zembylas, uvjet dekolonizacije spoznaje i ujedno metodički način na koji se dekolonizacija znanja odvija, jer (...) “angažira studente/ice da uđu u rizične prostore proturječnih etičkih pitanja” (Boler i Zembylas, 2002, str. 2, citirano prema Kašić, 2010). Isto tako, u procesu poučavanja radi se na prepoznavanju mizoginije u znanosti, interiorizirane opresije ili seksizma, a koji su sastavnica hegemonijske epistemologije (Mignolo i Walsh, 2018), na uvažavanju emocija u spoznavanju te razabiranjju poveznice između etičnosti spoznavanja i društvenog djelovanja.

Umjesto zaključka

Izvesno jest da je problem seksualnog uznemiravanja kao najvidljiviji marker rodno uvjetovanog nasilja na sveučilištu danas, uz sve otpore i blokade u razotkrivanju, inaugurirao duboke promjene u akademskoj zajednici. Pritom mislim na načine kako spoznajemo i razumijemo pitanja spoznajne i rodne pravednosti koja se tiču studentica ali sežu onkraj heteronormativnosti, te pitanja kritičke pedagogije i dekolonizacije spoznaje. Promišljanje ovog problema ne samo da vodi osvješćivanju obmana tankog alibija njegovih povlaštenih počinitelja, a tiče se nasilja unutar akademskog okoliša temeljem mizogine moći/statusa/autoriteta, nego i otvara pitanje sučeljavanja s tabuiziranim temama, onima koje nemaju ovlaštenje spoznajnog govora zazivajući time interseksionalnost, feminističko osnaživanje, afektivnu društvenost te vrijednosti rodne jednakosti.

Literatura

Banet-Weiser, S. (2021). 'Ruined' lives: Mediated white male victimhood. *European Journal of Cultural Studies*. 24, 60-80. Dostupno na: <http://eprints.lse.ac.uk/107927/1/Ruined.pdf>. (Pristupljeno 9. 3. 2022).

Barada, V., Janušić, J., Kašić, B. i Pešut, J. (2003). *Institucionalizacija ženskih studija u Hrvatskoj – akcijsko istraživanje*. Zagreb: Centar za ženske studije.

Boyle, K. (2020). *#metoo, Weinstein and Feminism*. London: Palgrave.

Brown, W. (2019). *In the Ruins of Neoliberalism: The Rise of Antidemocratic Politics in the West*. New York: Columbia University Press.

Butler, J. i Athanasiou, A. (2013). *Dispossession: Ther Performative in the Political*. Cambridge: Polity Press.

Dolar, M. (2009). *Glas i ništa više*. Zagreb: Disput.

Dotson, K. (2011). Tracking Epistemic Violence, Tracking Practices of Silencing. *Hypatia*. 26, 236-257.

Ivanac, I. (2021). Deseci slučajeva seksualnog uznemiravanja na Sveučilištu u Zadru, svjedočanstva prikupile "Čipke": "Maltretirao je mnoge, a javnost mu čuva leđa!". *Slobodna Dalmacija*. 4. veljače. Dostupno na: <https://slobodnadalmacija.hr/dalmacija/obala/deseci-slucajeva-seksualnog-uznemiravanja-na-svecilistu-u-zadru-svjedocanstva-prikupile-cipke-maltretirao-je-mnoge-a-javnost-mu-cuva-leda-1075411>. (Pristupljeno 15. 4. 2022).

Kašić, B. (2010). Feminističke teze o prijestupima radikalnosti i politici spoznaje. U: Čakardić, A. et al. Privilegiranje rubova: *intervencije i prilozi feminističkoj epistemologiji*. Zagreb: Centar za ženske studije i Hrvatsko filozofsko društvo. 141-173.

Kašić, B. (2016). 'Unsettling' women's studies, settling neoliberal threats in the academia: A feminist gaze from Croatia. *Women's Studies International Forum*. 54, 129-137.

Khajbakhteev, R. (2020). How the commodification of knowledge is creating a new age of colonialism. 11 veljače. *Southern Social Movements Newswire*. Dostupno na: <https://www.cetri.be/How-the-commodification-of?lang=fr>. (Pristupljeno 1. 3. 2022).

Kršul, D. (2021). Telegram u posjedu dokumenta: Na zagrebačkim fakultetima u 6 mjeseci stigla 101 prijava za spolno uznemiravanje. Što radi rektor? *Telegram*. 19. prosinca. Dostupno na: <https://www.telegram.hr/politika-kriminal/telegram-u-posjedu-dokumenta-na-zagrebackim-fakultetima-u-6-mjeseci-stigla-101-prijava-za-spolno-uznemiravanje-sto-radi-rektor/>. (Pristupljeno 4. 4. 2022).

Lombardo, E. (2005). Integrating or Setting the Agenda? Gender Mainstreaming in the European Constitution-Making Process. *Social Politics*. 12, 412-432.

MacKinnon, C. i Siegel, R. B. (ur.) (2003). *Directions in Sexual Harassment Law*. New Haven, CT: Yale University Press. 1-39. Dostupno na: https://law.yale.edu/sites/default/files/documents/pdf/Faculty/Siegel_IntroductionAShortHistoryOfSexualHarrasmentLaw.pdf. (Pristupljeno 14. 4. 2022).

Marie True, J. (2010). Mainstreaming Gender in Global Public Policy. *International Feminist Journal of Politics*. 5, 368-396.

Mignolo, W. i Walsh, C. E. (2018). *On Decoloniality: Concepts, Analytics, Praxis*. Durham: Duke University Press.

Modleski, T. (1986). Feminism and the Power of Interpretation: Some Critical Readings. U: De Lauretis, T. (ur.). *Feminist Studies / Critical Studies*. Bloomington: Indiana University Press. 121-138.

Nacionalna politika za promicanje ravnopravnosti spolova 2006–2010. (2006). *Narodne novine*. 114/2006. 13. listopada. Dostupno na: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2006_10_114_2527.html. (Pristupljeno 11. 3. 2022).

Pereira, M. do M. (2017). *Power, Knowledge and Feminist Scholarship. An Ethnography of Academia*. London & New York: Routledge.

Phipps, A. (2019). 'Every woman knows a Weinstein': Political whiteness and white woundedness in #MeToo and public feminisms around sexual violence. *Feminist Formations*. 31, 1-25.

Pravilnik o zaštiti studentica i studenata od seksualnog uznemiravanja i drugih oblika rodne diskriminacije. (2022). Dostupno na: https://www.pravo.unizg.hr/_download/repository/Pravilnik_o_zastiti_studentica_i_studenata_od_seksualnog_uznemiravanja_i_drugih_oblika_rodne_diskriminacije.pdf/. (Pristupljeno 13. 4. 2022).

Pravilnik o znanstvenim i umjetničkim područjima, poljima i granama Nacionalnog vijeća za znanost. *Narodne novine*. 118/09. 30. rujna. Dostupno na: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2009_09_118_2929.html. (Pristupljeno 11. 3. 2022).

Rodin, S. (2003). *Jednakost muškarca i žene – pravo i politika u EU i Hrvatskoj*. Zagreb: Institut za međunarodne odnose.

Selanec, G. (n.d.). Jamstvo zabrane diskriminatornog uznemiravanja. Dostupno na: https://www.pravo.unizg.hr/_download/repository/JMM_web_2/JMM%20web/Selanec_Edukacijski%20materijal%20-%20Jamstvo%20zabrane%20diskriminatornog%20uznemiravanja.pdf. (Pristupljeno 7. 4. 2022).

Smjernice za prevenciju i djelovanje: "Sveučilište u Rijeci – sigurno mjesto bez spolnog uznemiravanja". (2021). Dostupno na: https://uniri.hr/wp-content/uploads/2021/07/UNIRI_sigurno-mjesto_smjernice.pdf. (Pristupljeno 15. 4. 2022).

Spivak, G. Ch. (1988). Can the Subaltern speak? U: Nelson, C. (ur.) *Marxism and the interpretation of culture*. Basingstoke: Macmillan. 271-313.

Vasiljević, S. (2011). *Slično i različito: diskriminacija u Europskoj uniji i Republici Hrvatskoj*. Zagreb: Tim Press.

Zakon o ravnopravnosti spolova. (2003). *Narodne novine*. 116/2003. 18. srpnja. Dostupno na: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2003_07_116_1585.html. (Pristupljeno 10. 3. 2022).

Zembylas, M. i Boler, M. (2002). On the Spirit of Patriotism: Challenges of a 'Pedagogy of Discomfort'. *Teachers College Record*. August 12. 1-27. Dostupno na: https://meganbolter.files.wordpress.com/2016/02/on_the_spirit_of_patriotism_challenges_o.pdf. (Pristupljeno 15. 4. 2022).

On Violence as a Feminist Problem: Producing Knowledge on Sexual and Gender-based Violence¹

Kirsten Campbell

[W]e are all still trying to understand how patriarchal power works, and the masks the wielders of it don to escape accountability.

Cynthia Enloe, *The Big Push*, 2017, p. 127.

Abstract

In her recent analysis of the persistence of patriarchy in contemporary social life, Cynthia Enloe (2017) describes her experience of fighting against sexual harassment at her university in the 1970s. As Enloe describes, the women's movement named and politicised this then 'unfamiliar form of power abuse'. For Enloe, this experience revealed the value of generating accurate conceptualisations for effective political action, and was crucial for developing her analysis of gendered violence from war to peace. At the same time, she and her feminist colleagues grappled with the challenge of how to conceptualise this 'sexualised abuse'. The questions they confronted, she remarks, will still seem familiar to us today.

As Enloe suggests, feminists have named and politicised sexual and gender-based violence, but still confront important conceptual and political questions about these forms of violence. This paper reflects on current feminist knowledges of gender-based violence. It first outlines key feminist approaches to sexual and gender-based violence (SGBV), and then considers their resources and limitations for building 'accurate conceptualisations for effective action' against these continuing forms of patriarchal violence (Enloe, 2017, p. 127).

Keywords: Sexual and gender-based violence, violence against women and girls, feminist theory and practice, feminist knowledge.

¹ I would like to thank the UNIGEM conference organizers for the invitation to participate in the conference and the productive discussions it generated.

In her analysis of the persistence of patriarchy in contemporary social life, Cynthia Enloe describes her experience of fighting against sexual harassment at her university in the 1970s. For Enloe, 'naming the problem felt revolutionary'.² Since the 1970s, sexual and gender-based violence (SGBV) has become what Sara Ahmed calls 'problems with names' (2015, p. 8), and there is now a rich body of feminist knowledge about these forms of violence. However, as Enloe describes, we are still grappling with the problem of how to conceptualise these forms of patriarchal power, and how to develop effective political strategies to fight them. This paper reflects on current knowledge of SGBV. It first outlines key feminist approaches to SGBV, and then considers their resources and limitations for building 'accurate conceptualisations for effective action' against these continuing forms of patriarchal violence (Enloe, 2017, p. 127).

Conceptualising Sexual and Gender-Based Violence as a Feminist Problem

As Enloe describes, the feminist naming of women's experiences of SGBV was a political act that changed our understanding of these forms of violence. Frazer and Hutchings argue that a 'major achievement of feminist theory and practice has been to transform conceptualisations of [SGBV] as political violence, and thereby shift political understandings and agendas'. However, they also point out, 'the meaning of "violence" within feminist theory and practice remains contentious' (Frazer and Hutchings, 2020, p. 200). As can be seen in the the shifting nomenclature of 'violence against women and girls', 'gender-based violence', and 'gender-based violence against women and girls', '[f]or most forms of VAW there have been debates about how they should be named, with multiple shifts in language over the last four decades' (Kelly, 2015, p. 146), as well as debates about feminist strategies and concepts of SGBV.

These debates reflect the ongoing feminist struggle to change political understandings and agendas of SGBV, in which feminists from the former Yugoslavia have played a key role. These struggles have culminated in the acceptance of the prohibition on SGBV as an international norm under international human rights and international criminal law, (see, for example, Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women General Recommendation 19 (1992)). While these international norms build on decades of feminist activism and knowledge production, they do not fully capture feminist conceptions of SGBV.

Feminist Concepts of Sexual and Gender-based Violence

While the meaning of SGBV is highly debated, nevertheless feminist approaches understand it as a spectrum of violence occurring in a range of social relationships and contexts. SGBV includes different forms of violence, such as rape, domestic violence, sexual harassment, street harassment, and threats, and 'different *types of violence* (physical, sexual, psychological, emotional, and economic)' (True, 2021, p. 9). In these

² <https://www.theguardian.com/lifeandstyle/2017/nov/06/feminist-laura-bates-cynthia-enloe>

feminist approaches, the category of SGBV includes four elements: (1) women's experiences of violence, (2) those experiences include a wide range of acts (3) that exist in a continuum in peace-time and war-time, (4) and express unequal gender orders.

The **first element** is that women's experiences of violence are crucial for building an understanding of SGBV. Feminist approaches use many ways of capturing these experiences. However, the idea of women's experiences has empirical, analytic, and political dimensions. The empirical dimension examines the phenomenological experience of SGBV, and accounts for violence from the experiential standpoint of women. The analytic dimension examines these experiences at a collective level beyond the individual, and explains them as structural and social phenomena. The third dimension is political, and examines these experiences as forms of unequal or oppressive gender power relations.

The **second element** is that SGBV is a form of violence. The name of this category of violence, and which forms of violence it includes, are fluid and contested. However, feminist approaches share the understanding that SGBV refers to violent acts, practices, and relations, which involve force (whether physical or symbolic), or the exercise of power that damages others. The **third element** is that SGBV consists of a continuum of violence in both peace-time and war-time. Building on Liz Kelly's (1988) idea of the continuum of sexual violence as a continuous series of multiple and related acts, so-called 'peace time' SGBV is seen as 'situated along a continuum both in terms of time and space, and the varied forms and manifestations reflect this' (Manjoo 2012, p. 27). Moreover, conflict-related SGBV is seen as part of a continuum of gendered violence in peace and war. As Cynthia Cockburn argues, there is a continuity between peace-time, war-time, and post-conflict SGBV, as gendered violence persists across 'preconflict, conflict, peacemaking, reconstruction' (2004, p. 43).

The **fourth element** is that SGBV expresses unequal gender orders in society. The conceptualisation of 'gender' and the 'gender order' in feminist approaches is highly varied and debated, and reflects the wide explanatory range of feminist theory. However, feminist approaches emphasise how SGBV is 'structured through heteronormative gender norms and practices' (Moser 2001, p. 31), which express an 'unequal, compulsory, binary gender order' (Frazer and Hutchings, 2020, p. 209). They share an understanding that hierarchical power relations structure gender relations, and that these hierarchical gender orders produce SGBV.

Current Feminist SGBV Models

While the feminist category of SGBV is built on these four conceptual elements, nevertheless different models of SGBV have developed in feminist approaches. These models are generally implicit and theoretically underdeveloped. However, it is possible to identify three key models of individual, group, and structural SGBV, and the recurring issues within and across them.

The Individual Harm Model

This first model focuses on SGBV as a form of individual violence. This model understands SGBV as a direct harm to the person and/or as a violation of individual rights (see, for example, True 2021). The idea of ‘direct harm’ conceives SGBV as the intentional violence of an individual actor. It focuses on direct physical violence, and draws on the conceptual and legal frameworks of criminal law. The idea of rights violations conceives SGBV as a discriminatory breach of individual rights. It focuses on violence as a breach of fundamental rights, such as the right to physical integrity, sexual autonomy or equal treatment, and draws on the conceptual and legal frameworks of international human rights.

There is a long-standing feminist debate regarding the conceptual and political limitations of this model. The strong feminist critique of the individual harm model contends that it is form of Western liberal legalism that individualizes social harms, makes women into victims, and asks the state to protect women (see, for example, Halley 2018; Engle 2020). Accordingly, it argues that such a model cannot address women’s agency, wider social relations of oppression, or recognize that the state itself is part of those wider power relations. Moreover, it criticizes the cultural (Western) specificity of such a model, and the idea that it is possible to construct universal definitions of SGBV. Following this argument, then we should abandon all attempts to engage with law and state in the struggle against SGBV.

However, other feminists emphasise the importance of engaging with law and state because they establish norms against SGBV and provide accountability and redress to its victims (Gill 2018). Feminists have long highlighted the reality of socially sanctioned violence against women in war and peace. Given this, following the strong feminist critique may simply end up reinforcing gendered cultures of impunity, because violence against women is a category of violence traditionally regarded as permissible and impunable (Nedelsky 2011, p. 361). Nevertheless, using the individual harm model requires confronting the inadequacy of existing legal concepts of SGBV as criminal harms and rights-violations, and the failure of legal mechanisms to adequately address it. We are left, then, with the profound challenges of reforming existing laws, and developing alternative feminist models of justice at national and international levels (see Campbell 2022 for further discussion).

The Group-Based Harm Model

The second model shifts focus from the violence against the individual to violence against the social group. It understands SGBV as violence against members of the social group, ‘women’, and against the ‘gendered’ social group itself (see, for example, Catherine MacKinnon 1987). This model understands SGBV as socially created harms, which are group-based and gender specific. It describes SGBV as a gender-specific form of violence, which has gendered forms, practices, patterns and consequences. It also highlights the gendered symbolic and epistemic violence that ‘renders direct

physical violence against women or feminised actors unremarkable or uninterpretable' (Frazer and Hutchings, 2020, p. 201). In this model, SGBV creates social groups of women (and certain men) as feminised victims, *and* social groups of men as masculinised agents of the existing gender order (Blagojević, 2001, p. xi), because it is integral to the construction of hegemonic 'masculine status and identity' (Schulz 1998, p. 1761, see also Confortini, 2006).

Two key debates emerge in relation to this model. The first concerns whether this model assumes that women exist as *a priori* group, who are unified by their homogeneous experience of SGBV. Such an assumption would 'essentialise and privilege women's experience, and treat women as an undifferentiated category' (Frazer and Hutchings, 2020, p. 202). To avoid this problem, feminists such as Patricia Hill Collins (2017) have argued for an intersectional approach, which accounts for women's different experiences of victimization, support, and justice. Accordingly, an intersectional approach requires understanding how intersecting power relations and structures produce SGBV, construct victimized groups, and shape social responses to their experiences (see Alcoff 2018, Zarkov 2019).

The second debate concerns the conceptualization of SGBV as a gender-based harm. Too often, approaches using the group-based harm model collapse ideas of biological sex (bodies identified as biologically female or male), gender identity (social norms of femininity or masculinity) and gendered social groups (socially structured categories of persons as women and men) (see Campbell 2019). To explain SGBV requires addressing clearly gendered patterns of male perpetration and female victimisation, and the hierarchical gender relations that produce them. However, it also requires explaining the operation of 'gender' in female perpetration and non-female victimisation, such as male victims, or those targeted because of their sexuality or failure to conform to gender norms. How to conceptualise SGBV as a gender-based harm remains a key challenge in feminist theory and practice.

The Structural Violence Model

The third model understands SGBV as an either an effect or an element of structural violence. This model shifts from focussing on direct violence (the intentional physical violence of individual actors) to indirect violence (the violence of social structures that harm persons). It emphasizes the structural violence of political, economic, and social inequalities that produce SGBV (Frazer and Hutchings, 2020, p. 209). Postcolonial and queer feminist approaches also emphasize the structural violence of cultural orders, such as Maria Lugone's critique of 'gender' as a colonial classification system that produces 'the systematic violence inflicted on women of colour' (2007, p. 188), and Judith Butler's critique of gender norms as forms of 'normative violence' (1999 xx, see also Boesten 2019).

An important development of this model is found in social reproduction theory. Feminists such as Maria Mies (1999) and Silvia Federici (1999) argue that violence against

women is an integral part of capitalist accumulation. This is because capitalist accumulation relies on the use of violence of men against women to sustain the sexual division of labour within nation-states, and the international division of labour between core and periphery states. In this approach, SGBV is part of social reproduction not only within nation states, but also in the political and economic domination and exploitation of states by other states. Accordingly, it is not possible to ‘separate “violence against women” ... from a global state of violence’, as Francoise Vergès (2022) describes. In this approach, SGBV is an an integral part of the reproduction of intersecting systems of exploitation and domination in patriarchal, imperialist, and capitalist global social systems.

However, the structural violence model is also the least developed of all three models. It provides few elaborated concepts or theories of SGBV, and raises three important but unanswered questions. The first question is how to conceptualise SGBV as structural violence. Should SGBV be seen as an effect of structural violence, as ‘a continuum that spans interpersonal and structural violence’ (Manjoo 2012, p. 27), or as an integral element in systems of structural violence (Confortini 2006)? The second question concerns how to explain SGBV as a form of structural violence. How and why do systems of structural violence produce SGBV? What is the relationship between SGBV and other forms of systemic violence at national and global levels (see Meger 2021)? Finally, this model raises the political question of what strategies should be used to fight SGBV. After all, if structural violence produces SGBV, then should our efforts be directed to changing those structures, rather than responding to SGBV itself?

Producing Feminist Knowledge On SGBV

These SGBV models, then, generate a set of unresolved political and theoretical debates. These debates all point to the current challenges of building feminist knowledge about SGBV. These challenges concern (1) the object and subject of research, (2) models of knowing, and (3) values in research (see also Campbell 2018).

The object and subject of research: The ontological challenge

This challenge concerns how to conceptualize SGBV as an object of feminist investigation. The changing and diverse nomenclature used to describe this object is indicative of this ongoing problem. Building more precise ways to name and define SGBV is important but of itself insufficient to address the challenge of developing an adequate concept of the object of investigation. If SGBV remains an important category of feminist analysis, then it is necessary to consider whether it should only be used to indicate a specific set of harms, what is included and excluded from that category, and when it should be used. It is also important to consider when the concept of ‘violence’ captures what we are seeking to describe, and when other ideas of inequality, injustice, oppression, domination, or exploitation may be more useful.

Central to this ‘ontological’ challenge is the question of the subjects of SGBV, that is, the victims and/or perpetrators of SGBV. Indicative of this challenge are ongoing debates concerning whether SGBV concerns gendered subjects (as in ‘VAWG addresses violence that either intentionally or disproportionately affects women and girls’), or gender-neutral subjects (as in ‘gender-based violence exploits gender inequalities, differences, and hierarchies, be they among women, girls, men, boys, or people who do not identify with binary gender’) (True 2021, p. 9). Adding more categories of identity or new SGBV forms does not adequately resolve this issue. For example, adding ‘female perpetrators’ or ‘male victims’ to our analysis does little to illuminate our understanding of SGBV unless it also addresses the importance of gender relations for explaining its causes and consequences. To meet the ontological challenge requires further development of the concepts, models, and theories of SGBV.

Methodologies and methods: The epistemological challenge

The epistemological challenge concerns how to develop appropriate methods and methodologies for building feminist knowledge about SGBV. Building knowledge *is* crucial for building theoretical understanding and political strategy. As Haraway describes, feminists need ‘a more adequate, richer account of a world’ (1991, p. 187). The long-standing debates in feminist theory and practice in this area indicates this challenge does not simply concern a question of how to generate more and better “data”. Rather, it also shows that building feminist knowledge about SGBV involves political work in its aims, generation, interpretation, and application. The epistemological challenge, then, is to explore what existing feminist methods and methodologies might then be useful in this task, and to develop new feminist methods and methodologies that can provide a fully understanding of, and better response to, SGBV.

Values, ethics, and politics: The axiological challenge

Producing feminist knowledge about SGBV will always raise the question of values, ethics, and politics. The issue of values cannot be avoided in this area. The emergence of SGBV as an object of academic study reflects particular values, as it reflects the idea that this violence is a social problem that should be studied. As Sandra Harding (1986, p. 22) points out, ‘deciding what phenomena in the world need explanation, and defining what is problematic about them’ always involves cultural and social values. Ideas of epistemic value, such as objectivity or bias, also inform the basis on which we choose particular methods or methodologies. Ethical values also configure how we investigate so-called ‘sensitive research’, particularly given that SGBV is a social and political issue. Finally, political values also shape this work, whether because we seek to intervene in a highly politicized field, aspire for our work to provide a sound ‘evidence base’ for better policies, or have wider commitments to a more just world. The axiological challenge, then, provides a reflexive account of the politics, values, and ethics that inform knowledge production about SGBV.

The axiological question cannot be answered by the individual researcher or activist alone, as it involves building knowledge and strategies in collective action and solidarity. For this reason, it requires building what Haraway describes as ‘webs of connection called solidarity in politics and shared conversations in epistemology’ (1991, p. 191), such as the knowledge exchange of the UNIGEM conference. A crucial strategy for building feminist knowledge about SGBV, then, is building feminist epistemic communities. Following Lorraine Code (1991) and Helen Longino (1997), feminist communities of knowers generate knowledge and negotiate political goals and practices. In these negotiations, the knower is responsible and accountable to feminist politics. This accountability and responsibility challenges knowers to acknowledge and address the social, discursive and material inequalities that constitute our epistemic communities. Feminists have developed numerous material and epistemic practices that attempt to resist the reproduction of the existing social relations that position women as other than speaking subjects. Those practices, including equity of access, a politically aware use of language, redistribution of resources and non-hierarchical relations, actively work to construct democratic epistemic communities.

Enloe’s experience of fighting sexual harassment in her university shows how crucial building feminist knowledge is for naming and fighting SGBV. Given this, we need to recognise the importance of building feminist epistemic communities for moving beyond fear or silence. Ultimately, the challenge of building knowledge on SGBV is to build our webs of connection called solidarity in politics and shared conversations in epistemology. Only then can all women become speaking subjects, moving beyond fear or silence.

References

- Ahmed S. (2015) Introduction: Sexism - A Problem With A Name, *New Formations*, 86(1), 5-13.
- Alcoff, L. (2018) *Rape and Resistance*. Cambridge: Polity.
- Blagojević, M. (2000) Preface. In V. Nikolić-Ristanović (ed.), *Women, Violence and War: War-time Victimization of Refugees in the Balkans*. Budapest: Central European University Press.
- Boesten, J. (2019) Judith Butler. In Brad Evans and Terrell Carver (eds.) *Histories of Violence: Post War Critical Thought*. London: Zed Books.
- Butler, J. (1999) *Gender Trouble*. London and New York: Routledge.
- Campbell K. (2018) Producing Knowledge in The Field Of Sexual Violence In Armed Conflict Research, *Social Politics*, 25(4), 469-95.
- Campbell, K. (2019) The Gender of Justice? In Kirsten Campbell, Regina Mühlheuser, and Gaby Zipfel (eds.), *In Plain Sight: Sexual Violence in Armed Conflict*. New Delhi: Zubaan.
- Campbell, K. (2022) *The Justice of Humans: Subject, Society and Sexual Violence in International Criminal Justice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cockburn, C. (2004) The Continuum of Violence. In Wenona Giles and Jennifer Hyndman (eds.) *Sites of Violence* Berkeley: University of California Press.
- Code, L. (1991) *What Can She Know? Feminist Theory and the Construction of Knowledge*. Ithaca, NY and London: Cornell University Press.
- Confortini, C. (2006) Galtung, Violence, and Gender, *Peace & Change*, 31(3), 333– 367.
- Engle, K. (2020) *The Grip of Sexual Violence*. Stanford: Stanford University Press.
- Frazer E. and Hutchings K. (2020) The Feminist Politics of Naming Violence, *Feminist Theory*, 21(2), 199-216.
- Gill, A. (2018) Violence Against Women and the Need for International Law. In Rashida Manjoo, and Jackie Jones, J. (eds.), *The Legal Protection of Women from Violence: Normative Gaps in International Law*. London and New York: Routledge.
- Halley, J. and Kotiswaran, P. et al. eds., (2018) *Governance Feminism: An Introduction*. Minneapolis and London: University of Minnesota Press.
- Kelly, L. (1988) *Surviving Sexual Violence*. Minneapolis: University of Minneapolis.
- Kelly, L. (2015) Violence Against Women. In Diane Richardson and Victoria Robinson (eds.) *Introducing Gender and Women's Studies*. Palgrave, London.
- Longino, H. (1997) 'Feminist Epistemology as a Local Epistemology I', *The Aristotelian Society Supplementary Volume*, LXXI, 19–35.
- Lugones, M. (2007) Heterosexualism and the Colonial/Modern Gender System, *Hypatia*, 22(1), 186-219.
- Manjoo, R. (2012) The Continuum of Violence Against Women and the Challenges of Effective Redress, *Int'l Hum Rts Rev* 1(1), 1-29.
- Moser, C. (2001) The Gendered Continuum of Violence and Conflict. In Caroline Moser and Fiona Clark (eds.) *Victims, Perpetrators or Actors?* New York: Palgrave Macmillan.
- Nedelsky, J. (2011) *Law's Relations: A Relational Theory of Self, Autonomy, and Law*. Oxford: Oxford University Press.
- Schultz, V. (1998) Reconceptualizing Sexual Harassment, *Yale LJ* 107(6), 1683-1805.

True, J. (2021) *Violence Against Women: What Everyone Needs to Know*. Oxford: Oxford University Press.

Vergès, F. (2022) *A Feminist Theory of Violence*. London: Pluto Press.

Žarkov, D. (2019) Intersectionality – A Critical Intervention. In Kirsten Campbell, Regina Mühlheuser, and Gaby Zipfel (eds.), *In Plain Sight: Sexual Violence in Armed Conflict*. New Delhi: Zubaan.

Tackling Faculty/Staff Sexual Misconduct in Higher Education in the UK

Anna Bull

Abstract

This paper introduces new research and approaches for tackling faculty/staff sexual misconduct in higher education, focusing on the UK context. Despite media coverage on this issue in the UK in recent years, it has had significantly less attention in policy and research than student-student sexual misconduct. The talk outlines findings from recent research, firstly, exploring strategies for making staff/faculty sexual misconduct visible; second, theorising 'grooming' as a form of staff sexual misconduct; third, analysing complainants' motivations for reporting staff sexual misconduct; and fourth, interrogating issues arising with formal complaints processes for addressing this issue. Finally, challenges and ways forward for this activism are laid out in the context of my work with The 1752 Group, a research and campaign organisation tackling faculty/staff sexual misconduct in higher education.

Keywords: sexual harassment, higher education, universities, students, gender-based violence, activism.

Introduction

I am a founder and co-director of The 1752 Group. We are a UK-based campaign and research organization set up in 2016 to address staff or faculty sexual misconduct in higher education. Our activism has primarily involved three strategies. First, making staff/faculty sexual misconduct issue visible through research and media engagement, and making sure the voices of survivors are heard in these conversations. Second to provide resources – informed by our research – to help universities to improve their response to staff sexual misconduct, and third, to work with national and international higher education organisations to try and make policy and practice changes at a collective level. This paper introduces the research that has informed our work, across five questions.

How can you make staff sexual misconduct visible?

In the first few of years of our activism, much of our work involved simply trying to make this issue visible. As we heard from Kirsten Campbell (at this conference), making violence visible to ourselves, to others, and to institutions has been a longstanding feminist project, and as we found there is still a lot of work to do. It was too easy for universities to say ‘this isn’t a problem here’, even while survivors were telling us about their experiences. Our first academic article explored this process of making sexual harassment visible, which we called ‘slow activism’ (Page et al., 2019).

One question that we came up against, particularly within universities, was ‘how big a problem is this, really?’ I now see this question as a way of minimising and dismissing the issue, not least as higher education institutions in the UK have not made any efforts to find out the answer to this question (Bull et al., 2022; Oman & Bull, 2022). However, to address it, we partnered with the National Union of Students’ Women’s Campaign to carry out a national survey, published in 2018 as a report called Power in the Academy (National Union of Students & The 1752 Group, 2018). In this way, our first two or three years of work involved simply getting this issue acknowledged as a problem, before we could move onto understanding what needed to change.

What is ‘grooming’ in higher education?

Building on this report, we then carried out qualitative research in order to gain an understanding of the nature of the sexual misconduct that was occurring, as well as the issues arising in universities’ responses. In qualitative interviews, survivors described a wide range of gender-based violence and abuse from staff, sometimes intersecting with racism or homophobia. One type of behaviour that seemed to be relatively common – and that was confusing and difficult to label for those who were targeted – was what some interviewees called ‘grooming’.

One account of ‘grooming’ comes from a Master’s student who I will call ‘Andrea’. She was working as a research assistant for a lecturer, who was also teaching her on her Master’s. Over time, this lecturer started inviting her for coffees and lunches off campus, giving her books, sending photos of him on holiday, sending lots of texts. There was nothing that was overtly sexual or even at this initial stage, romantic, but Andrea was extremely uncomfortable, confused, and distressed by this behaviour. Her PhD funding was dependent on his support, and therefore she felt she had to keep him on side.

Over time Andrea became depressed and felt a strong sense of loss of control, even after she managed to extricate herself from this situation. In order to describe this form of misconduct, we came up with definitions, drawing on interviewees’ accounts of ‘grooming’ and ‘boundary-blurring behaviours’. The latter refer to behaviours that ‘transgress (often tacit) professional boundaries’ and grooming in higher education refers to ‘a pattern of boundary-blurring behaviours over time between people in

positions of unequal power that may lead to an abuse of power' (Bull & Page, 2021). We know of one institution at least, University College London, a large research-intensive university, who have added a definition of grooming to their Dignity and Respect policy, so making it explicit as a type of behaviour that can occur (UCL, 2018). Naming such behaviour in policies can help students or staff who have been targeted to make sense of their experience, and to be able to see that this behaviour is recognised by the institution and can be reported.

Andrea eventually decided to raise this issue with the head of her degree programme. Her reason for doing this was two-fold: mainly, her lecturer had escalated his attentions and was sending texts telling her he was romantically interested in her. She was thinking of leaving the university due to these issues. Her other reason for reporting was that she was worried that the lecturer who had targeted her would also target other students.

Why do people report staff sexual misconduct?

This brings me to my third question: why did interviewees report this misconduct to their university? Reporting is not the norm; as with other forms of gender-based violence, in universities the vast majority of people do not report or disclose these experiences to the institution, or indeed to the police. In this study, however, interviewees were recruited who *had* reported or disclosed their experiences to the institution. This gives us an unusual perspective, in contrast to most other studies which tend to examine 'barriers to reporting' and reasons why people *don't* report, rather than why they do.

Similarly to Andrea's experience, the main reason that women in this sample reported was to protect other women and to protect themselves for further harm. They also talked about 'doing the right thing': feeling a moral responsibility to report even when they knew that this would be risky and difficult for them personally. And finally, as well as protecting themselves from further harassment or harm, they also sometimes needed to report simply to be able to continue their studies or careers – simply to be able to gain access to their work spaces and networks (Bull, 2022).

However, reporting was often not a one-off decision. For Andrea, reporting was not successful on her first attempt, as she was told that she had to have mediation with the lecturer as the first step in getting the university to take any action. She did not feel comfortable or safe doing this so she didn't end up formally reporting until a couple of years later. Similarly to Andrea, interviewees sometimes had to repeatedly make the decision to report, sometimes over a period of years.

Therefore, in order to explain the complexity of how people reported, I've argued that it makes sense to distinguish *catalysts* for reporting from the underlying *rationales*. As described above, the rationales for reporting were the deeply considered reasons, often part of a wider ethical framework of doing the right thing to prevent others being

targeted. By contrast, catalysts were the immediate triggers that led people to report. These could be either positive or negative. A positive example of a catalyst could be a member of staff asking a student if they were ok or if they had any issues to raise, or that the reporting party's mental health improved so that they started to feel strong enough to report. A negative trigger could be an escalation in the abuse.

This distinction is helpful as one of the major issues in staff sexual misconduct is that people don't report this. Therefore, if we can understand in more detail how and why reporting occurs, then institutions could support this to happen by creating structures that better enable reporting.

Discrimination in the complaints process: what happens during the reporting process?

After someone builds up the courage to report, what happens next? Sometimes, nothing happens. Some of my interviewees struggled to get their institution to take any action following their report. However for those who did go ahead with a formal process, unfortunately things didn't necessarily get any better. There were many and varied ways in which the complaints process went wrong. Sometimes there were mundane issues that are easy to fix, while others were more complex, requiring structures to be rethought in more detail. One major structural issue that came up was the lack of parity in the process between complainants and with accused parties. The problem is that when someone reports sexual misconduct, if this is taken seriously by the employer or the university, they will then open up a disciplinary case into the accused party. However, the complainant becomes a witness in this process against the accused party – they have *no formal rights* in this disciplinary process.

We worked with an equalities lawyer, Georgina Calvert-Lee on guidance for universities to better address staff sexual misconduct (Bull et al., 2021; The 1752 Group & McAllister Olivarius, 2020). The types of parity that are needed are simple due process rights, such as the right to see and respond to statements put forward by the responding party. This also includes the right to know the outcome of the complaint. As it stands at present, complainants are unlikely to be told what action has been taken as a result of their complaint. This means that for many complainants, it doesn't even feel worthwhile to make a complaint.

What happens at the end of a reporting process?

But for those few who do report, and do manage to stay the course right to the end of a long, sometimes difficult reporting process, what happens at the end of the process? For interviewees in this study, it was very difficult to get any remedy at all for sexual misconduct (Bull & Page, 2022). By 'remedy' I mean action taken by the institution to put things right: to recognise their harm and compensate for it to help them get back to where they were before the complaint. In the small minority of cases

where students did get remedy, they had to go through another round of complaints after their initial complaint to get this, and for the most part the only remedy available was financial. However, this was *not* what students were seeking, even if it was sometimes very helpful for them. They were seeking the right to stay in their careers or education; and to protect themselves and others.

Therefore, remedies were rare, and it was also only possible to get individual, rather than collective remedy. But this individualised model is wholly inadequate for what complainants were seeking. Sexual harassment is a collective issue – people are targeted because of their gender, race, or sexuality, and it is common for staff to target multiple other students and staff rather than just targeting one other person. While an individualised complaints process can, in some cases, be effective for a particular complainant, it fails to address one of the major reasons why students report – to protect others. As a result, this mode of dealing with complaints as an individualised issue means that any impacts on students and staff more widely – for example feeling unsafe in learning environments – are not addressed.

Challenges and ways forward

I've described how current processes fail to give complainants what they need from the process. This brings up the question: what are the limits of complaints processes in this area? In India, as my colleague Adrija Dey has written about, there have been long-running debates between feminist activists who have focused on trying to improve due process, versus those who are bypassing these processes entirely with direct action such as naming their abusers on social media (Bull & Dey, 2022; Dey, 2020). This question of whether we try to improve from within, or pursue justice outside of institutions, is of course a longstanding one in feminist thought and on this particular issue. I remain convinced that both are needed – and that we shouldn't give up on trying to make our institutions places where we can hold people accountable and keep each other safe.

Nevertheless there are major challenges, not only those I've spoken about today but also in the UK at the moment confidentiality and data protection are a major battleground, with institutions across society using data protection legislation to avoid transparency and accountability (Bull et al., 2019). This is also a question around whether we as activists are complicit in neoliberalisation of higher education, for example, how our work gets coopted into the marketization of HE and consolidating the idea of students as consumers. If we work on changing institutions from within, there is a big risk that our work gets coopted into an agenda of protecting students' consumer rights – rather than equality and human rights – and that universities draw on our work as activists in order to make it look like they are working on these issues (Whitley, 2022).

Zooming out, however, the wider question that I am asking throughout this work is about the role of institutions in society in tackling sexual and gender-based violence. Post #MeToo – and in the years leading up to it – there has been more focus on the role of institutions beyond the criminal justice system in tackling sexual misconduct. Rather than relying on the police criminal justice system to do this work, there is a growing acceptance that responsibility for tackling gender-based violence should be shared across institutions in society – not only schools and universities, but also workplaces, charities, clubs, leisure venues, political parties, and other organisations. Survivors are calling for justice and safety from their institutions, and institutions are being required to step up to address this challenge. In the UK, the framing of the issue appears to have shifted substantially in recent years; there are fewer voices saying ‘we should leave this to the police’ and more voices asking ‘what can I do in my workplace or school or university?’ This feels like important progress.

To finish, I want to return to the question of how we can do this activism sustainably. Myself and my two co-directors of The 1752 Group now do this work both as our jobs – as part of our research – and also on top of our day jobs, when people contact us for support or resources. One of the questions we often come back to is how to make this work sustainable. Some members of the group have themselves been dealing with personal trauma following experiences of sexual misconduct from university staff. Sometimes, doing activism to make change is therapeutic for survivors; people bring an enormous energy towards trying to make change so that what happened to them doesn’t happen to others. But this also means that as a group we need to be able to allow members the time and space to step back when they need to; our ‘complaint collectives’ (Ahmed, 2021) also need to be ‘care collectives’. To finish, therefore, I want to emphasise the importance of sustainable activism. This is perhaps an oxymoron; activism is always carried out at a cost and usually a personal cost. But in this work, I hope that those of us doing activism in this space can support each other to step forward and step back as we need to, so that we can keep going for as long as it takes to make our universities safe and equal places to work and study.

References

- Ahmed, S. (2021). *Complaint!* Duke University Press Books.
- Bull, A. (2022). Catalysts and rationales for reporting staff sexual misconduct to UK higher education institutions. *Journal of Gender-Based Violence*, 6(1), 45–60. <https://doi.org/10.1332/239868021X16270572218631>
- Bull, A., Calvert-Lee, G., & Page, T. (2021). Discrimination in the complaints process: Introducing the sector guidance to address staff sexual misconduct in UK higher education. *Perspectives: Policy and Practice in Higher Education*, 25(2), 72–77. <https://doi.org/10.1080/13603108.2020.1823512>
- Bull, A., Duggan, M., & Livesey, L. (2022). Researching Students' Experiences of Sexual and Gender-Based Violence and Harassment: Reflections and Recommendations from Surveys of Three UK HEIs. *Social Sciences*, 11(8), Article 8. <https://doi.org/10.3390/socsci11080373>
- Bull, A., & Page, T. (2021). Students' accounts of grooming and boundary-blurring behaviours by academic staff in UK higher education. *Gender and Education*, 33(8), 1057–1072. <https://doi.org/10.1080/09540253.2021.1884199>
- Bull, A., & Page, T. (2022). The Governance of Complaints in UK Higher Education: Critically Examining 'Remedies' for Staff Sexual Misconduct. *Social & Legal Studies*, 31(1), 27–49. <https://doi.org/10.1177/09646639211002243>
- Bull, A., Page, Tiffany, & Bullough, J. (2019). What would a survivor-centred higher education sector look like? In S. Gamsu (Ed.), *A New Vision for Further and Higher Education* (pp. 73–82). Centre for Labour and Social Studies. http://classonline.org.uk/docs/A_New_Vision_For_Further_and_Higher_Education_220519_1647_forwebv1.pdf
- Bull, A., & Dey, A. (2022). Power, Hierarchies, and Higher Education Rape on Campus in India and the UK. In Horvath, Miranda & Brown, Jennifer (Eds.), *Rape: Challenging Contemporary Thinking, 10 Years On*. Routledge.
- Dey, A. (2020). 'Me Too' and the 'List' – Power Dynamics, Shame, and Accountability in Indian Academia*. *IDS Bulletin*, 51(2). <https://bulletin.ids.ac.uk/>
- National Union of Students, & The 1752 Group. (2018, April 4). *Power in the academy: Staff sexual misconduct in UK higher education*. https://1752group.files.wordpress.com/2021/09/4f9f6-nus_staff-student_misconduct_report.pdf
- Oman, S., & Bull, A. (2022). Joining up well-being and sexual misconduct data and policy in HE: 'To stand in the gap' as a feminist approach. *The Sociological Review*, 70(1), 21–38. <https://doi.org/10.1177/00380261211049024>
- Page, T., Bull, A., & Chapman, E. (2019). Making Power Visible: "Slow Activism" to Address Staff Sexual Misconduct in Higher Education. *Violence Against Women*, 25(11), 1309–1330. <https://doi.org/10.1177/1077801219844606>
- The 1752 Group, & McAllister Olivarius. (2020). *Sector guidance to address staff sexual misconduct in UK higher education: Recommendations for reporting, investigation and decision-making procedures relating to student complaints of staff sexual misconduct*. <https://1752group.files.wordpress.com/2021/09/5ed32-the-1752-group-and-mcallister-olivarius-sector-guidance-to-address-staff-sexual-misconduct-in-uk-he.pdf>
- UCL. (2018, July 25). *Prevention of Bullying, Harassment and Sexual Misconduct Policy*. Office of the President and Provost (Equality, Diversity & Inclusion). <https://www.ucl.ac.uk/equality-diversity-inclusion/dignity-ucl/prevention-bullying-harassment-and-sexual-misconduct-policy>
- Whitley, L. (2022). Narratives of Harm: Accounts and Displacements of Faculty Sexual Harassment of Students. *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 47(2), 347–369. <https://doi.org/10.1086/716640>

TEMAT I.

**Teorijska uporišta i rodno osjetljivi
metodološki pristupi u istraživanju**

Teorijski i metodološki izazovi u istraživanjima rodne neravnopravnosti i rodno zasnovanog nasilja na univerzitetima

Jasna Kovačević

Sažetak

Cilj ovoga rada je da prezentira filozofske, teorijske i metodološke izazove u istraživanjima rodne neravnopravnosti i rodno zasnovanog nasilja u univerzitetkim zajednicama. U radu su prezentirane osnovne feminističke epistemologije te diskutirano o kritičkom realizmu kao naučnoj perspektivi koja ima potencijal da pomiri različita stajališta u feminističkim epistemologijama, argumentirajući da se kroz prakse retrodukcije mogu adresirati osnovni prijedori u okviru ovih epistemologija. Da bi se jasnije predočio taj potencijal kritičkog realizma, u radu je prezentiran primjer UNIGEM istraživanja o rodnoj diskriminaciji i rodno zasnovanom nasilju na 18 univerziteta u Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori, Hrvatskoj i Srbiji. Ovo istraživanje utemeljeno je na paradigmi kritičkog realizma, pa je u skladu s tim primijenjen mixed-methods istraživački dizajn, a rezultati istraživanja su pokazali da ne doživljavaju sve osobe rodno zasnovano nasilje na isti način i da se njihove odluke i izbori neće zasnivati na istim kontekstualnim faktorima, čime je ovo istraživanje fokusirano na pitanje interakcije struktura, konteksta i agensnosti.

Ključne riječi: feministička epistemologija, kritički realizam, rodno zasnovano nasilje, rodna diskriminacija, univerziteti.

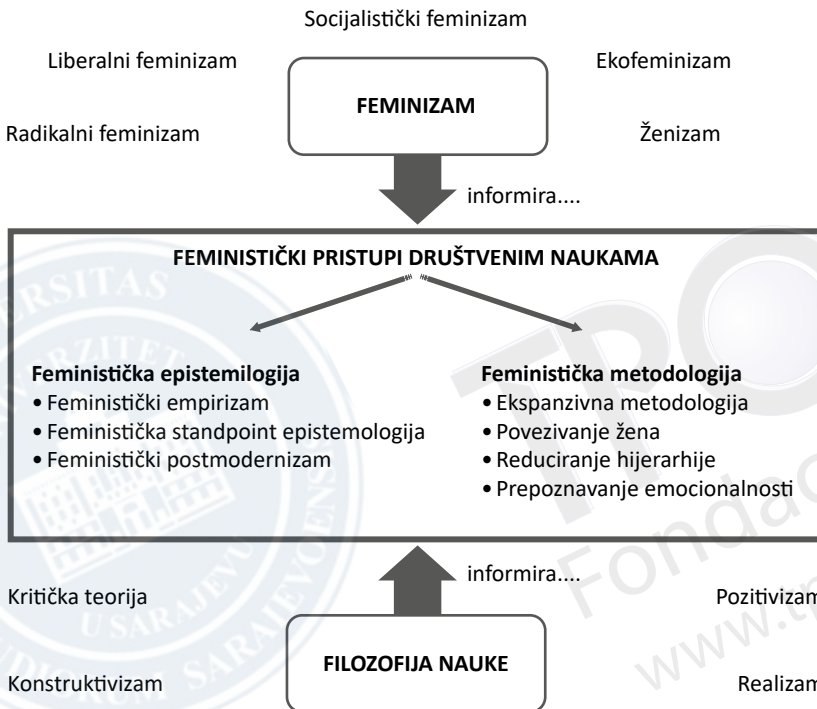
Uvod: Filozofija nauke i rodne/feminističke studije

Nauka reflektira društvene vrijednosti i iskustva dominantnih društvenih skupina. Istovremeno, istraživački projekti u društvenim naukama često su ili ignorirali žene i rodna pitanja ili su kreirali razlike između muškaraca i žena, djevojčica i dječaka koje nisu "prirodne", esencijalne ili biološke (West i Zimmerman, 1991, navedeno prema Campbell i Wasco, 2000). Značaj feminističke epistemologije i filozofije nauke je u tome što one proučavaju načine na koje rod utječe i treba da utječe na našu predodžbu znanja,

na one koji spoznaju i na praksu spoznaje. Feministička epistemologija utvrđuje dominantne koncepcije, prakse propitivanja i stjecanja znanja koja žene i druge ranjive društvene skupine stavljaju u nepovoljan položaj. Osim toga, feministička epistemologija nastoji reformirati te dominantne koncepcije i stjecanje znanja kako bi oni služili interesima ranjivih društvenih skupina. Lykke (2010) tvrdi da nije utemeljeno govoriti o feminističkoj epistemologiji u jedini. Epistemološki gledano, polje je u kritičkom dijalogu s različitim pravcima epistemološke misli kakvi su pozitivizam, marksizam, kritički realizam i postmoderna filozofija (Slika 1), a njegove se epistemološke refleksije presijecaju s mnogim različitim vrstama antirasističkih, postkolonijalnih, antikapitalističkih i queerteorijskih rasprava o epistemologijama.

Središnji koncept feminističke epistemologije jest situirano znanje (Haraway, 1988), to jest znanje koje odražava posebne perspektive i potrebe onih koji su u procesu spoznaje. Feminističke teoretičarke istražuju kako rod definira subjekte znanja, pa su u tom smislu artikulirana tri glavna pristupa ovom pitanju: feministički empirizam, feministička teorija stajališta i feministički postmodernizam. Feministička epistemologija posmatra one koje spoznaju kao osobe situirane u posebnim odnosima prema onome što je poznato i prema drugim osobama koje spoznaju. Ono što je poznato i kako je nešto poznato odražava situaciju i perspektivu onoga koji spoznaje i zna.

Slika 1. Odnos feminističkih pristupa društvenoj nauci i filozofije nauke

S jedne strane, feministički empirizam oslanja se na realističku ontologiju, gdje je fokus na testiranju hipoteza, objašnjenjima, predviđanjima i kauzalnim vezama. Ova vrste feminističke epistemologije prihvata objektivističke principe kreiranja znanja i koristi kvalitativne i kvantitativne metode, pri čemu vrijedi pretpostavka da identitet istraživača/ice nema utjecaj na kvalitet istraživačkih nalaza. S druge strane, feministička standpoint epistemologija odbacuje tradicionalne istraživačke metode i fokusira se na feminističke metodologije, zasnovane na svakodnevnom iskustvu i perspektivi žena, te ih stavlja u centar istraživačkih procesa, koristeći pritom kvalitativne metode. Od istraživača i istraživačica se očekuje da su reflektivni, a ne neutralni kakav je slučaj s feminističkim empirizmom. Feministička teorija stajališta predstavlja iznimno važnu epistemologiju jer razumije ženska iskustva kao središnje ishodište za izgradnju feminističkog spoznajnog stajališta i na taj način pokazuje značaj roda kao epistemološkog resursa (Krce-Ivančić, 2021).

U konačnici, postmodernistička feministička epistemologija predstavlja noviju perspektivu u feminističkim teorijama i istraživanjima. Ova epistemologija odbacuje epistemološke pretpostavke modernizma i kritična je prema konvencionalnim kvalitativnim istraživanjima te prigovara feminističkoj teoriji stajališta, prema kojoj biti ženom predstavlja univerzalni koncept. Feministički postmodernizam kritizira takvo stajalište tvrdeći da se na taj način epistemički privilegira samo jedna perspektiva, a to je perspektiva potlačenih. Teoretičarke feminističkog postmodernizma obrazlažu to tvrdnjom da ne može postojati samo jedna privilegirana perspektiva jer to označava shvaćanje pojma "žena" kao univerzalnog pojma. "Žena" nije jedinstven pojam, već ima više podskupova kakvi su lezbijke, žene pripadnice crne rase, transrodne žene.

Imajući u vidu navedeno, nameće se zaključak da je feministička literatura prije svega kritičkoga karaktera, a koja, između ostalih, utemeljenje često pronalazi u feminističkoj teoriji stajališta (FTS) i teoriji interseksionalnosti kao postmodernom pristupu, pa se stoga i paradigmatka pozicija treba temeljiti u kritičkom pristupu. Uprkos prijedporima sa FTS-om (New, 1998) paradigmatka pozicija u ovom istraživanju je pozicija progresivnog kritičkog realizma koja u proteklim decenijama dobija sve važnije mjesto u feminističkim krugovima i istraživanjima koja posebice naglašavaju postmoderna pitanja interseksionalnosti (vidjeti Grohmann, Van Ingen i Gunnarsson, 2020; Clegg, 2016).

Paradigma kritičkog realizma i feministička epistemologija

Temelje kritičkog realizma nalazimo 1970-ih godina u radovima britanskog filozofa Roya Bhaskara (1978), a kasnije i Margaret Archer (1979; 1988; 1995) koja je kreatorica morfo-genetičkog pristupa. Kritički/e realisti/ce posmatraju svijet kao multidimenzionalni otvoreni sistem u kojem je realnost stratificirana (Bhaskar, 1978) (Slika 2). Ishodi ili događaji su posljedica interakcije između društvenih struktura, mehanizama i ljudskog djelovanja (Slika 3). Takvi kauzalni mehanizmi imaju snažan utjecajni potencijal, ali njihova aktuelizacija je ovisna o kontekstu u kojem ti mehanizmi djeluju. Prema McEvoy i Richards (2006), ciljevi istraživačica i istraživača koji temelje svoja

istraživanja u kritičkom realizmu nisu povezani s identifikacijom zakonitosti koje je moguće generalizirati (pozitivizam) ili s identifikacijom proživljenih iskustava ili vjerovanja društvenih aktera (konstruktivizam/interpretivizam). Kritički/e realisti/ce imaju drugačiji cilj, a to je razvijanje dubljih nivoa spoznaje i objašnjenja posmatranih fenomena. Ishodi su posljedica interakcija između društvenih struktura, mehanizama i ljudskog djelovanja. Takvi kauzalni mehanizmi imaju snažan utjecajni potencijal, ali njihova aktuelizacija ovisna je o kontekstu u kojem ti mehanizmi djeluju.

Slika 2. Razine realističke ontologije

RAZINE REALISTIČKE ONTOLOGIJE

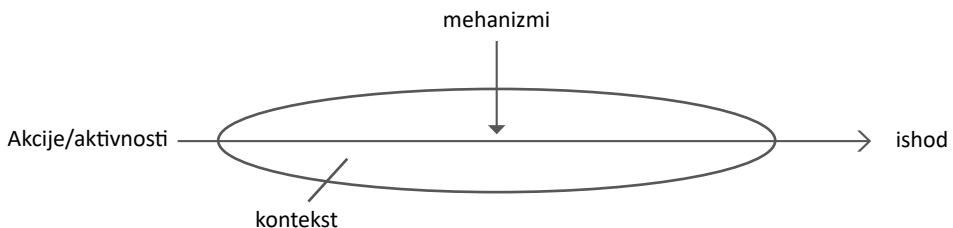

Kritički realizam posmatra pozitivizam i društveni konstruktivizam kao vještačke, ne-realne i antropocentrične teorije. Ova paradigma polazi od pretpostavke da društveni fenomen (naprimjer, rodna ravnopravnost i rodno zasnovano nasilje) može postojati neovisno o našem znanju o njemu, to jest fenomen postoji neovisno od istraživača/ice koji/a provodi opservacije, spoznaje ga i konstruira (Fleetwood, 2005). Važan pristup u kritičkom realizmu, posebno iz perspektive feminističkih teorija, jest morfogeneza, a koji je utemeljila Margaret Archer (1995). Morfogenetički pristup u okviru kritičkog realizma kao paradigme eksplicitno adresira problematiku ortodoksnih stavova na relaciji djelovanje – struktura u okviru nekog društvenog sistema. Kritički realizam u potpunosti prihvata postojanje kauzalnih veza koje egzistiraju između personalnih faktora, to jest faktora djelovanja (naprimjer, iskustvo rodno zasnovanog nasilja) i kontekstualnih ili strukturalnih faktora (naprimjer, mačo kulture na univerzitetima, patrijarhalni društveni sistem), njihovog utjecaja na neki ishod te interakcijske odnose među njima. Ovi kauzalni faktori kreiraju mehanizme koji ostaju latentni sve dok ne budu aktivirani u specifičnom kontekstu.

Kempster i Parry (2011) pojašnjavaju da, iz perspektive kritičkog realizma, fenomeni postoje na nivou događaja i iskustava, ali i na znatno složenijim, dubljim nivoima koji se ne mogu direktno posmatrati. Naprimjer, inkluzivan leadership i inkluzivna organizacijska kultura univerziteta predstavljaju takvu vrstu fenomena s izuzetno visokim stepenom apstrakcije. Leadership ne možemo vidjeti kao ni mnoge elemente organizacijske kulture univerziteta, ali je moguće posmatrati i osjećati njihove efekte. Kempster i Parry (2011) navode da manifestacije inkluzivnog leadershipa mogu varirati od konteksta do konteksta, ali da istraživanja leadershipa utemeljena u kritičkom realizmu teže spoznaji tog konteksta te dubinskom istraživanju i pojašnjavaanju sličnosti između različitih manifestacija konkretnog fenomena. Iz toga proizlazi da kritički realizam teži generaliziranju posredstvom teorijskih komparacija.

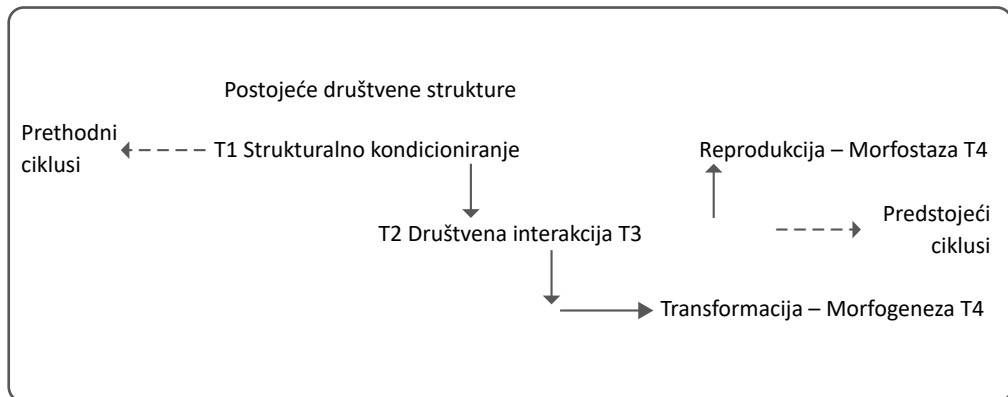
U skladu s realističkom definicijom ishoda, Pawson i Tilley (1997) prezentiraju Context-Mechanism-Outcome (CMO) konfiguraciju. Naprimjer, pojedinci/ke i grupe djeluju u određenim situacijama i kontekstima s ciljem očuvanja stečenih prava i realiziranja determiniranih ciljeva. U tom djelovanju, pojedinci/ke i grupe (akteri) održavaju (morfostaza) ili transformiraju kontekstualne uvjete (morfogeneza) koji utječu na njih. Međutim, u ovom procesu pojedinci/ke i grupe ujedno proživljavaju vlastitu transformaciju – od agenata pod prisilom do društvenih aktera i pojedinaca. Prema Archer, ovaj proces predstavlja takozvanu dvostruku morfogenezu.

Slika 3. Context-Mechanism-Outcome (CMO) konfiguracija

Kritički realizam pruža bazu za analiziranje preklapajućih opresija u društvu, a na koje ukazuje teorija interseksionalnosti, dok ujedno stvara prostor za uvođenje metodoloških mogućnosti za uključivanje i analiziranje djelovanja žena u društvenom kontekstu (eng. *women's agency*) (Crenshaw, 1989; Clegg, 2016; Wimalasena, 2017). Archer prepoznaje međuzavisnost strukture i djelovanja te ukazuje da bez ljudi ne bi bilo društvenih struktura, pritom naglašavajući da oni djeluju u različitim vremenskim okvirima. Postojeće društvene strukture ili ograničavaju ili osnažuju ljudske agente na interakcije, a koje mogu imati namjerne ili nenamjerne posljedice. Takve posljedice dovode ili do reprodukcije početne društvene strukture (morfostaza) ili pak do njene transformacije (morfogeneza). Ergo kritički realizam, posebno morfogenetički pristup, nudi bazu za teoriziranje o djelovanju (eng. *agency theory*) koje je od esencijalnog značaja za razumijevanje socijalnih pokreta, uključujući i feministički pokret (Clegg, 2016).

Slika 4. Morfofostaza i morfogeneza prema Margaret Archer

Realistička dimenzija u feminističkim studijama je od esencijalne važnosti, kako ističu Katelin Albert i ostali (2020), posebno uzimajući u obzir činjenicu da feministi/ce insistiraju na stavu da strukture dominacije postoje i da upravo te strukture onemogućavaju ili potiskuju glas i status ranjivih skupina. Ipak, treba napomenuti da debata o kompatibilnosti FST-a i kritičkog realizma traje, ali da je sve veći broj autorica i autora koji smatraju da se feministička teorija stajališta (FST) i kritički realizam mogu pomiriti na način da se FST treba više kretati ka ontološkom, dok bi kritički realizam trebalo usmjeriti prema epistemologiji, što će pomoći istraživačima i istraživačicama da stvore prostor za rješavanje metateorijskih pitanja koja proizlaze iz kritičkog realizma (Sweet, 2018, Edwards i Brehm, 2015). U svom osvrtu na FST i kritički realizam, Caroline New (1998) ističe da kroz identifikaciju i razlikovanje društvenih, kulturnih i psiholoških struktura i procesa, te definiranje odgovornosti povezanih sa rodnom razlikama u odnosu na te strukture i procese, možemo utvrditi imaju li žene zajedničke interese i u kojim se uvjetima mogu mobilizirati kako bi kreirale momentum za strukturne promjene. Pritom se New (1998) kritički osvrće na FST i ističe da jest činjenica da je znanje situirano kako tvrdi Donna Harraway (1988), ali New argumentira da to ne znači da su sve perspektive jednako dobre da bi bile uzete u obzir ili da ne postoje dobri načini o prosudbi između njih. Zagovornici/e kritičkog realizma fokus stavljaju na društvene odnose i procese društvene transformacije. Sukladno tome, kritički realizam kao paradigmska pozicija karakterističan je po metodološkom pragmatizmu koji istraživačima/cama daje dovoljno “manevarskog prostora” da kombiniraju različite metodološke alate u istraživanju: kvalitativne i kvantitativne. Progresivistička paradigma kritičkog realizma je jedina u potpunosti komplementarna mixed-method istraživačkom dizajnu, koji će u ovom istraživanju biti prezentiran u formi simultane podatkovne i *between-method* triangulacije. Na taj način, kritički realizam kao paradigma odbacuje dogmatičnost pozitivističke i interpretativističke paradigmske pozicije i dozvoljava njihovo kombiniranje.

Primjena kritičkog realizma u istraživanju rodno zasnovanog nasilja na univerzitetima

Cilj UNIGEM istraživanja bio je ustanoviti u kojoj mjeri je rodno zasnovano nasilje prisutno među nastavnicima i nastavnica, studentima i studenticama, kakve su njihove percepcije, stavovi i znanja, da li postoje mehanizmi prevencije i zaštite od rodno zasnovanog nasilja, kakva je organizacijska kultura na univerzitetima, te kako rodno zasnovano nasilje utječe na psihološko zdravlje i karijere žena i muškaraca. Tabela 1 ilustrira faze u realizaciji ovog istraživanja.

Tabela 1: Faze u realizaciji istraživanja utemeljenog u paradigmi kritičkog realizma

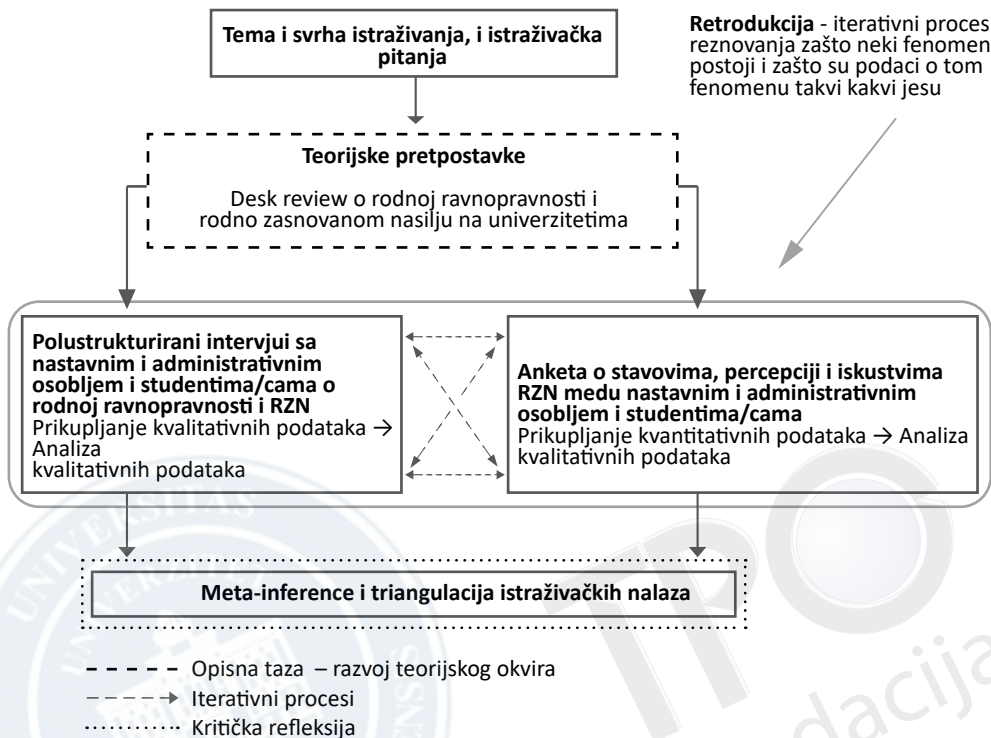
	Opis faze	Koraci u fazi
Faza I: Filozofsko uporište, teorija i hipoteze	Specifikacija filozofskih, epistemoloških i ontoloških pretpostavki	(1) Odabir kritičkog realizma kao filozofije nauke (2) Determiniranje teorijskih konstrukata u skladu sa CMO konfiguracijom (3) Definiranje hipoteza
Faza II: Analiza	Determiniranje metodoloških pristupa	(1) Procjena kauzalnih veza između mehanizama (M), u kontekstu univerzitetskih zajednica (K) koje rezultiraju iskustvom rodne diskriminacije ili rodno zasnovanog nasilja koji mogu uticati na kvalitet života u univerzitetskim zajednicama kao ishodom tj. događajem (O ili D) (2) Metodologija empirijskog istraživanja – simultana (QUANT+qual) triangulacija na bazi multilevel uzorkovanja u QUANT i qual komponentama istraživanja
Faza III: Zaključivanje	Elaboriranje nalaza studije	Eksplikacija nakon triangulacije s detaljnim obrazloženjima: koji mehanizmi funkcioniraju i na koji način funkcioniraju (M), u kakvim uvjetima (K), te na koga utječu i kako utječu (O ili D)

Uzimajući u obzir paradigmu kritičkog realizma, definirana su istraživačka pitanja u skladu s morfogenetičkim pristupom Margaret Archer kako bismo ustanovili da li je fenomen rodno zasnovanog nasilja na univerzitetima specifičan po morfostazi ili morfogenezi u različitim intervalima:

- Šta ispitanici/ce (studenti/ce, nastavnici/e i administrativno osoblje) na univerzitetima znaju o rodu i rodno zasnovanom nasilju? → **Društveno kondicioniranje T1;**

- Kako ispitanici/e na univerzitetima općenito percipiraju rodno zasnovano nasilje? → **Društveno kondicioniranje T1**;
- Da li žene i muškarci koji su bili izloženi nekom od oblika rodno zasnovanog nasilja shvaćaju u kojoj mjeri to utječe na njihove karijere, poslove te na način ophođenja s kolegama i kolegicama? → **Društvena interakcija ili refleksivnost T2 – T3**;
- Koje mjere prevencije i mehanizme zaštite ispitanici/e vide kao potrebne i učinkovite? → **Društvena interakcija ili refleksivnost T2 – T3**;
- Koje promjene ispitanici/e smatraju važnim u organizacijskoj kulturi univerziteta i društva općenito? → **Društvena interakcija ili refleksivnost T2 – T3**;
- Nakoji način žene i muškarci koji su bili izloženi rodno zasnovanom nasilju reagiraju na to, te da li nešto poduzimaju? → **Društvena transformacija ili reprodukcija T4**.

Slika 5. Dizajn mixed-method studije

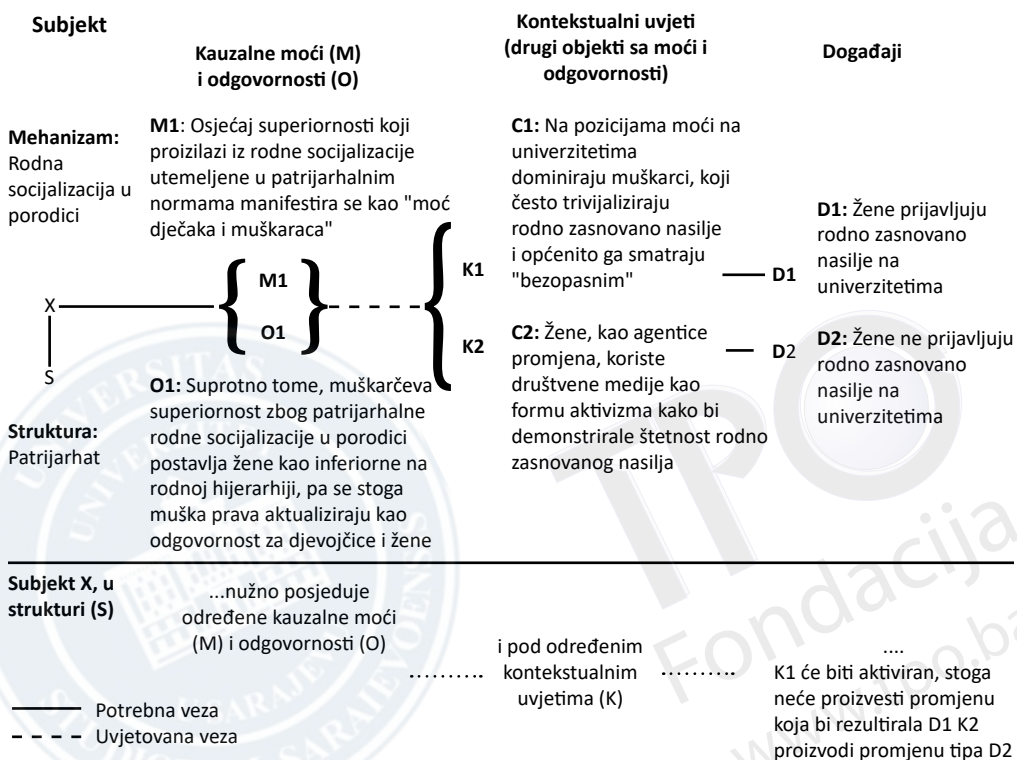

U skladu s paradigmatom pozicijom utemeljenom u kritičkom realizmu, u istraživanju je primijenjen mixed-method dizajn i to simultana triangulacija na osnovu multilevel uzorkovanja u kvalitativnim i kvantitativnim komponentama istraživanja. U mixed-method dizajnu ovako složenog regionalnog istraživanja, autori/ce poglavlja

su davali/e prioritet kvalitativnom ili kvantitativnom istraživanju, u zavisnosti od njihovog teorijskog polazišta, to jest naučne discipline iz koje posmatraju problematiku kojom se bave u poglavlju. Tokom analize kvalitativnih i kvantitativnih podataka, istraživači/ce su koristili/e retrodukcijsku metodu specifičnu za kritički realizam, a koja podrazumijeva iterativni proces rezoniranja i propitivanja zašto fenomen rodnih stereotipa i rodno zasnovanog nasilja postoji u univerzitetima, te zašto su prikupljeni podaci takvi kakvi jesu. U nastavku navodimo dva primjera retrodukcijskog rezoniranja.

Primjer retrodukcije 1: Šta nastavno osoblje kaže o nastojanjima da utječu na promjenu percepcije drugih o rodni stereotipima i rodno zasnovanom nasilju na univerzitetima, dok istovremeno kontempliraju da se sistem vrlo sporo mijenja? (Ovo se dešava zbog rezilijentnih struktura unutar univerziteta i društva, kako je prikazano na Slici 6) → Šta čini te strukture rezilijentnima? → Kakve formalne i/ili neformalne hijerarhije postoje na univerzitetima? → Kakve su upravljačke strukture na univerzitetima? → Koja vrsta agensnosti ih održava? (Archer ovo naziva morfostatičkom agensnosti).

Slika 6. Struktura kauzalnog pojašnjenja u UNIGEM studiji o rodno zasnovanom nasilju na univerzitetima

Izvor: Prilagođeno prema Sayer (2010, str. 109).

Primjer retrodukcije 2: Zašto se dešava rodno zasnovano nasilje? → Istraživači/ce primjećuju sličnosti i razlike u iskustvima rodno zasnovanog nasilja te otkrivaju da postoji mnogo kauzalnih faktora između iskustva rodno zasnovanog nasilja kod muškaraca i žena (Slika 6). → Istraživači/ce nastavljaju dalje da propituju zašto postoje rodne razlike u iskustvima nasilja na univerzitetima.

Nakon analiziranja i kvalitativnih i kvantitativnih podataka, autori/ce su pristupali/e triangulaciji podataka, njihovoj sveobuhvatnoj interpretaciji i kritičkoj refleksiji s ciljem davanja odgovora na definirana istraživačka pitanja i testiranja postavljenih istraživačkih hipoteza u okviru tematike kojom se bavi.

Zaključci iz UNIGEM istraživanja

UNIGEM istraživanje utemeljeno u kritičkom realizmu i morfogenetičkom pristupu te realizirano primjenom mixed-methods istraživačkog dizajna ukazalo je na značaj izučavanja struktura i mehanizama na agensnost ljudi na univerzitetima. Rezultati su pokazali da ne doživljavaju sve osobe rodno uvjetovano nasilje u akademskoj zajednici na isti način te da se njihovi izbori i odluke neće temeljiti na istim kontekstualnim faktorima. Struktura i agensnost su isprepleteni, ali različiti koncepti i faktori iz okruženja utječu na ishode koji se mogu javiti u formi morfogeneze, to jest transformacije i promjene ili morfostaze, to jest nečinjenja te samim time zadržavanjem postojećeg statusa quo.

Bez obzira na kulturološke sličnosti, društvene strukture u zemljama zapadnog Balkana nisu homogenog karaktera, pa stoga na različite načine oblikuju agensnost ljudi u univerzitetskim zajednicama. Kulturološke strukture (patrijarhat, tradicija, religija, institucionalne strukture i norme i sl.) posmatraju se kao snažni faktori socijalizacije, odnosno norme, ponašanja, uvjerenja i navike koje ljudi usvajaju imaju kapacitet utjecaja na izbore, odluke i u konačnici ishode preživljenog rodno zasnovanog nasilja.

Literatura

Albert, K., Brundage, J. S., Sweet, P., i Vandenberghe, F. (2020). Towards a critical realist epistemology? *Journal for the Theory of Social Behaviour*. 50 (3), 357-372.

Archer, M. (1979). *Social origins of educational systems*. Sage.

Archer, M. (1988). *Culture and agency: the place of culture in social theory*. Cambridge University Press.

Archer, M. (1995). *Realist social theory: The morphogenetic approach*. Cambridge University Press.

Bhaskar, R. (1978). *A realist theory of science*. Harvester Press.

Albert, K., Brundage, J. S., Sweet, P., i Vandenberghe, F. (2020). Towards a critical realist epistemology? *Journal for the Theory of Social Behaviour*. 50 (3), 357-372.

Archer, M. (1979). *Social origins of educational systems*. Sage.

Archer, M. (1988). *Culture and agency: the place of culture in social theory*. Cambridge University Press.

Archer, M. (1995). *Realist social theory: The morphogenetic approach*. Cambridge University Press.

Bhaskar, R. (1978). *A realist theory of science*. Harvester Press.

Campbell, R., i Wasco, S. M. (2000). Feminist approaches to social science: Epistemological and methodological tenets. *American Journal of Community Psychology*. 28 (6), 773-791.

Crenshaw, K. (1989). Demarginalizing the intersection of race and sex: A black feminist critique of antidiscrimination doctrine, feminist theory and antiracist politics. *University of Chicago Legal Forum*. 1, 139-167.

Clegg, S. (2016). Agency and ontology within intersectional analysis: a critical realist contribution. *Journal of Critical Realism*. 15 (5), 494-510.

Edwards Jr, D. B., i Brehm, W. C. (2015). The emergence of Cambodian civil society within global educational governance: A morphogenetic approach to agency and structure. *Journal of Education Policy*. 30 (2), 275-293.

Fleetwood, S. (2005). Organization Ontology in Organization and Management Studies : A Critical Realist Perspective. *Organization*. 12 (2), 197-222.

Grohmann, S., van Ingen, M., i Gunnarsson, L. (2020). *Critical Realism, Gender and Feminism: A Reader*. Routledge.

Haraway, D. (1988). Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective. *Feminist Studies*. 14 (3).

Kempster, S., i Parry, K. W. (2011). Grounded theory and leadership research: A critical realist perspective. *Leadership Quarterly*, 22(1), 106–120. Dostupno na: <https://doi.org/10.1016/j.leaqua.2010.12.010>.

Krce-Ivančić, M. (2021). Feminist epistemology: Possibilities of postmodern feminist standpoint theory. In *Socijalna ekologija*. 30 (2), 299-322. Croatian Sociological Association.

McEvoy, P., i Richards, D. (2006). A critical realist rationale for using a combination of quantitative and qualitative methods. *Journal of Research in Nursing*. 11 (1), 66-78.

New, C. (1998). Feminism and critical realism. *Alethia*. 1 (1), 2-4.

Pawson, R., i Tilley, N. (1997). *Realistic evaluation*. Sage Publishing.

Sayer, A. (2010). *Method in social science: A realist approach, revised* (2nd ed.). New York: Routledge.

Sweet, P. L. (2018). The feminist question in realism. *Sociological Theory*. 36 (3), 221-243.

West, C., i Zimmerman, D. H. (1991). Doing gender. In J. Lorber & S. A. Farrell (Eds.), *The social construction of gender* (pp. 13-37). Newbury Park, CA: Sage.

Wimalasena, L. (2017). Reflexivity and women's agency: a critical realist morphogenetic exploration of the life experience of Sri Lankan women. *Journal of Critical Realism*. 16 (4), 383-401.

The Challenges of Intersectionality: Researching Equality in Higher Education

Jasmina Husanović

Abstract

The paper focuses on the challenges of intersectionality as a productive approach to the analysis of gender (in)equality in higher education institutions through the discussion of several theoretical concerns within contemporary feminist intersectional research, informed by the empirical lens of the UNIGEM quantitative and qualitative research conducted in 2021. It offers a short outline of recent debates involving intersectionality studies, feminist standpoint theory and critical realism, and then proceeds to analyse some ways out of the constraints posed by the UNIGEM research when it comes to intersectional data pertaining to class and positionality. The argument is that the dearth of class analysis when researching the politics of equality and solidarity in higher education can be countered through future research inspired by the feminist critiques of Bourdieu's theory of education and their prescient insights into the dynamics of class and positionality within the academia.

Keywords: intersectionality, higher education, politics of equality, feminist theory, critical realism, theory of education, class analysis.

Introduction

This paper critically reviews the challenges of intersectionality when researching gender equality at higher education institutions in light of the constraints posed by the quantitative and qualitative research undertaken in 2021 and analysed in 2022 within the UNIGEM project.¹ It first looks at important initial insights into the study of

¹ This paper is based on my own research and participation in the UNIGEM research in 2021 and 2022. Due to the paper length constraints within this publication, more detailed results of this research are omitted here, but are available in the edited volume Spahić Šiljak, Z., Kovačević, J., and Husanović, J., eds. (2022). *Izazovi integriranja rodne ravnopravnosti u univerzitetskoj zajednici: protiv rodno zasnovanog nasilja*. Sarajevo: TPO Foundation et al., which is available in Bosnian, Serbian, Croatian and Montenegrin languages, as in a concise English version of this volume: Spahić Šiljak, Z., Kovačević, J., and Husanović, J. (2022). *The Challenges of Mainstreaming Gender Equality in University Communities: Fighting Gender-Based Violence*. Sarajevo: TPO Foundation.

intersectionality at the boundaries of feminism and critical realism in general. The UNIGEM empirical research observed and analysed various indicators of intertwined forms of inequality at university institutions, as well as attitudes and opinions concerning solidarity. However, what remained invisible or unaddressed by the research, due to its constraints, is the question of class. The argument here is that the category of class needs to be more exhaustively analysed if we want to consider the task of achieving equality and potential solidarity, or the lack of it, at higher education institutions through intersectional lenses. The paper concludes that the UNIGEM research has opened the door to further research on gender (in)equality which must be informed by feminist critiques of theories of education of Pierre Bourdieu, which productively address the knots between equality and solidarity in academic environments.

Intersectionality Through the Encounters Between Feminism and Critical Realism

Intersectionality is one of the most challenging interdisciplinary approaches to the analysis of the multi-layered effects of social structures on the issues of equality and solidarity in social, political, economic and cultural life, focusing on how belonging to multiple exclusionary, contradicting and/or overlapping social categories affects such questions. The challenge lays in conceptualising categories of diversity/difference (such as gender, class, ethnicity, race, age, disability, religion, political affiliation and so forth) and their interactions whilst taking into account factors such as individual experience, social practices, institutions and ideology – in other words, the positioning of the outcome of their interactions in terms of the distribution and allocation of power (Hill Collins, 2019). As a form of social critique conceived by black feminism in the Anglo-American context, intersectionality began as “outsider’s knowledge” (Nash, 2011, 445-447) that had to transcend disciplinary boundaries and achieve institutional legitimacy, and was gradually integrated into a broad spectrum of feminist theories and politics.

In the last few decades there has also been a convergence between critical realist and feminist thinking on intersectionality. Although there are important thematic affinities and commonalities of interest between feminist theories and critical realism that require the consolidation of their mutual cooperation (Dy, Martin and Marlow, 2019), numerous debates show that there is still a gap between the feminist standpoint theory and the ontology of critical realism. This is often because feminist standpoint theory foregrounds difference, thus creating the problem of relationality in its material sense, which is difficult to integrate into traditional critical realism (Flatschart, 2017). On the other hand, dialectical critical realism made a great contribution to the understanding of relationality but is seen as lacking the historicity concerning the problematics of difference and diversity, as claimed in recent debates on intersectionality in feminist new materialism (Flatschart, 2017, 284-285).

I would like to briefly refer here to the question of difference and diversity as a fundamental issue of feminism and to consider materiality as the explicit focus of many contemporary feminist discussions (Dy, Martin and Marlow, 2019). This is exactly where we encounter a problem in those critical realist approaches which tend to consider difference to be an epistemological and neutral category, often denying its materiality or overlooking the fact that difference is connected to the issue of relationality and its historical materiality (Flatschart, 2017, 288-290). Although dialectical critical realism has made a leap in terms of understanding the relationality of difference, it still does not sufficiently relate its materiality to the materiality of experience (for instance, the experiences of various actors in the field of higher education which was the subject of the UNIGEM research) as the imperative of feminist theory and politics. In other words, the issue of materiality, difference and relationality when it comes to gender equality must be simultaneously viewed from the perspective of theories of intersectionality and new materialism, and from the perspective of critical realism, because they complement each other in both politically and theoretically important ways (Flatschart, 2017).

Lessons and Challenges of Intersectionality in Future Gender Studies Research on Equality and Solidarity in Academic Contexts

What have we learned from the UNIGEM empirical research in 2021 that aimed to integrate feminist and critical realist approaches in the study of gathered empirical data, and what should we take into account in future studies on gender equality in higher education that will deepen our engagement with intersectionality and integrate the analysis of class power in the university space? I propose here one possible fruitful trajectory of such research which would be based on feminist critiques of Pierre Bourdieu's work on education and class. Bourdieu's critical reflections on higher education and education in general, based on his logic of practice and elaboration of the categories of power, capital, habitus and field, are an important inspiration and guide in questioning the university environment "from the inside". Of particular concern here is his insight into the peculiar fact that researchers whose task is to study other people are far less inclined to study themselves, that is, the various modalities and functioning of university life (Bourdieu, 1988). Universities are often considered places of progressive thought, freedom and equality, and yet within them there is a rather conservative approach to the analysis of class affiliation, often exhibited by feminist scholars too. This is because a majority of scholars are reluctant to speak against their own institution due to their perceptions of responsibility and loyalty to the higher education system. There is a high probability that those who have been allowed access to an environment of apparent meritocracy inside the university avoid speaking out against the environment in which they benefited from education, career and experiences that they otherwise would not have acquired, thus exhibiting a sense of gratitude, loyalty and obligation to the university as a social institution (Adkins and Skeggs, 2005). The very place of employment, as well as cultural and professional

trajectories of the academic staff depend on their beliefs and political views, and their choice of university-related activities is determined by the very institutional focus of the institution where they work.

The fundamental insight shared by Bourdieu and theorists who built on his work in the field of higher education (Grenfell, 2014) is that there is still a myth that merit equals success, which is why there is rarely a critical step amongst university teachers and researchers towards the issue of their own symbolic power based on class, gender/sex, sexuality, nation/ethnicity, age group, political beliefs, religious affiliation and so forth. The career path of the academic staff, and their (in)activity concerning the transformation of the system in which they operate, are delimited by the ideological coordinates of the space in which they operate, because their academic capital is not necessarily derived from the quality of their work, but is the result of other forms of cultural, symbolic and social capital in which class, gender and age play a particularly large role (Heffernan, 2022). From the point of view of many feminist theorists that criticise Bourdieu's work, his insights into how theoretical frameworks and political programs are entwined with social relations remain productive for feminist epistemological and methodological endeavours today (McCall, 1992, 2011).

As Beverly Skeggs (2004) argues, the significance of Bourdieu's theory is evident in how it has been productively used by feminists to put the question of class back on the feminist agenda. His analysis of forms of capital provides a way out of various theories of class and class power which solely focused on the questions of classification and relations of exploitation which have proved reductive or unfruitful for feminist analysis (Skeggs, 2004, 19-20). Some traditional avenues of class analysis, as well as more recent engagements with other forms of difference such as race, nation, and sexuality, have led to a long period of neglect of class in feminist theory at the close of the 20th century. However, this neglect was least the case in the feminist studies of education and social policy where feminist theorists were both inspired by and criticised Bourdieu's work, reformulating it in innovative and eclectic ways (Fowler, 1997, McNay, 2002, Skeggs, 2004).

When assessing such feminist works that reformulated and built on Bourdieu's valuable insights into education and class, we can extrapolate key lessons for the intersectional analysis of the field of higher education that navigates between feminist standpoint theory and critical realism and is based on class analysis. Following broad strokes outlined by Skeggs (Skeggs 2004, 21), such analysis of class power in academia should have three main directions:

- connecting objective structures with subjective experience (necessity with will, i.e., structure with agency) in the field of higher education;
- consideration of different types of values and mobility in university space, which is based on Bourdieu's metaphorical model of social space in which individuals and groups embody and carry with them complex amounts and compositions of diverse forms of capital;

- methodological accentuation of the issue of reflexivity, as a prerequisite for knowledge, in order to reconsider the positions from which we speak, which is at the core of feminist criticism of research and educational agendas that are based on the reproduction of masculine dominance.

The results of the UNIGEM research point to the need to examine more deeply the relationship between agency and privilege when intersectionally analysing different forms of oppression in a way that is not fixed or static. Although theories of intersectionality help by making visible different impacts of multiple categories of oppression, when we approach the applied empirical analysis of these categories, a plethora of methodological and conceptual inconsistencies and problems arises (Flatschart, 2017). Some of these problems are not paying enough critical attention to the issues of agency and privilege, or having a rigid and fixed understanding of the intersections of different categories of belonging and how they affect the social and individual experience of (in)equality (Nichols and Stahl, 2019). This calls for an approach based on a more fluid understanding of social and subjective positionality which recognises the importance of an intersectional approach to multiple identities, and also focuses on broader social locations and processes that are specific to a certain time, context and set of meanings, and are directly located within social hierarchies and related to the distribution of material and cultural resources (Dy, Martin and Marlow, 2019).

Such an approach to positionality was articulated by Floya Anthias, for whom intersectionality is a social process of practices and arrangements which constitute the basis for certain forms of positionality and which include various changes and contradictions (Anthias, 2008). Like intersectionality, positionality has immediate effects, but it is also a dynamic and concerned with changing social and individual circumstances. Also, positionality is a more potent concept if we want to recognise and interrogate potential contradictions and articulate issues of agency and privilege, as well as subjugation and harm in terms of gender equality within social institutions such as universities. It is here that critical realism proves to be an important corrective to various intersectional analyses, because it avoids the problem of overly positivist and hermeneutic analysis and because it makes a distinction between theory and experience, treating them as analytically separate categories whilst aiming at causal explanations rather than predictions (Dy, Martin and Marlow, 2019, 8). In this vein, multiple categories of discrimination are viewed as mutually constitutive, whereas the fluid character of intersections and categories of analysis sheds light on the links between macro and micro events in terms of identity, agency, and structurally persistent and emergent social meanings and conditions when it comes to dominance and inequality (Dy, Martin and Marlow, 2019, 15).

Conclusion

The UNIGEM research opened and traced the path to future analyses of the structures of dominance and power relations in the academia, the result of which are various forms of inequality and lack of solidarity, their interconnections and ongoing reproduction. The challenge for future thematically related research is to apply the insights of contemporary debates on the very conceptual tools of analysis of the intersectional complexity present in the university environment when it comes to the politics of gender equality. Such tools must be grounded in the insights of recent epistemological and methodological debates on intersectionality, class and positionality, in order to productively analyse the intersecting moments of various social categories of inequality with all their persistent social meanings and consequences in terms of power relations and forms of oppression, and thus to radically question broader structural inequalities through dynamic processes of positionality and agency in the academic community and university environment. Using the valuable tools and insights of dialectical materialist feminisms, as well as of critical realism, we gain the opportunity to take intersectional theory beyond mere discussions about identity towards the actual political goal of approaches, which is the overthrow of the structures of social subjugation engendered by the emancipatory politics aiming at equality and solidarity in academic relationships and environments.

Literature

- Adkins, L. and Skeggs, B., eds. (2005). *Feminism After Bourdieu*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Anthias, F. (2008). Thinking Through the Lens of Translocational Positionality: An Intersectionality Frame for Understanding Identity and Belonging. *Translocations: Migration and Social Change* 4 (1), 5-20. <https://repository.uel.ac.uk/download/dc56b48c783cc329d81aef8b2390a4a8871b-0fc19166434dc4bd98c8205bbebc/121028/Vol_4_Issue_1_Floya_Anthias.pdf>. Accessed on 17 April 2022.
- Bourdieu, P. (1988). *Homo Academicus*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Cho, S., Williams Crenshaw, K. and McCall, L. (2013). Toward a Field of Intersectionality Studies: Theory, Applications, and Praxis, *Signs. Journal of Women, Culture and Society*, 38 (4), 785-810.
- Dy, A. M., Martin, L. and Marlow, S. (2019). Developing a Critical Realist Positional Approach to Intersectionality. *Figshare* <<https://hdl.handle.net/2134/19415>>. Accessed on 15 April 2022.
- Flatschart, E. (2017). Feminist Standpoints and Critical Realism. The Contested Materiality of Difference in Intersectionality and New Materialism, *Journal of Critical Realism*, 16 (3), 284-302.
- Fowler, B. (1997). *Pierre Bourdieu and Cultural Theory: Critical Investigations*. London: Sage.
- Grenfell, M.J., ed. (2014). *Pierre Bourdieu: Key Concepts*. London: Routledge.
- Heffernan, B. (2022). *Bourdieu and Higher Education. Life in the Modern University*. Singapore and New York: Springer.
- Hill Collins, P. (2019). *Intersectionality as Critical Social Theory*. Durham, NC: Duke University Press.
- McCall, L. (1992). Does Gender Fit? Bourdieu, Feminism and Conceptions of Social Order, *Theory and Society* 21, 837–867.
- McCall, L. (2005). The Complexity of Intersectionality, *Signs. Journal of Women, Culture and Society*, 30 (3), 1771–1800.
- McNay, L. (1999). Gender, Habitus and the Field: Pierre Bourdieu and the Limits of Reflexivity, *Theory, Culture and Society* 16(1): 175–193.
- McNay, L. (2000). *Gender and Agency: Reconfiguring the Subject in Feminist and Social Theory*. Cambridge: Polity.
- Nash, J. (2008). Re-Thinking Intersectionality, *Feminist Review*, 89, 1-15.
- Nash, J. (2011). “Home Truths” on Intersectionality, *Yale Journal of Law and Feminism* 23 (1), 445-470.
- Nichols, S. and Stahl, G. (2019). Intersectionality in higher education research: a systematic literature review, *Higher Education Research & Development*, 38 (6), 1255-1268.
- Riley, D. (2017). Bourdieu’s Class Theory. The Academic as Revolutionary. *Catalyst*, 1 (2), <<https://catalyst-journal.com/2017/11/bourdieu-class-theory-riley>>. Accessed on 17 April 2022.
- Skeggs, B. (2004). Context and Background: Pierre Bourdieu’s Analysis of Class, Gender and Sexuality, *The Sociological Review*, 52 (2), 19-33.
- Spahić Šiljak, Z., Kovačević, J., and Husanović, J., eds. (2022). *Izazovi integriranja rodne ravnopravnosti u univerzitetskoj zajednici: protiv rodno zasnovanog nasilja*. Sarajevo: TPO Foundation et al.
- Spahić Šiljak, Z., Kovačević, J., and Husanović, J. (2022). *The Challenges of Mainstreaming Gender Equality in University Communities: Fighting Gender-Based Violence*. Sarajevo: TPO Foundation.

Feminist Critical Approaches in Gender-Based Violence Research

Zilka Spahić Šiljak

Abstract

The paper focuses on the key principles of feminist research that include addressing power imbalances; listening to women's voices and experiences; incorporating diversity and intersectionality; conducting multidisciplinary and mixed methods research; being reflexive; and using research results (Westmarland&Bows, 2019). These principles are crucial for feminist research mindset development and are particularly important in exploring a sensitive topic, such as gender-based violence. In ethnographic research, the feminist approach helps to conduct interviews in a more humanist and egalitarian manner, to cultivate the relationship of trust and empower the survivors. Although feminist research rests on a variety of theoretical and methodological grounds, Deborah Rhode (1990) underlines that they should include political, substantive and methodological dimensions: to advocate for emancipatory gender policies, to use gender as central category of analysis and to interpret the world from the experience of women.

Keywords: gender-based violence, feminist research principles, feminist method, feminist methodology.

Introduction

In the last four decades, feminist research approaches struggled to position themselves in social sciences and humanities, sometimes with explicit, but mostly implicit resistance. The majority of academic institutions with classical research approaches do not recognise feminist methods and methodologies as relevant and academically credible.

The question that has been provoking debate in the last five decades is what makes a theory or research feminist, or what are the differences between feminist and classical methodologies and methods, primarily in social sciences and humanities?

Feminist theories include the following three key themes: “belief that women are oppressed; the acceptance that ‘personal is political’ (women’s experiences of oppression are located in broader socio-political frameworks); and a sense of ‘feminist consciousness,’ broadly defined as being aware of and challenging gender inequality” (Westmarland&Bows, 2019, p. 10). When feminist scholars began intervening in social science and humanities they differed in their approaches: from Sandra Harding (1987) who proposed empiricism, standpoint theories and post-modernism as the key three approaches to liberal, cultural and radical feminist theories, to post-positivism and critical realism (Van Ingen et. al., 2020).

Some scholars reject the idea that there is a feminist research method while others (Harding 1987; Reinharz, 1992; Ramazanoglu&Holland, 2002) demonstrate that feminists have adjusted the existing research methods and techniques but have also devised new ones. Examples are consciousness-raising (MacKinnon 1983 qtd. in Reinharz, 1992) and group diaries (Kramer 1983 qtd. in Reinharz, 1992) that help deepen the understanding of women’s lives’ dynamics.

Every method has a methodology behind it, which:

links a particular ontology (for example, a belief that gender is social rather than natural) and a particular epistemology (a set of procedures for establishing what counts as knowledge) in providing rules that specify how to produce valid knowledge of social reality (for example, the real nature of particular gender relations) (Ramazanoglu& Holland, 2002, p. 11).

For feminist methodology, it is important to determine how knowledge is produced and how it is connected to women’s experiences and material realities. Most of them are more focused on the application of the scientific method, loosely known as positivism, than to a method *per se*. Different feminist methodologies include: bodies as a source of knowledge, experiences as a source of knowledge, emotions as a source of knowledge, collective knowledge production, participatory action research, feminist standpoint theories (Grosz, 1993) and, as of recently, critical realism – philosophy that distinguishes between the ‘real’ world and the ‘observable’ world. The world as we know and understand it is constructed from our perspectives and experiences, through what is ‘observable’ (Van Ingen et al., 2020).

The second wave feminists offer new approaches in knowledge production and request to be the subjects of research and authorities in education and research (Smith, 1974). Deborah Rhode (1990) underlines that despite different methodologies and methods, feminist researchers should include the **political, substantive** and **methodological dimensions**. It means that, at the political level, feminist researchers advocate for emancipatory gender policies; at the substantive level, they use gender as central category of analysis and, at the methodological level, they interpret the world from the experience of women. That experience comes from a woman’s body, emotions and active participation in the research. Other authors add to this the designating of feminist theory as a channel that challenges a *status quo* that put women

in a disadvantaged position (Chafetz, 1988; Smith, 2003), and they combine research and activism to increase women's empowerment (Lindsey, 2016).

This paper focuses on some of the key principles of feminist qualitative research identified by several scholars (Reinharz, 1992; Crenshaw, 1996; Campbell&Wasco, 2000; Westmarland&Bows 2019;), and the key challenges feminist researchers may face.

Listening

Lived experience of women and marginalised groups is crucial because they are the locus of knowledge (Campbell&Wasco, 2000) and not passive source of information. Feminist researcher is not self-centred, but gives a voice to her collocutors, making them partners who are conveying their experiences and very sensitive information that entails careful listening. A good listener invests time, effort and energy to stay focused, to show respect, not to judge or evaluate, not to impose solutions, and asks good questions that benefit the participant and not only the researcher's curiosity. Participants feel that they are heard and understood which is the basic need of every human being, while the researcher gains trust and avoids conflicts.

Working with women wartime rape survivors and women peacebuilders, and collecting their life stories, I trained myself to listen without interruption for the main part of interview.

After interviews, some women would tell me that they felt relieved as if they got rid of a heavy load. It was important for them to tell their story without interruption and to see that someone cares and listens with genuine interest. It increases self-relevance and reveals that her story is important to be told and her experience to be recognised as relevant and legitimate, among other experiences. The art of listening is not an easy endeavour, especially for young researchers who are eager to show what they know and to pose the prepared questions in order to meet the research goals.

Power Imbalance and Building Relationships

In traditional research approaches there is no power balance: "the researcher is the 'all-knowing' expert, the participant is not; the researcher has access to all information about the study, the participant does not" (Campbell&Wasco, 2000, p. 786). Participants are briefly informed about the research, but they are not equal in the research process. However, the power dynamic is not linear (Westmarland&Bows, 2019) and it depends on the researcher, research topic and the status of the participant.

One of the fundamental commitments of feminist research is to conduct research with women and for women. Empowering women and involving them as co-producers of knowledge is a priority in feminist research. The techniques used to achieve this have been largely associated with qualitative methods, particularly interviews, focus groups and arts-based methods. These methods allow a dialogue between the re-

searcher and participants and provide opportunities for participants to ask their own questions and to have some control over the information shared and the knowledge produced. In some cases, research designs include participants as co-researchers who can participate in the entire process or in a part of the research, such as examining transcripts of their interviews, attending dissemination events or receiving copies of research reports.

During the interviews with wartime rape survivors (Spahić Šiljak, 2020) after the war, it was crucial to prepare and facilitate interviews with genuine interest in the lives and problems of these women. Women from the western part of BiH who survived rape asked me once: “When will you start your research? We have been talking to you for some time and please forgive us if we bothered you with our life problems, instead of focusing on what you as expert want to ask us.” I told them that I already conducted my research through conversations we had had during our formal and informal meetings. I did not want them to feel that I am the only research expert, rather that we share the power over conversation. Adaption of our research to the immediate situation on the site can be rewarding in terms of obtaining trust from violence survivors who are reluctant to talk about their experience. However, we should be very careful to keep the balance and find a fine line between nurturing relationships and involving respondents in the research process.

Diversity and Intersectionality

Classic research methodologies do not take into account a theoretical framework of intersectionality that is rooted in human experience shaped by race, class, gender, disability and other social positionings (Crenshaw, 1996). If each of these social positionings is studied separately, a researcher will not get the full understanding of the situation or a problem they are exploring. In designing intersectional research, the goal is to illuminate the multiplicative effects of different categories and factors, which may vary by social context and can change over time. In the design phase, it is important to pilot extensively to be sure that the questions and the research design are effective and give results.

While working on the research (Spahić Šiljak, 2012) about Muslim women in BiH and Kosovo and their position as women, feminists and Muslims, me and my colleagues conducted extensive preparation and piloting for both individual interviews and focus groups. The challenge was not only methodological, because we had to be very sensitive with the selected research methods: interviews and focus groups. In the initial phase, we planned to include women who fall under the category of Muslim women without discomforting them with questions about religion. Asking the question about religious identity is not appropriate and can provoke unpleasant responses on hand, while not asking the question may gather groups of women who may be offended to be included in the research that discusses Muslim women.

One has to be very cautious about the design and data collection to avoid misunderstanding or imposing a particular identity onto someone who may just seem to belong to it. At the same time, it is a challenge to meet the research goals, deadlines and limited resources that do not allow you to gather focus groups more than once or twice. Our strategic approach was to ask the NGOs who were our research partners to recommend Muslim women who were engaged in both secular and faith-based NGOs. In most of the cases, the snow-ball effect worked and we got women who declared a Muslim identity, but we were lucky to get a tapestry of these identities that enabled us to learn more about complex identity positionings and gender politics in the Balkans.

Mixed Methods Research

When exploring gender-based violence, it is useful to combine quantitative and qualitative data. The latest research on gender-based violence (GBV) that the TPO Foundation conducted at 18 universities included quantitative and qualitative data to provide evidence on the prevalence of GBV (Spahić Šiljak et al. 2022). The researchers combined quantitative and qualitative research methods to obtain additional data on GBV, which was useful because many respondents were able to answer questions on gender equality, sexism and GBV only after some examples thereon were presented to them. Combining research methods enables researchers to explore questions, compare them, analyse to what extent the data are overlapping, and examine whether there are significant differences and why. Sometimes, researchers combine a variety of qualitative methods using interviews, focus groups, art, performances and role play. It depends on the category of violence and the vulnerability of the group or individuals who participate in the research. For GBV researches, the qualitative method provides better results and insights.

Reflexivity

Reflexivity is an important part of the research process since it enables researchers to critically examine their own standpoint, thoughts and stereotypes to be able to identify risks and omissions. It helps researchers improve their skills and amend the research when necessary. Being reflexive is a skill one learns through extensive experience and activism. If a researcher is also a practitioner in a shelter, or another service-oriented organisation, they have a potential to better reflect on the research process and correct themselves. When I was actively working with wartime rape survivors, I had an insider's perspective and could better reflect on the research process. In some cases, those who survived GBV do research and their experience can be either an advantage or a disadvantage depending on their capacity and maturity to deal with traumatic experiences of others. There are many researchers at universities who conduct research on GBV without anyone being aware of the fact that they themselves are GBV survivors. They have never reported it, but the experience can motivate them to deal with these topics and be more insightful and reflective researchers.

Using Research Results

Advocacy and activism 'are at the core of feminist research methodology' (Westmarland & Bows, 2019, p. 19). Feminist approach is not about mere dissemination of research results, it rather focuses on the way these findings are used to influence and inform policy, practice and activism. It is important to equip survivors with knowledge to help them in their process of recovery, or to help them situate their experiences amongst other survivors' experiences. Their personal stories have a political dimension when they use them to pursue justice or to help other survivors navigate their rights within the legal system.

In the research design, the researcher should have a vision to anticipate how the results will be used in terms of generating new policies, laws or supporting shelters and other services, as well as local organisations that work on prevention. This is exactly what the GBV research team (Spahić Šiljak et.al., 2022) at universities had in mind in its design. The planning phase included advocacy at partner universities for the implementation of the Gender Action Plans (GAPs) and organisation of activities with the focus on pressing issues such as education of teachers and students, campaigns to raise awareness, targeted seminars for administrative staff in charge of quality and accreditation of programmes and institutions.

Conclusion

What delineates feminist from classic research approaches is that they are always emancipatory, they challenge the *status quo*, and give voices to the voiceless. However, feminist researchers face challenges in attempts to produce feminist knowledge that is often designated as not adequately rational and scientific.

First – at the institutional level, there is no understanding, and feminist researchers are labelled as less competent and intellectually inferior to existing modes of thought. When feminists criticise unjust gender relations and want to change them, they are implying that they have knowledge of what social relations between women and men actually are, and are expected to provide acceptable grounds for claiming that others should take this knowledge seriously. There are no similar expectations from the mainstream research approaches.

Second – financial constraints and lack of funding for feminist research that do not allow researchers to visit participants or sites more times to nurture relationships and build trust. The process takes time, and it is not acceptable to visit participants, take interviews and leave. Some researchers do not even call them back and thank them for their time. Feminist principles require a caring approach.

Third – lack of sensibility of the researcher who can be formally feminist and who initially may want to apply feminist methods, but tends to forget that participants should also be co-creators of the research. Power balance is important to be taken into account.

Fourth – mixing gender theories and feminist theories. Although gender theory is part of feminist theory, it is not fully feminist in terms of the critique of the existing distribution of power, knowledge production and emancipatory potentials of the research.

Fifth – in collecting and analysing research data there is a challenge of overlooking the totality of women's lives, where the researcher ignores factors of oppression, such as racism, class, systems of production, nationalism, heterosexism, that shape women's lives in differing ways.

Feminist research principles help in the understanding and accepting that the research process should make women and the marginalised visible and heard, and give them a chance to be both subjects and objects of male-dominated research approaches.

References

- Campbell, R. and Wasco, S. M. (2000). Feminist Approaches to Social Science: Epistemological and Methodological Tenets. *American Journal of Community Psychology*. 28 (6), p. 773–791.
- Chafetz, J.S. (1988). *Feminist Sociology: An Overview of Contemporary Theories*. F. E. Peacock.
- Crenshaw, K. et al. (1996). *Critical Race Theory: The Key Writings That Formed the Movement*. The New Press.
- Grosz, E. (1993). “Bodies and Knowledges: Feminism and the Crisis of Reason”, in Linda Alcoff and Elizabeth Potter (eds.), *Feminist Epistemologies*, Routledge Taylor and Francis.
- Harding, S. (1987). “Introduction: Is There a Feminist Method?”. In *Feminism and Methodology: Social Science Issues*, Sandra Harding (eds.). Indiana University Press.
- Kramer, T. (1983). “The Diary as a Feminist Research Method.” *Newsletter of the Association for Women in Psychology*, p. 3-4.
- Lindsey, L. (2016). *Gender Roles. A Sociological Perspective*. Routledge Taylor and Francis. Kindle Edition.
- MacKinnon, C. (1983). “Feminism, Marxism, Method and the State: An Agenda for Theory.” In Elizabeth Abel and Emily K. Abel. (eds.) *The Signs Reader. Women, Gender and Scholarship*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Reinharz, S. (1992). *Feminist Methods in Social Research*, New York: Oxford University Press, Kindle Edition.
- Rhode, D. L. (1990). Feminist Critical Theories, *Stanford Law Review*, 42 (3), pp. 617–638.
- Smith, E.D. (1974). “Women’s Perspective as a Radical Critique of Sociology,” *Sociological Inquiry*, 44(1): 7-13, p. 7.
- Smith, Dorothy. (2003). “Women’s perspectives as radical critique of sociology.” In Sharlene Nagy Hesse-Biber and Michelle L. Yaiser (eds.). *Feminist Perspectives on Social Research*. Oxford University.
- Van Ingen, M. et al. (2020). *Critical Realism, Feminism, and Gender: A Reader*. Routledge Taylor and Francis.
- Westmarland, N. and Bows, H. (2019). *Researching Gender, Violence and Abuse: Theories, Methods, Action*. Routledge Taylor and Francis. Kindle Edition.
- Spahić Šiljak, Z. (2012). (ed.) *Contesting Female, Feminist and Muslim Identities. Post-Socialist Contexts of Bosnia and Herzegovina and Kosovo*. Sarajevo: Centre for Interdisciplinary Postgraduate Studies of the University of Sarajevo.
- Spahić Šiljak, Z. (2020). Victim or Survivor. Choosing Identity After Wartime and Sexual Violence. In Funk J; Good, N; Berry E. M. (eds.). *Healing and Peacebuilding After War. Transforming Trauma in Bosnia and Herzegovina*. London and New York: Routledge Press.
- Spahić Šiljak, Z. et al. (2022). (eds.). *Izazovi integriranja rodne ravnopravnosti u univerzitetskoj zajednici: Protiv rodno zasnovanog nasilja*. TPO Fondacija, UNIGERC Univerziteta u Sarajevu, Univerzitet u Tuzli, Džemal Bijedić Univerzitet u Mostaru.

TEMAT II.
Rod i jezik

TPO
Fondacija
www.tpo.ba

Rodna neravnopravnost u jeziku: kratka analiza medijskog diskursa u Bosni i Hercegovini

Daniela Jurčić

Ružica Ljubičić

Sažetak

U ovom radu problematizirat će se feministička lingvistika kao novo polje istraživanja u našem kontekstu, unutar kojeg se otvara pitanje na koji način su ženski rod odnosno žene vidljive u jeziku. O rodno osjetljivom jeziku počelo se polemizirati 70-ih godina 20. stoljeća u Sjedinjenim Američkim Državama i Europi, pa potom globalno. Danas je rodno osjetljiv jezik postao društvena realnost jer u jeziku imamo mnogo primjera u kojima je potvrđena i dokazana diskriminacija žena u odnosu na muškarce.

U Bosni i Hercegovini postoje tri službena jezika (bosanski, hrvatski i srpski). U svakom od navedenih prisutna je kategorija gramatičkoga roda u određenim vrstama riječi, kakve su imenice, zamjenice, pridjevi, glagolski oblici, tako da nije moguća upotreba nijedne imenice bez oznake gramatičkoga roda.

Upotreba rodno osjetljivog jezika podrazumijeva da u jeziku postoje muški, ženski i srednji rod. Međutim, je li navedena praksa dovoljno zastupljena u svakodnevnom govoru, pisanom i usmenom izražavanju? Koliko je prisutna upotreba rodno senzitivnog jezika u tiskanim medijima? Da bismo na ova pitanja mogli dati adekvatan odgovor, proveden je sedmodnevni monitoring *Dnevnog avaza*, najtiražnije tiskovine u Bosni i Hercegovini. Analizom tekstova utvrđeno je da rodno osjetljiv jezik još nije prioritet u izražavanju ženske uloge, zanimanja, njenog doprinosa i njenih pogrešaka u društvu. Sedmodnevnom analizom uočeno je da je upotreba rodno osjetljivog jezika u *Dnevnom avazu* diskriminatorna. Polazna pretpostavka ovoga rada jest da se žene posredstvom jezika sustavno diskriminiraju, a da bi se ženu moglo i u pisanom i govornom jeziku početi tretirati ravnopravnom, promjena je nužna.

Ključne riječi: feministička lingvistika, diskriminacija, rodno osjetljiv jezik, ženska prava, ženski identitet u jeziku.

Uvod

Ženski identitet, nezavisno od globalne transformacije medijskih žanrova i načina komunikacije u suvremenom tranzicijskom društvu u regiji, uvijek je predstavljen kroz figuru “drugog” i “drugosti”. Rodno osjetljiv jezik jest jezik u kojem je kategorija roda jasno vidljiva i koji ne sadrži eksplicitne ni implicitne uvredljive izraze. Pritom, rodno neutralnim sredstvima obuhvaćen je i muški i ženski rod, te stoga upotreba muškog roda za žensku osobu de facto znači diskriminaciju u jeziku, namjerno izostavljanje ili omalovažavanje ženske uloge i djelatnosti nasuprot dominantne, muške. Jezik zrcali kulturu koja ga konstruira, a rodna perspektiva je potrebna u jezičnim istraživanjima jezika, posebice u njegovoj primjeni u medijima koji bi trebalo da budu ogledalo demokratskoga društva te da takvi sudjeluju u informiranju, edukaciji i zabavljanju publike.

Cilj ovoga rada je istraživanje upotrebe ženskog roda, odnosno rodno osjetljivog jezika u *Dnevnom avazu* i odgovor na pitanje koliko novinari i novinarka kršenjem pravila doprinose rodnoj diskriminaciji. Monitoring je obuhvatio kratak period, no sasvim dovoljan za dokazivanje pretpostavke da je žena i posredstvom jezika sustavno diskriminirana. Predmet istraživanja je cijeli medijski sadržaj *Dnevnog avaza* u periodu od 1. jula do 7. aprila 2022. Analizirani su oni tekstovi u kojima je evidentna jezična diskriminacija.

Diskriminacija u jeziku – teorijski okvir

Uloga medija u svakom segmentu promoviranja ravnopravnosti žena je ključna, stoga je i ovaj rad apel za poticaj i nastavak istraživanja o ženskoj vidljivosti u jeziku. Putem medija je pružena prilika pokazivanja stvarnog položaja žene u društvu. U medijima je ponuđena slika žene kao objekta koji je promatran i ocijenjen na vrlo seksističan način, i ono što je najtužnije, takva slika žene je zapravo prihvaćena u društvu. Pauline Frederick je to lijepo oblikovala u sljedećoj misli: “Kad muškarac ustane da govori, ljudi ga obično prvo slušaju, pa tek onda gledaju. Kod žena je drugačije, njih prvo ljudi pogledaju, pa ako im se sviđa to što vide, tek onda slušaju.” Rodno osjetljiv jezik podrazumijeva ispitivanje jezika i izbor oblika koji je nepristran i neutralan. Ostavljen je izbor upotrebe terminologije koja je ovisna o spolu, u slučaju da je subjekt određena osoba, a informacije koje su dane u dokumentu nemaju namjeru generalizacije. U lingvističkim studijama o temi roda i jezika istaknute su četiri rodne kategorije u jeziku, a to su gramatički rod, leksički rod, referencijalni rod i društveni spol (Olivera, Sacristan i Fernandez, 2003).

Prema *Deklaraciji o ljudskim pravima* iz 1948. godine, sustav feminističke lingvistike je podijeljen u dvije razine: način primjene jezika kod muškaraca i žena i način korištenja jezika u diskursu o muškarcima i ženama (*Priručnik za rodno osjetljiv jezik*, online).

Rodno osjetljiv jezik vezan je uz upotrebu ženskoga roda imenica kojima su označene zanimanja i titule, ali upotreba rodno osjetljivog jezika je mnogo više od toga. Rodno osjetljiv jezik termin je kojim je pružena mogućnost ostvarivanja ljudskih prava i

doprinos jednakoj vidljivosti žena i muškaraca u društvu. To je samo dio problematike koji je definiran politički korektan govor, a usklađen je sa zahtjevima iz *Deklaracije o ljudskim pravima* u kojoj je navedeno da nitko ne smije biti diskriminiran jezikom (Breglec, 2015, str. 206). U definiranju rodno osjetljivog jezika naglašena je važnost osvješćivanja, to jest da je u jeziku prisutan muški, ženski i srednji rod. U govoru treba da budu korištena sva tri oblika, jer je tom upotrebom odražena svijest o rodnoj ravnopravnosti u jeziku (Čaušević, Zlotrg, 2011, str. 9). Nasuprot tome, generička upotreba muškog gramatičkog roda ili pretpostavka da je takva upotreba automatski “rodno neutralna” narušava tu ravnopravnost ako nije popraćena odgovarajućim objašnjenjem. Primjer za to je sljedeći: “Smatra se da se svi izrazi upotrijebljeni u muškom gramatičkom rodu u ovom dokumentu odnose bez diskriminacije i na žene” (Mršević, 2011, str. 112).

Rod je tek jedna od gramatičkih kategorija jezika u koju su svrstani (lice, broj, rod, padež, vrijeme, modalnost, vid, stanje, status i usporedba). U hrvatskome jeziku, kao i u ostalim jezicima s formalnim rodnim sustavom, rod nije prepoznat na imenici, nego uz nju mora biti uvršten rodno varijabilan modifikator (moj tata, moja mama, moje dijete) (Breglec, 2015, str. 209). To znači je potrebno oslobođenje od predodžaba o muškome, ženskome i srednjemu rodu kao spolnim kategorijama ili kategorijama determiniranim spolom (Anić, 2009, str. 96).

Feminističko tumačenje teksta zasnovano je na razotkrivanju patrijarhalnog sustava vrijednosti u književnosti, ali i na manifestaciji tog sustava u društvu, kulturi i jeziku. Ženama je uskraćena potpuna realizacija u svojstvu samostalnoga subjekta, prvenstveno zato što je žena primorana biti objektom kako ne bi kompromitirala i ugrozila jedinog istinskog subjekta muškarca (Botalić i Bašić, 2017, str. 163). U feminističkoj lingvistici opisana je jezična norma i njen sustav i takva kritizirana na način upozoravanja na nedostatke u jeziku. Istovremeno su ponuđena nova i bolja rješenja. “Žene osjećaju da su prikraćene i u jeziku i u govoru, te u onome što ovi o njima prenose. Osjećaju potrebu da taj fenomen analiziraju te da odgonetnu sve veći broj primjera u kojima jezik na neki način diskriminira žene” (Iveković, 1980, str. 70).

Jezik šire zajednice, pojedinačnog naroda ili manjinske grupe, u mnogim je jezicima poznat kao “maternji/materinski jezik”, pri čemu je uloga posrednika jezika nominalno dodijeljena majkama, to jest ženama. Međutim, moć imenovanja u jeziku rezervirana je za očeve, to jest muškarce. Diskriminacija u jeziku prisutna je na svim jezičnim razinama, od jezičnih seksizama u kojima su naslijeđene duboko ukorijenjene predrasude o ženama do potpune isključenosti žena iz jezika (Borić, 2007, str. 20).

Kako koristiti rodno osjetljiv jezik

U rješavanju problematike diskriminacije u jeziku ponuđena je neutralnost u jeziku u kontekstu upotrebe jednog izraza, naprimjer učitelji, odvjetnici, poljoprivrednici, koja ima vrijednost i za žene i muškarce. Međutim, jezik ne može biti neutralan. U jeziku su sažeta značenja i simboli koji su podijeljeni s drugim ljudima u određenom kulturnom krugu i zajednici (Spahić Šiljak, 2020, str. 156).

Jezična diskriminacija prema ženama je prisutna na dva načina: prvo, žene su podučavane o upotrebi jezika, što je samo dio općega podučavanja o tome kako se postaje damom, i drugo, obespravljene su načinom na koji su tretirane u jeziku (Pišković i Vuković, 2014, str. 145-167).

U službenim dokumentima, diplomama, udžbenicima, knjigama i medijima, žena je apsolutno degradirana. Činjenica je da je muškarac, odnosno muški rod postavljen kao norma u jeziku, čime je potvrđen odnos moći u društvu, a njegova direktna posljedica jest konstrukcija spolnih identiteta u jeziku (Jurčić, 2020, str. 152). Upotreba titula i zanimanja predstavlja manifestaciju rodno osjetljivog jezika, pa je važno osvrnuti se na to kako se mediji u svojim vijestima, izvještajima i reportažama odnose prema njima. Problematika je nastavljena i različitim izgovorima da je upotrebom muškog roda obuhvaćena i ženska populacija i da je bespotrebno stvaranje komplikacija. Vrlo često je prisutan izgovor "podrazumijeva se". Ali rodna ravnopravnost u jeziku mora biti čujna i vidljiva.

Valić Nedeljković navodi da je jedan od problema osmišljena norma da muški rod bude važeći i za žene i za muškarce. Izraz učiteljica je, naprimjer, već dugo prihvaćen, jer su žene obavljale taj posao, ali gotovo da uopće nije bilo žena filozofkinja, sutkinja ili liječnica, pa je ta norma bila donekle primjenjiva (*Radio Slobodna Evropa*, 2021, online).

Navika da upotrebljavamo imenice muškoga roda za označavanje zanimanja i titula žena još su prisutne. Prevladavaju mišljenja da će vremenom u praksi doći do emancipacije. Zaboravljena je činjenica da je jezik navika, a navike su teško promjenjive. Ipak, ako postoji navikavanje, postoji i odvikavanje. Stoga je potrebno odvikavanje od korištenja određenih leksema i prakse. Cijelo društvo, prije svih mediji i obrazovni sistem, moraju biti lideri koji prednjače u tome (Došljak, 2019, str. 177).

Svenka Savić (2009, str. 27) daje 12 pravila za upotrebu rodno osjetljivog jezika u kojima je sadržana suština:

1. preporučeno je osnovno pravilo za građenje rečenice u subjekt i predikat koji se moraju slagati u rodu, broju i padežu;
2. upotreba dosljedna formi ženskog roda za zanimanja i titule žena gdje god je to moguće;
3. izbor iz postojećeg inventara jezičke forme koja najbolje odgovara vašoj intuiciji za jezik – za zanimanja i titule koji mogu imati više sufiksa;
4. odvikavanje od upotrebe nekih ustaljenih izraza kojima se vrijeđaju neke grupe građana i građanki;
5. upotreba paralelne forme ako se preporuka odnosi i na muškarce i na žene;
6. kreativno korištenje raznih formi rodno osjetljivog jezika prilikom oblikovanja teksta;
7. pisanje titule i zanimanja žena u punom obliku i izbjegavanje pisanja skraćenica;
8. navođenje pune identifikacije za svaku osobu, posebno ako se izvještava o (bračnom) paru;

9. primjena pravila rodno osjetljivog jezika pri prevođenju sa nekog stranog jezika;
10. predložena pravila potrebno je primijeniti u raznim tekstovima (upitnici, ankete, formulari, konkursi, oglasi);
11. preporučeno je izbjegavati etiketiranje u oslovljavanju ili identificiranju ženske osobe prema bračnome statusu;
12. preporučeno je izbjegavati primjere (naročito u udžbeničkoj literaturi) u kojima su muškarac i žena u stereotipnim ulogama.

Potrebna je signatura zaposlenih (umjesto “savjetnik”, za zaposlenu ženu treba da bude napisano “savjetnica”). Kad pišemo službene dopise, ako nije poznat spol osobe kojoj upućujemo dopis, nije potrebno koristiti generički muški rod (naprimjer “poštovani”), već obavezno pisati “poštovana/poštovani” (Mršević, 2011, str. 113).

Prema zakonima o ravnopravnosti spolova Srbije, Crne Gore, Hrvatske i Bosne i Hercegovine, sredstva javnog informiranja dužna su poštivati pravilnike o upotrebi rodno osjetljivog jezika. U njihovim medijskim sadržajima treba da bude razvijena svijest o ravnopravnosti zasnovanoj na spolu te da budu poduzete odgovarajuće mjere radi izmjene društvenih i kulturnih obrazaca, običaja i svake druge prakse. Primjenom zakona uvjetovano je iskorjenjivanje stereotipa, predrasude i diskriminacije utemeljenih na ideji o podređenosti žena u odnosu na muškarce.

Kao rijedak pozitivan primjer u literaturi namijenjenoj studentima novinarstva u kojoj je posebno naglašena upotreba rodno osjetljivog jezika može se navesti knjiga *Savremeni radio sa praktikumom radio novinarstva*. U knjizi je istaknuto da u suvremenom novinarstvu ne treba posebno naglašavati da funkcije koje obavljaju žene treba, oblikom, da budu prilagođene ženskom rodu. Primjerice, ako je najavljeno žensko ime, ispred njega treba navesti: predsjednica, profesorica, književnica, liječnica, radnica, slikarica (Veljanovski i Ugrinić, 2014, str. 90).

Unatoč svim pravilima i kodeksima, društvo je podložno političkoj nekorektnosti. Govor mržnje prolazi nekažnjivo, stoga ne iznenađuje činjenica da rodno osjetljiv govor još nije definiran općeprihvaćenim konsenzusom. Rodno osjetljiv jezik je izvrgavan ruglu kao predmet podsmijeha globalističkih pretjerivanja koja su neprirodna za naše tradicionalno patrijarhalno društvo. On čak stiže i do otvorenog institucionalnog protivljenja, kakve su organizirane kampanje Srpske akademije nauka i umjetnosti da se, sa lingvističke točke gledišta, odbaci svaki pokušaj upotrebe ženskog roda u profesionalnom okruženju (*O diskriminatornom jeziku medija*, online).

Rezultati istraživanja: rodna (ne)ravnopravnost u tisku

U radu je primijenjena metoda analize sadržaja sedmodnevnog medijskog monitoringa *Dnevno avaza* u trajanju od 1. do 7. aprila 2022. godine.

Uočene su pogreške koje se tiču profesija, odnosno zanimanja žena. To je vidljivo iz primjera podnaslova “Ostaje ombudsman” i “Dotad će dr. Džumhur ostati na dužnosti ombudsmana” (A. B., 2022, str. 5). Pravičan izraz je “ombudsmanka” prema pravilima

upotrebe rodno senzitivnog jezika. Greška u oslovljavanju ponovljena je u primjeru: “Nakon što je portparol Vladimira Putina Marija Zaharova na najbrutalniji i najmorbidniji način iznijela šokantnu tvrdnju (...), SBB je tražio da ministrica Turković ruske diplomate proglasi personama non grata” (2022, str. 5). Pravilan izraz u skladu s rodno osjetljivim jezikom je “portparolka” ili “glasnogovornica”. U opisu fotografije napravljena je pogreška: “Tineke Strik, veliki prijatelj BiH”. Korektan izraz je “velika prijateljica”.

U svakodnevnom govoru izraz “model” istodobno je upotrebljavan i za žene i za muškarce. U primjeru: “Džeja Glavović-Očuz je najuspješniji bh. model ikad”, uočeno je da je pridjev koji stoji uz imenicu “model” napisan u muškom rodu. Pravilno bi bilo da je upotrijebljen izraz “najuspješnija bh. manekenka”. Terminom “manekenka” obuhvaćeni su i značenje i kontekst ovoga posla koji je povezan s promoviranjem, marketingom i modnom industrijom. U istom tekstu je navedeno: “Karijeru je gradila širom svijeta kao magistrica međunarodnih odnosa i diplomatije, aktivna je i kao scouting agent te je vlasnica modne agencije koja pomaže mladim ljudima u svijetu mode” (Čerić, 2022, str. 15). Primjereno bi bilo da je upotrijebljen termin “agentica” kako bi cijela rečenica bila korektno napisana u pravilnim izrazima u ženskom rodu. Vidljive su pogreške odnosno zamjene muškim rodom i u komentarima i analizama. Primjerice, u komentaru novinarkice Maslo: “Ne dolaziti na sjednice Skupštine, kada se odlučuje o važnim pitanjima, u najmanju je ruku bahato prema građanima, a da je dobar profesor, ne bi Avaz morao ulagati svoje resurse i trošiti dodatno vrijeme na novinarsku obuku Jasninih studenata koji dođu u našu redakciju, a ne znaju ko je Abdulah Sidran” (Maslo, 2022, str. 3). Pravilan izraz je “dobra profesorica”.

Zapažen je trend da žene u opisu vlastitog identiteta, funkcije ili profesije upotrebljavaju muški rod, a jedan od glavnih razloga je poistovjećivanje moći i boljeg društvenog položaja. Tako, naprimjer, Razija Čolaković, autorica Facebook-stranice *Muhabet sa Razom* na pitanje: “Da niste to što jeste, čime biste se bavili?”, odgovara: “Bila bih vojnik ili policajac.” Slično je navedeno i u intervjuu Benjamine Karić, gradonačelnice Sarajeva, kad je u odgovoru na pitanje: “Da niste to što jeste, čime biste se bavili?”, Karić upotrijebila muški rod i kazala: “Moja prva ljubav je rimsko pravo. Tako, da nisam gradonačelnica, bila bih profesor na Pravnom fakultetu”, dok je na pitanje: “Šta vam je bio prvi posao u životu?” odgovorila: “Asistent na Pravnom fakultetu” (*Dnevni avaz*, 2022, str. 11).

Upotreba muškog roda dominantna je u opisivanju karakternih osobina i ocjena kvalifikacija, kompetencija i radne sposobnosti. Primjerice, u razgovoru za *Dnevni avaz* u kojem se osvrnula na svoju suradnju s poznatom pjevačicom Jelenom Karleušom, dizajnerica Amina Hasanbegović je kazala: “Jelena je veliki profesionalac i meni je veliko zadovoljstvo da sarađujem s njom” (*Dnevni avaz*, 2022, str. 25). Zorana Simeunović, koja je snimila duet s Anom Bekutom, u komentarima o suradnji izrekla je komplimente na račun Bekute izrazivši ih u muškom rodu: “Pokazala je da je veliki umjetnik i veliki čovjek” (*Dnevni avaz*, 2022, str. 20). Izostavljanje ženskog roda zapaženo je i u izjavama određenih stručnjakinja iz područja znanosti, umjetnosti. Primjerice: “Osnovni cilj

posta je čišćenje duše i tijela od duševnih i tjelesnih strasti”, kazala je Inga Marković, nutricionista” (Karić, 2022, str. 37). U intervjuu s Amrom Šabić-El-Rayess, uglednom profesoricom u New Yorku, zabilježen je odgovor: “Da, naravno. Kao autorica, kao osoba, kao majka, kao sestra, kao supruga, kao akademik” (Ajnadžić, 2022, str. 2-3). Sukladno svim izrazima ženskog roda, primjereno bi bilo da je upotrijebljen izraz “akademkinja”. U emotivnoj ispovijesti Fikrete Karić Hodžić nakon rođenja kćerke, izražena je zahvalnost Fikretinoj majci u primjeru: “Sav teret u odgoju Fikrete pao je na njenu majku Adviju, za koju Fikreta kaže da je žena-heroj” (Čalić, 2022, str. 11).

Na dodjelama različitih nagrada i priznanja, najvažnije kategorije su određene u muškom rodu. Međutim, ako je žena nagrađena priznanjem, onda je potrebno da je to priznanje izraženo u ženskom rodu. To pravilo nije poštovano u primjeru: “Olivia Rodrigo nagrađena je za najboljeg novog izvođača i za najbolju pop-solo izvedbu” (*Dnevni avaz*, 2022, str. 22). Poželjna je jednaka upotreba riječi muškoga i ženskog roda u množini, pogotovo ako je navedeno sudjelovanje podjednakog broj muškaraca i žena. U primjerima: “Srednjoškolci darivaju krv” i “Maturanti Gimnazije ‘Sveti Sava’ pokazali su svoju humanost” (*Dnevni avaz*, 2022, str. 16) izostavljen je ženski rod u množini.

U primjeru: “Marija i Katerina nalaze se na popisu sankcioniranih Rusa” (*Dnevni avaz*, 2022, str. 6) napravljena je pogreška u kontekstu izostanka spominjanja ženskog roda u množini. Pravilna upotreba bi glasila: “Marija i Katerina nalaze se na popisu sankcioniranih Rusa i Ruskinja.”

U naslovu “Zastupnici iz RS-a i HDZ-a opstruirali sjednicu” (*Dnevni avaz*, 2022, str. 3) izostavljeno je “i zastupnice” i to nije slučajan kontekst, zbog dominacije muškaraca u svijetu politike. Izostanak spominjanja ženskog roda primijećen je i u nazivima profesija i zanimanja. U primjeru rezultata ankete izostavljeno je spominjanje ženskog roda u svim zanimanjima, pa u naslovu koji glasi: “Najtraženiji trgovci i bravari” i rečenici: “Najtraženija zanimanja III i IV stepena srednje stručne spreme u 2022. godini bit će prodavač, trgovac, bravar, šivač, stolar, varilac, konobar, ekonomski tehničar” (*Dnevni avaz*, 2022, str. 4). Uočena je potpuna diskriminacija žena i kontekst isključivanja žena na tržištu rada. Naime, kada se raspiše natječaj za određeno radno mjesto i kada se eksplicitno naglasi da se za taj posao traže muškarci i žene, jasno je da se time ne stvaraju dodatna radna mjesta niti se garantira da će ih baš žene popuniti. Ali važno je što se na ovaj način pokazuje da i žene imaju mogućnost pristupa svim pozicijama. Na ovaj način će novi jezični elementi lakše biti učvršćeni u diskurs (Ćopić, str. 225, online).

Primjera (ne)upotrebe rodno osjetljivog jezika u bh. medijima je mnogo. Potrebna su sistavna istraživanja i kontinuirano praćenje ovog problema kako bi se zajednica uputila na činjenicu da u jeziku treba koristiti one forme koje će pridonijeti stvaranju svijesti o ravnopravnosti spolova.

Nužna je edukacija novinarki i novinara, ali i publike. Cilj je jedan – izbjegavanje stereotipnog izvještavanja, jer na taj način bi se pridonijelo razvoju kulture u jeziku, sam jezik bi se obogatio, a s njime i društveni odnosi između žena i muškaraca.

Zaključak

Iz provedene analize uočeno je da u medijima još nije prisutno razumijevanje značenja rodne ravnopravnosti u svakom segmentu, pogotovo u jezičnom. I dalje je prisutna upotreba muškoga roda za ženu te na taj način ignorirano žensko djelovanje u mnogim društvenim segmentima. Jedna od pogrešaka jest oslovljavanje muškim imenicama titula, funkcija, zanimanja i profesija koje obavljaju žene. Prisutna je dominacija imenica muškog roda u primjerima *portparol*, *ombudsman*, *profesor*, *nutricionist* itd. Zanimljiv primjer je upotreba imenice *prijatelj* koja je u tom kontekstu označila diplomatsko prijateljstvo, solidarnost i podršku prema Bosni i Hercegovini. Uočeno je da je upotrebom imenice u muškom rodu izražena veća vrijednost iako su na tim pozicijama žene. U medijskom kontekstu potrebno je obratiti veću pozornost na izostavljanje ženskog roda. Pogrešnim primjerima kreirana je poruka da žene nemaju dovoljnu vrijednost za obavljanje važnih političkih i liderskih funkcija.

Jezik rodne ravnopravnosti treba da bude uvažen i upotrebljavan kao živi pojam. To znači da sve inicijative, promjene, prijedlozi i sugestije u vezi s time moraju biti razmatrane u ozbiljnom kontekstu, koji predstavlja napredak za ostvarivanje ravnopravnosti i povećanje ženske vidljivosti u medijima i društvu.

Osim diskriminacije, izostavljanje upotrebe rodno osjetljivog jezika u medijima može biti interpretirano kao povlaštenost muškaraca, nedostatak poštovanja prema ženama i drugim rodnim manjinama, negiranje njihove egzistencije i sposobnosti za obrazovanje, rad i aktivno djelovanje u društvu, mržnja prema ženama (mizoginija) te strah, mržnja i diskriminacija svih neheteroseksualnih kategorija ljudi. Kako je potrebna borba protiv seksizma, mizoginije, nasilja nad ženama u društvu, jednako tako je potrebna radna rekonstrukcija jezika i općeg muškog roda s ciljem rekonstrukcije jezika u rodno osviješteni i ravnopravni jezik za sve njegove govornike i govornice.

S obzirom na to da su mediji i društvene mreže kreatori novih trendova, upotreba rodno osjetljivog jezika ili ignoriranje pod parolom tradicionalnog ovisit će o njima. Ako novi trend bude rodna ravnopravnost, ona će biti popraćena u medijima s ciljem ostvarivanja različitih interesa (komercijalnih i profitnih). Međutim, ako i dalje ostane nametnuta ženska nevidljivost, ona će biti općeprihvaćena u medijskom diskursu.

Literatura

Akademski izvori

- Anić, V. (2009). *Naličje kalupa: sabrani spisi*. Ivan Marković (prir.). Zagreb: Disput.
- Botalić, M., Bašić, M. (2017). *Ko se krije iza subjekta: odnos roda/spola i jezika u pripovijetkama turskih spisateljica Erendis Atasü i Füzuran*. Dostupno na: <https://oaji.net/articles/2020/8977-1602769126.pdf>. (Pristupljeno 26. 7. 2022).
- Borić, R. (2007). Ženski identitet u jeziku. *Treća*. Zagreb: Centar za ženske studije. 1/1, 37-44.
- Breglec, Z. (2015). Rod, spol i žena u hrvatskom jeziku. *Jat, časopis studenata kroatistike*. 1 (2). Dostupno na: https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=204309. (Pristupljeno 24. 7. 2022).
- Čaušević, J., Zlotrg, S. (2011). *Načini za prevladavanje diskriminacije u jeziku u obrazovanju u medijima u pravnim dokumentima*. Sarajevo: Udruženje za jezik i kulturu "Lingvisti".
- Ćopić, H. Žena i jezik. *Neko je rekao feminizam*. Dostupno na <https://pescanik.net/wp-content/PDF/8hana.pdf>. (Pristupljeno 6. 8. 2022).
- Došljak, J. (2019). *Rod i jezik u crnogorskom društvu*. Dostupno na: <http://www.maticacrnogorska.me/files/77/12%20jovana%20dosljak.pdf>. (Pristupljeno 7. 8. 2022).
- Iveković, R. (1980). Žena i jezik. *Žena: znanstveni časopis za društvena i kulturna pitanja o mjestu i ulozi žene i porodice u društvu*. 38 (3).
- Jurčić, D. (2020). *Položaj i uloga žene u BiH – porast emancipacije ili diskriminacije?*. Mostar: Sveučilište u Mostaru.
- O diskriminatornom jeziku medija: izveštaj na osnovu monitoringa*. Dostupno na: https://heartefact.org/wp-content/uploads/2020/05/public_heartefact_report_sr.pdf. (Pristupljeno 18. 7. 2022).
- Olivera, P. A., Sacristan, M. V., Fernandez, E. S. (2003). Gender Sensitivity in Specialized Communication: A preliminary corpus based study of the LSP in Economics. *Iberica*. 6, 65-87.
- Opća deklaracija o ljudskim pravima*. (1948). Dostupno na: https://www.ombudsmen.gov.ba/documents/obnudsmen_doc2013041003050667cro.pdf. (Pristupljeno 6. 8. 2022).
- Pišćević T., Vuković T. (ur.) (2014). *Feministički otpor rodnoj asimetriji u jeziku i jezikoslovlju. Otpor. Subverzivne prakse u hrvatskom jeziku, književnosti i kulturi*. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Rodno osjetljiva upotreba jezika: predlog osnovnih uputstava. Priručnik za rodno osjetljiv jezik*. Dostupno na: http://www.zenskstudije.org.rs/pdf/knjige/prirucnik_za_rodno_osetljiv_jezik.pdf. (Pristupljeno 19. 7. 2022).
- Savić, S., Čanak, M., Mitro, V., Štasni, G. (prir.) (2009). *Rod i jezik*. Novi Sad: Ženske studije i istraživanja i Futura publikacija.
- Spahić Šiljak, Z. (2019). *Sociologija roda, feministička kritika*. Sarajevo: TPO fondacija.
- Veljanovski, R., Ugrinić, A. (2014). *Savremeni radio sa praktikumom radio novinarstva*. Beograd: Fakultet političkih nauka i Čigoja štampa.
- Mršević, Z. (2011). *Ka demokratskom društvu – rodna ravnopravnost*. Beograd: Institut društvenih nauka.

Novinski tekstovi

“Zastupnici iz RS-a i HDZ-a opstruirali sjednicu”. *Dnevni Avaz*. 9615, 1. 4. 2022.

“Najtraženiji trgovci i bravari”. *Dnevni avaz*. 9615, 1. 4. 2022.

Hadžović, D. “Bosna i Hercegovina ima sve više prijatelja na Zapadu”. *Dnevni avaz*. 9661, 6/7, 2. i 3. 4. 2022.

Karić, Z. “Za sefir birajte namirnice s visokim indeksom sitosti.” *Dnevni avaz*. 9616, 2. i 3. 4. 2022.

Ajnadžić, N. “Amra Šebić-El-Rayes: ‘Oni koji vode BiH snose odgovornost prema narodu’”. *Dnevni avaz*. 96616/7, 2 i 3. 4. 2022.

Čalić, H. “Fikreta koja boluje od cerebralne paralize rodila zdravu kćerku”. *Dnevni avaz*. 96616/7, 2. i 3. 4. 2022.

“Ana Bekuta snimila prvi spot poslije Mirkine smrti”. *Dnevni avaz*. 9615, 1. 4. 2022.

A. B. “Jasmina Džumhur, članica UN komisije: ‘U Ukrajini se ne smiju ponoviti pogreške iz BiH’”. *Dnevni avaz*. 9618, 4. 4. 2022.

Čerić, B. “Kanabisovo ulje koristio za liječenje svoje bolesti”. *Dnevni avaz*. 9618, 4. 4. 2022.

Maslo, E. “Preletašica Jasna”. *Dnevni avaz*, 9619, Sarajevo, 5. 4. 2022.

“Razija Čolaković: ‘Uzor su mi ljudi koji su iz ničega uspjeli’”. *Dnevni avaz*. 9619, 5. 4. 2022.

“Održana 54. dodjela Grammya, prvi put u Las Vegasu”. *Dnevni avaz*. 9619, 5. 4. 2022.

“Srednjoškolci darivaju krv”. *Dnevni avaz*. 9620, 6. 4. 2022.

“Benamina Karić: ‘Sin Natan mi je najbolji poklon’”. *Dnevni avaz*. 9620, 6. 4. 2022.

“SBB traži da ministrica Turković ruske diplomate proglasi personama non grata”. *Dnevni avaz*. 6. 4. 2022.

“SAD i EU uvele sankcije Putinovim kćerkama”. *Dnevni avaz*. 9631, 7. 4. 2022.

“Amina Hasanbegović: ‘Kako sam kreirala kaput u kojem je glasala Jelena Karleuša’”. *Dnevni avaz*. 9621, 7. 4. 2022.

Језичка политика на универзитету као дио родно освијештених политика

Александра Савић

Далибор Кесић

Сажетак

Циљ овог рада је да испита могућност, перспективе и евентуална ограничења увођења родно осјетљиве језичке политике на нивоу универзитета у свјетлу савремених социолингвистичких теорија.

Резултати до којих смо дошли показују да кроз приступ језичким питањима “одоздо према горе” универзитети могу бити предводници одређене језичке политике, те да су Универзитет у Бањој Луци и Универзитет у Сарајеву већ предузели одређене кораке ка имплементацији родно осјетљиве језичке политике.

Аутори су закључили да је постојеће смјернице и акционе планове потребно проширити, продубити, језик посматрати у ширем контексту од увођења родно сензитивног језика, те пажљиво бирати кораке, јавне политике, партнере, промотере и заговорнике ових политика, како би се родно осјетљиве језичке политике спровеле и садржински, а не само формално.

Кључне ријечи: језичка политика, језичка политика “одоздо према горе”, универзитети, родно сензитивни језик.

Увод

Језичка политика и родно осјетљива језичка политика

С обзиром на то да се ради интердисциплинарној области која подразумијева анализу, рјешавање или уређење језичких питања у друштву, не постоји једна општеприхваћена и на све примјењива дефиниција језичке политике. Како теоријска поставка и методе зависе од аутора, угла посматрања, језика и друштва који се описују, можемо заузети синтетички приступ или говорити о заједничким елементима различитих перспектива. Будући да смо се одлучили

на то да испитамо како универзитети могу бити примјер – чак и предводници – родно осјетљивих језичких политика, у наставку ћемо понудити теоријске оквири оваквог полазишта кроз комбиновање више сродних концепција, али и препоруке за дјеловање.

Језичка политика дефинише се као “друштвено-политичка активност” (Филиповић, 2018, стр. 87), “званично успостављени систем правила за употребу језика”¹ (Spolsky, 2012, стр. 5) или као “сет упутстава или закона које доноси влада или неко друго ауторитативно тијело или особа” (Kaplan и Baldauf, 1997, стр. 11). Дакле, ради се о дјелатности која се спроводи с циљем рјешавања, унапређивања, побољшања или промјене језика или његових дијелова у одређеној заједници (Савић, 2016). Осим тога, неки аутори истичу да је посриједи “сложени социо-културни процес и начин интеракције, преговарања и производње посредован односима моћи”² (McCarty, 2011, стр. 8, према Johnson, 2013, стр. 6).

Са друге стране, однос језика и рода у лингвистици, социолингвистици и језичкој политици елабориран је у бројним и веома утицајним радовима (на примјер, Lakoff, 1973; Tannen, 1990; Cameron, 1992; на нашем говорном подручју: Savić i dr., 2009; Филиповић, 2009; Фулиповић, 2011)³ и сматра се да у науци о језику ова питања представљају тему или поље истраживања (Sunderland, 2006, стр. 80) унутар различитих теорија, што омогућава истраживачима да релације језик – друштво – род интерпретирају путем низа поддисциплина. У језичкој политици, питања рода анализирају се (не искључиво) у истраживачкој парадигми која се назива родно осјетљиве језичке политике, а она се односи на креирање, имплементирање и евалуирање политика чији циљ представљају “друштвени помаци и промене који би водили ка успостављању родне равноправности и једнакости у приступу жена и мушкараца друштвеној моћи” (Филиповић, 2009, стр. 112). Као што се види из дефиниције, родно осјетљиве језичке политике не односе се само на језик, већ настају из увјерења да ова питања директно утичу на односе у друштву и да ће истраживањем, уочавањем и корекцијом неких језичких ставова доћи до модификације друштвених ставова.

Језичка политика “одоздо према горе”

У теоријском дијелу рада ослонићемо се на двије поставке добро познате у социолингвистици, језичкој политици и родним студијама, произашле прво из критичке оријентације – која пропитује језик као варијабилан систем и указује

¹ Сви преводи – Александра Савић, уколико није другачије назначено.

² С обзиром на ограничења која поставља писање овако синтетизованог рада, овдје се нећемо задржавати на различитим дефиницијама и њиховим импликацијама, историјском контексту сваког од приступа или развоју саме дисциплине.

³ Овакви и слични радови покривају широк опсег тема – “тичу се питања постојања родних разлика у употреби језика, начина њиховог испољавања у језику и кроз језик, језичких форми и структура, као и дискурзивних пракси које та диференцијација поприма и њених друштвених корелата/ефеката” (Филиповић, 2009, стр. 110).

на прикривене односе моћи у друштву који се одржавају и успостављају путем језика – и друго, из убјеђења да се питања рода не могу посматрати само универзално и уопштено, већ се морају истраживати конкретне заједнице и друштвени односи у њима. Ради се о приступу језичкој политици “одоздо према горе”⁴.

Истраживачи језичку политику дијеле на експлицитну и имплицитну, транспарентну и прикривену, *de facto* и *de jure* политику, језичку политику “одоздо према доле” и језичку политику “одоздо према горе” (Johnson, 2013, стр. 10). За овај рад посебно је интересантна посљедња подјела и тип језичке политике који називамо “одоздо према горе”, који се развија у заједници и за заједницу на коју треба да се односи (Johnson, 2013, стр. 10). Наиме, раније се обично подразумевало да одлуке о нормирању језика или његових дијелова доносе институције државе или најважније језичке институције, те се језичка политика реализовала путем закона или нормативних уџбеника и приручника, бивала осмишљена од неког централизованог тијела и спровођена по принципу хијерархије. Данас се сматра да се језичка политика и планирање могу реализовати на свим нивоима – од појединачног, породичног до супранационалног нивоа (Sallabank, 2013, стр. 140). Један од примјера управо је и родно осјетљив језик, чија се употреба, у српском језику на примјер, почела заговарати кроз грађанске иницијативе и била је преокупација ужег академског круга првенствено научница (Savić, 2010, стр. 62; Филиповић, 2011, стр. 113). Суштина овакве политике јест да она настаје “кроз индивидуалне и групне иницијативе које крећу од конкретне језичке праксе, односно од употребе одређених језичких форми и структура у јавном и приватном дискурсу, ка нормативном језичком корпусу институција задужених за језичко планирање” (Филиповић, 2009, стр. 114–115).

Предности и ограничења наведеног приступа

У претходним поглављима показали смо како социолингвистика а нарочито њена критичка перспектива помјерају фокус истраживања језика са апстрактних, уопштених и чисто теоријских категорија на специфична друштва, организације, језичке праксе и увјерења говорника. У свјетлу ових приступа охрабрују се поставке, кораци и активности на нижим нивоима од државног, јер приступ “одоздо према горе” управо и заговара креирање, имплементацију и евалуацију језичких политика на нижим нивоима како би одређена промјена произашла из праксе, а не наметањем готових језичких рјешења која по правилу производе отпор. Суштина оваквог гледишта огледа се у подстицању “спонтано изњедреног језичког понашања” које се противи притиску на чланове заједнице и промовише неусиљену, непосредну и доказима поткрепљену промјену језичких ставова, понашања и напосљетку језичких пракси говорника једне заједнице (Филиповић, 2009, стр. 123-124).

⁴ Овај приступ произашао је из различитих радова и истраживања у оквиру социолингвистике, а на нашем простору представила га је проф. Јелена Филиповић (Филиповић, 2018).

Евентуална ограничења овог приступа огледају се у чињеници да је језичка политика “одоздо према горе”, поготово кад је ријеч о родно осјетљивом језику, често у супротности или бар у примјетном раскораку са званичном (тима мислимо на централизоване, хијерархијски успостављени систем дјеловања) језичком политиком. Главну улогу код опречних актера језичке политике (у овом случају званична насупрот родно осјетљивој језичкој политици) играју односи моћи у друштву те одлучност појединаца и заједница да наставе са својим иницијативама. Такође, нека истраживања показују да одређене групе најчешће имају врло амбивалентне ставове о родно осјетљивом језику, па се неки залажу за употребу таквог језика, а други опет сматрају да то квари језик или да чак има супротан ефекат од очекиваног.⁵ Међутим, без обзира на наведене потешкоће, сматрамо да су поставке које смо изнијели добар референтан оквир те да су примјенљиве и корисне у различитим заједницама и друштвима, па тако и на универзитету.

Родно осјетљиве језичке политике на универзитету

Како циљ критичког приступа у социолингвистици заправо није само описивање и утврђивање одређених појава већ свијест да “употребом језика нешто чинимо, те да тако можемо да утичемо на промену свести саговорника односно говорне заједнице у правцу веће осетљивости на различите неправде у друштву” (Стевановић, 2019, стр. 67) то јест активно дјеловање, на овом мјесту биће анализирани стратегије два универзитета (УНИБЛ, УНСА) и представљени приједлози за унапређење ове политике на универзитету. Универзитет у Бањој Луци и Универзитет у Сарајеву донијели су акционе планове – *Акциони план за родну равноправност Универзитета у Бањој Луци за период 2022–2026. година* и *Акциони план за родну равноправност Универзитета у Сарајеву (GEP UNSA) за период 2022–2023. године*. Неке од препорука укључују и језичка питања, нарочито у дијеловима који се односе на употребу родно осјетљивог језика.

Тако у документима стоји да је потребно увођење родно осјетљивог језика у дипломе, истраживачки процес те у званичну и интерну комуникацију. Изнесен је интересантан податак да се све дипломе пишу и издају у мушком роду, те да је ту праксу потребно измијенити, што је први велики корак ка употреби родно осјетљивог језика на универзитету. Што се тиче истраживачког и наставног процеса, уз увођење женског језика и охрабрења научница и студенткиња да користе родно осјетљив језик у истраживањима и предавањима, истиче се да је потребно прије свега едуковати студенте и особље о потреби увођења ових измјена, али и о повезаности језика с предрасудама, односима моћи у

⁵ Нека од истраживања на која мислимо спроведена су међу члановима и чланицама Удружења преводаца Србије (Георгијев, 2014), квалитативно истраживање међу представницама друштвене мреже и дјелатне мреже (Филиповић, 2018), истраживање ставова лектора и лекторки о употреби родно осјетљивог језика (Стевановић, 2019). У Босни и Херцеговини такво истраживање међу студентима и студенткињама спровела је Амела Шеховић (Šehović, 2003).

друштву и дискриминацијом, јер сама употреба одређеног рода, у овом случају женског, не подразумеивава нужно искорјењивање застарјелих и лоших пракси. Унутрашња и вањска комуникација универзитета такође се наводе као подручја која је потребно измијенити у складу с акционим плановима. Овдје је потребно имати на уму оно што често виђамо у медијима – иако неки континуирано користе родно осјетљив језик, пажљивија анализа ипак често указује на то да је дискриминација и даље присутна, само у суптилнијем и скривенијем облику.

Као партнерске организације у наведеним смјерницама наводе се филолошки факултети, а као први корак израда приручника за родно осјетљив језик. С обзиром на то да међу лингвистима још не постоји консензус када је ријеч о употреби родно осјетљивог језика, управо Филолошки факултет треба да буде предводник у анализи и рјешавању ових питања. Конкретне смјернице потребно је израдити тако да оне обухватају све титуле и занимања на универзитетима, да садрже одговоре на све потенцијалне недоумице као и примјере који показују како језик утиче на неравноправност и како је повезан са односима моћи у друштву, те да, осим конкретних облика дискриминације у језику, постоје и они много погубнији – прикривени. Тако се као једна од најважнијих ствари истиче прецизирање органа, тијела и особа које ће бити задужене за израду смјерница, а потом за њихово праћење и евалуацију. Професори језика, лингвисти и лектори на универзитету играће важну улогу у провођењу ових корака.

Иако су акциони планови добар почетни корак у спречавању родне дискриминације, треба истаћи да они престављају само формалност и да је потребно дубински радити на анализи, истраживању и промовисању родно осјетљивог језика. Кораци које наводимо не морају ићи нужно изнесеним редослиједом, већ могу и да се преплићу, а представљају један од модела креирања јавних политика,⁶ синтезу препорука изнесених у радовима Јелене Филиповић и Ане Паулел [Anne Pauwels]⁷ те се ослањају на акционе планове које су Универзитет у Бањој Луци и Универзитет у Сарајеву усвојили 2021. године.⁸

⁶ Према Kulaç & Özgür, 2017.

⁷ Јелена Филиповић (2009: 123–124) тако заговара приступ према којем би 1) заинтересоване дјелатне заједнице производеле родно осјетљиво језичко понашање 2) кроз контакте на различитим нивоима 3) што води ка промјени постојећих увјерења 4) које ће јавност прихватити са мање отпора, док Паулел (Pauwels, 2003: 552) препоручује језичко планирање у четири фазе: 1) документовање основних проблема и анализа постојеће праксе; 2) дефинисање приједлога за промјену; 3) примјена дефинисаних приједлога и 4) процјена да ли су промјене прихваћене од заједнице и каква је нова пракса.

⁸ *Акциони план за родну равноправност Универзитета у Бањој Луци за период 2022–2026. године* и *Акциони план за родну равноправност Универзитета у Сарајеву (GEP UNSA) за период 2022–2023. године*. Неке од препорука укључују и језичка питања, нарочито у дијеловима који се односе на коришћење родно осјетљивог језика у документима, дипломама, кореспонденцији, научно-истраживачким радовима и др.

1. Проучавање постојећег стања у језику заједнице представља почетни корак у креирању језичке политике и једну “од кључних активности језичког планирања ‘одоздо према горе’” (Филиповић, 2009, стр. 115). У том смислу, емпиријска истраживања језичких увјерења, биљежење различитих пракси у употреби језика и испитивање ставова према родно осјетљивом језику били би полазна и незаобилазна основа будућег креирања, имплементације и евалуације родно осјетљивих језичких политика на универзитету.
2. Развијање конкретног концепта језичке политике који се ослања на неке од могућих модела у науци а подразумијева рад у фазама – од постављања агенде, формулације најприхватљивијег рјешења, легитимације, имплементације и евалуације (Kulaç & Özgür, 2017, стр. 145-148) језичке политике. Препорука је да у овај корак буду укључени стручњаци за креирање јавних политика, лингвисти и сви други заинтересовани актери – што је посебно важно код креирања политика које могу бити опречне званичној језичкој политици. Модел језичке политике може бити представљен у виду званичног документа или може да функционише као неслужбена препорука или упутство.
3. Увођење специјализованих предмета, курсева, студијских програма о повезаности рода и језика, подстицање анализа које почивају не само на једном схватању језика већ се ослањају на новија како теоријска тако и методска истраживања не само у оквиру лингвистике, што укључује и интердисциплинарне, мултидисциплинарне и трансдисциплинарне студије. С обзиром на данашње стање у друштвеним и хуманистичким наукама, то не мора да се односи само на филолошке факултете већ и на све друге дисциплине.
4. Писање препорука, приручника и упутстава једна је од већ постојећих пракси у заговарању родно осјетљивих језичких политика или је укључено у смјернице које наводе поједине ауторке (на примјер, Savić et al., 2009; Стевановић, 2019; Čaušević и Zlotrg, 2011) и представља један од важних подухвата у креирању ових политика, али је недовољан уколико га не прате други кораци. Такође, неке од тих препорука морају се редовно ажурирати, у складу са тренутном језичком праксом.

Закључак

Представљени рад имао је двоструку сврху. С једне стране, да изложи тренутне теоријске и методске постулате у оквиру истраживања рода и језика и језичке политике односно родно осјетљиве језичке политике. Приказали смо најприје како се у теоријском смислу ова питања више не третирају као искључиви домен језичких планера у институцијама и на највишим нивоима, већ се охрабрују и фаворизују приступи који укључују креирање језичке политике и на нижим нивоима. Са друге стране, да покаже како универзитет у практичном смислу може бити добар примјер родно осјетљивих језичких политика и то као терен за емпиријска истраживања, као студија случаја или као заговорач ових политика. Стога су у другом дијелу рада представљене препоруке за креирање, имплементацију и евалуацију родно осјетљивих језичких политика које представљају синтезу с једне стране теоријских приступа, а са друге стране конкретних и већ постојећих акционих планова на Универзитету у Сарајеву и у Бањој Луци.

Литература

Akциони plan za rodnu ravnopravnost Univerziteta u Sarajevu (GEP UNSA) za period 2022–2023. godine.

Cameron, D. (2003). Gender and Language Ideologies. In Holmes, J., Meyerhoff, M. (Eds.), *The Handbook of Language and Gender*. Oxford: Blackwell Publishing. 447-468.

Čaušević, J., Zlotrg, S. (2011). *Načini za prevladavanje diskriminacije u jeziku u obrazovanju, medijima i pravnim dokumentima*. Sarajevo: Udruženje za jezik i kulturu "Lingvisti" i Centar za interdisciplinarne postdiplomske studije Univerziteta u Sarajevu.

Johnson, D. C. (2013). What is language policy?. In: *Language Policy. Research and Practice in Applied Linguistics*. London: Palgrave Macmillan. 3-25.

Kaplan, R. B., & Baldauf, R. B. (1997). *Language planning from practice to theory*. Clevedon: Multilingual Matters.

Kulač, O., Özgür, H. (2017). An Overview of the Stages (Heuristics) Model as a Public Policy Analysis Framework. *European Scientific Journal*. 13, 144-157.

Lakoff, R. (1973). Language and woman's place. *Language in Society*. 1 (2), 45-80.

Sallabank, J. (2013). Language planning and policy: Bottom-up and top-down. In *Attitudes to Endangered Languages: Identities and Policies*. Cambridge: Cambridge University Press. 140-187.

Savić, S. (2010). Izgrađivanje akademske zajednice 1960–2010. U: Vasić, V. (ur.). *Diskurs i diskursi: Zbornik u čast Svenki Savić*. Novi Sad: Filozofski fakultet i Ženske studije i istraživanja.

Savić, S. et al. (2009). *Rod i jezik*. Novi Sad: Ženske studije i istraživanja i Futura publikacije.

Spolsky, B. (2012). What is language policy? In B. Spolsky (Ed.). *The Cambridge Handbook of Language Policy* (Cambridge Handbooks in Language and Linguistics). Cambridge: Cambridge University Press. 3-15.

Sunderland, J. (2006). *Language and Gender. An Advanced Resource Book*. London: Routledge.

Šehović, A. (2003). Upotreba mocionih sufiksa (u nomina agentis et professionis) u savremenom razgovornom bosanskom jeziku. *Pismo*. 1 (1), 73-92.

Tannen, D. (1990). Sex, lies and conversation: Why Is It So Hard for Men and Women to Talk to Each Other? *The Washington Post*. June 24, 1990.

Akциони plan za rodnu ravnopravnost Univerziteta u Baњoj Луци за период 2022–2026. године.

Георгијев, И. (2014). Делатне заједнице и језичка промена: перцепција родно осетљивог српског језика у књижевном превођењу. *Књиженство*. 4 (4), 1-12.

Савић, А. (2016). Језичка политика и културни модели језичке стандардизације. *ПОЛИТЕИА*. 11/2016, 119-130.

Стевановић, М. (2019). Родно осетљив језик у медијској пракси у Србији. *Филолог*. 19, 64-82.

Филиповић, Ј. (2009). Родно осетљиве језичке политике: теоријски поставке и методолошки поступци. *Анали Филолошког факултета*. 21, 109-121.

Филиповић, Ј. (2011). Род и језик. Милојевић, И., Марков, С. (ур.). Увод у родне теорије. Нови Сад: Центар за родне студије и Mediterran Publishing. 409-423.

Филиповић, Ј. (2018). Моћ речи. Огледи из критичке социолингвистике. Београд: Задужбина Андрејевић.

TEMAT III.
Rodni stereotipi u kulturi i obrazovanju

Porodično nasilje kao oblik rodno zasnovanog nasilja: otpori i stereotipno razumevanje nasilja nad ženama

Dragana Pejović

Sažetak

Godinama se razumevanju porodičnog nasilja kao oblika rodno zasnovanog nasilja pridaje velika pažnja, jer snažan uticaj patrijarhalne ideologije i rodni stereotipi o ulogama u porodici otežavaju shvatanje i prihvatanje činjenice da je reč o kršenju ljudskih prava i krivičnom delu. Predmet istraživanja u ovom radu je odnos studentkinja i studenata osnovnih i master studija Pravnog fakulteta u Novom Sadu prema porodičnom nasilju i Zakonu o sprečavanju nasilja u porodici.

U istraživanju su primenjeni normativni metod, metod analize sadržaja te komparativni metod. Cilj istraživanja je bio utvrditi da li i na koji način rodni stereotipi i tradicionalne rodne uloge utiču na profesionalce i buduće profesionalce u razumevanju porodičnog nasilja, jer smatramo izuzetno važnim da oni koji se nalaze na prvoj liniji u borbi protiv nasilja u porodici, ali i oni koji će sutra na njoj biti, imaju izgrađen odnos "nulte tolerancije" prema ovom fenomenu.

Rezultati istraživanja pokazuju da profesionalci i budući profesionalci pod uticajem tradicionalnih vrednosti i rodni stereotipa porodično nasilje relativizuju, za nasilnika iznalaze opravdanja, a Zakon o sprečavanju nasilja u porodici osporavaju. Navedeni rezultati ukazuju da je neophodno uvesti pravnu teoriju roda koja bi omogućila puno razumevanje porodičnog nasilja jer isključuje rodne stereotipe i pruža uvid u rodne odnose.

Ključne reči: patrijarhalna ideologija, porodično nasilje, rodni stereotipi, rodno zasnovano nasilje, Zakon o sprečavanju nasilja u porodici.

Uvod

Nasilje u porodici inkriminisano je 2002. godine u Republici Srbiji.¹ S ciljem efikasnije borbe protiv nasilja u porodici, 2017. godine stupio je na snagu Zakon o sprečavanju nasilja u porodici² kojim se uređuje sprečavanje nasilja u porodici i postupanje državnih organa i ustanova u sprečavanju nasilja u porodici i pružanju zaštite i podrške žrtvama nasilja u porodici (čl. 1 Zakona). Zakon je izazvao negodovanje jednog dela stručne javnosti koja ga je okarakterisala kao potencijalnu opasnost po opstanak porodice (Ristivojević i Samardžić, 2020, str. 102). "Argumenti" dela stručne javnosti koji se protivi reakciji države na porodično nasilje zasnovani su na uverenju da se svaki "problem" rešava unutar porodice, stereotipima o očuvanju porodice po svaku cenu i tradicionalnim shvatanjima o rodnim ulogama u porodici.³ Relativizovanje porodičnog nasilja te otpor prema Zakonu kod pojedinaca koji predstavljaju stručnu javnost podstakli su nas da istražimo odnos studentkinja i studenata osnovnih i master studija na Pravnom fakultetu u Novom Sadu prema nasilju u porodici i zakonu koji treba da ga predupredi. Uzorak istraživanja čine svi završni i master radovi, odnosno ukupno 27 radova o temi "Primena Zakona o sprečavanju nasilja u porodici u izabranoj policijskoj upravi odnosno stanici u Republici Srbiji", odbrani na Pravnom fakultetu u Novom Sadu, nakon stupanja na snagu Zakona do 30. juna 2022. godine.

(Ne)razumevanje porodičnog nasilja

Analizom završnih i master radova došli smo do saznanja da je kod profesionalaca⁴ i budućih profesionalaca u velikoj meri i dalje prisutno nerazumevanje porodičnog nasilja. Ovo je posebno uočljivo kada je reč o partnerskom nasilju koje predstavlja najčešći vid nasilja u porodici, što su pokazali i rezultati empirijskog istraživanja koje su profesionalci i budućí profesionalci sprovedli za potrebe izrade završnog i master rada.⁵ Takođe, primetno je nastojanje profesionalaca i budućih profesionalaca

¹ Zakon o izmenama i dopunama Krivičnog zakona Republike Srbije. *Službeni glasnik RS*, 10/02.

² *Službeni glasnik RS*. 94/2016. U daljem tekstu: Zakon.

³ Videti: Ristivojević, B. Da li je zakon o sprečavanju nasilja u porodici zakazao? *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu*. 52 (1), 137-152, i Ristivojević, B. i Samardžić, S. (2020). Osnovne postavke feminističke kriminologije u primeni Zakona o sprečavanju u nasilja u porodici. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu*. 54 (1), 93-120.

⁴ Iz članka autora Ristivojević, B. i Samardžić S. (2020), "Osnovne postavke feminističke kriminologije u primeni Zakona o sprečavanju nasilja u porodici" saznajemo da su Ivana Marinković, Branislav Stevanić, Đorđe Zekavica, Milan Simijonović, Marko Vulović, Andrijana Ikonić, Milica Vasić, Veronika Krstić Nešković i Mira Mijailović, čije smo radove između ostalih analizirali za potrebe izrade ovog rada, zaposleni u Ministarstvu unutrašnjih poslova, neki od njih i na poslovima suzbijanja nasilja u porodici.

⁵ Belošević, 2019, 58-59; Cimbalević, 2022, 33; Cvijetić, 2019, 54; Dimitrijević, 2022, 39; Filipović, 2019, 49; Gukić, 2020, 76; Ikonić, 2018, 48-49; Kalanović, 2019, 51; Krstić Nešković, 2018, 93; Mijailović, 2018, 47; Mirković, 2020, 101; Simović, 2020, 50-51; Stevanić, 2018, 25; Vaselek, 2020, 43; Vasić 2018, 62; Vasić, 2020, 41-42; Vulović 2018, 70.

Rodbinski odnos između izršioaca i žrtve pronalazimo, prema rezultatima istraživanja, kao zastupljeniji u

da proniknu u uzroke porodičnog nasilja, ali, s obzirom na nerazumevanje samog fenomena, ova nastojanja neretko rezultiraju iznalaženjem opravdanja za nasilnika i počinjeno nasilje u porodici. U tom smislu, pojedinci nasilje u porodici pokušavaju dovesti u vezu sa “savremenom porodicom” (Marinković, 2018, str. 7; Zekavica, 2018, str. 10-11; Pilipović, 2019, str. 12), za koju smatraju da je “karakteriše sve veći stepen individualizma, sloboda u izboru bračnog (ili drugog) partnera, okrenutost ka potrošnji umesto proizvodnji dobara, a na promenu u porodičnom obrascu utiče i sve šire prepoznavanje i priznavanje prava žena i dece, u okvirima šireg koncepta koji insistira na poštovanju prava i sloboda pojedinca” (Marinković, 2018, str. 7). Navode da su principu ravnopravnosti u donošenju odluka doprineli feministički stavovi “kao skup kontroverznih ideologija i političkih pokreta čiji je cilj poboljšanje položaja žena u društvu narušene ravnopravnosti polova” (Zekavica, 2018, str. 10-11). Smatraju da se, usled manipulacije medija, muškarci više ne uvažavaju kao pre te da je ravnopravnost koju feministička shvatanja promovišu dovela “ne samo do ravnopravnosti nego i do omalovažavanja svega što nije žena” (Mišković, 2019, str. 56).

Stavovi profesionalaca i budućih profesionalaca ukazuju da partnersko nasilje kao oblik porodičnog nasilja vide kao posledicu “nerazumne” težnje žena da budu ravnopravne s muškarcima, odnosno, da je “prirodno” da žena bude potčinjena muškarcu. Negativan odnos prema rodnoj ravnopravnosti govori da rodnu ravnopravnost ne posmatraju kao osnovno ljudsko pravo, vrednost kojoj treba težiti, nego kao problem koji je “okidač” za nasilje u porodici.

Znatno veći broj mogućih i stvarnih izvršilaca⁶ muškog pola u odnosu na broj učinilaca ženskog pola⁷ krivičnog dela “nasilje u porodici” između ostalog vide i u tome što žene “s obzirom na to da se radi o osobama nežnijeg pola, daleko češće pribegavaju psihičkom nasilju, koje je daleko teže dokazivo i koje za sobom ostavlja dugotrajnije, manje vidljive posledice (Gukić, 2020, str. 73), zloupotrebi (Marinković, 2018, 4; Mišković, 2019, str. 62), “manipulaciji od žena kojima je na osnovu medija i prenaplašenosti zaštite prava žena, iskrivljena realna slika jedne funkcionalne porodice” (Marinković, 2018, str. 44), te da žene “na osnovu podnetih prijava pokušavaju sebe da predstave kao žrtvu i

odnosu na partnerski odnos u pet radova i to: Krstić, 2021, 60; Marinković, 2018, 70; Simejonović, 2018, 40; Zekavica 2018, 40; Pilipović, 2019, 49. Radovi Mišković 2019, Ristanović 2019, Spasić 2020, Stajić 2021 i Stojković 2020, ne sadrže ovaj podatak.

⁶ U analiziranim završnim i master radovima mogući izvršilac definisan je kao lice koje je prijavljeno za nasilje u porodici, ali na kraju nije došlo do podnošenja krivične prijave, dok je stvarni izvršilac lice protiv koga je podneta krivična prijava za krivično delo nasilje u porodici.

⁷ Belošević, 2019, 49; Cimbalević, 2022, 35-36; Cvijetić, 2019, 62; Dimitrijević, 2022, 42; Filipović, 2019, 47; Gukić, 2020, 69; Ikonić, 2018, 50; Kalanović, 2019, 57; Krstić, 2021, 31; Krstić Nešković, 2018, 52; Marinković, 2018, 43; Mijailović, 2018, 39; Mirković, 2020, 61-62; Mišković, 2019, 45; Pilipović, 2019, 53; Stevanić, 2018, 23; Simejonović, 2018, 34; Simović, 2020, 65; Spasić, 2020, 32; Stajić, 2021, 47; Stojković, 2020, 38; Vaselek, 2020, 40-41; Vasić, 2018, 36; Vasić 2020, 37; Vulović, 2018, 57; Zekavica, 2018, 47. Završni rad Filipa Ristanovića ne sadrži ovaj podatak. Kalanović u svom radu izražava sumnju u rezultate do kojih je došao te je u nedoumici “da li je statistika na strani istine” (Kalanović 2019, 57). Mirković koristi termine “jači i slabiji pol” (Mirković, 2020, 61-62).

ostvare neke druge više ciljeve” (Marinković, 2018, str. 44). Iznalaženje opravdanja⁸ za počinjeno nasilje pokazuje da profesionalci i budući profesionalci izvršioca krivičnog dela, koji je najčešće muškarac, posmatraju kao žrtvu ženine manipulacije, te u skladu s tim, umesto stranu žrtve, zauzimaju stranu izvršioca krivičnog dela nasilja u porodici. Istovremeno, navedeno ukazuje da pravnici/ce podržavaju patrijarhalni stav “da je žena uvek kriva za nasilje koje trpi, da treba da ‘čuti’ i bude ‘lojalna’ porodici i sl.” (Petrušić et al., 2018, str. 10). Prepoznajemo i problem koji je već uočen kod profesionalaca, a to je da se “žene koje koriste zakon obično ne opažaju kao ‘prave žrtve’” (Ignjatović, 2011, str. 194), što već obesmišljava samo postojanje Zakona koji treba da predupredi porodično nasilje. Odnos budućih donosilaca odluka prema ženama koje su žrtve nasilja govori da postoji opasnost da žene žrtve nasilja neće biti prepoznate kao “prave žrtve” te neće dobiti adekvatnu zaštitu, jer će njihov zahtev za pomoć biti tretiran kao oblik manipulacije.

Empirijska istraživanja koja su sprovedena za potrebe izrade završnih i master radova pokazala su da je najveći broj žrtava porodičnog nasilja ženskog pola,⁹ međutim, ovaj podatak nije doprineo da profesionalci i budući profesionalci porodično nasilje odrede kao rodno zasnovano nasilje.

U analiziranim radovima ne problematizuje se ni podatak da je najčešće mesto izvršenja krivičnog dela nasilja u porodici porodični dom, kuća ili stan¹⁰ a koji je dobijen u empirijskom istraživanju. Naprotiv, uprkos ovom podatku, porodični dom

⁸ Stajić podatak dobijen empirijskim istraživanjem da je najveći broj izvršilaca krivičnog dela “nasilje u porodici” muškog pola starosti od 41 do 50 godina, obrazlaže na način da je “reč o periodu života kada muškarci osećaju veću odgovornost za svoju porodicu i njeno izdržavanje, pa su iz tog razloga nervozniji i skloni nasilju” (Stajić, 2021, str. 48-49). Belošević je istraživanjem došao do podatka da je nasilje najčešće izvršeno u periodu od 12.00 do 18.00 časova i između 18.00 i 00.00 časova. Ove intervale dovodi u vezu sa završetkom prve ili druge smene na poslu, kada usled stresa na poslu dolazi do izvršenja krivičnog dela “nasilje u porodici”. Osim stresa, kao uzročnike navodi i nezadovoljstvo radnim mestom, radnim okruženjem ali i nezadovoljstvo koje izvršilac oseća prema žrtvi (Belošević, 2019, 55). Mijailović na sličan način tumači podatak dobijen istraživanjem da je vreme izvršenja krivičnog dela u najvećem broju slučajeva od 18.00 do 00.00 časova. Ona navodi da je “to period kada se ljudi uglavnom nalaze u svojim domovima, gde sukob eskalira zbog umora, nervoze i stresa, najčešće prouzrokovanog na poslu” (Mijailović, 2018, 56). Cvijetić podatak da je tokom meseca decembra evidentiran najveći broj slučajeva nasilja tumači na način “da je to period kada se “svode računi”, kako na poslovnom tako i na finansijskom planu” (Cvijetić, 2019, 56). Ova obrazloženja nameću komentar da je nejasno kako se “svodenje računa” na poslovnom planu vrši u porodičnom domu i to nasiljem prema članu porodice, a ne na radnom mestu.

⁹ Belošević, 2019, 57; Cimbalević, 2022, 39-40; Cvijetić, 2019, 67; Dimitrijević, 2022, 46; Filipović, 2019, 54; Gukić, 2020, 73; Ikonić, 2018, 56; Kalanović, 2019, 61; Krstić, 2021, 43; Krstić Nešković, 2018, 66-67; Marinković, 2018, 52; Mijailović, 2018, 42; Pilipović, 2019, 57; Simejonović 2018, 43; Simović 2020, 70; Stajić, 2021, 53; Stevanić, 2018, 23; Stojković, 2020, 45; Spasić 2020, 35; Ristanović, 2019, 63; Vaselek, 2020; 48-49; Vasić, 2018, 42-43; Vulović, 2018, 66-67; Zekavica, 2018, 52.

¹⁰ Belošević 2019, 47; Cvijetić 2019, 60; Dimitrijević 2022, 32; Filipović 2019, 40-41; Gukić 2020, 66; Kalanović 2019, 48; Krstić 2021, 52; Krstić Nešković 2018, 94; Marinković 2018, 60; Mirković 2020, 61-62; Mišković 2019, 51; Pilipović, 2019, 62; Ristanović 2019, 67; Simejonović 2018, 33; Simović 2020, 58; Spasić 2020, 47; Stajić 2021, 52; Stevanić 2018, 33; Stojković 2020, 47; Vasić 2018, 34; Vasić 2020, 44; Vaselek 2020, 39; Vulović 2018, 64-65; Zekavica 2018, 61.

se određuje kao čovekova kolevka i utočište (Ikonić, 2108, 7; Mišković, 2019, str. 61). Istraživanja o nasilju u porodici pokazuju da upravo “tradicionalne norme podržavaju muškarca u uverenju da je njihov dom ‘njihova tvrđava’ i da oni postavljaju pravila” (Ignjatović, 2011, str. 29). Ovo uverenje je očigledno toliko snažno da izvršilac veruje da je porodični dom i najsigurnije mesto za izvršenje krivičnog dela “nasilje u porodici”, kako se navodi u samo jednom analiziranom radu u kojem je ovom podatku posvećena pažnja (Krstić, 2021, str. 52).

Odnos pravnika/ca prema porodičnom nasilju potvrđuje navode Ignjatović da ne samo u društvu nego i kod stručne javnosti postoji visoka tolerancija na nasilje koja, uz predrasude vezane za rodne uloge, za rezultat ima “odsustvo konsenzusa u odnosu na stav da je zaustavljanje nasilja i uspostavljanje sigurnosti žrtve cilj svih intervencija” (Ignjatović, 2011, str. 168).

Zakon o sprečavanju nasilja u porodici – sredstvo za razbijanje porodice

Preduslov pune primene Zakona odnosno efikasne borbe protiv porodičnog nasilja je puno razumevanje samog fenomena porodičnog nasilja. Kako smo došli do saznanja da je kod profesionalaca i budućih profesionalaca i dalje u velikoj meri prisutno nerazumevanje porodičnog nasilja, bilo je očekivano da ćemo u radovima naići na otpor prema Zakonu.

U završnim i master radovima zakon se određuje kao politički akt (Marinković 2018, str. 22), proizvod domaćih i stranih nevladinih organizacija (Ibidem; Belošević, 2019; str. 32-33; Cimbalević, 2022, str. 22; Dimitrijević, 2022, str. 19; Filipović, 2019, str. 26; Krstić Nešković, 2018, str. 22; Mišković, 2019, str. 21; Pilipović 2019, str. 38; Stajić, 2021, str. 33; Stojković 2020, str. 26) prevashodno feminističke orijentacije (Belošević, 2019, str. 33; Dimitrijević, 2022, str. 18-19; Ikonić, 2018, str. 23), čijem donošenju su prethodila istraživanja koja su za predmet imala “uglavnom žene i vršenje nasilja nad žrtvama ženskog pola, feministički obrasci koje odlikuje jednostran i površan pristup poimanja nasilja u porodici” (Marinković, 2018, str. 25). Profesionalci i budući profesionalci smatraju da je zakonodavac zaključke o kretanju nasilja u porodici “preuzeo iz novinskih izveštaja i manjkavih istraživanja nevladinih organizacija, a ne iz ozbiljnih izvora” (Krstić Nešković, 2018, str. 108), da je Zakon donet “pod pritiskom predrasuda o nasilju u porodici” koje su nastale “preuveličavanjem i iskrivljenim (tabloidnim) izveštavanjem u medijima o njemu” (Mišković, 2019, str. 21), odnosno da za donošenjem Zakona “nije bilo nikakve potrebe” (Dimitrijević, 2022, str. 18). Prethodno navedeni stavovi pokazuju da pravници/ce ne vide porodično nasilje kao problem koji zahteva reakciju države, pa samim tim i donošenje Zakona posmatraju kao posledicu pokleknuća države pred zahtevima feminističkih organizacija.

Zakon doživljavaju kao sredstvo za razbijanje porodice (Marinković, 2018, str. 25; Ikonić, 2018, str. 22-23; Krstić Nešković, 2018, str. 23) čije je jedinstvo već “napadnuto” putem “medija, savremenog sistema obrazovanja i zakonodavstva, tako da je ona gotovo potpuno razbijena” (Marinković, 2018, str. 7). Kao negativnu stranu Zakona navode

i to što u fokus stavlja “ostvarivanje ljudskih prava žrtve po svaku cenu pa makar i po cenu porodice” (Ikonić, 2018, str. 22, Mišković, 2019, str. 20). U tom pogledu Mišković postavlja pitanja: “Cilj je borba za svoja prava, ali o kakvim pravima govorimo u okviru porodice? Ko tu ima i koja prava? Zar se jedna prava porodica gradi na pravima i dužnostima?” (Mišković, 2019, str. 32). Zastupaju stanovište da se porodični problemi “rešavaju unutar porodice i njenih članova, a ne van nje” (Stojković, 2020, str. 50-51), što pobija navod da “porodično nasilje dugo nije smatrano ozbiljnim oblikom nasilja u društvu, već uobičajenim i socijalno prihvatljivim ponašanjem” (Petrušić et al., 2018, str. 10), s obzirom na to da stavovi profesionalaca i budućih profesionalaca govore da porodično nasilje još nije prepoznato kao nasilje. Uticaj tradicionalnih vrednosti snažan je u toj meri da pojedine dovodi i u nedoumicu kada, misleći na Zakon, postavljaju pitanje: “Da li njegovim donošenjem država obezvređuje pojam porodice i napada direktno na porodicu činjenicom da žrtva i učinilac ulaze u još veći sukob, a razdvajanjem članova porodice stvara se veći jaz” (Cvijetić, 2019, str. 25).

Insistiranje na opstanku “porodice”, poistovećivanje porodičnog nasilja s porodičnim problemom koji se rešava unutar porodice i otpor prema Zakonu pokazuju da duboko ukorenjene tradicionalne vrednosti na kojima počiva patrijarhalni sistem onemogućavaju profesionalce i buduće profesionalce da nasilje u porodici prepoznaju kao kršenje osnovnih ljudskih prava i kao krivično delo. Godišnji izveštaji o femicidu u Srbiji upravo pokazuju da su u mnogim slučajevima životi žena mogli biti sačuvani da su službenici Ministarstva unutrašnjih poslova i centara za socijalni rad pravovremeno reagovali na njihove prijave.¹¹

Smatramo da je za sveobuhvatno razumevanje fenomena porodičnog nasilja neophodna rodna senzitivizacija obrazovanja pravnika i pravnica uključivanjem pravne teorije roda kao predmeta na pravnim studijama. Kako navode Petrušić i Konstatinović Vilić, rodne studije su “najznačajniji resurs u proizvodnji i prenošenju znanja o rodnim odnosima, jer uspešno dekonstruišu kulturu patrijarhata i podstiču razvoj kritičke i rodno senzibilisane svesti o društvenim odnosima, procesima i politikama” (Petrušić i Konstatinović Vilić, 2012, str. 519).

Zaključak

Završni i master radovi pokazuju da patrijarhalna ideologija i rodni stereotipi imaju snažan uticaj na formiranje odnosa profesionalaca i budućih profesionalaca prema porodičnom nasilju i Zakonu koji je donet s ciljem njegovog sprečavanja. Prisutnost tradicionalnih shvatanja o obavezi opstanka porodice izaziva opravdanu bojazan da i uprkos postojanju Zakona čiji je cilj sprečavanje nasilja u porodici, intervencije u slučajevima nasilja u porodici neće biti odgovarajuće, jer budući profesionalci daju prednost očuvanju porodice u odnosu na zaštitu žrtve.

Smatramo da bi uvođenje pravne teorije roda u obrazovanju pravnika/ca omogućilo da budući donosioci odluka sagledaju problem rodno zasnovanog nasilja iz rodne

¹¹ Videti: Mreža “Žene protiv nasilja”. Dostupno na: <https://www.zeneprotivnasilja.net/femicid-u-srbiji>.

perspektive, to jest pristupom koji isključuje rodne stereotipe, pruža uvid u rodne odnose, odnosno omogućava izgradnju odnosa “nulte tolerancije” prema porodičnom nasilju.

Literatura

Ignjatović, T. (2011). *Nasilje prema ženama u intimnom partnerskom odnosu: model koordiniranog odgovora zajednice*. Beograd: Rekonstrukcija ženski fond.

Mreža "Žene protiv nasilja". Dostupno na: <https://www.zeneprotivnasilja.net/femicid-u-srbiji>.

Petrušić, N. i Konstantinović Vilić, S. (2012). Modeli rodne senzitivizacije obrazovanja pravnika/pravnica. *Zbornik radova "Prava djeteta i ravnopravnost polova-između normativnog i stvarnog"*. 519-542. Dostupno na: <https://www.pravni.ues.rs.ba/Download/Zbornik-Prava-djeteta/PDRPV7.pdf>

Petrušić, N., Žunić, N. i Vilić, V. (2018). Krivično delo nasilja u porodici u sudskoj praksi – nove tendencije i izazovi. Beograd: Misija OEBS-a u Srbiji.

Ristivojević, B. (2018). Da li je zakon o sprečavanju nasilja u porodici zakazao? *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu*. 52 (1), 137-152.

Ristivojević, B. i Samradžić, S. (2020). Osnovne postavke feminističke kriminologije u primeni Zakona o sprečavanju u nasilja u porodici. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu*. 54 (1), 93-120.

Završni i master radovi

Belošević S. (2019). *Primena Zakona o sprečavanju nasilja u porodici u praksi PU Kragujevac*. Završni rad. Novi Sad: Pravni fakultet u Novom Sadu.

Cimbaljević, N. (2022). *Primena Zakona o sprečavanju nasilja u porodici u praksi PU u Subotici*. Master rad. Novi Sad: Pravni fakultet u Novom Sadu.

Cvijetić, M. (2019). *Primena Zakona o sprečavanju nasilja u porodici u praksi PS Palilula*. Završni rad. Novi Sad: Pravni fakultet u Novom Sadu.

Dimitrijević, M. (2022). *Primena Zakona o sprečavanju nasilja u porodici u praksi PU Užice*. Završni rad. Novi Sad: Pravni fakultet u Novom Sadu.

Filipović, I. (2019). *Primena Zakona o sprečavanju nasilja u porodici u praksi PU Užice*. Završni rad. Novi Sad: Pravni fakultet u Novom Sadu.

Ikonić, A. (2018). *Primena Zakona o sprečavanju nasilja u porodici u praksi PU Negotin*. Master rad. Novi Sad: Pravni fakultet u Novom Sadu.

Kalanović, Đ. (2019). *Primena Zakona o sprečavanju nasilja u porodici u praksi PS Novi Beograd*. Master rad. Novi Sad: Pravni fakultet u Novom Sadu.

Krstić, D. (2021). *Primena Zakona o sprečavanju nasilja u porodici u praksi PU Jagodina*. Završni rad. Novi Sad: Pravni fakultet u Novom Sadu.

Krstić Nešković, V. (2018). *Primena Zakona o sprečavanju nasilja u porodici u praksi PS Zemun*. Master rad. Novi Sad: Pravni fakultet u Novom Sadu.

Marinković, I. (2018). *Primena Zakona o sprečavanju nasilja u porodici u praksi PU Jagodina*. Završni rad. Novi Sad: Pravni fakultet u Novom Sadu.

Mijailović, M. (2018). *Primena Zakona o sprečavanju nasilja u porodici u praksi PS Voždovac*. Završni rad. Novi Sad: Pravni fakultet u Novom Sadu.

Mirković, M. (2019). *Primena Zakona o sprečavanju nasilja u porodici u praksi Policijske ispostave Detelinara*. Završni rad. Novi Sad: Pravni fakultet u Novom Sadu.

Mišković, D. (2019). *Primena Zakona o sprečavanju nasilja u porodici u praksi PS Surčin*. Završni rad. Novi Sad: Pravni fakultet u Novom Sadu.

Pilipović, B. (2019). *Primena Zakona o sprečavanju nasilja u porodici u praksi PS Sremski Karlovci*. Završni rad. Novi Sad: Pravni fakultet u Novom Sadu.

Simijonović, M. (2018). *Primena Zakona o sprečavanju nasilja u porodici u praksi PU Vranje*. Završni rad. Novi Sad: Pravni fakultet u Novom Sadu.

Simović, K. (2020). *Primena Zakona o sprečavanju nasilja u porodici u praksi PS Vračar*. Master rad. Novi Sad: Pravni fakultet u Novom Sadu.

Spasić, V. (2020). *Primena Zakona o sprečavanju nasilja u porodici u praksi PU Leskovac*. Master rad. Novi Sad: Pravni fakultet u Novom Sadu.

Stajić, T. (2021). *Primena Zakona o sprečavanju nasilja u porodici u praksi PU Vranje*. Završni rad. Novi Sad: Pravni fakultet u Novom Sadu.

Stevanić, B. (2018). *Primena Zakona o sprečavanju nasilja u porodici u praksi PU Sremska Mitrovica*. Završni rad. Novi Sad: Pravni fakultet u Novom Sadu.

Stojković, J. (2020). *Primena Zakona o sprečavanju nasilja u porodici u praksi PU Vranje*. Završni rad. Novi Sad: Pravni fakultet u Novom Sadu.

Gukić, S. (2020). *Primena Zakona o sprečavanju nasilja u porodici u praksi PS Voždovac u periodu od 01.06.2018. do 01.06.2019.g. godine*. Završni rad. Novi Sad: Pravni fakultet u Novom Sadu.

Ristanović, F. (2019). *Krivično-pravna primena Zakona o sprečavanju nasilja u porodici u praksi PU Užice*. Završni rad. Novi Sad: Pravni fakultet u Novom Sadu.

Vasić, I. (2020). *Primena Zakona o sprečavanju nasilja u porodici u praksi PS Ljubovija*. Završni rad. Novi Sad: Pravni fakultet u Novom Sadu.

Vasić, M. (2018). *Primena Zakona o sprečavanju nasilja u porodici u praksi PU Novi Beograd*. Master rad. Novi Sad: Pravni fakultet u Novom Sadu.

Vaselek, J. (2020). *Primena Zakona o sprečavanju nasilja u porodici u praksi PU Sremska Mitrovica u 2019. godini*. Završni rad. Novi Sad: Pravni fakultet u Novom Sadu.

Vulović M. (2018). *Primena Zakona o sprečavanju nasilja u porodici u praksi PS Arilje*. Završni rad. Novi Sad: Pravni fakultet u Novom Sadu.

Zekavica, Đ. (2018). *Primena Zakona o sprečavanju nasilja u porodici u praksi PU Čačak*. Završni rad. Novi Sad: Pravni fakultet u Novom Sadu.

Pravni propisi

Zakon o izmenama i dopunama Krivičnog zakona Republike Srbije. *Službeni glasnik RS*. 10/02.

Zakon o sprečavanju nasilja u porodici. *Službeni glasnik RS*. 94/2016.

Tradicionalna i kulturna tolerancija na nasilje nad ženama: primjer Crne Gore

Milena Aćimić Remiković

Nasilje nad ženama kao društveni problem, star koliko i samo društvo, proizašao je iz osnova socijalne strukture utemeljene na polugama patrijarhata. Analiza društveno-istorijskih okvira u Crnoj Gori pokazuje da nasilje nad ženama donedavno nije shvaćeno kao problem koji treba rješavati, jer u našoj patrijarhalnoj kulturi vladaju duboko ukorijenjeni stereotipi o rodnim ulogama koji direktno izražavaju autoritet muškaraca nad ženama. Iako prilično zadovoljavajuć pravni okvir, s izvjesnim propustima i prostorima za poboljšanje, problem nasilja nad ženama zadržao se i do danas. Istraživanja govore u prilog rodno zasnovanom nasilju, seksualnom nasilju nad ženama, diskriminaciji žena i nejednakim uslovima u različitim sferama života, brojnim mizoginim i seksističkim komentarima s kojima se svakodnevno susreću žene u crnogorskom društvu, te femicidima kao najdrastičnijim produktima nasilja nad ženama i narušenih odnosa moći između polova. Cilj ovoga rada je da prikaže kako su stereotipi o rodnim ulogama, patrijarhalno nasljeđe i drugi kulturni i društveni postulati, utičući i na pravno uređenje države, kreirali pogodnu klimu za stvaranje i održavanje u životu problema nasilja nad ženama do danas.

Ključne riječi: nasilje nad ženama, patrijarhalno i kulturno nasljeđe, rodne uloge, crnogorsko društvo, legislativa i istraživanja.

Uvod

Odvajkada je kršenje ljudskih prava žena bilo uglavnom ignorisano, uz nastojanje da se održi *status quo*. Zato su poluge patrijarhata, čvrsto ukorijenjene u tradiciji i kulturi naroda, dugo bile na udaru ženskog lobija i borbe žena za jednaka prava, jer diskriminacija žena i nasilje nad ženama tokom istorije nisu prepoznavani kao kršenje ljudskih prava. To ne iznenađuje, jer političkim subjektima i na nacionalnom i na međunarodnom nivou dominiraju muškarci, što posljedično znači da se "pitanja koja tradicionalno brinu muškarce smatraju opštom ljudskom brigom, dok se "briga žena, za razliku od njih, smatra posebnom i ograničenom kategorijom" (Charlesworth, 1995, str. 59). Još je i međunarodno pravo – danas svetište ljudskih prava – u svom

nastajanju oslikavalo pravne i društvene prilike u svijetu, te je takvo isticalo pozitivističku filozofiju, gdje je posebno vidna inherentna, patrijarhalna i androcentrična struktura ljudskih prava i međunarodnih odnosa. Mnogi autori su takvom međunarodnom pravu pripisali duboko zasnovan rodni diskurs koji privileguje muškarce, pa tako, prema Charlesworth, ono pripada "muškom svijetu prava, maskirajući se u ljudsko" (1994, str. 67) jer u potpunosti ignoriše koncepte roda.

Borba žena za jednak tretman nije bila objeručke dočekana niti opšteprihvaćena, pa i danas nailazi na zidove otpora širom svijeta. Začeci borbe vezuju se za feminizam koji se pojavio kao "pokret i kao tijelo ideja čiji je cilj bio da poboljšaju status žena i njihovu moć. To je dovelo u pitanje odnose moći između muškarca i žene koji su konvencionalno kategorisani kao 'prirodni'" (Randall 2002, str. 195). Rodna diskriminacija i rodno zasnovano nasilje gotovo da su se naturalizovali u svim sferama društva, pa ova fraza ni danas nije tautološka i prastorijska, već vrlo živa i realna. Toliko se odomaćila da se, kako navodi Kerr, "sveobuhvatna i sistemska kršenja ljudskih prava nad ženama smatraju dijelom prirodnog poretka stvari" (1993, str. 3). Bunch smatra da je problem žena upravo u tome što dominantna slika muškaraca kao političkih aktera na svjetskoj sceni onemogućava da problem rodne ravnopravnosti bude vidljiv (1995, str. 12).

Problem kršenja ženskih prava je problem svih država svijeta, čak i država začetnica demokratije i ljudskih prava (Indeks rodne ravnopravnosti). Kršenje ljudskih prava žena posebno je ukorijenjeno u državama patrijarhalnog nasljeđa koje su duboko vezane za tradiciju i kulturu. Ovaj rad će na primjeru Crne Gore prikazati kako su stereotipi o rodnim ulogama, patrijarhalno i kulturno nasljeđe uticali ne samo na društvo kao cjelinu nego i na pravni sistem zemlje, što se direktno odrazilo na opstajanje problema nasilja nad ženama do danas.

Nasilje nad ženama kroz teorijsku perspektivu

Nasilje nad ženama je neosporno univerzalan i široko rasprostranjen društveni problem i konstanta koja je tek u novije vrijeme postala jedna od najznačajnijih tema kako na globalnom tako i na nacionalnom nivou. Nasilje nad ženama, koje se ispoljava u svim sferama života, postojalo je još i u rudimentalnim oblicima porodice, te je takvo, zahvaljujući društvenim i kulturološkim obrascima ponašanja, opstalo sve do danas.

U potrazi za univerzalnom definicijom, kroz pregled relevantne literature iz ove oblasti, nailazi se na različite definicije od različitih autora. Čini se da je, ipak, najviše korišćena i vjerovatno najobuhvatnija definicija nasilja nad ženama data u Konvenciji Savjeta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici (Istanbulska konvencija), gdje se nasilje nad ženama definiše istovremeno kao kršenje ljudskih prava i kao oblik diskriminacije žena koji predstavlja "sva djela rodno zasnovanog nasilja koja dovode, odnosno mogu dovesti do fizičke, seksualne, psihičke ili ekonomske povrede, odnosno patnje žene". Nadalje, Istanbulska konvencija jasno prepoznaje i definiše nasilje nad ženama kao "manifestaciju istorijski nejednakih odnosa moći između žene i muškaraca koji su doveli do dominacije muškaraca nad ženama".

Dakle, jasno su prepoznati uzročno-posljedični i kulturološko-institucionalni odnosi koji daju okvire opstanka nasilja u društvu (Hrnčić, 2021).

Nasilje nad ženama predstavlja vid rodno zasnovanog nasilja jer se ono, najčešće, vrši nad ženom na osnovu njenog pola. Mnogi autori ovoj vrsti nasilja pridaju oštar patrijarhalni diskurs navodeći da je ono pokazatelj nejednakosti muškaraca i žena i njihove dominacije (Mitchell i Anglin, 2009, str. 42), hijerarhijske rodne dinamike i opresivnih normi prihvatljivog društvenog ponašanja koje ograničavaju prava i slobode žene (Spahić Šiljak, 2019, str. 117). Postoji jasna podjela uloga nasilnika i žrtve po polu, odnosno moći. Prema Gilliganu, koji se ovom temom detaljno bavi u svojoj knjizi *Violence*, nasilje prvenstveno predstavlja muški posao, dok su žene privilegovani objekti muške agresije (Jovanović, 2020, str. 42). U patrijarhalnim sredinama muškarac smatra da je to njegovo pravo, što nasilje čini društveno prihvatljivim (Dobash i Dobash, 1979, str. 241). Direktnu uzročno-posljedičnu vezu između nasilja nad ženama i tradicije i kulture društva zapazilo je još mnogo autora. Lee H. Bowker (1988, str. 135) primijetio je direktnu vezu između intimnog partnerskog nasilja koje najčešće pogađa žene i kulturoloških obrazaca. Loue (2002, str. 23) jasno navodi da se nasilje osigurava kroz hijerarhijske odnose u porodici i kroz poslušnost. A od kolikog su značaja jednake mogućnosti i uslovi, posebno u sferi zapošljavanja i napredovanja na poslu, Hien i Ruglass upravo prepoznaju kroz ekonomsku zavisnost koja igra najvažniju ulogu u tome da žene najčešće ne prijavljuju nasilje (2009, str. 6) o čemu i svjedoče brojna istraživanja na našim prostorima.

Diskriminacija – podloga za nasilje nad ženama

Istorijski, kulturni i društveni obrasci ponašanja i naučene raspodjele društvenih uloga čine diskriminacijsku praksu okorjelo utvrđenom i inherentnom, čak i u zemljama predstavnicama i začetnicama demokratije i vladavine prava. Autori Samardžija, Holjevac i Turk pišu o diskriminaciji žena, naročito praveći razliku između dvije vrste diskriminacije. Primarna diskriminacija predstavlja diskriminaciju žena zbog predrasuda ili uvjerenja, dok se sekundarna temelji na ekonomskim i pragmatičnim razlozima (*Društvena istraživanja*, 18). Diskriminacija žena direktno utiče na pitanje nasilja nad ženama, jer, prema riječima Yodanis, “što su žene manje jednake u društvu sa muškarcima, to je izvjesnije da će oni biti nasilni prema njima” (2004, str. 118). Dakle, dokle god su žene diskriminirane na bilo kojem polju, nasilje će i dalje postojati u velikoj mjeri i biće teško kontrolisano i eliminisano. Jer, u životu važi: što manje moći – manje mogućnosti, a patrijarhat ženama nemilosrdno oduzima moć.

Položaj žene u crnogorskom društvu

Crnogorsko društvo pokazuje sumornu sliku vjekovnog diskriminisanja i marginalizovanja polovine populacije čija su prirodna prava stavljana pod tepih, a “prljav veš” strogo čuvan unutar porodičnih okvira. Dugo su prirodna prava čovjeka u Crnoj Gori

pripadala samo muškarcima, dok su žene imale samo neka i to ona za koja su muškarci smatrali da žene trebaju, mogu ili smiju imati.

Patrijarhalni i kulturni obrasci ponašanja ukorijenjeni na našim prostorima direktno izražavaju autoritet muškaraca nad ženama. Ovi kulturni obrasci potkrepljuju se učenjem tradicionalnih polnih uloga još u ranom djetinjstvu, pa se diskriminacija žena "nasljedno" prenosi i na mlađe naraštaje. Saltzman u svojoj studiji piše o idealnoj Crnogorki koja je morala biti poslušna i pokorna, a što je više pokoravala svoju ličnost to je više rastao njen ugled u selu. Crnogorke se nisu bunile protiv svog položaja, već su ga svojim ponašanjem i ranim odgojem djece za te uloge učvrstile, pa su Crnogorke muškarcima dale posebnu vrijednost (Saltzman, 1969, str. 58). Neshvatljivo je u kojoj mjeri je patrijarhalna tradicija uticala na razvoj kulta muške superiornosti. Čak i sam pomen muškog imena izazivao je strahopoštovanje kod žena, što je dovelo do ženske poslušnosti, važne karakteristike tradicionalnog društva (Vujačić, 1980, str. 42). Čak su i najmlađi muškarci imali veći autoritet u kući od najstarijih žena (Aleksandrov, 1939, str. 373). Dvostruki moralni standardi neraskidivo su utkani u moralno tkivo Crne Gore: mladićima ne samo da je bila dozvoljena seksualna sloboda nego su ih često "podsticali da povrijede svaku mladu glupaču koja bi povjerovala da će je oženiti" (Boehm, 1987, str. 46-47). Osnovna misija Crnogorki bila je da rađaju sinove koji će biti stub porodice, sinove koji će nastaviti mušku lozu. Dakle, udatim Crnogorkama najgore što je moglo da se desi jest da ne rode sina: "Ona je morala da udovolji mužu koji je očekivao taj dragocjeni 'tovar', i njeno samopoštovanje zasnivalo se na ispunjenju njene osnovne ženske misije: roditi sinove koji će biti stub porodice, sina koji će nastaviti mušku lozu" (Milić, 2015, str. 36).

Prema zapisima Milić, Crna Gora nije bila zemlja za žensku djecu, već samo za mušku (2015, str. 195). Dvostruki standardi duboko utkani u patrijarhalnoj kulturi omogućavali su muževima da nevjernu ženu čak i ubiju, a ako je muž zadrži, mogao je da je tuče svaki dan, i ona tu ništa nije mogla, osim da trpi bez riječi (2015, str. 196). Muškarci su vladali, a žene su služile i slušale, jer je muževljeva riječ bila zakon, bez obzira na to kako se on ponašao prema njoj: "On okom, ona skokom" (Vujačić, 1980, str. 62). O ponašanju muža prema ženi Vujačić kaže: "Svekar, svekrva, djeveri, zaove, jetrve pokazivali su više nježnosti i pažnje nego rođeni muž. Njena djeca su joj bila smisao života" (Vujačić, 1980, str. 119).

Stereotipi o rodnim ulogama, siromaštvo, ekonomska i socijalna kriza i patrijarhalno nasljeđe, stvorili su pogodnu klimu za postojanje disfunkcionalnog društva u kojem se jedna čitava kategorija ljudi diskriminiše po kriterijumu rođenja, a koje se zadržalo i do danas (Radulović i Ljaljević, 2009).

Analiza crnogorske pravne istorije

Prelistavanje ustavne istorije Crne Gore ne donosi ništa bolju sliku realnosti surovog života žena kroz vjekove kojima ni ustav nije garantovao osnovna, prirodna prava. Tako se u Crnoj Gori, od Nomokanona pa do danas, jasno vide obrisi patrijarhalne

kulture i nasljeđa, dok su prvi ustavi samo sporadično i u žurbi pominjali žene i to samo u smislu nekoga koga treba "štititi". Vukčević, analizirajući rodnu ravnopravnost u crnogorskim ustavima, posebno za vrijeme prvog pisanog akta Stege (1796), Petrovog zakonika i Danilovog zakonika, konstatuje ovu "podrazumijevajuću" neravnopravnost pomalo sarkastično, ali ispravno, kao nešto "baš" humano i viteški (2010, str. 372). U svom radu Vukčević detaljnije obrađuje predmetnu materiju za period od Ustava Knjaževine Crne Gore (1905) do aktuelnog ustava Crne Gore (2007) analizirajući osnovne odlike rodne ravnopravnosti u ustavnoj istoriji Crne Gore. Prikazom materije iz Vukčevićeva rada vide se jasni obrisi patrijarhalnog nasljeđa koji, prema njegovim riječima "i u najboljoj namjeri vrednovanja posežu za matricom u čijoj su osnovi biološke razlike, pa i priznanje ženske izuzetnosti ide samo do nivoa muške prosječnosti" (2010, str. 373).

Dvostruki standardi u društvu preslikani su i u pravno uređenje države, gdje su žene za iste zločine snosile mnogo težu posljedicu i kaznu. Naprimjer, u vrijeme kralja Nikole, preljuba se smatrala najgorim običajnim i pravnim prestupom, a u slučaju preljube žene, Senat je nerijetko presuđivao da se preljubnici kida nos. Postojala je i mogućnost da budu protjerane, posebno krajem 19. i početkom 20. vijeka. Zakonik knjaza Danila iz 1855. daje mužu pravo da ubije ženu ako je uhvati u preljubi, pri čemu Zakonik ne tretira jednako ubistvo muža i žene, jer u slučaju da žena ubije muža, neizbježna kazna bila je smrt.

Vremenom su preduzimani sitni, ali značajni koraci od oštrog rodne polarizacije ka onome što imamo danas – ustavom proklamovanu ravnopravnost žena i muškaraca, zabranu diskriminacije žena i nasilja nad njima, ali i značajne institucionalne mehanizme za postizanje navedenog. Ipak, uprkos relativno zadovoljavajućem pravnom okviru, čini se da su temelji ostali netaknuti, a samo fasada renovirana i uljepšana. U našem društvu i dalje je prisutno nasilje nad ženama u svim sferama života i u svim svojim pojavnim oblicima.

Istraživanja u Crnoj Gori

Patrijarhalna kultura i nasljeđe čvrsto utemeljeni u društvenoj svijesti Crnogoraca otežavaju osvješćivanje o ovom problemu i njegovo konačno iskorjenjivanje, o čemu svjedoče i brojna istraživanja iz ove oblasti. Naime, Nacionalna strategija rodne ravnopravnosti u Crnoj Gori 2021–2025. identifikuje uzrok nejednakosti između žena i muškaraca u Crnoj Gori, u prvom redu rodne stereotipe i predrasude i tradicionalnu podjelu uloga između žena i muškaraca koja je još prisutna u svim segmentima crnogorskog društva.

Prema studiji koju je proveo OEBS, nejednakost polova predstavlja i uzrok i posljedicu nasilja, a zasniva se na društvenim normama i stavovima u vezi sa polovima. U Crnoj Gori jedna trećina ispitanih žena smatra da se prioritet daje dječacima i muškarcima te da su i dalje prisutni stavovi da je žrtva kriva. Takođe, 40% ispitanika vjeruje da bi se većina njihovih prijatelja složila sa stavom da dobra žena treba da poštuje svog muža

čak i kada se sa njim ne slaže. Više od 40% žena smatra da je nasilje privatna stvar i da ono treba da se rješava u okviru porodice, dok je čak 83% žena koje su doživjele neki vid nasilja od sadašnjeg partnera izjavilo da to nisu prijavile. Prema ovoj studiji, žene sa višim stepenom obrazovanja, višim prihodima i one koje žive u urbanim sredinama mnogo rjeđe doživljavaju nasilje, a i ako ga dožive, prijavljuju ga u velikom procentu, te su mnogo manje spremne da žive u skladu s ukorijenjenim stavom da ženi pripada niži položaj u odnosu na muškarca (Studija o nasilju nad ženama u Crnoj Gori: Dobrobit i bezbjednost žena OEBS).

Uopšteno rečeno, žene su u crnogorskom društvu i dalje inferiorne u odnosu na muškarce u svim sferama života. One nisu izložene samo diskriminaciji pri zapošljavanju i napredovanju u poslu, nejednakim uslovima, manjim platama, većoj stopi nezaposlenosti, znatno manjoj mogućnosti da budu na vodećim pozicijama kako u državnoj upravi, akademskoj zajednici, pravosuđu, tako i privatnom sektoru (Žene i muškarci u Crnoj Gori), već se i svakodnevno susreću s različitim vrstama uznemiravanja, mizoginim i seksističkim komentarima, što nerijetko dovodi i do seksualnog uznemiravanja, nasilja, pa čak i femicida. S indeksom rodne ravnopravnosti 55 (od ukupno 100), čini se da je crnogorsko društvo tek na pola puta do rješavanja ovog problema (Indeks rodne ravnopravnosti, 2019).

Zaključak

Tokom prošlosti, žene su u perspektivi moći bile zaboravljene. Dugo nisu imale osnovna ljudska prava, a i danas je neravnopravnost karakteristika svih društava. Upravo održavanjem uslova koji omogućavaju diskriminaciju žena stvaraju se dobri fundamenti za nasilje nad njima. Diskriminisane u različitim sferama života, žene postaju nemoćne i obeshrabrene da adekvatno odgovore na nasilje. Dakle, dokle god postoji disbalans u moći između muškaraca i žena, neravnopravnost i diskriminacija koje još postoje zahvaljujući društvenim i kulturnim prilikama zasnovanim na patrijarhalnoj tradiciji i kulturi, problem nasilja nad ženama neće se riješiti. Potrebno je srušiti patrijarhat sa svim njegovim popratnim oblicima u svim oblastima života, kako javnog tako i privatnog. Patrijarhat mogu srušiti samo zajedno i žene i muškarci i graditi društvo bez diskriminacije i nasilja.

Literatura

- Aleksandrov, A. (1939). Crnogorka u privatnom i društvenom životu. *Zapisi*. 12, XXII, Cetinje. 370-380.
- Boehm, C. (1987). *Blood Revenge* (2. izdanje). Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Bowker, Artibell, McFerron. (1988). *On the relationship between wife beating and child abuse*. US Sage Publications Inc.
- Bunch, C. (1995). Transforming Human Rights from a Feminist Perspective. *Women's Rights, Human Rights: International Feminist Perspectives*. London: Routledge.
- Charlesworth, H. (1994). What are "Women's International Human Rights"? *Human Rights of Women*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Dobash, Dobash. (1979). *Violence against Wives*. New York: Fress Press.
- Hien, D., Ruglass, L. (2009). Interpersonal partner violence and women in the United States: An overview of prevalence rates, psychiatric correlates and consequences and barriers to help seeking. *International Journal of Law and Psychiatry*. 32 (1), 48-55.
- Hrnčić Z. (2021). *Nasilje nad trudnicama u Bosni i Hercegovini – porodica, zdravstveni sistem i radni odnosi*. Sarajevo.
- Jovanović, S. (2010). *Pravna zaštita od nasilja u porodici*. Beograd: Institut za sociološka i kriminološka ispitivanja.
- Karadžić, V. (1849). *Srpske narodne poslovice*. Beč: Štamparija jermenskog manastira.
- Kerr, J. (1993). The Context and the Goal. *Ours By Right: Women's Right as a Human Rights*. London.
- Loue, S. (2002). *Intimate partner violence: Societal, Medical, Legal and Individual Responses*. New York: Kluwer Academic Publisher.
- Milić, Z. (2015). *Tuđa večera – kazivanje stoljetnih žena iz Crne Gore*. Podgorica: CID.
- Mitchell, Anglin, (2009). *Intimate Partner Violence: A Health based Perspectivte*. Oxford: University Press.
- Nacionalna strategija rodne ravnopravnosti u Crnoj Gori 2021–2025.
- Prijjić-Samardžija, S., Avelini-Holjevac, I., Turk, M. (2009). Žene u znanosti: stakleni strop. *Društvena istraživanja*. 18, 1049-1073.
- Radulović, J., Ljaljević, A. (2009). *Rodna ravnopravnost i zdravlje žena u Crnoj Gori*. Podgorica: Univerzitet Crne Gore, Filozofski fakultet Nikšić.
- Randall, V. (2002). Feminism. David Marsh, Gerry Stoker (eds.). *Theory and Methods in Political Scienc*. New York.
- Salcman, A. (1969). *Sluge divova: studija o ulozi crnogorskih žena poslednjih stotinu godina*. Magistarska teza. Antioch College.
- Spahić Šiljak, Z. (2019). *Sociologija roda – feministička kritika*. Sarajevo: TPO fondacija.
- Vujačić, V. (1980). *Etos Crnogorke*. Titograd: Pobjeda.
- Vukčević, M. (2010). Rodna ravnopravnost u crnogorskim ustavima. *Pravni zbornik*. Podgorica. 1-2, 372.
- Yodanis, C. (2004). Gender Inequality, Violence against Women and Fear: A cross-national Test to Feminist Theory of Violence against Women. *Journal of Interpersonal Violence*. 19 (6).

Konvencija Savjeta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici
Službeni list Crne Gore – Međunarodni ugovori. 004/13, 20. 3. 2013.

Studija o nasilju nad ženama u Crnoj Gori: Dobrobit i bezbjednost žena OEBS. (2019). Organization for Security and Co-operation in Europe.

Index rodne ravnopravnosti. (2019). UNDP Montenegro.

Žene i muškarci u Crnoj Gori. Zavod za statistiku Crne Gore.

Gender Equality at the Faculty of Theology and the University of Ljubljana

Marjana Harcet

Abstract

Given that the University of Ljubljana (UL), Slovenia's largest and oldest university, advocates for equality of opportunity and autonomy, the question arises as to how the Faculty of Theology, a member of the University, applies those values and whether gender stereotypes and connections between the Faculty and the Church influence the academic field. The goal of this paper is to summarise and demonstrate the implications of Theological Faculty's unique status that results from its relationship with the Roman Catholic Archbishop – who also serves as the Grand Chancellor of the Faculty of Theology. To contextualise the debate and highlight the distribution of gender diversity among academic staff at the UL, a selection of statistical data will be used on gender diversity of academic staff at other faculties and academies members of the university.

Keywords: gender, equality, women, theology, academic field.

Introduction

The University of Ljubljana (UL) is Slovenia's oldest and largest higher education institution. As an independent educational institution, it promotes opportunity, equality and autonomy. Since the Faculty of Theology is a Catholic faculty that provides intellectual preparation for priesthood candidates and follows the authority of the Church's teachers, its teaching is based on the Holy Bible and Catholic tradition. However, Christian doctrine is also the foundation for the training of lay students, lay Church collaborators, and the teaching staff at the Faculty. Therefore, the question will be addressed of how the Faculty of Theology applies values of equality of opportunity and autonomy and whether and how gender stereotypes and connections between the faculty and the Church influence the academic field.

The proportion of lay employees versus clerics, nuns, and monks will be examined first, followed by the proportion of female versus male employees, and finally the proportion of academics versus faculty staff. This will provide insight into current patterns, which will allow for some conclusions concerning hierarchical structure and gender equality in this Catholic faculty. Finally, the debate will be put into context by bringing these issues up in light of statistical information on gender diversity of academic staff across faculties at the UL.

Double Jurisdiction at the Faculty of Theology

Universities generally take pride in being secular, which earns them respect from the general public that sees them as scientific and autonomous institutions free of ideological influence. But Catholic higher education has long resisted the secularisation of knowledge and viewed scientific humanism as anti-religious rather than non-religious (Shemky, 1967).

Adherence to church doctrine can suggest that theological faculty members are conservative. Catholic education is built on religious ideas, and one of its key goals is to promote the Church's evangelising. Ecclesiastical universities, colleges, faculties, and other institutions are particularly concerned with Christian Revelation and questions related to it: The goal of these institutions is to study and systematically explain Catholic doctrine and to cultivate and promote disciplines related to Christian revelation in order to train students in Catholic doctrine (John, 1979).

a) Establishment of Ecclesiastical Universities and Faculties

Civil recognition of academic ecclesiastical degrees is governed by national legislation, but ecclesiastical universities and faculties must also be approved by the Congregation for Catholic Education, which has Holy See authority to establish them and issue academic degrees (CCC 1983). According to *Veritatis Gaudium*, the teaching of Catholic doctrine must always be faithful to the Magisterium (Paul VI 1965).

b) Appointing of Rectors, Deans and Teaching Staff

The Congregation of Catholic Education elects or confirms the rectors and deans of ecclesiastical universities. Prior to being hired permanently or advancing academically, a teacher must earn "*nihil obstat*." Those who teach theological sciences in higher education institutions must be authorised by proper ecclesiastical authorities: bishops and diocesan bishops. In addition to scientific and pedagogical qualifications, teachers must possess exceptional doctrine integrity and moral character, and they may be removed from their position if they fail to meet these standards (*Code of Canon Law*, 1983).

According to *Veritatis Gaudium*, the Chancellor represents the Holy See to the university and vice versa. He fosters the University or Faculty's growth and connection with the local and universal Church (Paul VI, 1965).

Those who teach disciplines pertaining to faith or morality must receive a canonical mission from the bishop and, in order to achieve it, they must proclaim their faith (*Code of Canon Law*, 1983). Teachers who teach other subjects can obtain permission to teach from the Chancellor or his delegate. Before being appointed to a permanent position or promoted to the highest rank, teachers must obtain a declaration of no objection to an appointment or so called "*nihil obstat*" from the Holy See (Paul VI, 1965).

Another important aspect in the education of those preparing for priesthood and those preparing to hold a specific ecclesiastical office is the presence of a sufficient number of priest teachers at the Faculty (Paul VI, 1965).

Academic Freedom

Universities in the majority of modern democracies can claim academic freedom, but not religiously affiliated educational institutions. They cannot claim to be morally and intellectually independent of all political or religious authority and economic power (Parliamentary Assembly, 2006) while promoting faith as an essential aspect of ecclesiastical educational institutions. In addition to prayer before and after lectures and religious symbols, the number of priest lecturers indicates the institution's Catholic affiliation. Even though this is in line with the Apostolic Constitution *Veritatis Gaudium* (Paul VI, 1965), the question is whether academic freedom still exists in this setting.

Academic freedom means that professors and students are free to teach, study, and pursue knowledge and research any topic that piques their intellectual interest, communicate their findings to students, colleagues, and others, and publish their data and conclusions without censorship or control. But as was noticed during referendums on single-parent adoption and the right of LGBTIQ persons to marry in Slovenia, exposed theologians – professors, students, and other church leaders — sustained traditional beliefs in media coverage while representing the Faculty of Theology. While free to share their beliefs and views on these and other potentially controversial matters, professors are expected to support traditional Church views.

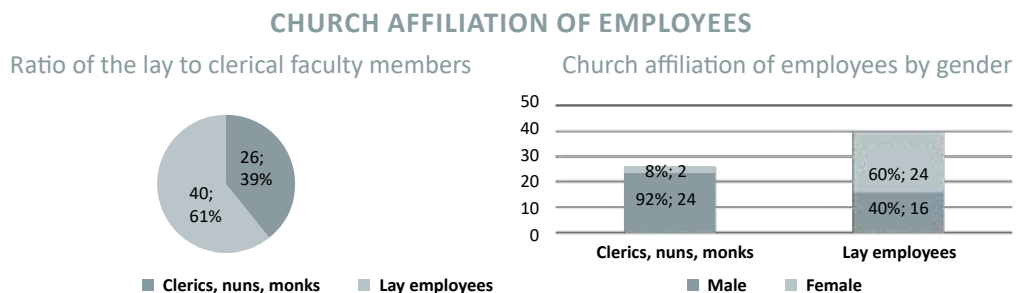
Lastly, they may feel frightened to share critical thoughts and opinions about mainstream ecclesiastical teaching since their work contracts compel them to safeguard the moral character of the organisation, and because morally dubious behaviour can result in termination of the contract. It goes without saying that the phrase “safeguarding the moral character” is so expansive that it can embrace virtually everything that those “in power” deem to be a danger to the institution's reputation.

Employees at the University of Ljubljana's Faculty of Theology

In Slovenia, the relationship between the State and the Church is not regulated in a way that makes “*nihil obstat*” possible, however, as an ecclesiastical organisation, the Faculty of Theology in Slovenia must adhere to Church standards. A former dean of the Faculty of Theology stated, “considering that this involves a lecture on Catholic theology, [...] the candidate contacts the Grand Chancellor, i.e., the bishop in whose diocese the educational institution is located, in order to acquire some sort of confirmation” (R. Petkovšek, personal communication, April 13, 2022). According to him, this is significant since the elected candidate will teach and conduct research on Catholic theology and not Catholic antitheology (R. Petkovšek, personal communication, April 13, 2022).

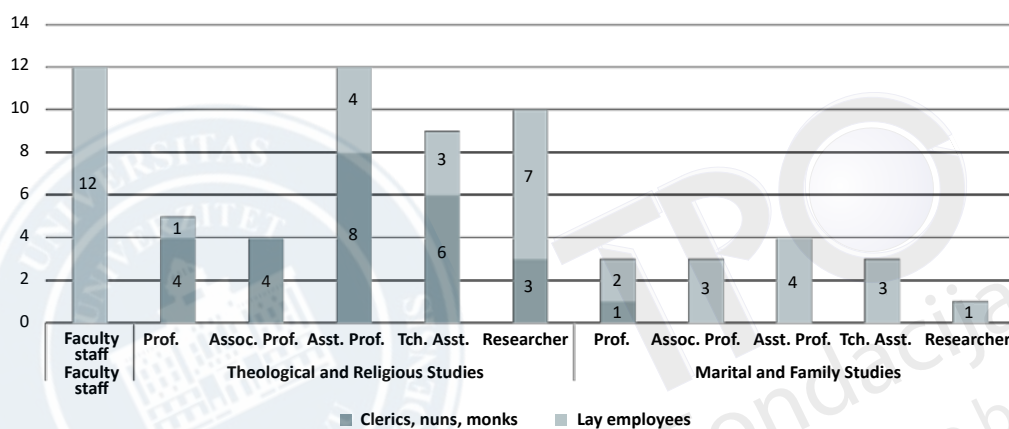
Let's examine the relationship between the Faculty of Theology staff and the Church.¹

Figure 1: Church affiliation of Faculty of Theology personnel

Examining the organisation of employees reveals that there are more males and lay employees overall. However, it is important to note that these numbers include all personnel (including Faculty staff) and that the study at the Faculty of Theology of the UL is not limited to Theology alone, but also includes Marital and Family Studies as significant fields. Figure 2 demonstrates that clerics, nuns, and monks make up the majority of the teaching faculty in Theological and Religious Studies, whereas lay employees dominate in Marital and Family Studies and among Faculty staff.

Figure 2: Church affiliation of Faculty of Theology personnel regarding positions and study fields

¹ The facts in this paper refer to year 2020 and were compiled using official information from the University of Ljubljana (UL) and the Faculty's list of lectures for 2020.

The Faculty of Theology had 66 employees in 2020, consisting of 12 staff members and 54 faculty members: 40 in Theological and Religious Studies and 14 in Marital and Family Studies. 39% of those involved in research and teaching are priests, nuns, or monks, while 61% are lay employees who are not necessarily closely associated with the Church. The first category comprises 92% male employees, while the second category comprises 60% female employees and 40% male employees. In the Marital and Family Studies study program, lay professors are the majority, whereas in the Theological and Religious Studies study program, they are the minority.

Figure 3: The gender distribution at Faculty of Theology

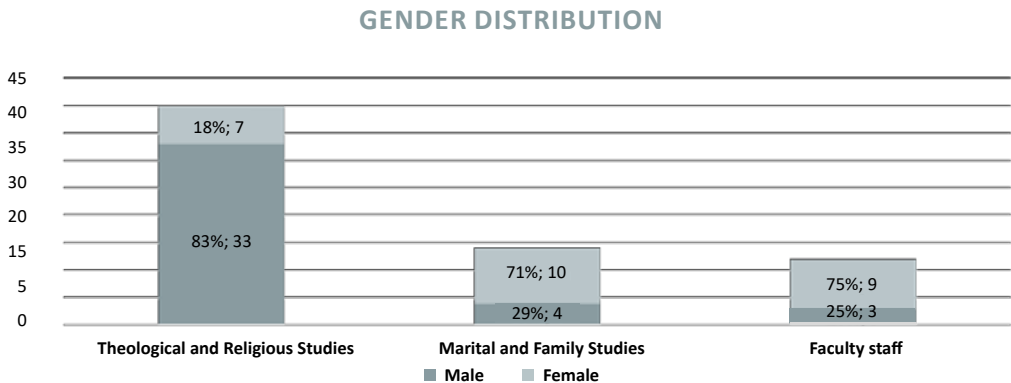
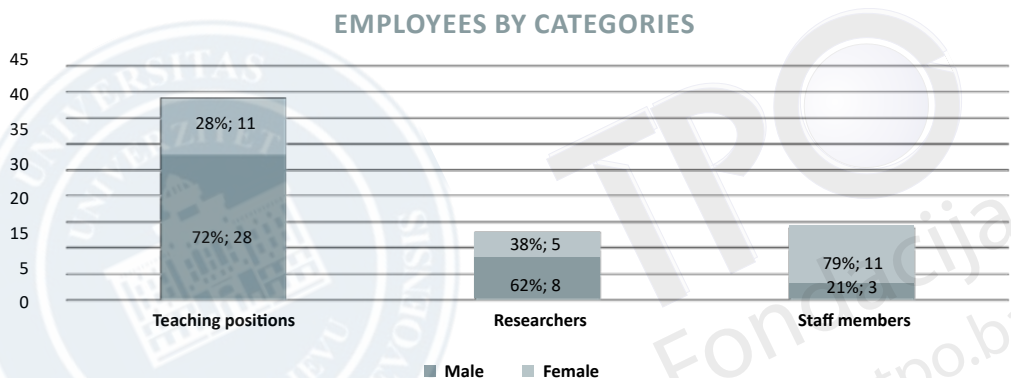

Figure 3 demonstrates that theology remains a male-dominated field, whereas marital and family studies, which are traditionally considered female fields, would be expected to have a greater female presence.²

Figure 4: The gender distribution among various positions at Faculty of Theology

² Anomalies with the Faculty of Theology's schedule of lectures for 2020 can be found because a person can hold a title and be employed in a different position. But when it comes to the financial aspect of employment, the university's data are important for determining an employee's pay group.

The Faculty of Theology employed 27 women and 39 men in 2020. The highest-paid teaching posts were held by men, whereas the lowest-paid category of staff workers was dominated by women.

Topics to Consider

Instead of asking what can be done to improve the ratio and situation of female and lay employees at the Theological Faculty of the UL, one should consider whether the current status of theological faculties merits a special status in secular societies where public educational institutions declare independence and autonomy. The other factor to consider, however, is the unavoidable process of change within the Catholic Church, as this matter must be viewed in light of their affiliation with the Church.

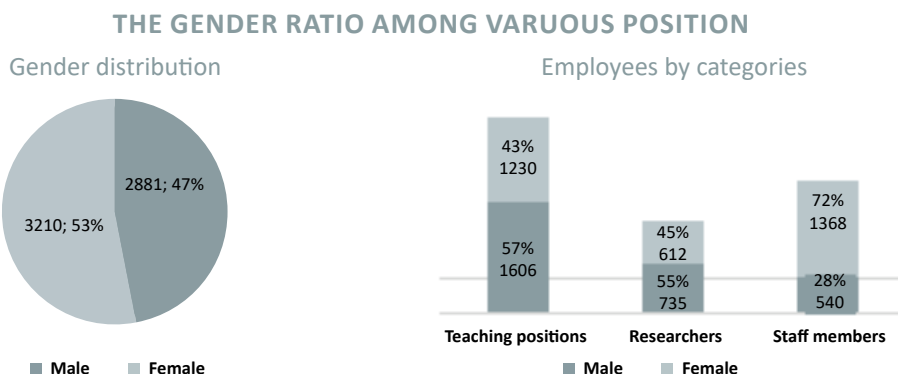
A drop in the number of priests could result in a scarcity of priests teaching at ecclesiastical institutions, and experts have noted that the transition from religious to lay leadership has already created problems in some Catholic schools with respect to maintaining the Catholic identity (Fuller et al., 2014).

This could also occur in Slovenia, as the Church in Slovenia anticipates a period of ten to twenty years in which the annual drop in the number of priests will be more rapid than it is currently. This fact will motivate a rearrangement of the existing parish structure, the bloated infrastructure, and the overworked priests (Perše, 2017). Consequently, there is a possibility that a growing number of lay faculty members may participate in the life of Catholic higher education. Consequently, the situation within the Catholic Church is likely to change unintentionally, potentially resulting in a more equitable division of labour between laity and cleric employees. It remains to be seen whether these changes will result in the Faculty of Theology giving greater academic freedom than it does today. Nonetheless, there is no guarantee that this will result in a change in the gender (dis)balance at the Faculty of Theology or UL.

Employees at the University of Ljubljana

Examining the overall number of employees at UL faculties in 2020, there are six percentage points more female employees than male employees, however this is mostly due to the extraordinarily high proportion of female staff members. The majority of teaching (57%) and research (55%) positions are held by men, whereas just 28% of staff members are male.

Figure 5: The gender distribution among various positions at the University of Ljubljana

In Slovenia, all employees in the public sector, including teachers, researchers, and other supporting positions, are paid in accordance with the wage system act. Therefore, wage classes are used to compare different types of employment and gender distribution at the University of Ljubljana's faculties. The wage classes under consideration are those in the field of education (teachers), science (researchers), and related positions (applies to the whole public sector).

Figure 6: The gender distribution of employees at the University of Ljubljana

WAGE CLASS	Gender	ZF	VF	TEOF	PF	PEF	NTF	MF	FU	FŠ	FSD	FS	FRI	FPP	FMF	FKKT	FGG	FFA	FF	FE	FDV	FA	EF	BF	ALUO	AGRFT	AG
Teaching positions	M	23	26	28	35	44	46	166	17	43	6	116	84	23	104	55	73	45	147	109	68	43	76	128	30	26	46
	F	61	39	11	17	101	49	153	19	20	22	10	18	12	18	37	24	41	251	9	51	24	73	114	14	14	28
Researches	M	3	10	8	5	2	19	62	1	7	1	146	33		50	37	41	26	43	112	39	4	12	71	1	2	
	F	4	21	5	2	5	10	94	2	10	5	25	10	1	10	31	24	41	86	42	45	3	14	120	1	1	
Staff members	M	5	95	3	3	16	17	52	8	15	3	47	16	5	16	21	15	6	30	38	19	5	23	61	9	8	4
	F	29	188	11	20	42	40	222	21	19	14	48	20	10	32	46	29	32	136	60	72	17	77	138	18	15	12

Comparison of the Faculty of Theology to other Faculties at the UL reveals that the gender ratio of employees at the Faculty of Theology is not significantly different from the gender ratio at faculties that traditionally fall under the domain of male professions, such as the Faculty of Electrical Engineering (FE), the Faculty of Mechanical Engineering (FS), the Faculty of Mathematics and Physics (FMF), the Faculty of Computer and Information Science (FRI), and the Faculty of Civil Architecture (NTF). Also, two academies – Academy of fine Arts and Design (ALUO) and Academy of Theatre, Radio, Film and Television (AGRFT) place themselves in this male field with respect to employment of teachers and researchers. Therefore, gender distribution of academic

staff at the UL reflects the conventional view of professions. This is evident from the preceding table.

Conclusion

The conclusions drawn from the presented data show that,

1. despite UL's proclamation of equality of opportunity and autonomy as a principle, the Faculty of Theology pursues its own agenda and does not guarantee academic freedom;
2. gender distribution among academic staff at the UL reflects the traditional perception of professions; and
3. men continue to hold the highest-paying jobs, which are teaching positions.

While gender distribution of academic staff at the UL reflects the traditional view of professions, with men continuing to hold the highest-paying teaching positions, it was shown that neither of these two facets are limited to the Faculty of Theology. In this context, the UL as a whole, not just individual faculties, must work to achieve gender equality.

Nonetheless, as presented, the Faculty of Theology possesses a number of distinguishing features, which pertain to all ecclesiastical institutions, and not the Faculty of Theology at the UL alone. To bring about changes in the operation of church institutions and the Faculty of Theology at UL, it is not sufficient to bring about changes at the level of the University of Ljubljana, but rather at higher structural levels, especially in the realm of the state and/or the Church.

Acronyms

- AG** - Academy of Music
- AGRFT** – Academy of Theatre, Radio, Film and Television
- ALUO** – Academy of Fine Arts and Design
- BF** – Biotechnical Faculty
- EF** – School of Economics and Business
- FA** – Faculty of Architecture
- FDV** – Faculty of Social Sciences
- FE** – Faculty of Electrical Engineering
- FF** – Faculty of Arts
- FFA** – Faculty of Pharmacy
- FGG** – Faculty of Civil and Geodetic Engineering
- FKKT** – Faculty of Chemistry and Chemical Technology
- FMF** – Faculty of Mathematics and Physics
- FPP** – Faculty of Maritime Studies and Transport
- FRI** – Faculty of Computer and Information Science
- FS** – Faculty of Mechanical Engineering
- FSD** – Faculty of Social Work
- FŠ** – Faculty of Sport
- FU** – Faculty of Mathematics and Physics
- MF** – Faculty of Medicine
- NTF** – Faculty of Natural Sciences and Engineering
- PEF** – Faculty of Education
- PF** – Faculty of Law
- TEOF** – Faculty of Theology
- UL** – University of Ljubljana
- VF** – Veterinary Faculty
- ZF** – Faculty of Medicine

References

- Code of Canon Law*. (1983). Retrieved from https://www.vatican.va/archive/cod-iuris-canonici/cic_index_en.html
- Fuller, C., & Johnson, L. (2014). Tensions Between Catholic Identity and Academic Achievement at an Urban Catholic High School. *Catholic Education: A Journal of Inquiry and Practice*, 17 (2). Retrieved from <http://digitalcommons.lmu.edu/ce/vol17/iss2/6>
- John, P. (1979). *Sapientia Christiana: Apostolic constitution on ecclesiastical universities and faculties*. Retrieved from https://www.vatican.va/content/john-paul-ii/en/apost_constitutions/documents/hf_jp-ii_apc_15041979_sapientia-christiana.html
- Parliamentary Assembly. (2006) *Recommendation 1762*. Retrieved from <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=17469&lang=en>
- Paul VI. (1965). Pastoral Constitution on the Church in the modern world: Gaudium et spes. Retrieved from http://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vat-ii_const_19651207_gaudium-et-spes_en.html
- Perše, B. (2017). Upad duhovnih poklicev in potreba po prestrukturiranju Cerkve v Sloveniji. *Bogoslovni Vestnik*, 77(3/4), 729–740. Retrieved from <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-2RWQ7MN3/?query=%27keywords%3dTeolo%c5%a1ka+fakulteta%27&fpublisher=Teolo%c5%a1ka+fakulteta&pageSize=25&fyear=2017>
- Shemky, R. W. (1967). Catholic Higher Education: The Effect of the Academic Environment on the Stability of the Lay Faculty. *The Journal of Higher Education*, 38(2), 70–77. <https://doi.org/10.2307/1980301>

TEMAT IV.
**Mediji, obrazovanje i rodno
zasnovano nasilje**

Mediated Blame-Game: Media Reporting on Violence against Women

Viktorija Car

Barbara Ravbar

Abstract

Violence against women is a form of gender inequality, an integral part of the social system, and is linked to other aspects of human and economic development. The media portrayal of violence against women as an acceptable private problem is directly related to its normalisation within the society. The media have the power to shape notions of the acceptable, create behaviour trends and even influence, challenge or reject gender norms, gender stereotypes and discrimination. Following the framework of the Guidelines for Reporting on Violence Against Women published by UNESCO and the International Federation of Journalists, this study explores the frames, narratives and language patterns used in Croatian online news articles to represent women in reporting about violence against them. The sample of 1186 articles published in two different periods between 2018 and 2021 were analysed using qualitative content analysis, framing analysis, narrative analysis, and critical discourse analysis. Key results of this study show that violence against women is framed as a private problem, while the blame for the violence is often shifted from the perpetrator to the victim. Results confirm the presence of secondary victimisation and show that violence against women as a topic is exploited to attract the readers' attention since sensationalism is often present in headlines and article's narrative.

Keywords: violence against women, media reporting, blame-game, secondary victimisation, Croatia.

Introduction

Violence against women is the most common form of violation of women's rights (Walby, 2005). It appears in all periods, all geographical areas, in different societies and cultures. It is manifested in various forms and includes psychological, physical, sexual, and economic violence. Sexual violence is one of the most serious forms of violence against women and girls and it refers to "many types of sexual abuse, including sexual harassment, forced sexual acts, rape, incest, sexual slavery, prostitution, violence against the sexual integrity of women, forced pregnancy, denial of the right to use contraception and other forms of unwanted sexual intercourse behaviours" (Mamula and Komarić, 2005, according to: Borić, 2007, pp. 85). Another definition of sexual violence, that of the World Health Organization, reads that sexual violence "encompasses acts that range from verbal harassment to forced penetration, and an array of types of coercion, from social pressure and intimidation to physical force" (WHO, 2012).

According to available data from associations working with women victims of sexual violence, one in three women will experience some form of sexual violence during her lifetime (WHO, 2021). Because this form of violence is still associated with stigma, shame, and guilt that the victim feels thinking she made a mistake if she experienced sexual violence, a large number of cases are still being covered up and not reported (Carlyle et al., 2014). In the public sphere, sexual violence is still perceived as something private, hidden and even "dirty", so it is not discussed.

The way in which the media report on this topic can greatly affect citizens' perceptions of violence against women as a social problem (Hermes, 2012). Unethical or unprofessional reporting can be particularly detrimental to the survivor (Carter et al., 2013). For the media, this is just one of the stories of the day, and for the people about whom the article is written, one piece of information can be a turning point in their lives. The main interest of the media is to sell stories; therefore, content creation is often guided by the aspirations of consumers, that generally focus on entertainment, sensationalism and the trivial, without in-depth analysis or contextualisation. In this way, the media in a postmodern society produce a consumption-centered culture. Their influence contributes to erasing the boundaries between reality and its replicas, and to creating a hyperreality dominated by the spectacle society (Jewkes and Linnemann, 2018, pp. 53). Research on the stereotypical portrayal of women in the media confirms that women are often portrayed as mere objects – the body without a personality, especially in advertising where the female body advertises everything – from clothing and beauty products to food and car tires (Sarnavka, 2010; Gajger and Car, 2020). On the other hand, the Internet and social media have enabled victims of violence greater visibility and thus the rise of social awareness about the problem of sexual abuse. The great interest and curiosity of the public encourages many victims to appear in public, albeit anonymously, but on the other hand, citizens have received more space for criticism and comments and, in some cases, for questioning and blaming the victim.

Research Framework and Methods

The main objective of this research is to determine how violence against women is framed in selected Croatian online news articles and how it is exploited to attract the readers' attention. There are five research questions:

RQ1: How is violence against women framed in the article?

RQ2: How is the woman in the article addressed?

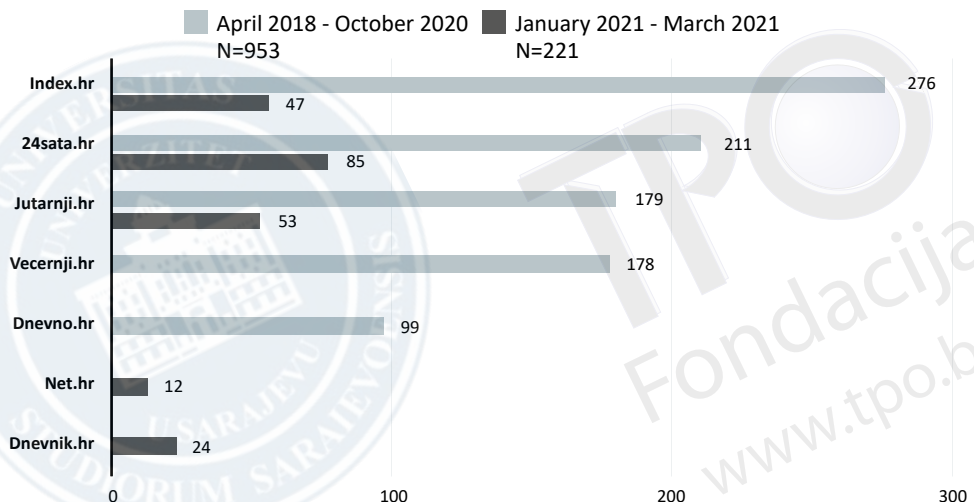
RQ3: Who and how is blamed for the violence in the article?

RQ4: Is secondary victimisation present in the article and if so, using which language and narrative?

RQ5: How has violence against women been used as a topic to attract the readers' attention?

Two studies were conducted. The sample of the first study included 943 news articles, published between April 2018 (the month when the Istanbul Convention was ratified in Croatia) and October 2020. Articles were published on five most popular Croatian news portals (Reuters Institute, 2020) of both liberal and conservative orientations: Index.hr, Jutarnji.hr, 24sata.hr, Vecernji.hr and Dnevno.hr. The sample of the second study included 243 online articles published from January 15 to March 15, 2021, after a former student of a drama school in Belgrade spoke out about her experience of being sexually abused by her male teacher. Her confession triggered an avalanche of similar confessions on social media in the neighbouring countries. Sample articles were published on the most read Croatian news websites: Index.hr, 24sata.hr, Jutarnji.hr, Net.hr and Dnevnik.hr (Peruško, 2021). The analysis unit was an article of different journalistic categories: news, report, analysis, interview, or opinion article.

Graph 1: Research Sample

Following the framework of the Guidelines for Reporting on Violence Against Women published by UNESCO (Impe, 2019) and the International Federation of Journalists (IFJ, 2014), this study explores the frames, narratives and language patterns used to represent women in reporting about violence against them. Research methods used in both studies were qualitative content analysis (Gunter, 2000; Wimmer and Dominick, 2014), framing analysis (Pan and Kosicki, 1993; Kunczik and Zipfel, 1998), narrative analysis (Gillespie, 2006; Car and Osmančević, 2016) and critical discourse analysis (Fairclough, 2010; van Dijk, 2001).

Research Analysis

Violence as a Private Problem

The results of the two conducted studies show that violence against women in Croatian online media coverage is often presented as a personal responsibility of the victim (woman) or a private problem of the family. For example, Večernji.hr reports “Chaos at a wedding reception: a drunk man hits his wife; his friends say he never drinks, and he is not an aggressive type” (Večernji.hr, 2019). The fact is that a man got drunk and became violent. Večernji.hr interviewed his friend who said that his friend “probably took a breather at the wedding”, but he usually never drinks and is not violent. By selecting and publishing such statements, Večernji.hr normalises violence committed by a drunk person. It can be interpreted that such behaviour is acceptable. Such a narrative reflects the dominant stereotype common in the Balkans that if a man drinks alcohol, loses control and becomes violent, that kind of behaviour should be tolerated because it only happens occasionally.

Another example comes from the tabloid 24sata.hr and it frames family violence as a private problem. Reporting about the divorce of Johnny Depp and Amber Heard, the author refers to violence in their marriage as “airing their dirty laundry in public” (24sata.hr, 2020). By framing domestic violence as a private problem, the author discourages readers who might be thinking about reporting their personal abusers, because the message of the article is that being a survivor of domestic violence is a shameful topic to be discussed in the public.

The data from the first study (2018-2020) show deep problems in Croatian journalism when reporting about violence against women. In the headlines, survivors of violence were characterised as adulteresses and the blame for violence was partially shifted to the survivor by reporting about her sexual past and relations with the perpetrator. Information sources were friends of perpetrators and in some of the analysed articles, there were insinuations that the survivor was to be blamed because of something she did. The data from the second study (2021) show that it became even more common to publish private information about the victim, such as residence or workplace, or employment status. Disclosing this information can be harmful because it can help identify the survivor, especially if survivor lives in a smaller town or village. Such reporting can discourage other victims from reporting their perpetrators.

Blame-Game and Secondary Victimization

This study shows that authors in news articles on violence against women often shift the blame from the perpetrator to the victim by putting women in one of two most common categories: “unfaithful woman or wife” or “prostitute or whore”. In the category “unfaithful woman/wife”, an example is the Jutarnji.hr article titled “Chaos on the Island of Ugljan: A jealous husband enters his wife’s lover’s home and makes a mess. He demolished furniture with an axe, hitting the woman’s head” (Jutarnji.hr, 2020). The title emphasises that the wife had a lover and that the husband was angered and jealous, partly shifting the blame for violence to the woman. The author puts in the foreground the information that the woman was the one who had a lover and portrays her as the seductress and an adulteress. This is also an example of secondary victimisation, which happens every time the victim’s actions are further questioned in the media and when the emphasis is placed on what the victim did to provoke the violent behaviour. This is particularly inappropriate in cases of violence against women and domestic violence when victims are already traumatised by the committed act.

Another example is the article from Večernji.hr, with the title: “He found his wife with her lover, so he beat her up: He hit her with the doorframe” (Večernji.hr, 2020). It is evident that this title in Večernji.hr put the emphasis on the fact that it was the woman who committed adultery, and at the very beginning of the article Večernji.hr presents the man’s defence by quoting his statement that he “committed the violence in the heat of the moment”. The author reports that the perpetrator “found his wife in his own house in bed with a lover who managed to escape through the window and run away without serious consequences” (Večernji.hr, 2020), which creates comic elements of a lover escaping through the window, although there is nothing comic in this violent situation.

Comparing the two studies, the second one shows some improvement in reporting about women victims of violence. The large majority of articles refrain from mentioning survivors’ appearances, whereas only six analysed articles narratively insinuate that it was the survivors’ looks that “provoked” the attack.

Sensationalism in Media Reporting

The sensational titles were divided into three categories in the analysis: (1) suffered violence as a motivation for change, (2) sexualisation, and (3) explicit descriptions. While reporting on violence in school, Večernji.hr reported: “Because of school violence she gained weight and then lost 50 kg. Now she motivates other women” (Večernji.hr, 2020). Not only does this article fail to condemn violence, it indicates that violence was motivational for a person to change her diet, presuming that ultimately it was a good thing that happened to her.

Tabloid 24sata.hr covered a story about a woman protesting for Women's Day by stripping naked, inscribing her whole body with activist messages. The article entitled "She walked naked between soldiers at the protest following 'Women's Day'" (24sata.hr, 2020) completely missed the point of the protest, and further focused on the activist's naked body as an object.

The example for the third category of sensationalist headlines is from March 2019, when 24sata.hr published a series of texts in which the abused woman described in detail the ways of her abuse. The titles of the series are: "Did they f**k her? When I come back, you won't be there, you'll be dead ..." (24sata.hr, 2019), "First he stabbed me in the leg with a fork, then he stabbed me in the knee" (24sata.hr, 2019) and "He beat me, took scissors and threatened: 'I'll take your scalp off'" (24sata.hr, 2019). Although the purpose of these articles is to shock the reader and make him/her aware that such things are happening in Croatia, sensationalist titles of this type are deeply disturbing and inappropriate for the topic addressed.

Conclusion

The results of the two studies show that there is a slight trend of positive changes in reporting on violence against women, following the professional journalistic recommendations of UNESCO and IFJ. Still, the Croatian media have a long way to go, especially regarding sensationalism. Contrary to UNESCO and IFJ recommendations that gender-based violence should be treated as a violation of human rights and not as an isolated incident, comparative results of the two studies show how violence against women is framed as a private problem with women portrayed as adulteresses. The blame for the violence is often shifted to a woman who is represented as responsible for her inappropriate behaviour (e.g., how she dresses), which provides excuses for the perpetrator. Also, the results show how secondary victimisation is manifested in articles and how violence against women as a topic is exploited to attract the readers' attention, since sensationalism is often present in headlines and article's narrative. There is a significant number of sensationalist headlines in both studies. The language used to describe violence against women was often explicit and inappropriate, having the sole purpose of attracting the readers' attention. This research has proven that the analysed Croatian online media are only interested in as many clicks as possible to make profit, even when they report on delicate topics such as violence against women. The two study results shows that more conservative media tend to demonstrate more judgmental reporting of violence against women, such as Dnevno.hr and Večernji.hr, while liberal media such as Index.hr and 24sata.hr have a more sensationalist approach to the topic.

Representations of gender and sexuality in the news reinforce the common perception that women are sexual objects, therefore, they disadvantage women, continuously reinforcing imbalances of power between women and men. Such mediated representation of this social problem has effects on audience response with often harmful consequences (Carlyle et al., 2014).

References

- Borić, R. (2007). *Pojmovnik rodne terminologije prema standardima Europske unije*. Zagreb: Ured za ravnopravnost spolova Vlade RH.
- Car, V. and Osmančević, L. (2016). Televizijski narativi – pričam ti priču. *Sarajevo Social Science Review*. Vol. 5 (1-2), pp. 7-27.
- Carlyle, K.E., Orr, C., Savage, M.W. and Babin, E.A. (2014). News Coverage of Intimate Partner Violence: Impact on Prosocial Responses. *Media Psychology*. Vol. 17 (4), pp. 451–471.
- Carter, C., Steiner, L. and McLaughlin, L. (2013). *The Routledge Companion to Media and Gender*. London: Routledge.
- Dijk, T.A. van (2001). Critical Discourse Analysis. In: D. Schiffrin, D. Tannen and H. Hamilton eds. 2001. *The Handbook of Discourse Analysis*. Padstow: Blackwell Publishers, pp. 352-371.
- Fairclough, N. (2010). *Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language*. 2nd edition. London; New York: Routledge.
- Gajger, L. and Car, V. (2020). Prikaz emancipirane žene 21. stoljeća u reklamama za parfem. *Medijske studije*. Vol. 11 (22), pp. 102-120.
- Gillespie, M. (2006). Narrative Analysis. In: M. Gillespie and J. Toyne eds. 2006. *Analysing Media Texts*. New York: Open University Press, pp. 79-117.
- Gunter, B. (2000). *Media Research Methods*. London: Sage.
- Hermes, J. (2012). *Žene i novinari/novinarke imaju prednost*. Zagreb: Ured za ravnopravnost spolova Vlade RH.
- IFJ (2014). *IFJ Guidelines for Reporting on Violence Against Women*. International Federation of Journalists. Available at: https://www.ifj.org/fileadmin/user_upload/IFJ_Guidelines_for_Reporting_on_Violence_Against_Women_EN.pdf [Accessed 21 January 2021].
- Impe, AM. (2019). *Reporting on Violence against Women and Girls: A Handbook for Journalists*. Paris: UNESCO.
- Jewkes, Y. and Linnemann, T. (2018). *Media and Crime in the U.S.* Thousand Oaks, CA: Sage.
- Kunczik, M. and Zipfel, A. (1998). *Uvod u publicističku znanost i komunikologiju*. Zagreb: Zaklada Friedrich Ebert.
- Mamula, M. (2011). *Seksualno nasilje u Hrvatskoj 2000.-2010*. Zagreb: Ženska soba.
- Pan, Z. and Kosicki, G. (1993). Framing Analysis: An Approach to News Discourse. *Political Communication*. Vol. 10 (1), pp. 55-75.
- Peruško, Z. (2021). *Croatia*. Reuters Institute. Available at: <https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/digital-news-report/2021/croatia> [Accessed 11 May 2022].
- Reuters Institute (2020). *Croatia*. Reuters Institute. Available at: <https://www.digitalnewsreport.org/survey/2020/croatia-2020/> [Accessed 11 May 2022].
- Sarnavka, S. (2010). *Put do vlastitog pogleda*. Zagreb: B.a.B.e!
- Walby, S. (2005). *Violence Against Women and the Millennium Development Goals*. New York: United Nations, Division for the Advancement of Women.
- WHO (2012). *Understanding and addressing violence against women*. World Health Organization. Available at: http://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/77434/WHO_RHR_12.37_eng.pdf [Accessed 21 April 2022].

WHO (2021). *Devastatingly pervasive: 1 in 3 women globally experience violence*. World Health Organization. Available at: <https://www.who.int/news/item/09-03-2021-devastatingly-pervasive-1-in-3-women-globally-experience-violence> [Accessed 21 April 2022].

Wimmer, R. and Dominick, J. R. (2014). *Mass Media Research: An Introduction*. 10th edition. Boston, MA: Wadsworth Publishing.

Cited Media Articles

Jutarnji.hr (2020). Kaos na otoku Ugljanu: ljubomorni muž upao u kuću suprugina ljubavnika i napravio rusvaj. Sjekirom demolirao namještaj, ženu izudarao po glavi. *Jutarnji list*. [online]. February 27. Available at: <https://www.jutarnji.hr/vijesti/crna-kronika/kaos-na-otoku-ugljanu-ljubomorni-muz-upao-u-kucu-suprugina-ljubavnika-i-napravio-rusvaj-sjekirom-demolirao-namjestaj-zenu-izudarao-po-glavi-10026565> [Accessed 10 April 2022].

Večernji.hr (2019). Kaos na svadbi: pijan udario ženu, a prijatelji kažu da nikad ne pije i da nije agresivan. *Večernji list*. [online]. April 29. Available at: <https://www.vecernji.hr/vijesti/predsjednik-hvidre-vinkovci-na-kcerinoj-svadbi-pijan-udario-suprugu-i-zavrrio-u-pritvoru-1316104> [Accessed 10 April 2022].

Večernji.hr (2020a). Mihaljević, R. Ženu zatekao s ljubavnikom pa je premlatio: 'Udarao ju je drvenim okvirom vrata'. *Večernji list*. [online]. May 14. Available at: <https://www.vecernji.hr/vijesti/zenu-zatekao-s-ljubavnikom-pa-ju-premlatio-udarao-ju-drvenim-okvirom-vrata-1402197> [Accessed 10 April 2022].

Večernji.hr (2020b). Hajduk, T. Zbog vršnjačkog nasilja drastično se udebljala, a onda je skinula čak 50 kilograma: 'Sada motiviram druge žene'. *Večernji list*. [online]. October 13. Available at: <https://www.vecernji.hr/lifestyle/zbog-vrsnjackog-nasilja-drasticno-se-udebljala-a-onda-je-skinula-cak-50-kilograma-sada-motiviram-druge-zene-1438101> [Accessed 10 April 2022].

24sata.hr (2019a). Bilešić, R. Prvo mi je zabio vilicu u nogu, a zatim mi zario nož u koljeno. *24sata*. [online]. March 6. Available at: <https://www.24sata.hr/news/ja-sam-htjela-pobjeci-od-njega-i-tad-mi-je-zabio-vilicu-u-nogu-617767> [Accessed 10 April 2022].

24sata.hr (2019b). Bilešić, R. Pretukao me, uzeo je škare i zaprijetio: 'Skalp ću ti skinuti'. *24sata*. [online]. March 6. Available at: <https://www.24sata.hr/news/prvo-me-pretukao-nogama-pa-uzeo-skare-i-skroz-me-osisao-617739> [Accessed 10 April 2022].

24sata.hr (2019c). Bilešić, R. Jesu li je j***li? Kad se vratim, tebe neće biti, bit ćeš mrtva... *24sata*. [online]. March 7. Available at: <https://www.24sata.hr/news/jesu-te-j-li-kad-se-vratim-tebe-nece-biti-bit-ces-mrtva-617800> [Accessed 10 April 2022].

24sata.hr (2020d). HINA. Gola šetala među vojnicima na prosvjedu nakon 'Dana žena' *24sata*. [online]. March 9. Available at: <https://www.24sata.hr/news/gola-setala-medu-vojnici-ma-na-prosvjedu-nakon-dana-zena-680231> [Accessed 10 April 2022].

24sata.hr (2020e). Pušić, B. Amber je Deppu odsjekla dio prsta, on joj ime napisao krvlju. *24sata*. [online]. July 10. Available at: <https://www.24sata.hr/show/amber-je-deppu-odsjekla-dio-prsta-on-joj-ime-napisao-krvlju-704980> [Accessed 10 April 2022].

Online uznemiravanje i cyber nasilje u visokom obrazovanju

Daria Heljić

Sažetak

Pandemija virusa COVID-19 prouzrokovala je velike promjene u organizaciji i realizaciji privatnih i poslovnih aktivnosti. Nove okolnosti dovode do zatvaranja brojnih organizacija i institucija, ali utječu i na promjene poslovnih i organizacijskih modela uz dominantne zahtjeve za njihovom digitalizacijom. Utječu i na promjene svakodnevni-ce običnog čovjeka, na njegovo ponašanje, stilove i navike. U svim sferama djelovanja čovjek se umnogome oslanja na suvremenu tehnologiju i digitalna rješenja.

Cyberbullying se smatra potencijalnim rizikom oslanjanja na online svijet. Jedan je od glavnih primjera zlouporabe tehnologije koja može dovesti do fizičkih i psihičkih negativnih posljedica, ali nažalost i do smrtnih ishoda. Odvija se na različitim platformama, chatovima, e-mailovima, a najčešće na društvenim mrežama. Prijavlivanje cyberbullyinga također je velik problem, s obzirom na društvena i kulturna ograničenja u kojima djelujemo.

S ciljem utvrđivanja stanja i uloge cyber nasilja u visokom obrazovanju, provedeno je istraživanje među studentima i studenticama Ekonomskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru u Bosni i Hercegovini. Povećana količina cyber nasilja zasigurno je prouzrokovana povećanom količinom provođenja vremena na društvenim mrežama, gdje je i najprisutniji ovaj oblik nasilja. Studenti/ce su pokazali/e osviještenost, ali i pasivnost glede aktivnog odgovora na cyber nasilje.

Ključne riječi: društveni mediji, društvene mreže, cyberbullying, cyber nasilje, elektroničko nasilje, visoko obrazovanje.

Uvod

Suvremeno društvo danas je nezamislivo bez interneta, koji je zauzeo centralno mjesto u našim životima. O njegovoj rasprostranjenosti govore podaci da je u siječnju 2022. godine 4,95 biliona populacije koristilo internet, od toga 4,62 biliona su korisnici društvenih mreža (Kemp, 2022). Društvene mreže su zasigurno najzastupljeniji društveni mediji u online svijetu.

Pandemija virusa COVID-19 u prvi je plan istaknula informacijsko-tehnološki aspekt društvenog djelovanja. Povećana upotreba društvenih platformi i pametnih telefona utjecala je na pojavu cyber nasilja (engl. *cyberbullying*), koje možemo definirati kao negativnu stranu društvenih mreža (Yeager, 2013). Cyberbullying se definira kao zlostavljanje osobe koja je učestalo izložena negativnim postupcima drugih osoba i zasigurno je problem koji izaziva sve veću zabrinutost (Olweus, 2012; Hinduja i Patchin, 2008).

Fokus ovoga rada je na društvenim medijima, odnosno društvenim mrežama i cyberbullyingu kao suvremenom globalnom problemu. Empirijsko istraživanje provedeno je među studentima i studenticama Ekonomskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru. Ispitani su stavovi studenata/ica o društvenim mrežama i cyber nasilju te njihova povezanost.

Društveni mediji / društvene mreže

Sofrinou (2019, str. 6) navodi da je internet promijenio način na koji čovjek može komunicirati. Današnja globalna dostupnost interneta u prvi plan stavlja važnost društvenih medija odnosno društvenih mreža. Društveni mediji omogućavaju dvosmjernu komunikaciju između pojedinaca i/ili grupa/organizacija. Njihov značaj je u interakciji korisnika i zajednice, omogućavanju trenutne, aktivne, asinkrone i interaktivne komunikacije, uz vrlo niske troškove (Palmer i Koenig-Lewis, 2009). Društveni mediji koriste tehnologije zasnovane na webu kako bi stvorile platforme putem kojih pojedinci dijele, komentiraju i mijenjaju različite sadržaj koji korisnici stvaraju (Kietzmann et al., 2011). Mediji se koriste za emitiranje i kao strategija za dijeljenje i pokretanje kampanja, dok društvene mreže pak služe kao sredstvo za širenje horizonta i povezivanje s drugima, iako se posljednjih godina koristi kao sredstvo za ostvarivanje prihoda (Nacach, 2020). Tijekom pandemije virusa COVID-19 uočen je značajan porast provedenja vremena na društvenim mrežama od 20% (SOT, 2022). Prema najnovijim podacima, Facebook ima oko 2.910 miliona registriranih korisnika, Instagram 1.478 miliona, Snapchat 557 miliona, dok društvena mreža Twitter bilježi oko 436 miliona korisnika (SRD, 2022). Dakle, internetom dominiraju društveni mediji, posebice društvene mreže.

Online uznemiravanje i cyber nasilje

Od siječnja 2022. godine 44% svih korisnika interneta potvrdilo je da je doživjelo neku vrstu cyber nasilja (SOT, 2022). U istraživanju na internetu 2007. godine na uzorku od 1.388 mladih osoba, više od 32% muškaraca i više od 36% žena prijavilo je online nasilje. Uključenost mladih u cyber nasilje vidljivo je u različitim istraživanjima od 52% (Anderson, 2018), 40% (Aboujaoude et al., 2015), 17,2% (Landstedt i Persson, 2014), 13,4% (Machimbarrena i Garaigordobil, 2018). Nasilje putem interneta definira se kao

uznemiravajuće, nasilničko i agresivno ponašanje usmjereno na pojedince ili grupu putem suvremenih tehnologija s ciljem da se nekome nanese šteta (Smith et al., 2008; Willard 2003; Bilić et al., 2012).

Willard (2007) redefinirao je cyberbullying kao okrutno djelovanje prema drugima slanjem ili objavljivanjem štetnog materijala putem interneta. Nasilnik je većinom anonimn i može se sakriti iza lažnog profila na društvenim mrežama ili nepoznatog broja mobilnog uređaja (Hodak et al., 2013). Cyberbullying se najčešće događa na društvenim mrežama, putem online chata (Hinduja i Patchin, 2007), i upravo zbog toga je fokus rada na cyberbullyingu na društvenim mrežama.

Willard (2007) razlikuje osam različitih oblika izravnog virtualnog nasilja: vrijeđanje, uznemiravanje, ogovaranje i klevetanje, lažno predstavljanje, nedopušteno priopćivanje, obmanjivanje, isključivanje te proganjanje.

Fizičko tradicionalno nasilje ima sličnosti s elektroničkim nasiljem, no važno je istaknuti i razlike. Elektroničko nasilje za razliku od tradicionalnog može trajati satima, žrtva nema kamo pobjeći te počinitelj ima mogućnost anonimnosti (Matijević et al., 2016, 259; Myers i Cowie, 2019; Peebles, 2014). Mlade ljude ovakav oblik nasilja pogađa emocionalno više nego izravna fizička povreda (Hinduja i Patchin, 2006). Elektroničkog nasilnika karakterizira želja za osvetom, za tuđom pažnjom, za iskazivanjem moći, potreba za izazivanjem reakcije, kontroliranjem drugih putem izazivanja straha. Nasilnik često čini nasilje iz dosade i zabave, njegove aktivnosti su bazirane na egu i promociji vlastitog socijalnog statusa (Popović-Čitić, 2009). Doživljavanje cyber nasilja povezano je s niskim samopouzdanjem, delinkventnim ponašanjem, obiteljskim problemima (Hinduja i Patchin, 2011), osjećajem bespomoćnosti i ranjivosti (Sivashanker, 2013), suicidalnim mislima, osjećajem straha, frustracije, bijesa, depresije i promjene raspoloženja (Bilić et al., 2012; Olweus, 2012; Elledge et al., 2013; Kaschnitz, 2016). Prema Buljan Flander et al., (2010), postoje četiri programa prevencije elektroničkog nasilja. To su podizanje svijesti, akademska pravila o nultoj toleranciji, nadzor na fakultetima i školama i adekvatni programi koji su usmjereni ka smanjenju cyber nasilja. U prevenciji cyber nasilja potrebno je obuhvatiti pravnu i zakonsku regulativu korištenja medija, u nastavni sadržaj uklopiti znanja o sigurnom korištenju interneta, odnosno nužno je obuhvatiti tehnološki pristup prevenciji ili smanjivanju elektroničkog nasilja (Snakenborg et al., 2011). Jedan od najvažnijih čimbenika u prevenciji cyber nasilja je uspjeti potaknuti osobe da prijave iskustvo elektroničkog nasilja kod sebe ili kod neke druge osobe.

Empirijsko istraživanje

Za potrebe istraživanja "Online uznemiravanje i cyberbullying u visokom obrazovanju" korišteni su primarno prikupljeni podaci. Istraživanje je provedeno metodom online ankete, na prigodnom uzorku (n=91 ispitanika) studenata i studentica Ekonomskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru. Uzorak čine student/ce različitih godina, ciklusa i smjerova studiranja. Istraživanje je provedeno u ožujku i travnju tekuće akademske

godine. Anketni upitnik je strukturiran i prilagođen prema ranije korištenom mjernom instrumentu u istraživanju cyber nasilja (Ghada, 2019). Prikupljeni podaci analizirani su pomoću softverskog programa SPSS Statistics.

U uzorku su najviše zastupljeni ispitanici/e u dobi od 18 do 25 godina, čak 92,3%, dok ostatak čine oni od 26 do 35 godina. Ukupno 82,4% ispitanika čine žene. Svi ispitanici svakodnevno koriste društvene mreže. Samo 2,2% ispitanika dnevno koristi društvene mreže manje od 30 minuta, trećina ispitanika dnevno koristi društvene mreže dva do tri sata (35,2%), približno četvrtina dnevno jedan do dva sata (25,2%) te približno petina dnevno tri sata i više, odnosno 22%. Više od 50% ispitanika tvrdi da se vrijeme koje provedu na društvenim mrežama značajno povećalo tijekom pandemije virusa COVID-19. Stavovi ispitanika o društvenim mrežama prikazani su u Tablici 1.

Tablica 1: Stavovi ispitanika o društvenim mrežama

	N	Min.	Max.	Aritm. sredina	SD
Društvene mreže svakodnevno uzimaju previše vremena.	91	1	5	4,26	,987
Mislim da treba postojati dobna granica prilikom korištenja društvenih mreža.	91	1	5	4,48	,656
Koristim društvene mreže izričito u informativne svrhe.	91	1	5	2,67	1,044
Koristim društvene mreže kako bih izrazio svoje mišljenje koje u realnom svijetu ne mogu izraziti.	91	1	5	2,11	,912
Društvene mreže imaju mnoge prednosti.	91	1	5	3,79	,823
Više volim provoditi vrijeme na društvenim mrežama nego vani sa prijateljima.	91	1	5	1,62	,827
Društvene mreže su u potpunosti sigurne.	91	1	5	1,87	,778

Napomena: 1 – U potpunosti se ne slažem; 5 – U potpunosti se slažem; N – broj ispitanika; SD – standardna devijacija.

Tvrđnja “Treba postojati dobna granica prilikom korištenja društvenih mreža” ostvarila je najvišu prosječnu ocjenu od svih analiziranih tvrdnji ($\bar{x}=4,48$, $SD=0,656$). Visoko je ocijenjena i tvrdnja “Društvene mreže svakodnevno uzimaju previše vremena” ($\bar{x}=4,26$, $SD=0,987$). Posljedica visokih ocjena pokazuje osviještenost studenata i studentica problematikom društvenih mreža. Svjesni su da treba da postoji dobna

ograničenost prilikom korištenja društvenih mreža te da društvene mreže “stvaraju ovisnost” i iziskuju previše vremena. Istovremeno, tvrdnja “Više volim provoditi vrijeme na društvenim mrežama nego vani sa prijateljima” ocijenjena je najnižom prosječnom ocjenom. “Društvene mreže su u potpunosti sigurne” je tvrdnja koja je također ostvarila nisku ocjenu ($\bar{x}=1,87$, $SD=0,778$). Upoznatost ispitanika s krađom identiteta, cyberbullyingom i ostalim kriminalnim radnjama koje se događaju na online platformama je upravo ono zbog čega ispitanici smatraju da su društvene mreže nesiguran oblik komuniciranja. Platforme društvenih medija na kojima su se ispitanici najviše susretali sa cyberbullyingom su Instagram (39,6%) i Facebook (31,9%). Najčešća forma cyber nasilja s kojom su ispitanici upoznati su uvredljivi komentari (60,4%) i govor mržnje (15,4%).

Ispitanici najčešće ne odgovaraju na cyberbullying poruke koje dobiju online (čak njih 67%). Dok se ostali odluče za prijavljivanje nasilja ili napuštanje platforme. Pojedinci uznemiravaju druge zbog vlastite nesigurnosti, napad koriste kao obrambeni mehanizam (42,9%) ili pak imaju vlastite nesigurnosti i frustracije (35,2%). Doživljeno cyber iskustvo studenti/ce najčešće podijele s prijateljima, čak 53,8%, dok 18,7% ispitanika/ca ne želi podijeliti negativno cyber iskustvo. Ranija istraživanja upućuju na manjak razvijenih adekvatnih sposobnosti profesora za suočavanje s problematikom cyber nasilja, a također iskazuju i nezadovoljstvo znanjem koje su stekli za vrijeme visokoškolskog obrazovanja u području cyber nasilja (Cassidy et al., 2012; Ries et al., 2014). U provedenom istraživanju nijedan student svoje iskustvo ne bi podijelio s profesorom/asistentom. Stavovi ispitanika o cyber nasilju prikazani su u Tablici 2.

Tablica 2: Stavovi ispitanika o cyberbullyingu

	N	Min.	Max.	Aritm. sredina	SD
Cyber bullying je sasvim “normalna” pojava u svijetu društvenih mreža.	91	1	5	2,92	1,195
Ukoliko znamo da netko doživljava cyber nasilje, vrlo je bitno da to prijavimo.	91	1	5	4,35	,705
Volio/voljela bih biti svjedok veće količine ljubaznosti i poštovanja na društvenim mrežama.	91	1	5	4,55	,734
Prijavio/la bih cyberbullying.	91	1	5	3,99	1,005
Cyber nasilje treba da bude kažnjeno.	91	1	5	4,38	,827
Postoje efikasni načini da se cyber nasilje zaustavi.	91	1	5	3,89	1,016
Cyberbullying je zločin kao i svaki drugi.	91	1	5	4,20	,819

Napomena: 1 – U potpunosti se ne slažem; 5 – U potpunosti se slažem; N – broj ispitanika; SD – standardna devijacija.

Tvrdnja “Volio/voljela bih biti svjedok veće količine ljubaznosti i poštovanja na društvenim mrežama” ostvarila je najveću prosječnu ocjenu ($\bar{x}=4,55$, $SD=0,734$). Visoko je ocijenjena i tvrdnja “Cyber nasilje treba da bude kažnjeno” ($\bar{x}=4,38$, $SD=0,827$), dok je niska ocjena pripala tvrdnjama “Cyberbullying je sasvim “normalna” pojava u svijetu društvenih mreža” ($\bar{x}=2,92$, $SD=1,195$) i “Postoje efikasni načini da se cyber nasilje zaustavi” ($\bar{x}=3,89$, $SD=1,016$). Ispitanici/e zaključuju da cyberbullying nije normalna pojava na društvenim mrežama i da nisu sigurni koliko postoje efikasni načini da se ova vrsta nasilja zaustavi.

Studenti/ce uviđaju važnost programa za smanjenje ove vrste nasilja. Više od polovine ispitanika 52,7% smatra da cyber nasilne aktivnosti treba zakonski kažnjavati i 28,6% njih da treba podići svijest o ovom problemu.

Provedeno istraživanje ima određena ograničenja koja se moraju istaknuti. Istraživanje je provedeno online upitnikom na relativno malom uzorku ($n=91$) i usmjereno je samo na studente/ice Ekonomskog fakulteta u Mostaru.

Zaključak

Nasilje koje se odvija na online platformama je globalni suvremeni problem. Prema rezultatima provedenog istraživanja, većina ispitanika provodi dva do tri sata dnevno na društvenim mrežama, što dovodi do potvrđivanja sljedeće tvrdnje: “Društvene mreže svakodnevno uzimaju previše vremena”. Tijekom pandemije virusa COVID-19 uočen je značajan porast provođenja vremena na društvenim mrežama. Kao rezultat provođenja vremena na društvenim mrežama i korištenja online platformi u negativne svrhe, dolazi do pojave cyberbullyinga. Za vrijeme pandemije povećala se količina cyber nasilja na društvenim mrežama. Ispitanici/e najčešće ne odgovaraju na cyberbullying poruke. Pokazuju potpunu pasivnost i strah kad treba reagirati. Samo njih 19,8% prijavi nasilje. Žrtve ovog nasilja žele svoje iskustvo podijeliti s prijateljima. Nijedan ispitanik ne želi podijeliti svoje iskustvo s profesorom ili asistentom. Organiziranje programa čiji je cilj edukacija visokoškolskog nastavnog, nenastavnog osoblja i studenata sigurno je jedan od načina minimiziranja cyber nasilnih aktivnosti. Sasvim je sigurno da ispitanici znaju da cyber nasilje nije “normalna” pojava, te da ono treba da bude kažnjeno. Djelovati preventivno je imperativ svih. Cyber nasilje treba izjednačiti sa svakim oblikom nasilja te ga zakonski kazniti. Podizanje svijesti o cyber nasilju će informirati populaciju o postojanju i važnosti ovog problema. Akademske ustanove trebale bi uvesti pravilo nulte tolerancije, osobe koje vrše ovaj oblik nasilja treba kazniti ili izopćiti iz akademske ustanove. SOS-telefoni ili internet-stranice su jedan od programa prevencije nasilja, a koje žrtva može koristiti kako bi razgovarala sa stručnom osobom. Cilj svakog programa prevencije jest utjecaj na pojedinca. Pojedinaac ne treba šutjeti i šutnja ne smije biti izbor.

Literatura

- Abaido, G. M. (2019). Cyberbullying on social media platforms among university students in the United Arab Emirates. *International Journal of Adolescence and Youth*. 25 (1), 407-420.
- Aboujaoude, E., Savage, M. W., Starcevic, V., Salame, W. O. (2015). Cyberbullying: Review of an old problem gone viral. *Journal of Adolescent Health*. 57 (1), 10-18.
- Anderson, M. (2018). A Majority of Teens Have Experienced Some Form of Cyberbullying. Pew Research Center. Dostupno na: <https://www.pewresearch.org/internet/2018/09/27/a-majority-of-teens-have-experienced-some-form-of-cyberbullying/>. (Pristupljeno 29. 3. 2022).
- Bilić, V., Buljan Flander, G., Hrpka, H. (2012). *Nasilje nad djecom i među djecom*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Bilić, V. (2014). Correlates and outcomes of cyberbullying and cybervictimization. U: M. Orel (ur.), *The new vision of future technologies*, Ljubljana: Eduvision. 71-84.
- Buljan Flander, G., Bilić, V., Karlović, A. (2010). *Nasilje među djecom*. Zagreb: Poliklinika za zaštitu djece i mladih grada Zagreba, Grad Zagreb.
- Cassidy, W., Brown, K., Jackson, M. (2012). 'Under the radar': Educators and cyberbullying in schools. *School Psychology International*. 33 (5), 520-532. Dostupno na: <http://dx.doi.org/10.1177/0143034312445245>. (Pristupljeno 17. 4. 2022).
- Elledge, L. C., Williford, A., Boulton, A. J., DePaolis, K. J., Little, T. D., Salmivalli, C. (2013). Individual and Contextual Predictors of Cyberbullying: The Influence of Children's Prosocial Attitudes and Teachers' Ability to Intervene. *Journal of Youth and Adolescence*. 42 (5), 698-710. Dostupno na: <https://doi.org/10.1007/s10964-013-9920-x>. (Pristupljeno 7. 4. 2022).
- Hinduja, S., Patchin, J. W. (2006). Bullies Move Beyond the Schoolyard A Preliminary Look at Cyberbullying. *Youth Violence and Juvenile Justice*. 4 (2), 148-169. Dostupno na: <https://doi.org/10.1177/2F1541204006286288>. (Pristupljeno 5. 4. 2022).
- Hinduja, S., Patchin, J. W. (2007). Offline Consequences of Online Victimization. *Journal of school violence*. 6 (3), 89-112. Dostupno na: https://doi.org/10.1300/J202v06n03_06. (Pristupljeno 22. 4. 2022).
- Hinduja, S., Patchin, J. W. (2008). Cyberbullying: An Exploratory Analysis of Factors Related to Offending and Victimization. *Deviant Behavior*. 29 (2), 129-156. Dostupno na: <https://doi.org/10.1080/01639620701457816>. (Pristupljeno 20. 4. 2022).
- Hinduja, S., Patchin, J. W. (2011). High-tech cruelty. *Educational Leadership*. 68 (5), 48-52. Dostupno na: https://www.researchgate.net/publication/286965892_High-Tech_Cruelty. (Pristupljeno 22. 4. 2022).
- Hodak Kodžoman, I., Velki, T., Cakić, L. (2013). Izloženost djece starije školske dobi elektroničkom nasilju. *Život i škola*. 30 (2), 110-127. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/file/194904>. (Pristupljeno 21. 4. 2022).
- Kaschnitz, S. (2016). Cybermobbing: Virtuelle Welten – reale Gefahren. *Pädiatrie & Pädologie*. 51 (3), 117-120. Dostupno na: <http://dx.doi.org/10.1007/s00608-016-0373-9>. (Pristupljeno 7. 4. 2022).
- Keitzmann, Jan., Hermkens K., Mc Charty, I. P., Silvestre B. S. (2011). Social Media? Get serious! Understanding the functional building blocks of social media. *Business Horizons*. 54 (3), 241-251. Dostupno na: <https://doi.org/10.1016/j.bushor.2011.01.005> (Pristupljeno 23. 3. 2022).
- Kemp, S. (2022). Digital 2022: Global overview report. *Datareportal*. Dostupno na: <https://datareportal.com/reports/digital-2022-global-overview-report>. (Pristupljeno 20. 3. 2022).

- Landstedt, E., Persson, S. (2014). Bullying, cyberbullying, and mental health in young people. *Scandinavian Journal of Public Health*. 42 (4), 393-399. Dostupno na: <https://www.jstor.org/stable/45150813>. (Pristupljeno 29. 3. 2022).
- Machimbarrena, J., Garaigordobil, M. (2018). Prevalence of Bullying and Cyberbullying in the Last Stage of Primary Education in the Basque Country. *The Spanish Journal of Psychology*. 21 (E48), 1-10. Dostupno na: <https://doi.org/10.1017/sjp.2018.41>. (Pristupljeno 29. 3. 2022).
- Matijević, M., Bilić, V., Opić, S. (2016). *Pedagogija za učitelje i nastavnike*. Zagreb: Školska knjiga.
- Myers, C. A. i Cowie, H. (2019). Cyberbullying across the lifespan of education: Issues and interventions from school to university. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. 16 (7), 1-14. Dostupno na: <https://doi.org/10.3390/ijerph16071217>. (Pristupljeno 22. 4. 2022).
- Nacach, J. (2020). Social Networking Vs Social Advertising: What's the Difference? Dostupno na: <https://www.bloominari.com/blog/social-networking-vs-social-advertising>. (Pristupljeno 24. 3. 2022).
- Olweus, D. (2012). Cyberbullying: An overrated phenomenon? *European Journal of Developmental Psychology*. 9 (5), 520-538. Dostupno na: <https://doi.org/10.1080/17405629.2012.682358>. (Pristupljeno 7. 4. 2022).
- Palmer, A., Koenig-Lewis, N. (2009). An experiential, social network-based approach to direct marketing. *Direct Marketing: An International Journal*. 3 (3), 162-176. Dostupno na: <http://dx.doi.org/10.1108/17505930910985116>. (Pristupljeno 25. 3. 2022).
- Peebles, E. (2014). Cyberbullying: Hiding behind the screen. *Paediatrics and Child Health*. 19 (10), 527-528. Dostupno na: <https://doi.org/10.1093/pch/19.10.527>. (Pristupljeno 7. 4. 2022).
- Popović-Čitić, B. (2009). Vršnjačko nasilje u sajber prostoru. *Temida*. 12 (3), 43-62. Dostupno na: <http://www.doiserbia.nb.rs/img/doi/1450-6637/2009/1450-66370903043P.pdf>. (Pristupljeno 7. 4. 2022).
- Ries, F., Yanes Cabrera, C. M., Ballesteros Moscosio, M. Á. (2014). The training needs of future secondary education teachers in Spain. *International Journal for Cross-Disciplinary Subjects in Education*. 5 (2), 1661-1668.
- Security.org Team. (2022). Cyberbullying: Twenty Crucial Statistics for 2022. Dostupno na: <https://www.security.org/resources/cyberbullying-facts-statistics/>. (Pristupljeno 25. 3. 2022).
- Sivashanker, K. (2013). Cyberbullying and the digital self. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent*. 52 (2), 113-115. Dostupno na: <https://doi.org/10.1016/j.jaac.2012.11.008>. (Pristupljeno 8. 4. 2022).
- Smith, P. K., Mahdavi, J., Carvalho, M., Fisher, S., Russell, S., Tippett, N. (2008). Cyberbullying: Its nature and impact in secondary school pupils. *Journal of child psychology and psychiatry*. 49 (4), 376-385. Dostupno na: <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.2007.01846.x>. (Pristupljeno 26. 3. 2022).
- Snakenborg, J., Van Acker, R., Gable, R. A. (2011). Cyberbullying: Prevention and intervention to protect our children and youth. *Preventing School Failure*. 55 (2), 88-95. Dostupno na: <https://doi.org/10.1080/1045988X.2011.539454>. (Pristupljeno 10. 4. 2022).
- Sofroniou, A. (2019). *Interactive system*. [ebook]. Lulu.com. Dostupno na: https://books.google.ba/books/about/Interactive_Systems.html?hl=hr&id=BZICDwAAQBAJ&redir_esc=y. (Pristupljeno 24. 3. 2022).
- Statista Research Department. (2022). Most popular social networks worldwide as of January 2022. Dostupno na: <https://www.statista.com/statistics/272014/global-social-networks-ranked-by-number-of-users/>. (Pristupljeno 26. 3. 2022).

Willard, N. (2003). Off-campus, harmful online student speech. *Journal of School Violence*. 1 (2), 65-93. Dostupno na: https://doi.org/10.1300/J202v02n01_04. (Pristupljeno 26. 3. 2022).

Willard, N. (2007). *Cyberbullying and cyberthreats: Responding to the challenge of online social aggression, threats and distress*. Research Press. [ebook]. Dostupno na: <https://tinyurl.com/2p8zfp7>. (Pristupljeno 23. 4. 2022).

Yeager, J. (2013). Cyberbullying: The Dark Side of Social Media. Dostupno na: <https://social-mediaclub.org/blog/from-the-clubhouse/cyberbullying-the-dark-side-of-social-media/>. (Pristupljeno 22. 3. 2022).

Rodno zasnovano nasilje u Crnoj Gori tokom pandemije virusa COVID-19: uzroci, posljedice i pitanja odgovornosti

Sanja Grbović

Sažetak

Uparedo analizirajući procese nacionalnog institucionalnog unapređivanja koji bi bili u stanju dati adekvatan odgovor u cilju zaštite i podrške žrtvama rodno zasnovanog nasilja, predmetnim radom željelo se prikazati stanje u Crnoj Gori tokom pandemije virusa COVID-19. Koristeći se prvenstveno deskriptivnim i komparativnim metodom, iznijet je kritički stav u odnosu na izložene rezultate istraživanja s namjerom boljeg prikaza činjeničnog stanja te mogućnosti budućeg napretka crnogorskih institucija u borbi protiv nasilja nad ženama, zaključujući da Crna Gora mora uložiti veći napor kako bi rodna ravnopravnost postala konačno i dio njene stvarnosti.

Ključne riječi: rodna ravnopravnost, rodno zasnovano nasilje, Crna Gora, pandemija virusa COVID-19, nasilje u porodici.

Uvod

Godina 2020. ostaće zapamćena kao godina opšte zdravstvene, ekonomske i socijalne krize koju je uzrokovala pandemija virusa COVID-19. Širom svijeta dovedeno je u pitanje poštovanje temeljnih vrijednosti, poput vladavine prava i ljudskih prava. U Crnoj Gori je tokom pandemije zabilježen nagli porast prijavljenih slučajeva nasilja. Izvještaji pokazuju da je do ovog porasta došlo usljed uvođenja brojnih mjera zaštite od Nacionalnog koordinacionog tima i Ministarstva zdravlja, poput *lock-downa* i kućnog karantina, a sve s ciljem prevencije i efikasnije borbe protiv virusa. Radi boljeg i preglednijeg sagledavanja stvarne situacije u Crnoj Gori u vezi s ravnopravnošću polova, u predstojećem radu analiziraćemo podatke koje je tokom 2020. godine prikupila Uprava za statistiku Crne Gore, a koji ujedno mogu poslužiti kao izvor informacija svim zainteresovanim za položaj žena i muškaraca u Crnoj Gori. Ne smijemo zaboraviti da rodna

ravnopravnost podrazumijeva podjednaku zastupljenost oba pola u svim područjima javnog i privatnog života, jednak status i jednake mogućnosti ostvarivanja svojih prava. Ravnopravnost žena i muškaraca nije samo cilj nego i uslov za ostvarivanje ljudskih prava. Ovaj napor uključuje zagovaranje jednakih prava žena i djevojčica, borbu protiv diskriminatornih praksi i osporavanje uloga i stereotipa koji utiču na nejednakost i isključenost, i, konačno, borbu protiv predrasuda kako bi se izašlo iz okvira patrijarhata.

Teorijski okvir

Analiza nacionalnog zakonodavnog okvira Crne Gore u oblasti rodne ravnopravnosti

Među najteže oblike povrede ljudskih prava i sloboda spada rodno zasnovano nasilje i nasilje u porodici. U prilog ovoj tezi govori podatak (SZO, 2013) prema kojem, na globalnom nivou, svaka treća žena bila je žrtva fizičkog/seksualnog nasilja, gdje je počilac bio partner žrtve. Čak 38% femicida počinili su muški partneri, što predstavlja izuzetno velik procenat. Žena koja je pretrpjela neki vid nasilja suočava se s brojnim problemima, koji se odnose ne samo na njeno fizičko zdravlje nego i na njenu mentalnu i emotivnu stabilnost. Govoreći o Crnoj Gori, imamo podatak (Zaštitnik ljudskih prava i sloboda Crne Gore, 2021) prema kojem je svaka peta žena bila žrtva jednog vida nasilja, za razliku od broja registrovanih i procesuiranih slučajeva koji je neznatan.

U analizi nacionalnog zakonodavnog okvira moramo početi od Ustava Crne Gore, i to od člana 8, stav 1, koji zabranjuje svaku neposrednu ili posrednu diskriminaciju po bilo kojem osnovu, dok stav 2 istog člana navodi da se diskriminacijom ne smatra primjena posebnih mjera koje su usmjerene na "stvaranje uslova za ostvarivanje rodne ravnopravnosti i ukupne ravnopravnosti i zaštite lica koja su po bilo kojem osnovu u nejednakom položaju". U nastavku Ustava, član 18 propisuje da država jamči ravnopravnost žene i muškarca i razvija politiku jednakih mogućnosti.

Sam pojam "nasilje nad ženama" u crnogorskom zakonodavstvu nije definisan, već se u Zakonu o rodnoj ravnopravnosti (2007) govori o "nasilju po osnovu pola" koje obuhvata svako "djelo kojim se nanosi ili može biti nanijeta fizička, mentalna, seksualna ili ekonomska šteta ili patnja, kao i prijetnja takvim djelom koja ozbiljno sputava lice da uživa u svojim pravima i slobodama u javnom ili privatnom životu, uključujući porodično nasilje, incest, silovanje i trgovinu ljudima". Problematika pomenutog člana zakona jasno je uočljiva u dijelu koji se odnosi na izuzeto definisanje roda žrtve kao posljedice nasilja, što je u suprotnosti sa Istanbulskom konvencijom. Uzimajući u obzir izvještaje GREVIO komiteta za Crnu Goru, nedvosmisleno se da zaključiti da je nacionalni pravni okvir, tačnije Zakon o rodnoj ravnopravnosti, dao definiciju rodno zasnovanog nasilja koja nije u skladu sa istoimenim definicijama datim u članu 3 pomenute konvencije.

Takođe imamo problem i s različitim formulacijama porodičnog nasilja unutar dva nacionalna zakona, i to Zakona o zaštiti od nasilja u porodici (2010) i Krivičnog zakonika Crne Gore (2003). Prvi zakon definiše nasilje kao "činjenje ili nečinjenje člana porodice kojim se ugrožava fizički, psihički, seksualni ili ekonomski integritet, mentalno zdravlje

i spokojstvo drugog člana porodice”, ne uzimajući u obzir mjesto gdje se dogodilo nasilje, što je u skladu s definicijom datom u Istanbulske konvenciji, dok drugi zakon, tačnije Krivični zakonik Crne Gore, u svom članu 220 sužava krug krivičnih djela te se odnosi samo na onog ko “upotrebom grubog nasilja narušava tjelesni ili duševni integritet” i koji se primjenjuje samo na “člana porodice”. U odbranu ovakvog izbora pravne terminologije nacionalnog zakonodavca možemo reći da se pomenuta diversifikacija krivičnih djela na osnovu vrste kazne može smatrati legitimnim izborom, ali istovremeno moramo priznati da jedan ozbiljan zakonodavac mora zakonskom normom obuhvatiti širi pojam krivičnog djela, odnosno definisati da svaki vid nasilja u porodici mora biti primijenjen na jednu istu listu mogućih žrtava.

Zakon o zaštiti od nasilja u porodici je *lex specialis* i on uvodi specifične odredbe s ciljem sprečavanja i zaštite od nasilja u porodici, navodeći kao oblike krivičnog djela nasilja u porodici prinudu i fizičko zlostavljanje, dok Krivični zakonik Crne Gore uvodi nove delikte, poput genitalnog sakaćenja žena i proganjanja, čime je samo donekle usklađen s Istanbulske konvencijom, jer pod krivično djelo nije uvrstio i podsticanje, prinudu i navođenje djevojčica da se podvrgnu pomenutom postupku.

Pozitivne strane Zakona o zaštiti od nasilja u porodici odnose se na uvođenje niza zaštitnih mjera poput udaljavanja iz stana i zabrane približavanja, koje se ujedno mogu znatno lakše odrediti od onih predviđenih Krivičnim zakonikom Crne Gore. Međutim, problemi s kojima se suočavamo već niz godina u praksi pretežno se odnose na kvalifikaciju krivičnog djela i prekršaja u trenutku kada je potrebno opredijeliti se za pravni put zaštite. Može se učiniti da se odredbe Krivičnog zakonika odnose samo na teže slučajeve porodičnog nasilja, dok je za psihološko nasilje namijenjen prekršaj.

Rezultati analize rodno zasnovanog nasilja u Crnoj Gori tokom pandemije virusa COVID-19

Vraćajući se na ranije citiran izvještaj Ombudsmana za 2020. godinu i imajući u vidu informacije koje su dobijene od GREVIO komiteta, nažalost većina ozbiljnih slučajeva fizičkog nasilja tretirana je kao prekršaj. Slučajevi silovanja i seksualnog nasilja su takođe bili usmjereni na sudove za prekršaje, dok je nivo sankcije (novčane) za osnovni oblik prekršaja za nasilje u porodici smatran nedopustivo niskim. U tom smislu više puta su upućivani predlozi za izmjene i dopune Zakona o zaštiti od nasilja u porodici, samim tim što je ovaj delikt bio više kažnjiv prema Zakonu o zabrani diskriminacije nego prema pomenutom Zakonu.

Primjera radi, samo Sud za prekršaje u Podgorici je na predmetima iz oblasti Zakona o zaštiti od nasilja u porodici u 2019. godini u radu imao 2.059 predmeta, u 2018. godini imao je 1.972 predmeta, a u 2017. godini 1.790 predmeta (Izveštaj o radu Zaštitnika, 2019).¹ Govoreći o 2020. godini, brojke su nažalost veće. Sudovi za prekršaje su tokom 2020. godine u radu imali ukupno 2.133 predmeta iz oblasti Zakona o zaštiti od nasilja u porodici, od čega 1.299 Sud za prekršaje u Podgorici, 450 Sud za prekršaje u Budvi i

¹ Prikazani podaci odnose se na period prije početka pandemije virusa COVID-19.

384 predmeta Sud za prekršaje u Bijelom Polju. Ukupno je završeno 1.449 predmeta ili 67,93%, od čega u Sudu za prekršaje Podgorica 784, u Sudu za prekršaje Budva 382 i u Sudu za prekršaje Bijelo Polje 283 predmeta. Navedeni predmeti završeni su na način da je izrečeno: 485 novčanih kazni, 83 kazne zatvora, 239 uslovnih osuda, 126 opomena i 17 vaspitnih mjera. U 12 predmeta odbačen je zahtjev, u 71 predmetu je obustavljen postupak, u 361 predmetu donijeta oslobađajuća odluka, dok je 55 predmeta riješeno na drugi način. Takođe, ukupno je izrečeno 408 zaštitnih mjera i to: udaljenje iz stana ili drugog prostora za stanovanje 54, zabrana približavanja 111, zabrana uznemiravanja i uhođenja 185, obavezno liječenje od zavisnosti 16, obavezno psihijatrijsko liječenje 31 i obavezni psihosocijalni tretman 11 (Izveštaj o radu Zaštitnika, 2020).²

Koliko je crnogorsko društvo i dalje izrazito patrijarhalno govore nam upravo ove brojke, čiji evidentan rast nam nedvosmisleno ukazuje na to koliko smo još daleko od nulte tolerancije prema rodno zasnovanom nasilju. Tokom pandemije mogli smo vidjeti da ni porodični domovi nisu predstavljali sigurno mjesto za žrtve nasilja. Međutim, zahvaljujući razvijenoj mreži crnogorskih nevladinih organizacija, koje se prvenstveno bave pružanjem usluga žrtvama rodno zasnovanog nasilja, data je mogućnost tim istim žrtvama da dobiju podršku/oslonac van porodične zajednice, a sve s ciljem obezbjeđivanja fizičkog integriteta i mentalnog zdravlja žena koje su pretrpjele neki vid nasilja.

Jedan od glavnih problema povećane stope nasilja, a koji bilježimo odranije, ogleda se u izuzetno niskoj stopi povjerenja žrtava nasilja u nacionalni zakonodavni sistem. Imamo podatak (UNDP, 2021) prema kojem čak 74% žrtava seksualnog nasilja nikada nikome nije prijavilo nasilje, što se može objasniti nedostatkom povjerenja u nadležne institucije, jer, nažalost, i dalje nismo u potpunosti uskladili kaznenu politiku s međunarodnim standardima. U Crnoj Gori je u toku izrada Protokola o postupanju u slučajevima nasilja, radi se na digitalizaciji socijalnog sistema zaštite i na licenciranju specijalizovanih servisa za žrtve, sprovode se brojne kampanje i edukacije s ciljem unapređenja normativnog okvira.

Porast nejednakosti i zavisnosti žena u Crnoj Gori tokom pandemije virusa COVID-19

Žene danas čine 50,6% ukupnog stanovništva Crne Gore. Prije pandemije prosječan broj žena sa djecom koje su tražile zaštitu u skloništima za žene bio je 200 godišnje. Od marta do juna 2020. godine NVO "Sigurna ženska kuća" primila je 46% više poziva u odnosu na godinu ranije, dok je obezbijedila smještaj u skloništima za 60% više žrtava rodno zasnovanog nasilja nego u 2019. godini. Nacionalna SOS linija takođe je zabilježila porast u potražnji usluga za 18%, da bi u maju 2020. godine primila čak 32% više poziva nego u istom periodu 2019. godine. Tokom pandemije UNDP je u Crnoj Gori pokrenuo aplikaciju *Be Safe* koja je omogućavala ženama da putem jednog klika ostvare bezbjedan i povjerljiv kanal komunikacije. Zahvaljujući povezanosti aplikacije sa Nacionalnom SOS linijom za pomoć ženama žrtvama nasilja, čak 6.915 korisnica je

² Iz prikazanih rezultata istraživanja jasno se uočava porast nasilja u porodici za vrijeme pandemije.

preuzelo aplikaciju, dok je na internet-stranicama i portalima bilo blizu 500.000 pregleda, od kojih 186.000 u samo prve dvije nedjelje. Svi ovi podaci nam opet pokazuju koliko je pandemija uticala na povećanje nasilja u porodici i koliko je dom postao mjesto u kojem žene bivaju zlostavljane i mučene.

Da bi javnost bila bolje upoznata sa trenutnom situacijom, možda nam je dovoljno navesti samo ovaj podatak: nasilje nad ženama "košta" državni budžet Crne Gore oko 18 miliona eura godišnje (što je 0,5% BDP-a) i direktna je posljedica smanjene radne produktivnosti i odsustva žrtava nasilja sa posla (UNDP, 2021).

Rodna nejednakost je u Crnoj Gori najvidljivija u sferi ekonomije, gdje ni četvrtina poslovnih subjekata nije u vlasništvu žena. U ukupnom broju nezaposlenih žene čine čak 60% i predstavljaju većinu onih koji ne traže aktivno posao. Manje od 10% od cjelokupne imovine u Crnoj Gori je u vlasništvu žena. Kao rezultat toga imamo žene koje rade slabo plaćene poslove, koje vode brigu o starima i kućnim poslovima, koje se profesionalno ne usavršavaju i koje na kraju neminovno postaju ekonomski zavisne od svojih muških partnera.

Kada govorimo o rodnom jazu u primanjima, on u Crnoj Gori iznosi 16%. Zakon o radu je integrisao načelo jednake zarade za rad jednake vrijednosti, koji se u praksi vrlo slabo primjenjuje. Žene rade u sektorima sa nižim platama, a i kada rade na istim pozicijama kao muške kolege, za taj rad ne dobijaju istu platu. Pitanja planiranja porodice, trudnoće, bračnog stanja nastavljaju biti sastavni dio pitanja prilikom zapošljavanja, što dodatno otežava ženama pristup tržištu rada.

Kada je riječ o broju žena u politici i na ključnim mjestima odlučivanja, brojke su izuzetno niske – manje od 30% žena je prisutno u poslaničkim klupama, što je i ispod zakonske kvote. Davne 1946. godine žene u Crnoj Gori dobile su pravo glasa, ali do danas nismo imali nijednu premijerku niti predsjednicu države, dok smo imali samo jednu predsjednicu Parlamenta i to u trajanju od svega godinu. Evropska komisija je u svom izvještaju za Crnu Goru za 2021. godine navela: "Žene i dalje doživljavaju nejednakost u učešću u političkom i javnom životu te pristupu zapošljavanju i ekonomskim mogućnostima, a rodno uslovljeno nasilje i nasilje nad djecom izazivaju ozbiljnu zabrinutost." Naravno, situacija se nije znatnije promijenila ni tokom pandemije, brojke i dalje ostaju vrlo niske, makar kad je riječ o aktivnom političkom učešću žena. Istovremeno, ne možemo osporiti činjenicu da bi njihovo angažovanje u politici bilo od velikog značaja u borbi protiv nasilja nad ženama i rodno zasnovanog nasilja, u smislu da bi ženski senzibilitet približio odgovorne institucije s ciljem efikasnijeg rješavanja problema kršenja ženskih ljudskih prava.

Zaključna razmatranja

Aktuelna klerikalizacija i desekularizacija crnogorskog društva nesumnjivo nas je unazadila u smislu naših vrijednosnih sistema, oživljavajući patrijarhalnu ideologiju i kulturološke norme iz kojih su ponikli brojni seksistički stavovi i ponašanja. Podsjećanja

radi, CEDAW konvencija u članu 5 obavezuje države potpisnice da preduzmu odgovarajuće mjere s ciljem izmjene društvenih i kulturnih običaja koji se odnose na ponašanja muškaraca i žena radi otklanjanja predrasuda i ostalih praksi koje se zasnivaju na shvatanju o inferiornosti/superiornosti jednog pola ili tradicionalnoj ulozi muškaraca odnosno žena.

Koliko jedan zakonodavni okvir može biti dobar u teoriji, toliko se on u praksi može pokazati neefikasnim. U tom smislu, za Crnu Goru je izuzetno značajno da ima pravosudne institucije koje će biti u stanju da sprovode zakon, da sankcionišu diskriminatorna ponašanja i da osnaže položaj žene u crnogorskom društvu. Samo na taj način će žene u Crnoj Gori opet steći povjerenje u pravosudni sistem, samo tako ćemo imati veći broj prijavljenih slučajeva nasilja koji će imati svoj sudski epilog i, konačno, imaćemo rodno osviješćeno društvo.

Literatura

Analiza odluka sudova za prekršaje Crne Gore u oblasti nasilja u porodici i rodno zasnovanog nasilja sa osvrtom na praksu institucije zaštitnika i ESLJP u toj oblasti. Zaštitnik ljudskih prava i sloboda Crne Gore. Podgorica. 2021.

Intervju stalne predstavnice UNDP-a u Crnoj Gori Daniele Gašparikove. Dostupno na: <https://www.me.undp.org/content/montenegro/sr/home/presscenter/articles/nasilje-nad-ena-ma-teti-drutvu-i-otvara-pitanje-odgovornosti-svi.html>.

Izveštaj o radu Zaštitnika za 2019. godinu. Dostupno na: https://www.ombudsman.co.me/docs/1590478014_www-final---05---izvjestaj-o-radu-za-2019.pdf.

Izveštaj o radu Zaštitnika za 2020. godinu. Dostupno na: https://www.ombudsman.co.me/docs/1619074992_izvjestaj_01042021.pdf.

Konvencija o ukidanju svih oblika diskriminacije žena (CEDAW), odobrena i predložena za potpis, ratifikaciju i pristupanje Rezolucijom Generalne skupštine Ujedinjenih naroda 34/180 od 18. decembra 1979. Stupila na snagu 3. septembra 1981.

Krivični zakonik Crne Gore. *Službeni list Republike Crne Gore*. 70/2003, 13/2004, ispr. i 47/2006; *Službeni list Crne Gore*. 40/2008, 25/2010, 32/2011, 64/2011 – dr. zakon, 40/2013, 56/2013 – ispr. 14/2015, 42/2015, 58/2015 – dr. zakon, 44/2017, 49/2018 i 3/2020.

Izveštaj o brzoj procjeni socijalnog uticaja epidemije COVID-19 u Crnoj Gori, April-Jun 2020. godine, United Nations Montenegro. Dostupno na: <https://montenegro.un.org/sites/default/files/2020-09/Izveje%C5%A1taj%20o%20brzoj%20procjeni%20socijalnog%20uticaja%20epidemije%20COVID-a-19%20u%20Crnoj%20Gori%2C%20Apri%20E2%80%93%20Jun%202020.pdf>

Ustav Crne Gore. *Službeni list Crne Gore*. 1/2007 i 38/2013 – Amandmani I-XVI.

Zakon o rodnoj ravnopravnosti. *Službeni list Republike Crne Gore*. 046/07, od 31. 7. 2007; *Službeni list Crne Gore*. 073/10, od 10. 12. 2010; 040/11 od 8. 8. 2011; 035/15 od 7. 7. 2015, čl. 7, st. 7.

Zakon o zaštiti od nasilja u porodici. *Službeni list Crne Gore*. 46/2010.

Senzibilisanost mehanizama za sprečavanje i zaštitu od seksualnog uznemiravanja počinjenog posredstvom informaciono-komunikacionih tehnologija na Univerzitetu u Beogradu tokom pandemije virusa COVID-19

Hristina Cvetinčanin Knežević

Tokom pandemije virusa COVID-19 došlo je do globalnog porasta nasilja prema ženama počinjenog putem informaciono-komunikacionih tehnologija (IKT), uključujući i seksualno uznemiravanje. Istovremeno, da bi se sprečilo širenje pandemije, fakulteti u Republici Srbiji prešli su na nastavu na daljinu, realizovanu putem IKT-a. Polovinom 2021. godine Univerzitet u Beogradu (UB) usvojio je Pravilnik o sprečavanju i zaštiti od seksualnog uznemiravanja koji nalaže da takve pravilnike usvoje i drugi fakulteti unutar Univerziteta. Cilj ovoga rada je ispitati koliko su mehanizmi za sprečavanje i zaštitu od seksualnog uznemiravanja na fakultetima Univerziteta u Beogradu senzibilisani za slučajeve seksualnog uznemiravanja počinjenog putem IKT-a. To je učinjeno tematskom analizom usvojenih fakultetskih pravilnika a potom i intervju s osobama koje su bile uključene u sprečavanje i zaštitu od seksualnog uznemiravanja na fakultetima Univerziteta. Istraživanje je pokazalo da postojeći mehanizmi nisu u dovoljnoj meri osetljivi za ovaj vid seksualnog uznemiravanja. Seksualno uznemiravanje putem IKT-a, shvaćeno u okviru kontinuuma seksualnog nasilja koji čini deo jedne od struktura patrijarhata, onemogućava postizanje rodne ravnopravnosti, te je svrha ovoga rada da ukaže na značaj prepoznavanja ovoga vida seksualnog uznemiravanja u postojećim preventivnim mehanizmima.

Ključne reči: seksualno uznemiravanje, kontinuum seksualnog nasilja, rodno zasnovano nasilje, visoko obrazovanje, rodna ravnopravnost.

Uvodna razmatranja

Seksualno uznemiravanje postaje predmet akademskog interesovanja krajem sedamdesetih godina prošlog veka. Ubrzo nakon prvih radova koji su se odnosili na seksualno uznemiravanje na radnom mestu (Farley, 1978; MacKinnon, 1979; Safran, 1976), lokus proučavanja se pomera u učionice (Benson i Thomson, 1982; Wilson i Kraus, 1981; Lott et al., 1982; Reill et al., 1986). Istraživanja o prevalenciji seksualnog

uznemiravanja u univerzitetskom kontekstu, od 1980-ih pa do danas, pokazuju da su studentkinje češće od studenata doživljavale seksualno uznemiravanje, što usmerava na rodnu dimenziju fenomena (Reilly et al., 1986; Tang et al., 1996; Bondestam i Lundqvist, 2020; Klein i Martin, 2021).

Pandemija virusa COVID-19 uticala je na sve aspekte svakodnevnog života uključujući i nastavu na fakultetima u Republici Srbiji na način da su se fakulteti u nekoj meri oslanjali na korišćenje informaciono-komunikacionih tehnologija (IKT) prilikom organizovanja nastave na daljinu. Istovremeno, zabeležen je globalni porast rodno zasnovanog nasilja počinjenog posredstvom IKT-a uključujući i seksualno uznemiravanje (UN Women, 2020).

Polovinom 2021. godine Senat Univerziteta u Beogradu usvojio je Pravilnik o sprečavanju i zaštiti od seksualnog uznemiravanja, koji nalaže da svi fakulteti pri ovom univerzitetu do početka 2022. godine usvoje odgovarajuće pravilnike i uspostave mehanizme za sprečavanje i zaštitu od seksualnog uznemiravanja (čl. 17). U ovom roku samo je jedna petina fakulteta pri Univerzitetu na svojim internet-stranicama objavila informacije o usvajanju Pravilnika i/ili kontakt-podatke Poverenika za ravnopravnost (Poverenika/ce), osobe zadužene za “prevenciju i sprečavanje seksualnog uznemiravanja zaposlenih i studenata” (čl. 9).

Imajući u vidu porast zastupljenosti rodno zasnovanog nasilja počinjenog posredstvom IKT-a tokom pandemije virusa COVID-19, cilj ovog rada je da ispita mehanizme za sprečavanje i zaštitu od seksualnog uznemiravanja počinjenog putem IKT-a na fakultetima Univerziteta u Beogradu. U skladu s tim, istraživačko pitanje na koje ovaj rad pokušava da odgovori jest koliko su mehanizmi za sprečavanje i zaštitu od seksualnog uznemiravanja koji postoje na fakultetima Univerziteta senzibilisani za seksualno uznemiravanje putem IKT-a. Metodologija koja je korišćena je tematska analiza (Braun i Clarke, 2012). Analizirana su dva seta izvora podataka – pravilnici o sprečavanju i zaštiti od seksualnog uznemiravanja na fakultetima pri Univerzitetu u Beogradu, uključujući i pravilnik ovoga univerziteta, i podaci prikupljeni tokom intervjua sa osobama koje su bile uključene u sprečavanje i zaštitu od seksualnog uznemiravanja na tim fakultetima.

Seksualno uznemiravanje i seksualno uznemiravanje putem IKT-a tokom pandemije virusa COVID-19

Seksualno uznemiravanje, uključujući i ono počinjeno putem IKT-a, čini specifičan oblik seksualnog nasilja shvaćenog kao bilo koji seksual(izova)ni čin koji se nad osobom vrši protivno njenoj volji, a s ciljem da je uplaši, uvredi, izazove osećaj nesigurnosti, ponizi i degradira (Resanović, 2021, str. 6). Njegova specifičnost u odnosu na druge oblike seksualnog nasilja, poput silovanja ili incesta, ogleda se u tome da ne zahteva direktni fizički kontakt (EIGE, n.d.; Rape, Abuse & Incest National Network, n.d.; Kelly, 1988). Seksualno uznemiravanje, osim svog fizičkog oblika (štibanje, neželjeno dodirivanje) može biti vršeno i kroz vizuelne gestove (zurenje, odmeravanje, seksualizovane

pokrete) te verbalne iskaze (zviždanje, dobacivanje, seksualizovane šale, seksualne ponude i pretnje) (Kelly, 1988). Kelly seksualno uznemiravanje smešta u okvir kontinuum seksualnog nasilja, a ovo, početkom novog milenijuma, u skladu sa društvenim i tehnološkim promenama, dalje razrađuje Lydia Guy (Kelly, 1987; Guy, 2006). Prema Guy, seksualno uznemiravanje, zajedno s drugim oblicima seksualnog nasilja, čini kontinuum seksualnog nasilja zasnovanog na setu uverenja i normi koja podstiču seksualnu agresiju muškaraca i podržavaju nasilje prema ženama sa ciljem uspostavljanja različitih vrsta opresija – seksizma, rasizma, heteroseksizma, klasizma, antisemitizma i ejblizma (Guy, 2006, str. 7). U najširem smislu, u sistemskoj ravni, seksualno uznemiravanje kao deo kontinuum seksualnog nasilja predstavlja deo strukture muškog nasilja, jedne od struktura patrijarhata (Walby, 1989). Patrijarhat, prema Walby, predstavlja sistem društvene strukture i praksi koji omogućava muškarcima da dominiraju nad ženama, vrše opresiju nad njima i eksploatišu ih (Walby, 1989, str. 214).

Kontekstualni okvir rada predstavlja pandemija virusa COVID-19. Tokom pandemije došlo je do porasta nasilja prema ženama, u meri da je nazvano “pandemijom iz senke” (UN Women, 2021a). Kako su mere zabrane i ograničavanja kretanja i javnog okupljanja donošene, te se sve veći broj svakodnevnih aktivnosti izmeštao u digitalno okruženje, došlo je i do porasta seksualnog nasilja koje se vrši posredstvom IKT-a.¹ U nekim državama je ono doživelo porast i do 50% (Sky News, 2020), a podaci pokazuju da su najranjivije bile žene u dobi do 35 godina, odnosno, da je svaka treća žena ove starosne dobi doživela neki vid seksualnog uznemiravanja putem IKT-a (Vogles, 2021).

Na samom početku pandemije Univerzitet u Beogradu prešao je na nastavu na daljinu, koja se odvijala cele školske godine (UB, 2020a). Pre početka naredne školske godine najavljena je primena “kombinovanog vida organizovanja nastave” (UB, 2020b). Za veliku većinu društveno-humanističkih fakulteta nastava u školskoj 2020/21. godini značila je potpuni prelazak na rad na daljinu, poput Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju (FASPER), dok je na onima na kojima to nije bilo moguće u potpunosti, poput prirodno-matematičkih, tehničko-tehnoloških i medicinskih nauka, samo praktična nastava bila organizovana uživo; na primer na Hemijskom fakultetu.

Uz izmene metoda održavanja nastave, Univerzitet u Beogradu se sredinom 2021. godine susreo sa još jednom novinom, a to je usvajanje Pravilnika o sprečavanju i zaštiti od seksualnog uznemiravanja (UB, 2021), koji propisuje da svi fakulteti članice do početka 2022. godine usvoje odgovarajuće pravilnike i uspostave mehanizme za sprečavanje i zaštitu od seksualnog uznemiravanja (čl. 17).

Iako su podaci o prevalenci seksualnog uznemiravanja na Univerzitetu u Beogradu nepostojeći, dostupni podaci za Srbiju pokazuju da je ono veoma učestalo, čak više

¹ Prema podacima UN Women, tokom pandemije su najčešći oblici ove vrste nasilja bili seksualno uznemiravanje, proganjanje, zumbombovanje (nepozvan dolazak na tuđi razgovor koji se obavlja putem platforme Zoom sa ciljem emitovanja najčešće pornografskog sadržaja), kako privatnih razgovora tako i (javnih) događaja koji su organizovani putem platforme Zoom, kao i seksualizovano trolovanje (otvaranje lažnih naloga na društvenim mrežama sa ciljem izuzetno čestog seksualnog uznemiravanja putem tekstualnih poruka i vizuelnih formata kako bi se učesnice određene internet-diskusije uznemirile u meri da se diskusija okonča) (UN Women 2021b).

nego u Sjedinjenim Američkim Državama u kojima je 13% studentkinja i studenata doživelo neku vrstu seksualnog nasilja (Cantor et al., 2020) i gde studentkinje u dobi 18-24 godine imaju 20% više šanse da dožive ovo iskustvo u odnosu na svoje vršnjakinje koje ne studiraju (Sinozich i Langton, 2014). U Srbiji je gotovo svaka četvrta studentkinja doživela neki vid seksualnog uznemiravanja, gotovo trećina studenata/kinja bilo je upoznato sa seksualnim uznemiravanjem drugih studenata/kinja, a u gotovo devet od deset slučajeva (88%) seksualno uznemiravanje su doživele studentkinje (Dimitrijević i Mladenović, 2017).

Ali uprkos ovim podacima, do isteka roka za uvođenje Pravilnika koji je propisao Univerzitet u Beogradu, samo šest fakulteta je na svojim internet-stranicama imalo dostupne pravilnike i podatke o Poverenicima za ravnopravnost, osobama zaduženim za preduzimanje adekvatnih mera sa ciljem zaštite od seksualnog uznemiravanja (čl. 9, st. 4). Od tih šest fakulteta, tri su i pre usvajanja Pravilnika Univerziteta u Beogradu imali svoje pravilnike – Fakultet političkih nauka, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju i Filozofski fakultet, dok su ostala tri koja su donela svoje Pravilnike u skladu sa navedenim rokom Arhitektonski fakultet, Hemijski fakultet i Fakultet za fizičku hemiju.

Imajući u vidu činjenicu da je Pravilnik Univerziteta usvojen za vreme pandemije, kada je većina fakulteta pri Univerzitetu prešla na rad na daljinu, a podaci koji su dostupni pokazuju da je sa češćom upotrebom IKT-a poraslo i seksualno uznemiravanje koje se vrši putem IKT-a, namera ovog rada je da odgovori na pitanje koliko su ovi pravilnici osetljivi za seksualno uznemiravanje koje se vrši putem IKT-a.

Analiza mehanizama za sprečavanje i zaštitu od seksualnog uznemiravanja počinjenog posredstvom IKT-a na Univerzitetu u Beogradu

Kako bi ovaj rad odgovorio na pitanje koliko su postojeći mehanizmi za sprečavanje i zaštitu od seksualnog uznemiravanja na fakultetima Univerziteta u Beogradu senzibilisani za slučajeve seksualnog uznemiravanja počinjenog putem IKT-a, korišćena je kvalitativna metodologija. Primenom metoda tematske analize prvo je analizirano sedam pravilnika (Braun i Clarke, 2012). Nakon što su analizom prepoznate glavne teme u odnosu na predmet istraživanja, one su problematizovane kao tematske celine u četiri dubinska intervjua. Dakle, drugi set podataka koji su tematski analizirani su intervjui sa osobama koje vrše funkciju Poverenika/ce za ravnopravnost (poverenice) ili su učestvovala i inicirale donošenja Pravilnika i pre nego što je univerzitetski pravilnik stupio na snagu (inicijatorke).²

² Upiti za razgovor su poslani na elektronske adrese osoba koje su navedene kao Poverenice na sajtovima fakulteta, a razgovori su obavljani sa onima koje su na upit odgovorile – ass. MA Slađanom Savić (Hemijski fakultet) i mr Ljiljanom Stevković (FASPER). Druga dva intervjua su vođena sa dve članice fakultetskog osoblja koje su inicirale uvođenje pravilnika na svojim fakultetima pre nego što je to bilo propisano Pravilnikom Univerziteta u Beogradu, prof. dr Tamarom Džamonjom Ignjatović (Fakultet političkih nauka i Filozofski fakultet) i prof. dr Smiljkom Tomanović (Filozofski fakultet). Odlučeno je da se razgovara s njima na osnovu preporuke studentkinja navedenih fakulteta. Svi intervjui su trajali do 40 minuta i sprovedeni

Intervjui su vođeni na osnovu polustrukturiranog vodiča koji se sastojao od dve, odnosno tri tematske celine, u zavisnosti od toga da li je razgovor vođen sa poverenicom ili sa inicijatorom. Bez obzira na sagovornice, upitnik se sastojao iz seta pitanja koja su se odnosila na zastupljenost online servisa i online komunikacije tokom studiranja i seta koji se ticao dometa postojećih mehanizama za sprečavanje seksualnog uznemiravanja u situacijama u kojima se ono vrši putem IKT-a. Vodič za razgovor sa poverenicama uključivao je i set pitanja koja su se odnosila na njihov subjektivan osećaj obučenosti o seksualnom uznemiravanju putem IKT-a u odnosu na funkciju koju vrše.

U analizi dve su se tačke izdvojile kao ključne: 1) nedovoljno jasno ekspliciranje da seksualno uznemiravanje može biti počinjeno putem IKT-a u šest od sedam pravilnika i 2) prepoznavanje potrebe od strane sagovornica da seksualno uznemiravanje sprovedeno putem IKT-a bude istaknuto u okviru postojećih mehanizama za sprečavanje i prevenciju od seksualnog uznemiravanja, odnosno u tekstovima Pravilnika, a zatim i kroz obuke za studentsku populaciju i za zaposlene na fakultetima.

Od sedam pravilnika, uključujući i univerzitetski pravilnik, samo je jedan fakultet, Filozofski fakultet, eksplicirao mogućnost da se seksualno uznemiravanje može sprovesti i putem IKT-a: “Oblici seksualnog uznemiravanja mogu biti: neželjene seksualne primedbe i predlozi, razni neželjeni pozivi (*uključujući elektronsku komunikaciju – poruke i objave poslate putem telefona, elektronske pošte, platformi društvenih mreža i slično*)” (st. 2, čl. 4, kurziv naknadno dodat).

Razlog zašto je ovaj Pravilnik izuzetak, ekspertkinje lociraju dvojako – sa jedne strane, prednost ovog fakulteta je obučen kadar (“Filozofski fakultet je u prednosti pošto on ima resurse, ljudske, koji to mogu da izvedu”, prof. dr Tomanović), a sa druge činjenica da su u izradi ovog Pravilnika učestvovali i osobe s prethodnim iskustvom rada na ovakvim dokumentima, poput prof. dr Tamare Džamonja Ignjatović, koja je bila deo tima koji je koncipirao prvi Pravilnik protiv seksualnog uznemiravanja na Univerzitetu u Beogradu, donet 2014. godine na Fakultetu političkih nauka (“Za Filozofski smo već imali dobar Pravilnik (*pravilnik Fakulteta političkih nauka*, objašnjenje autorke rada) kao osnovu, gde smo onda mnogo lakše gledali šta tu nedostaje i šta bismo dodali”).

Drugi pravilnici ne ekspliciraju mogućnost upotrebe IKT-a prilikom seksualnog uznemiravanja, ali je ni eksplicitno ne isključuju. Jedno od mogućih tumačenja ove činjenice leži u tome što seksualno uznemiravanje u digitalnom kontekstu *de facto* čini deo kontinuuma seksualnog nasilja, što je uočeno i kroz intervju (“Nasilje je nasilje, bez obzira na to da li se dešava u realnom životu ili u digitalnom prostoru, manje više ostavlja slične posledice na osobu koja trpi nasilje pa je i princip rada sa tom osobom sličan”, mr Stevković).

Međutim, pitanje koje se ovde nameće se odnosi na to da li je sposobnost da se prepozna seksualno uznemiravanje putem IKT-a u okviru kontinuuma seksualnog nasilja individualna odgovornost pojedinke/ca na poziciji Poverenika/ce, poput mr Stevković,

su putem platforme Zoom i telefonskog razgovora u drugoj polovini marta 2022. godine. Intervjui su uz pristanak snimljeni radi lakše transkripcije.

koja iza sebe ima višegodišnje iskustvo profesionalnog rada u oblasti rodno zasnovanog nasilja (“Ja sam se obučavala kroz profesionalno iskustvo nevezano za rad na fakultetu”) ili je to zahtev na koji treba da odgovore sami mehanizmi za prevenciju, uključujući i obuke? Kako su sagovornice navele, seksualno uznemiravanje putem IKT-a nije bilo deo obuka koje su mogle da pohađaju u kontekstu donošenja i primenjivanja Pravilnika, što je i u skladu sa tim da univerzitetski Pravilnik ne eksplicira mogućnost da se seksualno uznemiravanje sprovede posredstvom IKT-a.

Dodatno, svi sem jednog Pravilnika navode da se zabrana seksualnog uznemiravanja odnosi i na “ponašanja zaposlenog ili studenta van *prostorija* Univerziteta ili ustanove ako je u vezi sa radom ili studiranjem” (kurziv naknadno dodat). U krajnjoj instanci, neekspliciranje toga da se seksualno uznemiravanje može počinuti i putem IKT-a otvara mogućnost da određena ponašanja ne budu percipirana kao seksualno uznemiravanje samo zato što se ne dešavaju u fizičkom prostoru tokom studiranja, odnosno, u prostorijama (van) fakulteta, bilo da je se radi o percepciji onih koji ih doživljavaju ili onih koji ih čine (“... To je glavni problem, da mnogo više imamo nasilja i uznemiravanja nego što prijavljujemo, zato što ne znamo šta je sve nasilje i uznemiravanje”, ass. MA Savić).

Pravilnik FASPER-a čini izuzetak od ovog pravila, jer ne određuje prostor u kome se seksualno uznemiravanje dešava, već samo relaciju – da se to ponašanje dešava između zaposlenih lica i studenata/kinja. Ovakvo tumačenje seksualnog uznemiravanja, iako u skladu sa konceptom kontinuuma seksualnog nasilja, podrazumeva i svest o tome šta sve seksualno uznemiravanje jest i kako ono može biti sprovedeno, na prvom mestu između lica koja se nalaze u relaciji nasilja, što opet vodi ka otvaranju pitanja individualne ili institucionalne odgovornosti u sferi edukacije mogućnosti da seksualno uznemiravanje bude počinjeno putem IKT-a.

Na osnovu vođenih intervjua mogu se locirati dve ključne tačke za unapređenje nedovoljno razvijenih mehanizama za sprečavanje i zaštitu od seksualnog uznemiravanja sprovedenog putem IKT-a na Univerzitetu u Beogradu, a to su proširivanje već postojećih Pravilnika i sprovođenje edukacije i studenata i studentkinja i zaposlenih na fakultetima o seksualnom uznemiravanju posredstvom IKT-a.

“Na prvom mestu je potrebno proširivanje Pravilnika da bi moglo da se postupa na tom planu, a definitivno kao rešenje vidim edukaciju studenata i edukaciju zaposlenih o digitalnom nasilju, njegovom načinu ispoljavanja, njegovim posledicama i načinima reagovanja na njega.” (Mr Stevković)

Zaključak

Seksualno uznemiravanje u akademskom kontekstu, uključujući i ono putem IKT-a, čini deo kontinuuma seksualnog nasilja koji, kao deo strukture muškog nasilja, onemogućava postizanje rodne ravnopravnosti na način da dovodi do perpetuiranja patrijarhata, sistema društvene strukture i praksi koji omogućava muškarcima da dominiraju nad ženama, vrše opresiju nad njima i eksploatišu ih (Kelly, 1988; Guy, 2006; Walby, 1989).

Tematska analiza Pravilnika za sprečavanje i zaštitu seksualnog uznemiravanja na šest fakulteta Univerziteta u Beogradu, uključujući i Pravilnik Univerziteta, pokazala je da samo jedan pravilnik, Pravilnik Filozofskog fakulteta, eksplicitno prepoznaje mogućnost da ono bude sprovedeno putem IKT-a. Na četiri fakulteta Univerziteta u Beogradu seksualno uznemiravanje se vezuje za fizički prostor, odnosno za ponašanje unutar i van prostorija fakulteta, dok se na jednom fakultetu ono definiše relaciono, kao ponašanje koje se dešava između zaposlenih i studenata/kinja, što zahteva već postojeće znanje o kontinuumu seksualnog nasilja koji uključuje i seksualno uznemiravanje putem IKT-a, a koje se ne podrazumeva niti je deo obuka koje zaposleni pohađaju. Analiza intervjua ukazala je na postojanje svesti o ovim nedostacima, te na potrebu da mogućnost da se seksualno uznemiravanje počini putem IKT-a bude prepoznato i u samim pravilnicima ali i u obukama za studentsku populaciju i zaposlene na fakultetima, što nije bio slučaj.

Na osnovu analize pravilnika i razgovora sa stručnjakinjama, može se zaključiti da postojeći mehanizmi za sprečavanje i zaštitu od seksualnog uznemiravanja koji postoje na fakultetima Univerziteta u Beogradu nisu u adekvatnoj meri senzibilisani za slučajeve seksualnog uznemiravanja počinjenog putem IKT-a.

Literatura

- Benson, D. J., Thomson, G. (1982). Sexual harassment on a university campus: The confluence of authority relations, sexual interest and gender stratification. *Social Problems*. 29, 236-251.
- Bondestam, F., Lundqvist, M. (2020). Sexual harassment in higher education – a systematic review. *European Journal of Higher Education*. 10 (4), 397-419.
- Braun, V., Clarke, V. (2012). *Thematic analysis*. American Psychological Association.
- Cantor, D., Fisher, B., Chibnall, S., Harps, S., Townsend, R., Thomas, G., Lee, H., Kranz, V., Herbison, R., Madden, K. (2020). *Report on the AAU Campus Climate Survey on Sexual Assault and Misconduct*. Rockville: Westat. Dostupno na: [https://www.aau.edu/sites/default/files/AAU-Files/Key-Issues/Campus-Safety/Revised%20Aggregate%20report%20%20and%20appendices%201-7_\(01-16-2020_FINAL\).pdf](https://www.aau.edu/sites/default/files/AAU-Files/Key-Issues/Campus-Safety/Revised%20Aggregate%20report%20%20and%20appendices%201-7_(01-16-2020_FINAL).pdf). (Pristupljeno 16. 4. 2022).
- Dimitrijević, A., Mladenović, M. (2017). Seksualno uznemiravanje studenata – rezultati istraživanja. *Temida*. 20 (2), 291-309.
- European Institute for Gender Equality (EIGE) (n.d.). *Forms of violence*. Dostupno na: <https://eige.europa.eu/gender-based-violence/forms-of-violence>. (Pristupljeno 16. 4. 2022).
- Farley, L. (1978). *Sexual Shakedown: The sexual harassment of women on the job*. New York: McGraw-Hill.
- Guy, L. (2006). Re-visioning the Sexual Violence Continuum. *Women's Knowledge Digital Library*. Dostupno na: <https://womensdigitallibrary.org/items/show/518>. (Pristupljeno 16. 4. 2022).
- Kelly, L. (1987). The Continuum of Sexual Violence. In: Hanmer, J., Maynard, M. (eds.) *Women, Violence and Social Control. Explorations in Sociology*. London: Palgrave Macmillan.
- Kelly, L. (1988). *Surviving sexual violence (Feminist Perspectives)*. Oxfordshire: Polity Press.
- Klein, L. B., Martin, S. L. (2021). Sexual Harassment of College and University Students: A Systematic Review. *Trauma, Violence & Abuse*. 22 (4), 777-792.
- Lott, B., Reilly, M. E., & Howard, D. (1982) Sexual assault and harassment: A campus community case study. *SIGNS*. 8, 296-319.
- MacKinnon, C. (1979). *Sexual harassment of working women*. New Haven, Conn.: Yale University Press.
- Rape, Abuse & Incest National Network (n.d.) *Sexual Harassment*. Dostupno na: <https://www.rainn.org/articles/sexual-harassment>. (Pristupljeno 16. 4. 2022).
- Reilly, M. E., Lott, B., & Gallogly, S. M. (1986). Sexual harassment of university students. *Sex Roles*. 15 (7-8), 333-358.
- Resanović, M. (2021). *Istraživanje o praksama za prijavljivanje seksualnog uznemiravanja na fakultetima u Srbiji*. Beograd: Fondacija za otvoreno društvo.
- Safran, C. (1976). What men do to women on the job: A shocking look at sexual harassment. *Redbook*. 149 (2), 17-223.
- Sinozich, S., Langton, L. (2014). *Special Report: Rape and Sexual Assault Victimization Among College-Age Females, 1995–2013*. Washington: U.S. Department of Justice, Office of Justice Programs, Bureau of Justice Statistics. Dostupno na: <https://bjs.ojp.gov/content/pub/pdf/rsavcaf9513.pdf>. (Pristupljeno 16. 4. 2022).
- Sky News (2020). Cyber abuse up by 50 percent amid COVID-19 restrictions. *Sky News*. 11. april. Dostupno na: <https://www.skynews.com.au/australia-news/cyber-abuse-up-by-50-percent-amid-covid19-restrictions/video/0e8534dc15a01707ab2e065cb6a14178>. (Pristupljeno 16. 4. 2022).

Tang, C. S. K., Yik, M. S., Cheung, F., Choi, P. K., Au, K. C. (1996). Sexual harassment of Chinese college students. *Archives of sexual behavior*. 25 (2), 201-215.

United Nations Entity for Gender Equality and the Empowerment of Women. (2021a). *Measuring the shadow pandemic: Violence against women during COVID-19*. Dostupno na: <https://data.unwomen.org/sites/default/files/documents/Publications/Measuring-shadow-pandemic.pdf>. (Pristupljeno 16. 4. 2022).

United Nations Entity for Gender Equality and the Empowerment of Women. (2021b). *Online and ICT* facilitated violence against women and girls during COVID-19*. Dostupno na: <https://www.unwomen.org/sites/default/files/Headquarters/Attachments/Sections/Library/Publications/2020/Brief-Online-and-ICT-facilitated-violence-against-women-and-girls-during-COVID-19-en.pdf>. (Pristupljeno 16. 4. 2022).

Univerzitet u Beogradu. (2021). *Pravilnik o sprečavanju i zaštiti od seksualnog uznemiravanja na Univerzitetu u Beogradu*. Dostupno na: https://www.bg.ac.rs/files/sr/univerzitet/univ-propsi/Pravilnik_sprecavanje_zastita_seksualno_uznemiravanje.pdf. (Pristupljeno 16. 4. 2022).

Univerzitet u Beogradu (2020a). *Obraćanje rektorke Ivanke Popović*. (Saopštenje za medije, 20. 3. 2020). Dostupno na: <https://www.youtube.com/watch?v=sU6L-p01jZA>. (Pristupljeno 16. 4. 2022).

Univerzitet u Beogradu (2020b). *Saopštenje Senata Univerziteta*. (Saopštenje za medije, 9. 9. 2020). Dostupno na: <https://www.bg.ac.rs/sr/vest.php?id=1465>. (Pristupljeno 16. 4. 2022).

Univerzitet u Beogradu – Arhitektonski fakultet. (2021). *Pravilnik o sprečavanju i zaštiti od seksualnog uznemiravanja na Univerzitetu u Beogradu*. Dostupno na: <http://www.arh.bg.ac.rs/wp-content/uploads/2021/10/scan059.pdf?pismo=lat>. (Pristupljeno 16. 4. 2022).

Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka. (2021). *Pravilnik o sprečavanju i zaštiti od seksualnog uznemiravanja na Univerzitetu u Beogradu – Fakultetu političkih nauka*. Dostupno na: <https://www.fpn.bg.ac.rs/wp-content/uploads/Pravilnik-o-sprecavanju-i-zastiti-od-seksualnog-uznemiravanja-Univerziteta-u-Beogradu-Fakulteta-politickih-nauka.pdf?lang=lat>. (Pristupljeno 16. 4. 2022).

Univerzitet u Beogradu – Fakultet za fizičku hemiju. (2021). *Pravilnik o sprečavanju i zaštiti od seksualnog uznemiravanja na Univerzitetu u Beogradu – Fakultetu za fizičku hemiju*. Dostupno na: <https://www.fhh.bg.ac.rs/uploads/sr/2022/03/Pravilnik-o-sprecavanju-i-zabrani-seksualnog-uznemiravanja-FFH.pdf>. (Pristupljeno 16. 4. 2022).

Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju. (2019). *Pravilnik o ponašanju zaposlenih i studenata/studentkinja u vezi sa prevencijom i zaštitom od seksualnog uznemiravanja i učenjivanja*. Dostupno na: https://www.fasper.bg.ac.rs/pravna_akta/fakultet/20191105_1-seksualno-uznemiravanje.pdf. (Pristupljeno 16. 4. 2022).

Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet. (2022). *Pravilnik o zaštiti od seksualnog uznemiravanja i učenjivanja*. Dostupno na: https://www.f.bg.ac.rs/files/akta/Prav-oidZSU_pr_tekst.pdf. (Pristupljeno 16. 4. 2022).

Univerzitet u Beogradu – Hemijski fakultet. (2021). *Pravilnik o sprečavanju i zaštiti od seksualnog uznemiravanja*. Dostupno na: https://www.chem.bg.ac.rs/fakultet/Pravilnik_o_zastiti_od_seksualnog_uznemiravanja-2021.pdf. (Pristupljeno 16. 4. 2022).

Vogels, E. A. (2021). The State of Online Harassment. *Pew Research Center*. 13. januar. Dostupno na: <https://www.pewresearch.org/internet/2021/01/13/the-state-of-online-harassment/>. (Pristupljeno 16. 4. 2022).

Walby, S. (1989). Theorising patriarchy. *Sociology*. 23 (2), 213-234.

Wilson, K. R., Kraus, L. A. (1981). *Sexual harassment in the university*. Prezentovano na American Sociological Association.

TEMAT V.
Rod, tijelo i nasilje

Stav studentkinja prema instrumentalizaciji ženskog tela i razlozi za ulepšavanje/preoblikovanje sopstvenog tela

Branko Velov

Sažetak

U fokusu interesovanja ovog rada je (zlo)upotreba ženskog tela u komercijalne svrhe i odnos studentkinja prema sopstvenom telu. Konkretno, cilj istraživanja je utvrditi stav studentkinja prema instrumentalizaciji ženskog tela u javnoj sferi (mediji, marketing...) te koji su razlozi za ulepšavanje/preoblikovanje sopstvenog tela. Rezultati rada zasnovani su na odgovorima 223 studentkinje na skali "Stav prema instrumentalizaciji ženskog tela" i odgovorima o razlozima za ulepšavanje i preoblikovanje sopstvenog tela. Studentkinje su pokazale visok stepen slaganja sa tvrdnjama koje čine skalu "Stav prema instrumentalizaciji ženskog tela" ($AS=5,76$; $SD=0,89$). Na pitanje šta bi najradije menjale na sopstvenom telu, 23% ispitanica je reklo ništa, a ostale su u najvećem procentu navele butine i stomak. Za realizaciju željenih promena najradije koriste ili bi koristile fizičke vežbe (trčanje, aerobik, body building i sl.). Zdravlje, fizička privlačnost i samopouzdanje su najčešći razlozi za ulepšavanje/preoblikovanje tela. Namera da se nešto menja na sopstvenom telu je u najvećoj meri povezana sa željom da se bude fizički privlačnijom ($r=0,32$; $p<0,01$), odnosno sa uvećanjem samopouzdanja ($r=0,26$; $p<0,01$). Između stava prema instrumentalizaciji ženskog tela i težnje ka promenama na sopstvenom telu ne postoji povezanost.

Ključne reči: instrumentalizacija, žensko telo, ulepšavanje, (pre)oblikovanje tela, standardi lepote, studentkinje.

Uvod

Društveni standardi ženske lepote su promenjivi i zavise od društvenog konteksta i kulturnog okruženja, ali shvatanje da fizički izgled (privlačnost) određuje ženu je konstanta u vremenskoj dimenziji. Zahvaljujući savremenim tehnologijama (mediji, internet, društvene mreže), poruka o značaju "dobrog" fizičkog izgleda se prenosi brže i šire, a (zlo)upotreba ženskog tela je perfidnija i rasprostranjenija. Pitanja koja su u fokusu interesovanja ovog istraživanja usmerena su ka akademskoj zajednici, odnosno studentkinjama: kako one reaguju na društveni pritisak da prihvate nametnute

standarde lepote, to jest u kojoj meri su svesne realnosti u kojoj se žensko telo instrumentalizuje za potrebe industrija lepote (kozmetičke, farmaceutske i sl.), marketinga i medija? Šta ih pokreće da ulepšavaju i (pre)oblikuju svoje telo? Šta žele time da postignu i kakve poruke žele da pošalju? Kakve vrste promena na telu su prihvatljive za njih i na koj način ih realizuju?

Glavni cilj ovog istraživanja je utvrditi stav studentkinja prema instrumentalizaciji ženskog tela u javnoj sferi (mediji, marketing) te koji su razlozi za ulepšavanje/preoblikovanje sopstvenog tela. Osim toga, akcenat je stavljen i na međusobni odnos istraživanih pojava (konstrukata), odnosno povezanost stava prema instrumentalizaciji ženskog tela u javnoj sferi sa težnjom i razlozima za ulepšavanje i preoblikovanje sopstvenog tela.

Teorijski okvir

Uprkos brojnim mogućnostima, predstavljanje žena u javnoj sferi je stereotipno, ostaje u domenu lika, tela i seksualnosti. Prepoznavši šansu za zaradu, industrija (marketing, medijska, modna, kozmetička) ne samo da koristi stereotipizaciju i vulgarizaciju žena i ženske seksualnosti nego i aktivno učestvuje u kreiranju standarda lepote i izgleda ženskog tela, koji su po pravilu nerealni i nedostižni. Instrumentalizacija ženskog tela često je motivisana povećanjem privlačnosti samih medija ili proizvoda koje reklamiraju – (zlo)upotreba ženskog tela u komercijalne svrhe postaje uobičajena, redovna praksa, a etički kodeks o poštivanju integriteta i ličnosti žena se prenebregava (Velov i Kolev, 2021).

Savremena potrošačka kultura žensko telo posmatra kao stvar koju treba stalno ulepšavati, a industrija u saradnji s medijima nameće društveni diskurs i okruženje u kome se ženska lepota veliča i stvara “komercijalnu kulturu lepote” (Grout, 2015). Kontinuirano se radi na jačanju veze s medijskim fantazijama o ženstvenosti (idealnoj ženi) i industrijom koja nudi sredstva i omogućava oživljavanje tih fantazija. Žensko telo se doživljava/predstavlja kao “projekat kome je potrebna promena” (Grogan, 2008, str. 166), nešto što treba stalno ulepšavati i menjati kako bi bilo dovoljno dobro.

U zapadnoj kulturi nijedan deo ženskog tela ne ostaje netaknut, nepromenjen, svako obeležje ženskog lica, svaki deo njenog tela podložni su izmenama (Dworkin, 1974). Društvo potstiče očekivanja koja se odnose na veličinu i oblik ženskog tela, način kretanja i ukrašavanje tela (Bartky, 1990). Idealno žensko telo se, kako to uporno ponavljaju reklame i naslovne stranice časopisa, “stiče upotrebom odgovarajućih preparata, podvrgavanjem nužnim aktivnostima (fitnes, korektivni hirurški zahvati) i permanentnom brigom o telu” (Nenić, 2008, str. 273). Uklapanje u prevladavajući ideal lepote izjednačeno je s vrednostima poput sreće, zadovoljstva, zdravog života i poboljšanog samopouzdanja, te se na taj način stvara “mit o lepoti” (Wolf, 1990).

Nije čudno što se fizičkom izgledu daje velik značaj ako se, uz uticaj ideologije patrijarhata o vrednovanju žena na osnovu fizičkog izgleda, uzmu u obzir i široko zastupljeni

stereotipi, neosnovana shvatanja da su privlačnije (atraktivnije) osobe inteligentnije i uspješnije (Chia, Allred i Grossnickle, 1998; Clifford, 1975; Jackson, Hunter i Hodge, 1995), kompetentnije, sigurnije i društveno veštije iako su to psiholozi identifikovali kao "halo efekat" fizičke privlačnosti (Eagly, Ashmore, Makhijani i Longo, 1991; Feingold, 1992), da imaju bolje mentalno zdravlje (naprimer, manje su depresivne, anksiozne ili neurotične), uprkos tome što nalazi sugerišu da je privlačnost slabo povezana s većinom ovih atributa (Feingold, 1992) itd.

Priroda ideala ženske lepote sagledava se iz različitih perspektiva (Calogero, Boroughs i Thompson, 2007, str. 260): mogu pružiti informacije o plodnosti (Buss, 1989), identitetu i prirodi rodni uloga (Nagel i Jones, 1992), a odražavaju i distribuciju ekonomske i političke moći u društvu (Hesse-Biber, 1996). Na individualnom nivou, s namerom da pošalju informacije o sebi, sopstvenom zdravlju, uspehu, statusu, pripadnosti, značajnim za njihovo bitisanje, mnoge žene ulažu ogromne napore da bi (pre)oblikovale i ulepšale sopstveno telo, odnosno da bi se približile promovisanom idealu ženske lepote.

Empirijski okvir

Uzorak: u istraživanju su učestvovala 223 studentkinje iz Srbije, u dobi između 19 i 30 godina.

Upitnik: uz rubriku o demografskim karakteristikama, upitnik sadrži sedmostepenu skalu Likertovog tipa "Stav prema instrumentalizaciji ženskog tela" na kojoj su studentkinje izražavale svoje slaganje/neslaganje s tvrdnjama u čijoj osnovi su kritička zapažanja o načinima na koje se žensko telo prikazuje u medijskoj sferi, marketingu, javnom prostoru, odnosno (zlo)upotrebljava u komercijalne svrhe (Velov i Kolev, 2021). Upitnik takođe sadrži pitanja o težnji, razlozima i metodama/tehnikama za preoblikovanje i ulepšavanje tela.

Obrada podataka: na osnovu Kronbahovog alfa koeficijenta, utvđena je pouzdanost skale "Stav prema instrumentalizaciji ženskog tela". Deskriptivna statistika korišćena je za opisivanje uzorka i pojava koje su predmet ovog istraživanja. Pirsonov koeficijent korelacije korišćen je za izražavanje povezanosti između varijabli. Nivo statističke značajnosti bio je definisan na $\alpha=0,05$.

Rezultati istraživanja

Skala "Stav prema instrumentalizaciji ženskog tela" sastavljena je od šest tvrdnji. Faktorskom analizom potvrđena je jednodimenzionalnost skale, koja objašnjava 56,22% od ukupne varijanse. Kronbah alfa za skalu je $\alpha=0,84$. Vrednosti ajtem total korelacija kreću se između 0,46 i 0,73 i potvrđuju diskriminativnost tvrdnji koje čine ovu skalu.

Na osnovu prikazanih odgovora (Tabela 1), može se videti da studentkinje pokazuju visok stepen slaganja s tvrdnjama koje čine skalu. Prosečna ocena za celu skalu

je $AS=5,76$; $SD=0,89$. Iako su svi oblici instrumentalizacije ženskog tela zastupljeni u javnoj sferi, postoji varijabilnost u intenzitetu njihovog ispoljavanja, a studentkinje najснаžnije zastupaju stav da medijska slika idealnog ženskog tela služi kao instrument za sticanje profita modne, kozmetičke, farmaceutske, fitnes i drugih industrija ($AS=6,17$; $SD=1,13$). Stepен slaganja najmanji je za tvrdnju “Žene i ženska tela u medijima zaposedaju najviše šarene stranice, namenjene opuštanju, zabavi, temama koje spadaju u privatnu sferu života” ($AS=5,30$; $SD=1,25$).

Tabela 1. Stav prema instrumentalizaciji ženskog tela – deskriptivna statistika

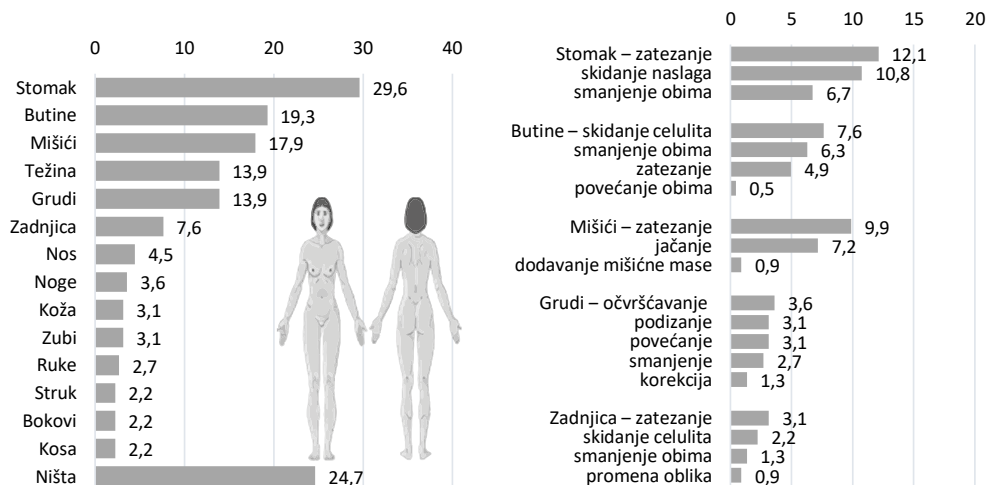
Tvrdnje	Ocena					AS (SD)
	1+2+3	4	5	6	7	
U savremenoj potrošačkoj kulturi žensko telo se posmatra kao stvar koju treba stalno ulepšavati.	3%	6%	18%	31%	41%	5.99 (1.14)
Medijska slika “idealnog” ženskog tela služi kao instrument za sticanje profita modne, kozmetičke, farmaceutske, fitness i drugih industrija.	2%	7%	12%	26%	52%	6.17 (1.13)
Žensko telo se u medijskoj sferi (oglašavanju) predstavlja kao stvar koja se može menjati po želji.	6%	17%	18%	30%	27%	5.50 (1.36)
Ženska tela koja dominiraju medijskim prostorom su ekstremno seksualizirana.	4%	13%	20%	38%	24%	5.60 (1.21)
U predstavljanju ženskog tela u medijskoj sferi prenaplašava se važnost fizičkog izgleda i ideala mršavosti.	4%	5%	17%	31%	43%	6.03 (1.12)
Žene i ženska tela u medijima najviše zaposedaju šarene stranice, namenjene opuštanju, zabavi, temama koje spadaju u privatnu sferu života.	8%	16%	30%	26%	19%	5.30 (1.25)

Napomena: **AS** – Aritmetička sredina; **SD** – Standardna devijacija.

Stav studentkinja je u saglasnosti sa zapažanjima da savremena industrija prepoznaje žensku lepotu kao fenomen na kome se može zaraditi, pa u saradnji s medijima nameće društveni diskurs i okruženje u kome se ona veliča; stvara se “komercijalna kultura lepote” (Grout, 2015). Prenaplašavanje važnosti fizičkog izgleda primorava ženu da teži “medijski generisanim ikonama” (Grout, 2015), a ulepšavanje postaje njihova svakodnevna praksa. Proizvode i usluge koji će omogućiti lep i poželjan izgled nude industrije, marketing kreira poruku o njihovoj efikasnosti i neophodnosti, a masovni mediji je šalju ženama koje ih konzumiraju (Velov i Kolev, 2021).

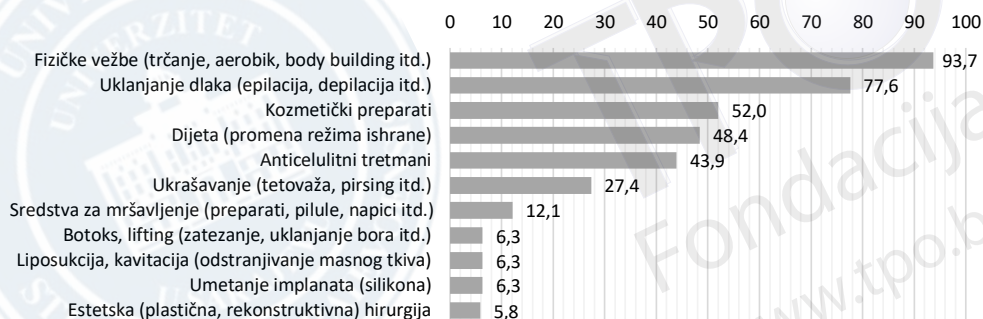
Drugi deo istraživanja obuhvata odnos studentkinja prema ulepšavanju i preoblikovanju sopstvenog tela. Rezultati pokazuju da četvrtina studentkinja trenutno ništa ne bi menjala na sopstvenom telu (Grafikon 1). Od onih koje bi nešto menjale, trećina se opredelila za promene na stomaku, a slede promene na butinama i mišićima. Generalno, navedeni delovi sopstvenog tela (telo u celini) percipiraju se kao neadekvatni po obliku, veličini, čvrstoći/zategnutosti, a problem prave i masne naslage i celulit.

Grafikon 1. Šta bi/ste najradije menjali/preoblikovali na sopstvenom telu?

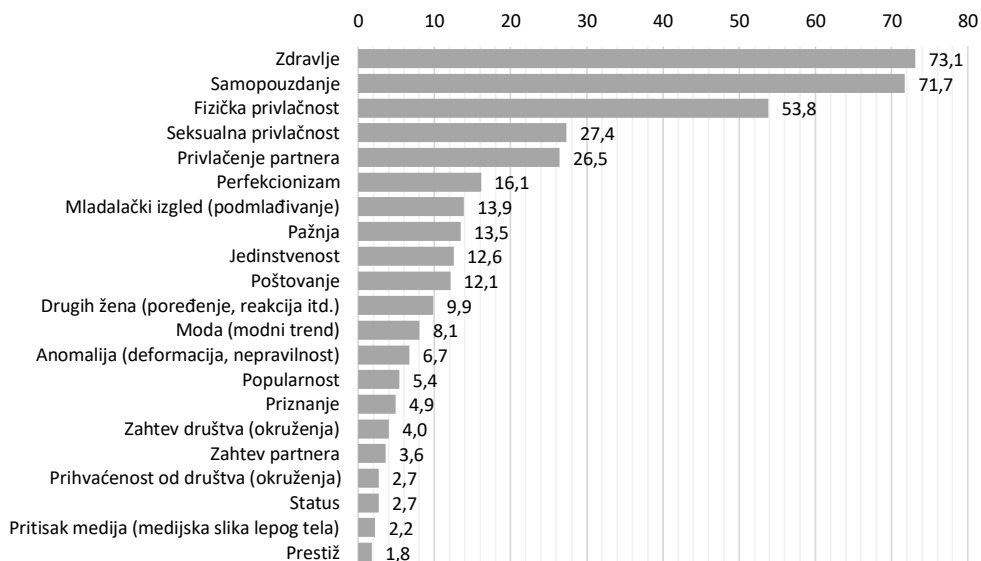
Imajući u vidu opažene “nedostatake” sopstvenog tela, očekivati je da osoba razmišlja o načinima, metodama i tehnikama koji će joj omogućiti dovođenje tela u “normalno” stanje, prihvatljivo kako za druge tako i za nju. Studentkinjama su fizičke vežbe, uklanjanje dlaka, kozmetički tretmani, dijete i anticelulitni tretmani najprihvatljiviji oblici i načini ulepšavanja i preoblikovanja tela (Grafikon 2). I uprkos tome što su pokazale visok stepen svesnosti o instrumentalizaciji ženskog tela, ispitanice ne mogu izbeći postavljenu zamku industrije lepote, a ne treba zaboraviti ni patrijarhalne vrednosti i stege koje ženu i dalje vide u domenu lika, tela i seksualnosti.

Grafikon 2. Metode/tehnike i načini za ulepšavanje i preoblikovanje tela / dela tela

Težnja studentkinja da menjaju nešto na sopstvenom telu u nekom trenutku, implicira pitanje o razlozima, odnosno motivima koji ih pokreću da ulepšavaju, menjaju izgled sopstvenog tela (deo tela). Odgovori na ovo pitanje prikazani su u Grafikonu 3.

Grafikon 3. Razlozi (motivi) za ulepšavanje, menjanje/preoblikovanje tela / dela tela

Ženama se nameće uverenje da ako disciplinuju svoje telo, biće poštovane od muškaraca (Bartky, 1990) ili će ostvariti određene vrste zadovoljstva (Lennon, 2019). Kako kaže Naomi Wolf, uklapanje u prevladavajući ideal lepote izjednačeno je sa vrednostima poput sreće, zadovoljstva, zdravog života i poboljšanog samopouzdanja (Wolf, 1990). Njena konstatacija je u potpunosti potkrepljena rezultatima ovog istraživanja. Naime, na pitanje o razlozima za ulepšavanje i preoblikovanje sopstvenog tela, najveći broj studentkinja je kao odgovor naveo zdravlje, samopouzdanje i atraktivnost (fizička i seksualna). MekKinli i Hajd su приметili da većina žena, svesno ili nesvesno, prihvata situaciju u koju je gurnuta i pristaje na ovu igru u nadi da će biti cenjenija i poštovana, da će ostvariti zadovoljstvo i samopoštovanje. Iako usvajanje kulturnih standarda o izgledu tela i razvijanje veština koje omogućavaju kontrolu izgleda može delovati pozitivno i osnažujuće na ženu, a posmatranje sopstvenog tela izazivati osećaj zadovoljstva, ipak takvo ponašanje može imati i negativne posledice, u vidu osećanja stida, otuđenja od sopstvenog tela i udaljavanja od sebe (McKinley i Hyde, 1996).

Stav prema instrumentalizaciji ženskog tela nije prediktor težnje da se nešto menja, ne postoji statistički značajna povezanost između njih. Rezultati pokazuju da je ukupni skor na skali "Stav prema instrumentalizaciji ženskog tela" u niskoj pozitivnoj korelaciji samo sa razlogom "drugih žena (poređenje, reakcija itd.)", $r=0,171$; $p<0,05$, a vezi najviše doprinose tvrdnje: "U savremenoj potrošačkoj kulturi žensko telo se posmatra kao stvar koju treba stalno ulepšavati" ($r=0,175$; $p<0,01$) i "Ženska tela koja dominiraju

medijskim prostorom su ekstremno seksualizirana" ($r=0,172$; $p<0,05$). Iako svesni instrumentalizacije, kao da postoji bojazan da će druge žene potpasti pod uticaj i svoje telo prilagoditi propagiranim standardima (medijskim slikama ženskog tela), što će im doneti komparativnu prednost kad je reč o fizičkom izgledu. Ovakva pretpostavka ima uporište u činjenici da je ovaj razlog za ulepšavanje/preoblikovanje u korelaciji sa tvrdnjama koje se odnose na seksualizaciju i stalno ulepšavanje ženskog tela.

Stepen povezanosti između razloga i težnje da se nešto menja na sopstvenom telu prikazan je u Tabeli 2. Imajući u vidu da su obe varijable binarne, prikazane su vrednosti za hi-kvadrat (χ^2), Pirsonov koeficijent kontingencije (c) i Pirsonov koeficijent korelacije (r).

Tabela 2. Povezanost između razloga i težnje za ulepšavanjem i (pre)oblikovanjem tela / deo/tela

Razlog za ulepšavanje i (pre)oblikovanje tela		Težnja za ulepšavanjem i (pre)oblikovanjem tela			Korelacije
		Da	Ukupno		
Fizička privlačnost	Ne	41 (74.5%)	62 (36.9%)	103 (73,5%)	$\chi^2= 23.620^{**}$ $c=0,309^{**}$ $r=0.325^{**}$
	Da	14 (25.5%)	106 (63.1%)	120 (26,5%)	
Samopouzdanje	Ne	27 (49.1%)	36 (21.4%)	63 (28.3%)	$\chi^2= 15.642^{**}$ $c=0,256^{**}$ $r=0.265^{**}$
	Da	28 (50.9%)	132 (78.6%)	160 (71.7%)	
Seksualna privlačnost	Ne	49 (89.1%)	113 (67.3%)	162 (72.6%)	$\chi^2=9.936^{**}$ $c=0,207^{**}$ $r=0.211^{**}$
	Da	6 (10.9%)	55 (32.7%)	61 (27.4%)	
Privlačenje partnera	Ne	47 (85.5%)	117 (69.6%)	164 (73.5%)	$\chi^2=5.324^*$ $c=0,153^*$ $r=0.155^*$
	Da	8 (14.5%)	51 (30.4%)	59 (26.5%)	

Napomena: *Značajno na nivou 0.05; **Značajno na nivou 0.01; χ^2 – hi-kvadrat;

c – Pirsonov koeficijent kontingencije; r – Pirsonov koeficijent korelacije.

Težnja za ulepšavanjem i preoblikovanjem tela prisutna je kod većina studentkinja, a zdravlje, samopouzdanje i atraktivnost (fizička i seksualna te privlačenje partnera) glavni su razlozi za to. Iako se najčešće kao razlog za promenu navodi upravo zdravlje, rezultati istraživanja pokazuju da je veza između fizičke privlačnosti i težnja da se nešto menja na sopstvenom telu najizraženija ($r=0,325$; $p<0,01$). Samopouzdanje je razlog koji nesumnjivo ima velik značaj kada se govori o promeni fizičkog izgleda – u pozitivnoj je korelaciji s težnjom da se ulepšava ili nešto menja na sopstvenom telu ($r=0,265$; $p<0,01$). Seksualna privlačnost ($r=0,211$; $p<0,01$) i privlačenje partnera ($r=0,155$; $p<0,05$) takođe su u pozitivnoj korelaciji s težnjom da se telo (deo tela)

menja, ulepšava ili preoblikuje. Rezultati odslikavaju stav da “Iako formulisana kao zahtev za ‘zdravim životom’, ova ‘briga’ (za telom) najčešće se svodi samo na održavanje izgleda, a ne na konkretne predloge i sredstva kojima je moguće poboljšati zdravlje žene” (Nenić, 2008, str. 272).

Zaključak

Glavni cilj ovog istraživanja bio je utvrditi stav studentkinja prema instrumentalizaciji ženskog tela i razloge za ulepšavanje/preoblikovanje sopstvenog tela. Studentkinje su pokazale visok stepen slaganja s tvrdnjama koje se odnose na instrumentalizaciju ženskog tela, ali i težnju ka ulepšavanju i preoblikovanju sopstvenog tela pod uticajem želje da se uveća samopouzdanje i bude privlačniji (fizički, seksualno). Svesno ili nesvesno, društveni ideali lepote koji se prenose putem brojnih sociokulturnih kanala se internalizuju. Iako želja za kontrolu fizičkog izgleda može delovati pozitivno, osnažujuće i izazivati osećaj zadovoljstva, ne treba zaboraviti da takvo ponašanje može imati i negativne posledice, u vidu osećanja nesigurnosti, otuđenja od sopstvenog tela i udaljavanja od sebe. Veoma naporna i teška trka na duge staze...

Rešenje je edukacija o smanjenju internalizacije društvenih standarda lepote ženskog tela (nametnuti od industrije lepote) i prihvatanju sopstvenog tela. Nezadovoljstvo telom proizlazi iz procene sopstvene slike tela, koja se zasniva na stepenu neusklađenosti ili podudarnosti između fizičkih karakteristika koje osoba percipira i internalizovanih, za nju vrednih ideala o izgledu tela. Istraživanja pokazuju da kod ispitanica koje se edukuju kako da kritički pristupe medijima i kako da umanje internalizaciju društvenih ideala o izgledu tela, stepen internalizacije ovih ideala i nivo nezadovoljstva telom se smanjuju.

Literatura

- Eagly, A., Ashmore, R., Makhijani, M., Longo, L. (1991). What Is Beautiful Is Good, But... A Meta-Analytic Review of Research on the Physical Attractiveness Stereotype. *Psychological Bulletin*. 110 (1), 109-128.
- Bartky, S. (1990). *Feminity and domination: Studies in the phenomenology of oppression*. New York: Routledge.
- Buss, D. (1989). Sex differences in human mate preferences: Evolutionary hypotheses tested in 37 cultures. *Behavior and Brain Science*. 12, 1-49.
- Calogero, R., Boroughs, M., Thompson, J. (2007). The Impact of Western Beauty Ideals on the Lives of Women: A Sociocultural Perspective. In: V. Swami, A. Furnham (Eds.), *The Body Beautiful: Evolutionary and Sociocultural Perspectives*. Palgrave Macmillan.
- Chia, R. C., Allred, L. J., Grossnickle, W. F. (1998). Effects of attractiveness and gender on the perception of achievement-related variables. *Journal of Social Psychology*. 138 (4), 471-477.
- Clifford, M. (1975). Physical attractiveness and actual performance. *Child Study*. 5, 201-209.
- Dworkin, A. (1974). *Woman hating*. New York: Plume book.
- Feingold, A. (1992). Good-looking people are not what we think. *Psychological Bulletin*. 111 (2), 304-341.
- Grogan, S. (2008). *Body Image: Understanding body dissatisfaction in men, women and children* (Second edition ed.). London: Routledge.
- Grout, H. (2015). *The Force of Beauty: Transforming French Ideas of Femininity in the Third Republic*. Louisiana: State University Press.
- Hesse-Biber, S. (1996). *Am I thin enough yet? The cult of thinness and the commercialization of identity*. Oxford: Oxford University Press.
- Jackson, L. A., Hunter, J. E., Hodge, C. N. (1995). Physical Attractiveness and Intellectual Competence: A Meta-Analytic Review. *Social Psychology Quarterly*. 58 (2), 108-122.
- Lennon, K. (2019). Feminist Perspectives on the Body. In E. Zalta (Ed.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2019 Edition ed.). Retrieved from <https://plato.stanford.edu/entries/feminist-body/>.
- McKinley, N., Hyde, J. (1996). The Objectified Body Consciousness Scale: Development and validation. *Psychology of Women Quarterly*. 20 (2), 181-215.
- Nagel, K. L., Jones, K. H. (1992). Sociological factors in the development of eating disorders. *Adolescence*. 27, 107-113.
- Nenić, I. (2008). Matrica koja obećava? Predstavljanje i učešće žena u popularnoj kulturi. U: A. Zaharijević (ur.). *Neko je rekao feminizam? Kako je feminizam uticao na žene XXI veka*. Beograd: Heinrich Böll Stiftung, Regionalna kancelarija za Jugoistočnu Evropu.
- Spitze, B. L., Henderson, K. A., Zivian, M. T. (1999). Gender Differences in Population Versus Media Body Sizes: A Comparison over Four Decades. *Sex Roles*. 40 (7/8).
- Velov, B. i Kolev, D. (2021). Female body in media and marketing. *EMC review - časopis za ekonomiju i tržišne komunikacije*. XI (1), 8-23.
- Voracek, M. i Fisher, M. (2002). Shapely centrefolds? Temporal change in body measures: Trend analysis. *British Medical Journal*. 325, 1447-1448.
- Wolf, N. (1990). *The Beauty Myth* (e-books ed.). New York: HarperCollins.
- Yin, B. i Pryor, S. (2012). Beauty in the Age of marketing. *Review of business & finance case studies*. 3 (2).

Utjecaj trudnoće na nasilne obrasce ponašanja u okviru radnih odnosa

Zlatan Hrnčić

Nasilje nad trudnicama predstavlja sve oblike nasilja koji utječu na reproduktivna prava žene ili ostavljaju posljedice na ženu i njeno potomstvo. Reproductivna prava u ovom slučaju podrazumijevaju pravo na poslovnu sigurnost. Stoga nasilje nad trudnicama obuhvata niz izazova i posljedica koje se vežu za vulnerabilnost žene u okviru radnog odnosa, poteškoće tokom usklađivanja privatnog i poslovnog života te planiranja karijere. Cilj je bio utvrditi u kojoj mjeri trudnoća utječe na nasilne obrasce ponašanja u okviru radnih odnosa, definirati faktore rizika koji otežavaju usklađivanje privatnog i poslovnog života i planiranje karijere. Provedeno je kvantitativno istraživanje na uzorku od 518 žena s iskustvom trudnoće u Bosni i Hercegovini te kvalitativno istraživanje na uzorku od 34 trudnoće. Istraživanjem je utvrđeno da je nasilne obrasce ponašanja u okviru radnih odnosa doživjelo 21,04% ispitanica. Zbog činjenice da mogu ostati u drugom stanju, žene su pod dodatnim strahom od ostanka bez posla, otežano im je napredovanje na poslu, pa često odgađaju planiranje trudnoće zbog nemogućnosti zaposlenja ili zbog straha od gubitka posla. Sam status trudnice i okolnosti koje prate trudnoću dodatno otežavaju ženama konkurentnost na tržištu rada. S tim u vezi, trudnoća predstavlja faktor rizika za razvoj karijere i gubitka radnog mjesta odnosno nemogućnosti zasnivanja radnog odnosa.

Ključne riječi: nasilje, trudnoća, radni odnosi, vulnerabilnost, karijera.

Uvod

Zbog činjenice da mogu ostati u drugom stanju, žene su pod dodatnim strahom od ostanka bez posla, otežano im je napredovanje na poslu, pa često odgađaju planiranje trudnoće zbog nemogućnosti zaposlenja ili zbog straha od gubitka posla. Neovisno o tome da li je ovaj strah zasnovan na stvarnim činjenicama ili na osjećaju, trudnoća i okolnosti koje prate trudnoću dodatno otežavaju ženama konkurentnost na tržištu rada. Naime, žene mogu, ili su u riziku da zbog trudnoće prave prekid u obrazovanju ili im je otežano obrazovanje zbog svih okolnosti koje prate trudnoću. Također, ako su u radnom odnosu ili imaju namjeru njegova zasnivanja, opet zbog trudnoće mogu, ili su

u riziku da zbog trudnoće prave prekid u obavljanju posla. S tim u vezi, trudnoća predstavlja faktor rizika za razvoj karijere i gubitka radnog mjesta, odnosno nemogućnosti zasnivanja radnog odnosa. Ovaj rizik povezan je kako s ličnim osjećajem i preprekama koje sebi postavljaju žene tako i s preprekama koje su uzrokovane društvenim uređenjem i stavovima poslodavaca. S obzirom na to da su one ustaljene i usmjerene samo ka jednoj grupi ljudi, u ovom slučaju ženama, možemo govoriti o nasilnim obrascima ponašanja s ciljem kontrole određene društvene populacije. Nasilje nad trudnicama predstavlja sve oblike nasilja koji utječu na reproduktivna prava žene te ostavljaju posljedice na ženu i njeno potomstvo. S obzirom na to da reproduktivna prava u ovom slučaju podrazumijevaju i pravo na poslovnu sigurnost, nasilje nad trudnicama obuhvata niz izazova i posljedica koje se vežu za vulnerabilnost u okviru radnih odnosa, poteškoća tokom usklađivanja privatnog i poslovnog života i planiranja karijere.

Teorijski okvir

Nasilje je široko rasprostranjena pojava i predstavlja zdravstveni rizik s ekonomskim i psihološkim utjecajem na društvo (Mitchell i Anglin, 2009, str. 512, 517). Nasilje predstavlja skup ponašanja s ciljem kontrole nad drugom osobom/osobama upotrebom sile, zastrašivanjem i manipuliranjem. Ono predstavlja kršenje ljudskih prava i može se pojaviti u više oblika: kao fizičko, psihičko, seksualno i ekonomsko nasilje, međutim najčešće je ono kombinacija više oblika zlostavljanja (Ajduković i Pavleković, 2004, str. 69-70). Konvencija Vijeća Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici, koju je Bosna i Hercegovina ratificirala 2013. godine, nasilje nad ženama definira kao kršenje ljudskih prava i kao oblik diskriminacije nad ženama te, između ostalog, ono obuhvata i nasilje na radnom mjestu, ali i nasilje počinjeno ili tolerirano od države u kojoj žrtva živi (*Službeni glasnik Bosne i Hercegovine*, 2013). Zakon o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini u svom petom poglavlju posebno obrađuje oblast zapošljavanja, rada i pristupa svim oblicima resursa (*Službeni glasnik Bosne i Hercegovine*, 2010). Zaštita trudnica i porodilja regulirana je i zakonima o radu te zakonima o socijalnoj zaštiti. Ovim propisima regulirana je ravnopravnost u procesu zapošljavanja, zabranjena je diskriminacija po osnovu spola u radu i radnim odnosima. Kad je riječ o ravnopravnom učešću žena na tržištu rada, žene, zbog trudnoće ili mogućnosti da će ostati u drugom stanju, imaju otežan pristup radu, otežan im je napredak u okviru posla i prisutan je strah da će zbog trudnoće ostati bez posla (Bašić, 2012, str. 95-97). Upravo zbog svog kontinuiteta i elemenata koji se dovode u vezu s kontrolom određene grupe ljudi, u ovom slučaju žena, može se govoriti o nasilnim obrascima ponašanja prema trudnicama u okviru radnih odnosa, odnosno diskriminatornom pristupu podršci trudnicama (Hrnčić, 2021, str. 192). S obzirom na to da dobra populaciona politika podrazumijeva mjerenje učinka rada na zdravlje žena i muškaraca, provođenje politika s ciljem eliminacije faktora rizika te mjera za poticanje nataliteta, socijalne zaštite i podrške porodicama (Spahić Šiljak, 2019, str. 131), mjerenje utjecaja trudnoće na nasilne obrasce ponašanja predstavlja značajan faktor u definiranju mjera za poboljšanje sveukupnog društvenog okruženja.

Rezultati istraživanja

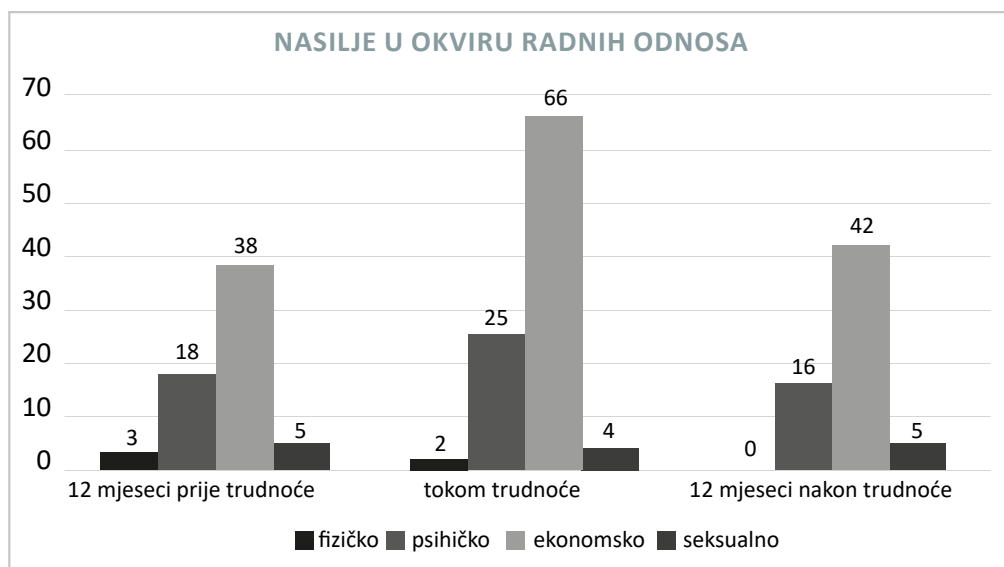
Istraživanje je provedeno tokom 2019. godine kao presječno, deskriptivno-analitičko i obuhvatilo je 65 općina/gradova Bosni i Hercegovini. U istraživanje je uključeno 518 punoljetnih žena u dobi između 18 i 55 godina koje su tokom života imale najmanje jedno iskustvo trudnoće neovisno o ishodu (spontani pobačaj, abortus, broj i vrsta poroda), čime su istraživanjem obuhvaćene 1.173 trudnoće. Za potrebe anketiranja pripremljen je poseban instrument za prikupljanje podataka koji sadrži 45 pitanja grupiranih u tri sekcije i to: Socioekonomski podaci, Podaci o trudnoćama i Procjena utjecaja trudnoće. Kad je riječ o nasilnim obrascima ponašanja doživljenih u okviru radnog odnosa, mjerena su iskustva koja se mogu dovesti u vezu s fizičkim, psihičkim, ekonomskim i seksualnim nasilnim obrascima ponašanja koje je doživljeno 12 mjeseci prije trudnoće, tokom trudnoće i 12 mjeseci nakon poroda. Kad je riječ o vrstama nasilnih obrazaca ponašanja u okviru radnog odnosa, ispitanice su odgovarale na pitanja koja su grupirana u četiri kategorije: fizičko, psihičko, ekonomsko i seksualno nasilje. Pod fizičkim nasiljem se podrazumijevaju odgovori na pitanje: “Da li ste doživjeli neku od sljedećih situacija na radnom mjestu: guranje, šamaranje, čupanje, udarac, ugriz, davljenje, opekotine, povrede nekim predmetom ili oružjem?” Pod psihičkim nasiljem podrazumijevaju se odgovori na pitanje: “Da li ste doživjeli neku od sljedećih situacija na radnom mjestu: vrijeđanje, ogovaranje, ucjenjivanje, postavljanje neprimjernih pitanja, prijetnja ili zastrašivanje?” Pod ekonomskim nasiljem se podrazumijevaju odgovori na pitanje: “Da li ste doživjeli neku od sljedećih situacija na radnom mjestu: strah od gubitka posla, gubitak posla, smanjenje plaće, postavljanje pitanja o trudnoći prilikom razgovora za posao, nemogućnost zaposlenja?” Pod seksualnim nasiljem se podrazumijevaju odgovori na pitanje: “Da li ste doživjeli neku od sljedećih situacija na radnom mjestu: dobacivanje, nepoželjni seksualni kontakt ili odnos, neprimjeren komentiranje, seksualno ucjenjivanje?”

Da bi se dodatno analizirali stavovi i mišljenja ispitanica, provedeno je i kvalitativno istraživanje putem polustrukturiranih intervju sa jedanaest žena koje su tokom života imale više trudnoća, tako da je napravljen uvid u različita iskustva za ukupno 34 trudnoće.

Prema rezultatima istraživanja, nasilne obrasce ponašanja u okviru radnih odnosa doživjelo je 21,04% ispitanica. U okviru radnih odnosa najčešće se doživljava ekonomsko nasilje (18,3%), zatim psihičko nasilje (7,5%), a mnogo rjeđe seksualno nasilje (2,9%) i fizičko nasilje (0,8%).

Nasilni obrasci ponašanja posebno rastu u periodu trudnoće, što je vidljivo u grafikonu 1, pri čemu je statistički najznačajnije ekonomsko nasilje koje se ogleda u strahu od gubitka posla, gubitku posla, smanjenju plaće, nemogućnosti zaposlenja, postavljanja pitanja o trudnoći prilikom razgovora za posao, te psihičko nasilje koje se manifestira kroz vrijeđanje, ogovaranje, ucjenjivanje, postavljanje neprimjernih pitanja, prijetnje ili zastrašivanje i slično.

Grafikon 1: Prikaz utjecaja trudnoće na količinu doživljenog nasilja u okviru radnih odnosa prema vrstama.

Ovi obrasci ponašanja direktno se odražavaju i na činjenicu da je 26,7% ispitanica odgađalo trudnoću najmanje jednom, a neke i do šest puta. Utjecaj na odgađanje planiranja trudnoće u 38,3% slučajeva ima radni status. Odgađanje planiranja trudnoće u okviru ovog istraživanja predstavlja konkretnu želju ispitanice da zatrudni, ali zbog utjecaja određenih faktora ona ne čini taj korak. Ove okolnosti ženama dodatno stvaraju pritisak, tako da 6,7% ispitanica spontane pobačaje veže za radne odnose. Za razliku od spontanih pobačaja koji nisu svjesna odluka o prekidu trudnoće, abortusi predstavljaju svjesnu odluku o prekidu trudnoće i ovaj nasilan čin prema sebi i nerođenom djetetu u 2,3% slučajeva ispitanice vežu za radni status, odnosno strah od gubitka posla, nemogućnost zaposlenja, napredovanja, kvalifikacije i slično.

Istraživanjem su obuhvaćeni i pojedini faktori rizika za nasilje, odnosno socioekonomski faktori koji se mogu definirati kao značajni, a dešavaju se u okviru radnog odnosa. Za mjerenje statistički značajne razlike ili povezanosti korišten je Hi-kvadrat test, pri čemu su p-vrijednosti pokazale statističku značajnost sa p manjim od 0.01.

Podaci vezani za obrazovni status pokazuju da su osobe s nižim stepenom obrazovanja značajno više izložene nasilnim obrascima ponašanja u okviru radnog odnosa. Svaka druga osoba bez školskog obrazovanja doživjela je fizičko, psihičko, ekonomsko ili seksualno nasilje u okviru radnog odnosa. Ispitanice sa završenim osnovnim obrazovanjem su u 23,5% slučajeva doživjele psihičko, ekonomsko ili seksualno nasilje, a fizičko nasilje nije evidentirano. Doživljeno nasilje kod ispitanica sa završenom srednjom školskom spremom i visokim obrazovanjem značajno opada.

Također, ispitanice koje su neudate ili su udovice, ispitanice iz ruralnih područja i ispitanice materijalno slabijeg stanja značajno su više izložene nasilju u okviru radnog odnosa. Psihičko (75,8%) i ekonomsko (71,6%) nasilje su najzastupljeniji oblici nasilja u okviru radnog odnosa kod osoba koje su se izjasnile kao siromašne i veoma siromašne. S boljim materijalnim prilikama rizik od nasilja u okviru radnog odnosa se značajno smanjuje.

Postoje različita iskustva ispitanica, zavisno od radnog statusa trudnice, vrste poslodavca i mjesta prebivališta trudnice, tako da jedna te ista ispitanica, ovisno o poslodavcu ili radnom statusu, tokom pojedinih trudnoća doživljava potpuno različita iskustva. Značajno je istaći da 36,5% ispitanica nije upoznato sa svojim pravima na mogućnost usklađivanja poslovnog i porodičnog života, nije bilo upućeno u svoja prava niti su znale kako ostvariti pripadajuća prava u vezi s radnim odnosima. Međutim, čak i u slučajevima kad su upoznate sa svojim pravima, većina ispitanica (53,1%) nije koristila neko od navedenih prava, dok je 41,5% ispitanica koristilo svoja prava. Pojedine ispitanice koje nisu u radnom odnosu iskoristile su svoja prava na novčanu naknadu za nezaposlene, dok u drugim situacijama to pravo ili nije bilo iskorišteno ili takvo pravo u datoj lokalnoj zajednici nije ni bilo na raspolaganju. Ispitanice koje su u radnom odnosu u pojedinim su situacijama imale potpunu podršku poslodavca i pripadajuće naknade u skladu s dostupnim pravima u tim lokalnim zajednicama. Pojedine ispitanice su doživjele bespravni otkaz ili nemogućnost napredovanja uzrokovane činjenicom da su ostale u drugom stanju tokom radnog odnosa. Ni u jednom slučaju ispitanice nisu pokušale koristiti pravne mehanizme za ostvarivanje svojih prava. Ovo se može dovesti i u vezu s neujednačenim pravnim rješenjima. Naime, administrativno uređenje Bosne i Hercegovine podrazumijeva reguliranje prava i naknada za trudnice i porodilje na različitim nivoima organizacije vlasti, pa se mogućnost ostvarivanja prava, kako za zaposlene tako i za nezaposlene trudnice i porodilje, veoma se razlikuje zavisno od mjesta boravka, ali i od poslodavca.

Zaključak

Trudnoća predstavlja faktor rizika za razvoj karijere, gubitak radnog mjesta i nemogućnost zasnivanja radnog odnosa. Naime, planiranje trudnoće, trudnoća, porod i period nakon trudnoće u život žene unose određene promjene koje se ne tiču samo stanja žene nego i otežavaju usklađivanje poslovnog i privatnog života. Zbog činjenice da mogu ostati u drugom stanju, žene su pod dodatnim strahom od ostanka bez posla, otežano im je napredovanje na poslu, te često odgađaju planiranje trudnoće zbog nemogućnosti zaposlenja ili straha od gubitka posla. Žene često nisu upoznate sa svojim pravima, ne traže pravnu zaštitu u slučaju otkaza, smanjenja plaće ili nemogućnosti napredovanja na radnom mjestu upravo zbog trudnoće. Određeni socioekonomski faktori također utječu na pojavnost nasilnih obrazaca ponašanja u okviru radnih odnosa. Viši obrazovni status omogućava najčešće bolju poziciju na radnom mjestu, a time i bolje uvjete za rad i manji strah od gubitka posla u slučaju trudnoće.

Imajući u vidu navedeno, postoje socioekonomske razlike u pojavnosti nasilnih obzrača ponašanja i institucionalne zaštite, odnosno osobe nižeg socioekonomskog statusa češće imaju slabiju institucionalnu zaštitu. Zbog podijeljene institucionalne nadležnosti, odnosno zbog nepostojanja jedinstvene socijalne politike u Bosni i Hercegovini, dolazi do diskriminacije trudnica i porodilja u zavisnosti od mjesta boravka, što predstavlja i značajan faktor za pad nataliteta te jedan od uzroka različitih demografskih prilika u pojedinim dijelovima Bosne i Hercegovine. Stoga, u fokusu društvenog planiranja i razvoja zajednice posebnu pažnju trebalo bi posvetiti stvaranju uvjeta za usaglašavanje privatnog i poslovnog života. S tim u vezi, potrebno je kreirati politike kojima će se kroz preventivno djelovanje stvoriti bolje okruženje za planiranje porodice, kako za žene tako i za cjelokupnu društvenu zajednicu. S tim u vezi, potrebno je raditi na usklađivanju propisa i jačanju institucionalne zaštite kako nivo zaštite i prava žena ne bi zavisio od mjesta boravka. Naime, kompliciranost administrativnog uređenja u Bosni i Hercegovini i podijeljenost nadležnosti dodatno otežavaju kreiranje okruženja u kojem svaki građanin, u ovom slučaju trudnice, mogu ostvarivati svoja prava i mogu imati jednaka prava bez obzira na mjesto prebivališta. Stoga je potrebno osigurati uvjete da osobe koje to žele imaju priliku da nesmetano prave korake u pravcu reprodukcije i zajedničkog bračnog života, neovisno o stepenu obrazovanja ili egzistencijalnom strahu. To podrazumijeva eliminiranje prepreka za brak i trudnoću u svakoj životnoj fazi, odnosno mogućnost stupanja u brak i osiguravanje egzistencijalnog minimuma tokom studija, u slučaju ostanka bez posla, ili osiguravanje drugih uvjeta koji mogu biti prepreka u ovom procesu. Potrebno je pokrenuti programe kojima bi se eliminirali ili umanjili definirani faktori rizika koji se vežu za nasilne obrasce ponašanja, kao naprimjer povećanje nivoa obrazovanja. Na ovaj način može se institucionalno i dugoročno održivo utjecati na kvalitetniji razvoj zajednice koja će u konačnici doprinijeti razvoju i u drugim oblastima života.

Literatura

Ajduković, M. i Pavleković, G. (2004). *Nasilje nad ženom u obitelji*. Zagreb: Društvo za psihološku pomoć.

Bašić, S. i Miković, M. (2012). *Rodne (ne)jednakosti na tržištu rada u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Udruženje "Žene ženama".

Hrnčić, Z. (2021). *Nasilje nad trudnicama – porodica, zdravstveni sistem i radni odnosi*. Sarajevo: TPO.

Mitchell, C. i Anglin, D. (2009). *Intimate Partner Violence: A Health-based Perspective*. Oxford: University Press.

Zakon o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini. (2010). *Službeni glasnik Bosne i Hercegovine*. 32/10.

Konvencija Vijeća Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici. (2013). *Službeni glasnik Bosne i Hercegovine*. 19/13.

Spahić Šiljak, Z. (2019). *Sociologija roda – feministička kritika*. Sarajevo: TPO fondacija.

TEMAT VI.

**Seksualno uznemiravanje u akademskom
okruženju**

TPO
Fondacija
www.tpo.ba

Užasi studiranja: akademske zajednice u službi mizoginije

Edisa Gazetić

Sažetak

Iako su se žene izborile za jednak pristup obrazovanju i za akademske karijere, one i danas širom svijeta vode bitke protiv seksualnih predatora koji imaju moć i najčešće je koriste da zadovolje svoje potrebe preko ženskih tijela. U radu se prikazuje seksualno uznemiravanje i zlostavljanje razotkriveno na platformi *Nisam tražila*, ali i slični slučajevi koji su potresali bosanskohercegovačku javnost prije pokretanja isповijesti žrtava/studentica na društvenim mrežama. Ovaj problem tematizira i rumunski film *Mo* (2019) Radu Dragomira koji naglašava još jedan važan aspekt globalne borbe protiv nasilja sadržan u kampanji *Ne znači ne*. Da je cjelokupni sistem prožet seksualnim zlostavljanjem, pokazuje i roman *Sonata* (2019) hrvatske spisateljice Đurđice Stuhldreiter. U radu se koriste feministička istraživanja koja su primijenjena na slučajeve seksualnog uznemiravanja i zlostavljanja na bosanskohercegovačkim univerzitetima, uglavnom komparativnom metodom. Rezultati pojedinih istraživanja pokazuju i porazan stupanj svijesti o seksualnom uznemiravanju te strahu studentica od viktimiziranja u javnom prostoru.

Ključne riječi: seksualno uznemiravanje, seksualno zlostavljanje, silovanje, šutnja, emaptija.

Uvod

Obrazovanjem i stjecanjem prava glasa, žene su konačno mogle govoriti u svoje ime, za sebe, biti birane na određene pozicije u društvenoj zajednici, ali to svakako nije značilo i kraj borbe za prava i jednakost. Cilj rada je prikaz seksualnog uznemiravanja i zlostavljanja na univerzitetima u Bosni i Hercegovini, u filmskoj umjetnosti i književnosti, s ciljem podizanja svijesti o rodno zasnovanom nasilju u obrazovnim sistemima, ali i u društvenoj zajednici općenito. Važni aspekti u radu usmjereni su na prikazivanje seksualnog zlostavljanja, svijesti mladih osoba o seksualnom uznemiravanju (studentica posebno), njihovoj viktimizaciji u javnom prostoru, poniženja koja trpe od seksualnih predatora, te na neadekvatan odgovor pravosuđa na takve pojave.

Ova tema je iznimno važna i u umjetnosti, pa se tako ovom problematikom bavi i film *Mo* (2019), rumunskog reditelja Radu Dragomira, a hrvatska spisateljica Đurđica Stuhldreiter u romanu *Sonata* (2019) pokazuje da je cijeli obrazovni sistem prožet seksualnim uznemiravanjem i zlostavljanjem.

Zbog toga se ovim problemima pristupa iz feminističke perspektive, primjenjuju se istraživanja iz oblasti rodno zasnovanog nasilja na slučajeve iz bosanskohercegovačke stvarnosti. U radu se pokušava prikazati značaj feminističkih istraživanja o seksualnom uznemiravanju na univerzitetima širom svijeta i onih prisutnih u regionalnim kulturama, a u interpretaciji filma i književnog teksta pokušavaju se rasvijetliti patrijarhalni obrasci ponašanja seksualnih predatora. U radu se uglavnom koriste komparativna i induktivna metoda.

Teorijski okvir istraživanja

U radu su prezentirana istraživanja koja se bave temom seksualnog uznemiravanja i zlostavljanja, mitovima o silovanju koji su i dio akademskog diskursa (Edwards et al., 2011), ali i istraživanja o opravdavanju počinitelja seksualnog uznemiravanja i zlostavljanja (Relling et al., 2018; Fox, 2002); zatim istraživanja o šutnji žrtava i njihovom strahu od viktimiziranja u javnom prostoru (Branch et al., 2011; Mamula, 2011). Također su prezentirana i empirijska istraživanja u Hrvatskoj (2006) o stanju svijesti o rodno zasnovanom nasilju, ali i o neprijavlivanju nasilja i počinitelja. U istraživanju o seksualnom nasilju u Hrvatskoj (2011) pokazuju se neki od krucijalnih razloga zašto su žene toliko izložene nasilju u ovdašnjim kulturama. Također, za rad je važna i kampanja *Ne znači ne* koju obrađuje redatelj Radu Dragomir u filmu *Mo* (2019) prikazujući važan aspekt seksualnog čina koji je moguće prekinuti u svakom trenutku.

Seksualno uznemiravanje i zlostavljanje u obrazovnim institucijama

Rezultati istraživanja

Kako su to razotkrile mnoge žrtve na društvenim mrežama, posebno na platformi *Nisam tražila*, seksualno uznemiravanje i zlostavljanje sveprisutno je na prostoru nekadašnje Jugoslavije. Čini se da nijedna visokoobrazovna ustanova nije lišena problema vezanih za odnos profesora (muškaraca) prema studenticama. Uprkos pokretima¹ koji

¹ #MeToo pokret na svjetskoj razini pokrenuo je jednu od najvećih kampanja protiv nasilja nad ženama iznošenjem priča i svjedočenja koje su žene širom svijeta ispričale o onome što im se dešavalo uglavnom u poslovnom svijetu. Pokret je pokrenulo niz optužbi protiv holivudskog producenta Harveya Weinsteina, najprije zbog seksualnog napada na glumicu Jessicu Man i silovanja glumice Miriam Haley, a više od osamdeset žena prijavilo je neku vrstu seksualnog napada koje je Weinstein počinio u posljednjih nekoliko decenija. Ispovijesti su otkrile zastrašujuću razinu seksualnog nasilja i uznemiravanja žena, zbog čega su mnogi menadžeri dobili otkaze, a također mnogi od njih nisu više spremni da zakazuju sastanke nasamo sa ženama. U usporedbi s procesom protiv Weinsteina koji je 2020. godine osuđen na 23 godine zatvora, u našim kulturama se više raspravlja o tome da li treba vjerovati žrtvama silovanja te kako naći način da se žrtvu optuži da je zapravo željela biti silovana.

se bore za jednakopravnost, aktivnom poticanju žrtava da prijavljuju uznemiravanje i nasilje te kaznama koje postoje u pojedinim državama, i dalje je ovaj problem aktuelan širom svijeta i predstavlja vrlo ozbiljno degradiranje žena i njihovih prava. “Jedno od čestih pitanja vezanih za seksualno nasilje je pitanje njegovih uzroka. Amnesty International (2005) navodi da je ono ukorijenjeno u kulturi diskriminacije, koja negira jednaka prava žena te legitimizira i seksualizira nasilno prisvajanje ženskih tijela, kako za osobno zadovoljstvo tako i u političke svrhe. Upravo su kulturalne norme, prisutne u većini društava – prema kojima su muškarci ti koji su dominantni i nositelji moći, a žene subordinirane – temelj koji čini žene ranjivijima za seksualno nasilje. Osim toga, diskriminacija i seksističke prakse nisu vidljive samo od počinitelja nasilja nego i od nadležnih institucija u njegovom prijavljivanju i procesuiranju” (Mamula, 2011, str. 7).

Premda su istraživanja u zapadnom svijetu pokazala da oba roda učestvuju u zlostavljanju učenika i studenata (Christensen i Darling, 2020), na prostoru ovog dijela Balkana još se najčešće susrećemo s problematičnim odnosom profesor – studentica. Ovo je jasno već odavno u Bosni i Hercegovini, pogotovo kad je razotkrivena grupa profesora sa Pravnog fakulteta (dislocirano odjeljenje u Tuzli) koja je koristila svoju moć da studentice i studente natjera da *kupuju* ispite.² Zakoni³ koji se odnose na visoko obrazovanje ne definiraju odnos profesori – studenti, odnosno nigdje se eksplicitno ne navodi da profesori i studenti ne mogu prelaziti određene granice. To su pokazale studentice na platformi *Nisam tražila*⁴ kad su prozvale brojne profesore na bosanskohercegovačkim fakultetima za seksualno uznemiravanje i zlostavljanje ili pokušaj iznude seksualnih usluga za upisivanje ocjene u indeks.

Paradigmatski primjer odnosa seksualnog predatora prema žrtvama (studenticama) pokazao je profesor Peter Hatchinson sa Univerziteta Cambridge koji je objavio erotski roman *Ooo-la-la* (2015), iste godine kad je protiv njega više studentica podnijelo

² *Trgovina* nije bila samo novčane prirode nego je razvijen i lanac prostitucije na ovoj ustanovi a da nijedan od profesora koji su učestvovali u ovoj skandaloznoj aferi nije kažnjen zabranom rada na obrazovnim institucijama u Bosni i Hercegovini. Profesori Fuad Saltaga i Sanjin Omanović kažnjeni su pisanim ukorom. Odlukom Etičkog komiteta, koju je prihvatio Senat Univerziteta u Sarajevu, profesori Bajro Golić i Zdravko Lučić doživotno su suspendirani iz nastavnog procesa i rada sa studentima, ali ostaju na Univerzitetu i mogu se baviti naučnoistraživačkim radom. Jedino je vozač Vlade Tuzlanskog kantona kažnjen zatvorskom kaznom i kod njega su pronađeni indeksi studentica (Kovačević 2011). Nakon što mu je Etički komitet, a potom i Senat Univerziteta u Sarajevu izrekao zabranu bavljenja nastavno-naučnim radom, profesor Pravnog fakulteta Zdravko Lučić je presudom Općinskog suda u Sarajevu vraćen u nastavni proces, uprkos protivljenjima studenata i zaposlenih na Pravnom fakultetu (Kovačević, 2011).

³ Okvirni zakon o visokom obrazovanju BiH, zatim enitetski zakoni o visokom obrazovanju ne definiraju odnos profesor – studenti, te je u tom pogledu potrebno jasno postaviti granice koje će zaštititi sve učesnike u visokom obrazovanju od zloupotrebe pozicije moći (Okvirni zakon o visokom obrazovanju BiH; Zakon o visokom obrazovanju RS). Tek se Zakonom o zabrani diskriminacije u BiH ukazuje na seksualno uznemiravanje (član 4), te na ostale vidove diskriminacije s kojima se građani BiH susreću u gotovo svim institucijama (Zakon o zabrani diskriminacije u BiH).

⁴ Platforma je kreirana nakon ispovijesti srbijanske glumice Milene Radulović koja je razotkrila dugogodišnje seksualno zlostavljanje nad učenicama glumačke škole koju je vodio Miroslav Aleksić. Nakon njenog iskustva, brojne studentice, glumice, ispričale su svoja traumatična iskustva koja su godinama doživljavale u prostorijama obrazovnih i kulturnih ustanova.

tužbe za seksualno uznemiravanje (Kroksford, 2020). U vrijeme kad je objavljen njegov roman, Hutchinson izjavljuje da je *donio napredan pogled* na žene. Upravo će, bude li tretirano kao prihvatljivo, i mišljenje profesora sa Cambridgea doprinijeti još većem širenju “mitova o silovanju” i vjerovanju da seksualno uznemiravanje uopće ne postoji.⁵ Tako razmišljaju i ovdašnji profesori, pa se na sličan način odnosi prema žrtvama i profesor Srđan Vukadinović sa Akademije scenskih umjetnosti u Tuzli, koji studentice-žrtve naziva “profesionalnim prostitutkama”, a i mnogi drugi, protiv kojih studentice vode sudske bitke skoro dvije decenije.⁶ Ono što nedostaje je podrška tužilaštva;⁷ u Bosni i Hercegovini nije donesena nijedna presuda protiv seksualnih predatora u visokom obrazovanju, a ni fakultetska vijeća nisu učinila ništa da zaštite studentice, kao ni senati univerziteta. Također, ovome treba dodati i rezultate istraživanja koji pokazuju poraznu činjenicu da je svijest kod mladih osoba (studentica) o seksualnom nasilju na izuzetno niskom nivou, što svakako pogoduje seksualnim predatorima. Tokom istraživanja u Hrvatskoj došlo se do podataka da je seksualno uznemiravanje na fakultetima izrazito prisutno, odnosno “6% studentica doživjelo je teže oblike (naprimjer, direktna ucjena za ocjenu), a 35% je doživjelo lakše oblike seksualnog uznemiravanja, kakve su neukusne šale, neumjesni pogledi, seksualne primjedbe i aluzije” (Mamula, 2006). Još jedno istraživanje o seksualnom uznemiravanju također pokazuje porazne rezultate, odnosno 30 posto ispitanica smatra da je uznemiravanje zapravo koketiranje (Kos, 2022).

Kad je riječ o prijavljivanju seksualnog uznemiravanja i zlostavljanja, pojedina istraživanja (Branch et al., 2011) pokazuju da većina studentica dolazi iz disfunkcionalnih porodica u kojima su vladali patrijarhalni odnosi, mnoge od njih prvi put žive izvan roditeljske kuće, prvi put se osjećaju slobodno, pa se većina njih se ne usuđuje prijaviti nasilje jer ne žele da *izdaju povjerenje* porodice, a mnoge osjećaju stid. “Studentice možda neće htjeti otkriti seksualni napad ili viktimizaciju svojim porodicama, jer se zbog toga mogu osjećati kao da nisu uspjele brinuti o sebi daleko od kuće. Kao

⁵ Sličnu tezu zastupa i profesor Kepesh u filmu *Elegy* (2008) kad kaže da otkako je izmišljeno (!) seksualno uznemiravanje na fakultetima, studentice poziva na zabave tek kad diplomiraju.

⁶ Studentice, žrtve ovog seksualnog predatora, skoro dvadest godina prijavljuju policiji i tužilaštvu profesora koji ih javno naziva “profesionalnim prostitutkama”. Ovako su još samo u ratu ratni silovatelji degradirali žrtve ratnog silovanja. “Bivšim studenticama Tuzlanske akademije pridružile su se i kolegice sa Akademije scenskih umjetnosti u Sarajevu. Njih osam je Tužilaštvu Bosne i Hercegovine i Etičkom odboru Akademije 2020. godine prijavilo profesora Kondicione pripreme Mersada Čuljevića” (Centar za istraživačko novinarstvo BiH, 2022). Također, studentica u Bihaću vodi dugogodišnju borbu protiv tamnijeg predatora. “Ona je 2015. godine kao studentica druge godine Pravnog fakulteta u Bihaću došla u kabinet profesora Genca Trnavcija na upis ocjene. Sjeća se kako joj profesor nije želio upisati šesticu tvrdeći da zaslužuje bolju ocjenu, a onda je zatražio da razgovaraju o ‘ozbiljnoj temi’ u restoranu blizu Fakulteta” (Centar za istraživačko novinarstvo BiH, 2022).

⁷ Jedan od najočitijih primjera kako se protiv seksualnog uznemiravanja i nasilja u Bosni i Hercegovini teško izboriti jest slučaj uposlenice Kantonalnog suda u Sarajevu Enise Pazalje, koja je predsjednika suda Vladimira Špoljarića prijavila za seksualno uznemiravanje. Od prijave Enisa Pazalja trpi užasnu torturu jer je prijavljeni Špoljarić oslobođen optužbe i vraćen na radno mjesto. Kako se sve dešava u pravosuđu, gdje bi institucija morala zaštititi žrtvu, a ne počinitelja, tek se može naslutiti šta druge žrtve očekuje u postupcima protiv seksualnog uznemiravanja i zlostavljanja (Z. Đ., 2022).

ilustraciju nevoljkosti žena žrtava da takve slučajeve prijave svojim porodicama, navodimo podatak da je 44% studentica ispitanih tokom studije o seksualnoj viktimizaciji (...) navelo da nisu prijavile silovanje školi ili policiji jer nisu željele da njihova porodica sazna za to” (Branch et al., 2011, str. 56). Stoga se žrtve najčešće odlučuju na šutnju, jer nemaju podršku okoline, mediji ih također prikazuju u negativnom kontekstu⁸ i gotovo da ih cijela javnost krivi za ono što su preživjele. U tom smislu, ni akademski diskurs u nekim slučajevima ne kritizira dovoljno nasilje nad ženskim rodnom, pa su mitovi o silovanju postali način da se *opravdaju* mizogini stavovi o ženama i seksualnom nasilju. Mitovi o silovanju, to jest o tome da **žene žele da budu silovane**, postali su gotovo institucionalni, dakle prisutni su od običnog razgovora do sudstva, policije, akademskih institucija. Upravo o tome govori grupa autora istražujući mitove o silovanju u Sjedinjenim Američkim Državama koji se najčešće zasnivaju na vjerovanju da žene ne mogu biti silovane ili da to žele, odnosno “muževi ne mogu silovati svoje žene”, “žene uživaju u silovanju”, “žene traže da budu silovane” i “žene lažu da su silovane” (Edwards et al., 2011). Također se promovira i ideja da “su seksualni apetiti muškaraca biološki vođeni, intenzivni i da ih je teško kontrolirati” (Relling et al., 2018, str. 15). Time se želi amnestirati muškarce, a demonizirati žene, žrtve silovanja, a to je posebno izraženo u slučajevima kad je silovatelj bio osoba koju su žrtve poznavale odranije. Tad je većina sklona da traži opravdanje za silovatelja, to jest da ga prikaže kao “dobrog momka s dobrim namjerama kojeg je ponio njegov (biološki normalan) seksualni nagon” (Relling et al., 2018, str. 15) i da žrtvu, sukladno mitovima o silovanju, prikaže kao problematičnu, “da se nije dovoljno borila, da je davala zbunjujuće signale” (Relling et al., 2018, str. 15). Čak “istraživanja o silovanju provedena 1970-ih i 1980-ih govore da dvije trećine ispitanika vjeruje da žene ohrabruju silovatelja svojim izgledom” (Fox, 2002, str. 19). U ovakvim okolnostima sve žrtve postaju meta javnosti, njima se spočitava *slobodno* ponašanje u javnom prostoru, iskrivljuje se slika o njima, a amenstira počinitelj. Istraživanja pokazuju da muškarci koji zlostavljaju žene skoro nikad nisu formalno sankcionirani (Branch et al., 2011).

Temu seksualnog zlostavljanja u obrazovnim institucijama obrađuje i rumunski redatelj Radu Dragomir u filmu *Mo* iz 2019. godine koji se svrstava u okvir #MeeToo pokreta, a fokusiran je na odnos (starijeg) profesora prema dvjema studenticama. Studentice su pokušale prepisivati tokom ispita sa svojih mobilnih telefona i jednoj od njih profesor oduzima telefon te ih odstranjuje s ispita. Monika i Vera pokušavaju ponovo da dođu do telefona, a kad se nađu nasamo s profesorom, on se, umjesto strogo učitelja, doima kao *prijatelj* koji im *pomaže* da polože ispit.⁹ Film također tematizira još

⁸ Jedan od načina kako se danas seksualno nasilje pretvara u *uživanje* jesu i televizijski projekti zasnovani na ponižavanju ženskoga roda, poput reality programa, a tu su i emisije u kojima se žene bore za jednog muškarca (*Gospodin savršeni*, naprimjer). Otuda u našoj javnosti toliko ponižavajućih komentara o glumicama, studenticama, općenito mladim ženama koje su iznijele svoja iskustva na platformi *Nisam tražila*, a patrijarhalna publika ima najčešće užasavajuće komentare svodeći ženu samo na seksualni objekt, podražavajući time mitove o silovanju.

⁹ Čini se da je cijeli koncept odnosa profesora sa studenticama već dobro osmišljen i da ovo nije prvi put da se profesor služi trikom oduzimanja telefona i namamljivanja studentica u svoj stan. U svom prostoru profesor je dominantna figura, baš kao i u učionici, ali je ovdje dodatno osnažen činjenicom da su Vera i

jednu problematičnu scenu u okviru seksualnog čina, a što je nedovoljno zastupljeno u regionalnim kulturama. Riječ je o kampanji koja upozorava na to da se u toku seksualnog čina jedna od strana može predomisliti i prekinuti seksualni odnos. *Ne znači ne* je dio kampanje koja se vodi(la) **široj svijeta**, a u nekim zemljama¹⁰ je već ozakonjena u smislu da obje strane pristaju na seksualni odnos, u protivnom se on tretira kao silovanje. U filmu *Mo*, Monika se u jednom trenutku predomisli i ne želi dalje sudjelovati u seksualnom činu s profesorom. Međutim, on odbijanje ne shvata tako, već pokušava da ostvari svoje zamisli i nastavlja žrtvu prisiljavati na seksualni odnos, pa uznemiravanje prerasta u silovanje. Nekoliko scena u filmu upozorava na to kolika je mogućnost zloupotrebe profesorske pozicije, a njegove prijetnje da neće položiti ispit niti završiti fakultet djeluju kao zastrašivanje žrtava s ciljem da ne prijave nasilje. Monika i Vera nakon odlaska iz profesorova stana slomljene su traumatičnim iskustvom, prepuštene sebi, nemoćne da bilo šta učine.

Osim na univerzitetima, seksualno zlostavljanje prisutno je i na drugim nivoima obrazovanja, ali i u školama privatnog karaktera. Jedna od rijetkih koja se u književnosti bavi temama porodičnog nasilja i nasilja nad djecom je hrvatska spisateljica Đurđica Stuhldreiter. Njen roman *Sonata* (2019) razotkriva dio obrazovnog sistema u kojem privatni učitelji djecu koriste za zadovoljavanje svojih seksualnih fantazija, uništavajući time nepovratno živote djece, ali i cijele porodice. Glavna junakinja romana *Sonata*, djevojčica Sunčana, pohađa časove klavira kod učitelja Petra, porodičnog prijatelja i susjeda,¹¹ **čijom ličnošću dominira** izrazita egocentričnost i odsustvo empatije (Koen, 2011). Nasilje nad djecom u većini slučajeva ostaje daleko od javnosti, rijetko se prijavljuje¹² policiji i nadležnim službama, a također se unutar porodica o tome rijetko govori. **“Mali broj prijava seksualnog nasilja rezultat je straha žrtava od počinitelja,**

Monika u privatnom prostoru i da su prepuštene samo njemu. Pokušava ih fascinirati znanjem i kolekcijama o filmu i muzici, iznenađen je njihovim (površnim) znanjem o rumunskom filmu koji je dobio Zlatnu palmu, ispravlja Moniku čak i o pjesmi koju ona sluša i voli. Njegovo znanje je ovdje instrument kojim postiže ono što želi, a to je frustriranost studentica koje su već pale na ispitu na fakultetu, a sada *padaju* i na poznavanju umjetnosti. Njegova strategija konačno je dala rezultat – on je svezajući muškarac kojem se žene *moraju* diviti! Vidno frustrirana, Monika želi otići, ali je profesor opet uspijeva nagovoriti na još jednu čašu vina, a zatim i na odlazak u njegovu spavaću sobu. Manipulativnim igrama profesor ovdje uspijeva da ostvari svoje fantazije, a studentica je tek svjesna svoje pozicije i nemoći kad je u krevetu s njim.

¹⁰ Njemačka je 2016. godine pooštrila zakon o silovanju, pa se ovakvi slučajevi tretiraju kao seksualno nasilje, odnosno silovanje. “Svatko tko ubuduće jasno da do znanja da ne pristaje na spolni odnos, bit će zaštićen zakonom”, rekla je tokom rasprave koja je prethodila glasanju glasnogovornica zastupničkog kluba Unije CDU/CSU za pravna pitanja Elisabeth Winkelmeier-Becker. Do sada je zakon kažnjavao prisilne spolne odnose uz primjenu sile ili otvorenih prijetnji, a odsad vrijedi načelo *Ne znači ne*. **Nova regulativa uzet će u obzir i fizičke i verbalne znakove žrtve, što u teoriji znači da će “ne” značiti izostanak pristanka, to jest silovanje** (Libela.org., 2016).

¹¹ “Vrlo rijetko seksualno kazneno djelo prema djeci počine osobe koje dijete ne poznaju. Najčešće su to članovi uže obitelji, vrlo često su to otac, oćuh, djed, ujak, stric ili recimo prijatelj obitelji, član proširene obitelji, dakle netko vrlo poznat djetetu” (Arbanas, 2020).

¹² Jedan od razloga je da se “u našem društvu odrasloj osobi skoro uvijek više vjeruje nego djetetu” (Forward, 2002, 116), pa su djeca, čak i kada pokušaju ispričati traumatično iskustvo, često suočena s nepovjerenjem odraslih.

ponovne viktimizacije od nadležnih institucija, uključujući pravosudni sustav, straha da im nitko neće vjerovati i da će ih okriviti za preživljeno iskustvo, ali i zbog osjećaja krivnje i odgovornosti, te zbog toga što ne imenuju svoje iskustvo silovanjem/seksualnim nasiljem” (Mamula, 2011, str. 14). I ovaj roman na neki način upozorava na to koliko su žrtve prepuštene same sebi te koliko ovakvih traumatičnih iskustava nikad ne bude prijavljeno.

Zaključak

Iako postoje pokreti koji se snažno zalažu za razotkrivanje seksualnog nasilja te za prijavljivanje počinjenog nasilja, i dalje se patrijarhalno ustrojene zajednice ne mogu suočiti sa činjenicom da su seksualni predatori prisutni u gotovo svim institucijama. Važnost borbe protiv rodno zasnovanog nasilja na globalnom planu donio je i balkanskim kulturama mogućnost da u javni prostor izađu bezbrojne ispovijesti studentica, da se prokažu seksualni predatori i da javnost sazna kakav je njihov odnos prema žrtvama. Porazno je da pravosudni sistem nema adekvatan odgovor na tužbe koje su žrtve podnijele, što omogućava seksualnim predatorima diskreditiranje žrtava u javnom prostoru. Najveći problem u patrijarhalno ustrojenim kulturama zasigurno je prijavljivanje seksualnog uznemiravanja, ali i činjenica da mlade osobe nisu dovoljno osviještene o tome te da su uglavnom prepuštene sebi.

Za suzbijanje seksualnog nasilja najvažnije je podizanje svijesti o tome te suočavanje obrazovnih, kulturnih, vjerskih ustanova s pojedincima koji su zloupotrijebili profesiju i koristili svoju moć da dođu do žrtava. Iako su to dugotrajni procesi, važno je da ih što prije započnu sve regionalne zajednice, a prvi korak je osuda počinitelja, a ne javni linč žrtava.

Literatura

- Baron-Koen, S. (2011). *Psihologija zla*. Beograd: Clio.
- Branch, K. A., Hayes-Smith, R., N. Richards, T. (2011). *Professors' Experiences With Student Disclosures of Sexual Assault and Intimate Partner Violence: How "Helping" Students Can Inform Teaching Practices*. 6 (1), 54-75.
- Centar za istraživačko novinarstvo. (2022). *Nedostižna pravda za žrtve seksualnog uznemiravanja*. Dostupno na: <https://ba.voanews.com/a/nedostizna-pravda-za-zrtve-seksualnog-uznemiravanja/6538859.html>. (Pristupljeno 21. 8. 2022).
- Christensen, L. S., Darling, A. J. (2020). Sexual abuse by educators: a comparison between male and female teachers who sexually abuse students. *Journal of sexual aggression*. 26 (1), 25-35.
- Dragomir, R. (2019). *Mo*. Rumunija.
- Forward, S., Buck, C. (2002). *Otrovni roditelji: prevladavanje njihovog bolnog nasljedstva i spašavanje vlastitog života*. Zagreb: BIOS – društvo roditelja, Hrvatska udruga za zaštitu djece od zlostavljanja i zanemarivanja.
- Fox, V. C. (2002). Historical Perspectives on Violence Against Women. *Journal of International Women's Studies*. 4 (1).
- Arbanas, G. (2020). *Tko su zlostavljači*. Dostupno na: <https://jednaodnas.com/kampanja/tko-su-zlostavljaci/>. (Pristupljeno 20. 6. 2022).
- Kos, B. (2022). *Seksualno uznemiravanje i religioznost: Više od 20 posto studentica smatra da žene trebaju biti podređene u seksualnim interakcijama s muškarcima*. Dostupno na: <https://reci.hr/seksonaut/odrastanje/seksualno-uznemiravanje-i-religioznost-vise-od-20-posto-studentica-smatra-da-zene-trebaju-biti-podredene-u-seksualnim-interakcijama-s-muskarcima/>. (Pristupljeno 21. 8. 2022).
- Kovačević, Ž. (2011). *Afera na Pravu: Sud šuti, profesori djelimično kažnjeni*. Dostupno na: https://www.slobodnaevropa.org/a/bih_pravni_fakultet_afera/24251816.html. (Pristupljeno 21. 8. 2022).
- Njemačka postrojila Zakon o silovanju: Ne znači ne!*. Dostupno na: <https://www.libela.org/prozor-u-svijet/7738-njemacka-postrojila-zakon-o-silovanju-ne-znaci-ne/www.merlinka.com>. (Pristupljeno 21. 8. 2022).
- Okvirni zakon o visokom obrazovanju BiH. *Službeni glasnik Bosne i Hercegovine*. 59/2007 i 59/2009. Dostupno na: <https://www.paragraf.ba/propisi/bih/okvirni-zakon-o-visokom-obrazovanju-u-bosni-i-hercegovini.html>. (Pristupljeno 21. 8. 2022).
- Reling, T.T., Barton, M.S., Becker, S. et al. (2018). Rape Myths and Hookup Culture: An Exploratory Study of U.S. College Students' Perceptions. *Sex Roles*. 78, 501-514. Dostupno na: https://digitalcommons.lsu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1000&context=sociology_pubs. (Pristupljeno 21. 8. 2022).
- Kroksford, R. (2020). *Seksualno uznemiravanje: Profesor maltretirao studentkinje, a onda napisao erotski roman*. Dostupno na: <https://www.bbc.com/serbian/lat/svet-51550977>. (Pristupljeno 22. 6. 2022).
- Mamula, M. (ur.) (2006). *Seksualno nasilje Hrvatska – 2006*. Zagreb: Ženska soba.
- Mamula, M. (ur.) (2011). *Seksualno nasilje u Hrvatskoj 2000–2010*. Zagreb: Ženska soba.
- Stuhldreiter, Đ. (2019). *Sonata*. Zagreb: VBZ.
- Z. Đ. (2020). *Enisa Pazalja pred komisijom: Primorana na otkaz zbog mobinga koji trpi od Vladimira Špoljarića*. Dostupno na: <https://zurnal.info/clanak/primorana-na-otkaz-zbog-mobinga-koji-trpi-od-vladimira-spoljarica/25220>. (Pristupljeno 21. 8. 2022).

Zakon o visokom obrazovanju. *Službeni glasnik RS*. 67/2020. Dostupno na: <https://www.paragraf.ba/propisi/republika-srpska/zakon-o-visokom-obrazovanju.html>. (Pristupljeno 21. 8. 2022).

Zakon o zabrani diskriminacije u Bosni i Hercegovini. *Službeni glasnik Bosne i Hercegovine*. 59/09. Odredbe Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o zabrani diskriminacije. *Službeni glasnik Bosne i Hercegovine*. 66/16. Dostupno na: <https://www.osce.org/files/f/documents/1/1/378877.pdf>. (Pristupljeno: 21. 8. 2022).

Zaštita studentkinja i studenata od seksualnog uznemiravanja na fakultetima u Srbiji – izazovi u uspostavljanju regulative i poverenja

Dijana Malbaša

Tanja Ignjatović

Mirjana Mitić

Sažetak

Poslednjih godina nekoliko visokoobrazovnih ustanova u Republici Srbiji izradilo je i usvojilo pravilnike za zaštitu od seksualnog uznemiravanja i učenjivanja. Svrha ovog rada je da ukaže na sporna rešenja i predstavi ona koja bi mogla doprineti efikasnijoj zaštiti od ove vrste nasilja. U radu je dat kratak prikaz zakonske i interne regulative i izvršena je uporedna analiza nekih od ključnih odredbi pravilnika sa fakulteta Univerziteta u Beogradu i Univerziteta umetnosti u Beogradu, te analiza tercijernih podataka o njihovoj primeni i efektima. Rezultati ukazuju na izazove poput obaveznog sprovođenja posredovanja, neodgovarajućih rokova za prijavu dela, uslove za izbor lica koja učestvuju u postupcima zaštite, rešavanje pitanja poverljivosti i zaštite ličnih podataka, definicije “lažnog prijavljivanja” te skromnih rešenja za preventivne, informativne i edukativne aktivnosti, što sve potencijalno odvraća od prijavljivanja dela. To je uslovalo rad na revizijama dokumenata i prilagođavanja praktičnim potrebama i okolnostima u kojima deluju fakulteti. Unapređenje mehanizma za prevenciju i zaštitu od seksualnog uznemiravanja na fakultetima podrazumevalo bi jačanje znanja i kapaciteta zaposlenih i studenata/studentkinja za prepoznavanje pojave, jasnije obaveze fakulteta u vezi s edukacijom i prevencijom, veću dostupnost informacija o procedurama konsultativnog i postupka po prijavi dela te bolje garancije za zaštitu privatnosti i ličnih podataka.

Ključne reči: seksualno uznemiravanje, fakulteti, pravilnici, mehanizmi prevencije i zaštite.

Uvod

Istraživanje o raširenosti nasilja prema ženama pokazalo je da je seksualno uznemiravanje među najzastupljenijim oblicima nasilja u Srbiji. Čak 42% žena starijih od 15 godina bilo je izloženo ovoj vrsti uznemiravanja tokom života (OSCE, 2019, str. 29-32). Mlađe žene, a posebno one koje su zbog školovanja ili zaposlenja izloženije odnosima moći, u povećanom su riziku od seksualnog uznemiravanja. Takvo iskustvo u radnom okruženju doživelo 18,3% žena, u kontekstu obrazovanja 5,5%, a od profesionalaca u institucijama još 3,2% žena. I uprkos različitim negativnim emocionalnim reakcijama i psihičkim posledicama, iskustva se najčešće nikome ne prijavljuju. Ako se o njima govori, onda je to s osobama iz najbližeg okruženja, dok se institucijama prijavi manje od 3% takvih događaja (Babović, 2020, str. 27-28).

Malobrojna istraživanja o seksualnom uznemiravanju na fakultetima u Srbiji pokazuju da raste svest studentkinja/studenata da prepoznaju pojavu. U jednom od prvih istraživanja samo 10% studenata i nastavnika smatralo je da pojava postoji, a samo 1% studentkinja/studenata izvestilo je o neposrednom iskustvu seksualnog uznemiravanja (Jerković i Pivk, 2008). Deceniju kasnije, o ličnom iskustvu izvestilo je 23,1% studentkinja/studenata (88% devojke). Najviše ispitanica/ispitanika (64,4%) doživelo je seksualno uznemiravanje na prvoj godini studiranja, najčešće od profesora (61,5%), a u polovini slučajeva to nije bio izolovani, već ponavljani događaj. Više od polovine ispitanica/ispitanika (58,9%) podelilo je iskustvo viktimizacije s nekim iz svog neposrednog okruženja, ali ga nijedna/nijedan nije prijavila/prijavio upravi fakulteta (Dimitrijević i Mladenović, 2017). I novije istraživanje (VDS, 2021) pokazuje da je 17% studentkinja i studenata treće i četvrte godine osnovnih akademskih studija sa 22 fakulteta u Srbiji bilo izloženo nekoj vrsti seksualnog nasilja na fakultetima, devojke znatno češće (89,3%).

Nakon obelodanjivanja nekoliko slučajeva seksualnog zlostavljanja počinjenih od javnih ličnosti u Srbiji, tema seksualnog uznemiravanja žena i devojčica postala je sve prisutnija u javnom prostoru. Otvorena je i prilika za razmatranje ove teme na fakultetima. Predmet našeg rada je prikaz zakonske i interne regulative fakulteta u Srbiji u vezi s prevencijom i zaštitom od seksualnog uznemiravanja studentkinja i studenata s ciljem utvrđivanja u kojoj meri konkretna pravna rešenja podstiču žrtve da prijave ovu vrstu nasilja. Izvršena je uporedna analiza sadržaja pravilnika o zabrani seksualnog uznemiravanja na fakultetima koji su ih izradili, usvojili ili revidirali u periodu 2014–2022. godine, pravilnika Univerziteta u Beogradu iz 2021. godine i Univerziteta umetnosti u Beogradu iz 2022. godine, te analiza tercijarnih podataka o njihovoj primeni i efektima. Analiza je obuhvatila definicije pojmova, regulaciju preventivnih aktivnosti, nivoa u zaštiti od seksualnog uznemiravanja i ucenjivanja, kriterijume izbora nadležnih lica i komisija, upućivanje na alternativna rešenja, mogućnost anonimnog prijavljivanja i rokove za prijavu, te regulacije zloupotrebe prijavljivanja nasilja.

Normativni okvir za zaštitu od seksualnog uznemiravanja u Srbiji

Seksualno uznemiravanje u zakonodavnom okviru Republike Srbije pojmovno je određeno i kao oblik diskriminacije, kao nasilje i zlostavljanje na radu, sličnom definicijom kako je definisano u Zakonu o rodnoj ravnopravnosti (čl. 6. tačka 15). Zakon o sprečavanju zlostavljanja na radu seksualno uznemiravanje tretira kao oblik zlostavljanja na radu i definiše procedure zaštite, propisujući obavezu poslodavca da pokuša posredovanje, uz određene izuzetke. Od 2017. godine, izmenama i dopunama Krivičnog zakonika s ciljem usaglašavanja sa Konvencijom Saveta Evrope o sprečavanju nasilja nad ženama i nasilja u porodici (Istanbulska konvencija), uvedeno je krivično delo “polno uznemiravanje” (čl. 182a). U prvom izveštaju o primeni Konvencije ukazano je na nepodudarnost definicije, s obzirom na to da se u Krivičnom zakoniku seksualno uznemiravanje ograničava na “povredu dostojanstva u sferi polnog života”, a ne dostojanstva uopšte, te se preporučuje Srbiji dodatno usklađivanje s odredbom Konvencije (GREVIO, 2020, par. 198-200). Pregled zakona koji regulišu ovu oblast ukazuje da su oni “doneti ili izmenjeni stihijski, bez strateškog pristupa problemu i bez poznavanja celokupnog pravnog sistema” (Reljanović, 2020, str. 40).

Zakon o visokom obrazovanju samo načelno zabranjuje sve vrste diskriminacije, ne ulazeći u dalje regulisanje procedure zaštite. Kada je reč o podzakonskim aktima, Kodeksi profesionalne etike univerziteta uglavnom zabranjuju diskriminaciju i polno uznemiravanje (Univerzitet u Nišu, Beogradu, Kragujevcu, Univerzitet umetnosti u Beogradu) ili pak samo diskriminaciju bez navođenja šta ona podrazumeva i bez pominjanja polnog uznemiravanja (Univerzitet u Novom Sadu). Statuti univerziteta i fakulteta uglavnom deklarativno garantuju poštovanje ljudskih prava i zabranu diskriminacije. Pravilnici o radu takođe ne regulišu zaštitu od seksualnog uznemiravanja u odnosima studentkinje/studenti, dok Pravilnici univerziteta o disciplinskoj odgovornosti studenata uglavnom ne pominju zabranu (s izuzetkom Univerziteta u Kragujevcu koji sankcioniše samo vređanje po polnoj osnovi) ili nisu dostupni.

Prema tome, navedeni podzakonski akti ne sadrže preciznije odredbe o sprečavanju i zaštiti od seksualnog uznemiravanja, zaštitu privatnosti i pružanje podrške žrtvi, niti jasne rokove prijave ili adekvatne sankcije.

Rezultati analiza pravilnika o zaštiti od seksualnog uznemiravanja

Uporedna analiza sadržaja posebnih pravilnika o zaštiti od seksualnog uznemiravanja na fakultetima, odnosno njihovih najznačajnijih odredbi, izvršena je u odnosu na pravilnike koji su usvojeni među prvima, i to: (a) Pravilnik Fakulteta političkih nauka (FPN) Univerziteta u Beogradu (2014) i novi pravilnici ovog fakulteta (2021. i 2022), (b) Pravilnik Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju (FASPER) Univerziteta u Beogradu (2019), (c) Pravilnik Filozofskog fakulteta (FFBG) Univerziteta u Beogradu (2019) i izmene i dopune ovog pravilnika (2021), (d) Pravilnik Pravnog fakulteta (PF Union) Univerziteta Union (2019), i (e) Pravilnik Filozofskog fakulteta u Novom Sadu (FFNS) Univerziteta u Novom Sadu (2021).

Za predmet naše analize značajan je i sadržaj “krovnog” pravilnika Univerziteta u Beogradu (UB), koji je donet 7. jula 2021. godine, što je označilo obavezu svih fakulteta (31) da u roku šest meseci od stupanja na snagu ovog pravilnika usaglase svoje opšte pravne akte s njegovom sadržinom. Takođe, u analizu je uključen i sadržaj Predloga pravilnika Fakulteta dramskih umetnosti (FDU) Univerziteta umetnosti u Beogradu, koji je tokom 2022. godine, u saradnji s Fakultetom muzičkih umetnosti, prerastao u Predlog pravilnika Univerziteta umetnosti (UU) u Beogradu, a usvajanjem postao obavezujući za sva četiri fakulteta u sastavu tog univerziteta. Autonomni ženski centar podržavao je pisanje većine navedenih pravilnika od 2014. godine kroz konsultacije u vezi sa sadržajem (Resanović, 2021, str. 27-28).

U pogledu *definisanja* seksualnog uznemiravanja i ucenjivanja svi pravilnici imaju sličnu sveobuhvatnu definiciju, koja odgovara onoj datoj u Istanbulskoj konvenciji, kao i odredbi iz Zakona o rodnoj ravnopravnosti. Ipak, postoje razlike u operacionalizaciji opšte definicije, tako što su u neke pravilnike uključeni opisi najčešćih *pojavnih oblika* seksualnog uznemiravanja (verbalnog, neverbalnog i fizičkog), seksualnog ucenjivanja, seksističke diskriminacije (verbalne i neverbalne), ali i drugih vidova zlostavljanja i diskriminacije u obrazovnoj praksi, kao zabranjenih ponašanja (pravilnik FFBG, FFNS i pravilnik FDU/UU), što predstavlja primer dobre prakse.

Svi pravilnici predviđaju *informativne i preventivne aktivnosti* u vidu obaveze redovnog obaveštavanja i osposobljavanja studenata i zaposlenih s ciljem prepoznavanja seksualnog uznemiravanja i ucenjivanja. Konkretni načini sprovođenja uključuju postavljanje pravilnika na oglasnu tablu ili internet-stranice fakulteta (FFNS, FASPER i PF Union), informacije na stranici namenjenoj studentima i u Vodiču za bruceše, te informativno-edukativne aktivnosti koje se sprovode najmanje jednom godišnje (FFBG). Fakultet političkih nauka propisao je učešće Centra za studije roda (koji postoji na tom fakultetu) u kontinuiranoj edukaciji, a nakon usklađivanja odredbi sa Pravilnikom Univerziteta u Beogradu, propisuje i obavezu da zaposleni uz zaključen ugovor o radu ili o radnom angažovanju moraju biti obavešteni o sadržaju pravilnika, a svakom studentu se po upisu studentskog programa dostavlja obaveštenje o zabrani seksualnog uznemiravanja i ucenjivanja. Pravilnik Univerziteta u Beogradu predviđa i član koji se odnosi na poseban doprinos *nastavnih planova, programa i udžbenika* sprečavanju seksualnog uznemiravanja, što nije sadržaj fakultetskih pravilnika.

Svi pravilnici predviđaju *dva nivoa u zaštiti* od seksualnog uznemiravanja i ucenjivanja – konsultativni/savetodavni postupak i postupak sprečavanja seksualnog uznemiravanja i ucenjivanja u užem smislu. *Konsultativni postupak* je neformalne prirode i neobavezan, predviđa pomoć žrtvi uz poštovanje njene privatnosti, mogućnost savetovanja o daljim koracima, mogućnost davanja predloga da se oblici nastave i rada na fakultetu obavljaju u drugačijim okolnostima, te mogućnost posredovanja. Postupak sprovode lica za pomoć i podršku, koja su birana ili imenovana, ili Poverenik za ravnopravnost (Pravilnik UB). *Postupak za zaštitu* je formalan, pokreće se prijavom koja mora biti potpisana, vodi ga komisija koju formira dekan iz redova zaposlenih, koja ima različit broj članova, dok je FPN propisao da se za kršenje zabrana iz pravilnika

vodi disciplinski postupak u skladu sa opštim pravnim aktima fakulteta, a tu proceduru propisuje i Pravilnik Univerziteta u Beogradu.

Analiza sadržaja pravilnika ukazuje na nekoliko upadljivih manjkavosti. Jednu predstavlja nedovoljno propisan *kriterijum izbora* lica za pomoć i podršku i članova komisije. Uzimajući u obzir vulnerabilnost žrtve i potencijalne disparitete u pozicijama moći između učinioca nasilja i žrtve, lica koja se imenuju na ove pozicije morala bi imati posebne kvalifikacije i znanja kako bi mogla da sprovedu postupak na najstručniji način. Dobar primer mogla bi da budu određenja koja propisuju precizniju proceduru izbora ovih lica i kriterijume koje moraju da ispune, odnosno da prednost imaju kandidati koji poseduju kompetencije iz oblasti rodno zasnovanog nasilja, rodne ravnopravnosti i diskriminacije (pravilnici FFBG i FDU/UU). Među licima za podršku i pomoć figuriraju i studenti te nezavisni eksperti (UU). Posebno je važno to što je učešće predstavnika studenata/studentkinja predviđeno i u radu Stalne komisije, čiji je mandat da po prijavi utvrdi okolnosti slučaja i da li se seksualno uznemiravanje desilo (FFBG i UU). Takođe, veći broj članova u sastavu komisije koja odlučuje, a koji se biraju iz šireg sastava (Pravilnik FFBG), omogućava veću transparentnost, stručnost i pravilnost u odlučivanju, uključujući mogućnost izbegavanja potencijalnog sukoba interesa.

Mogućnost upućivanja na *alternativna rešenja* u slučajevima diskriminacije i seksualnog uznemiravanja se ne pojašnjava (pravilnici FASPER, FPN), dok Pravilnik Univerziteta u Beogradu navodi da stranke mogu biti upućene na postupak posredovanja u skladu sa Zakonom o sprečavanju zlostavljanja na radu (koji se primenjuje na zaposlene i druga lica koja učestvuju u radu, a ne na studente). Međutim, usled potencijalno velike disproporcije moći, ovaj način rešavanja spora ne bi bio adekvatan i teško je zamisliti da može dovesti do zadovoljavajućeg rešenja po obe strane, što potvrđuju iskustva iz radnih sporova (Reljanović, 2020, str. 63). Iako pravilnici predviđaju samo mogućnost, a ne i obavezu upućivanja na alternativno rešavanje sporova, što bi bilo u suprotnosti i sa Istanbulsom konvencijom (čl. 48), važno bi bilo precizirati primenu (kao u slučaju Pravilnika FFBG koji takvu mogućnost predviđa samo u slučaju obostrane saglasnosti strana i celishodnosti takvog načina rešavanja u konkretnom slučaju).

Imajući u vidu da seksualno uznemiravanje prati velika društvena stigma, da je najređe prijavljivani vid nasilja te da podrazumeva posebno kompleksan odnos moći između učinioca i žrtve, strah ili brigu za nastavak studija i postizanje uspeha, odnosno mogućnost osvetničkog ponašanja, kao i vreme potrebno za oporavak, bilo bi značajno postojanje mogućnosti *anonimne prijave*, koja u analiziranim pravilnicima ne postoji. Iako na osnovu anonimne prijave ne bi mogao biti vođen formalni postupak zaštite, dobijene informacije mogle bi biti korišćene za praćenje i eventualne izmene okolnosti nastave i rada na fakultetu.

Takođe, *objektivni rok* od šest meseci za prijavu nasilja, koji propisuje većina analiziranih pravilnika, ne može biti adekvatan, te su nekim pravilnicima ponuđena bolja rešenja. U slučaju da je nasilje izvršeno prema studentu/studentkinji od zaposlenog/zaposlene ili od drugog/druge studenta/studentkinje, rok za prijavu je do kraja studentskog statusa lica (FFBG) ili 36 meseci od izvršenja, a najkasnije 24 meseca nakon

isteka studentskog statusa, kada je izvršilac zaposleni (UU), a u slučaju kada je ono izvršeno u odnosu na zaposlene, rok za prijavu je dve godine (FFBG), što je u skladu sa Krivičnim zakonikom koji propisuje identičan rok, ili 36 meseci od izvršenja dela (UU).

Kada je reč o odredbama koje se odnose na *lažno prijavljivanje*, odnosno *zloupotrebu prava* na zaštitu, fakulteti su unapredili rešenja u odnosu na prvi pravilnik (FPN), a posebno nakon donošenja Pravilnika Univerziteta u Beogradu (čl. 5), koji osim kažnjivosti propisuje i šta zloupotreba prava podrazumeva, odnosno da postoji ili bi morala postojati svest da nema osnovanih razloga za pokretanje postupka zaštite, ili se postupak pokreće zarad sticanja neke koristi ili nanošenja štete drugome. Time se pravi jasna distinkcija između zlonamernog prijavljivanja i nedostatka dokaza za prijavu ili zablude u pogledu toga da li neko ponašanje predstavlja seksualno uznemiravanje. Za podsticanje poverenja osoba koje su imale iskustvo seksualnog uznemiravanja značajna je i odredba o zabrani preduzimanja štetnih radnji (Pravilnik UB, čl. 6), a koja propisuje da nikakve štetne *posledice* neće trpeti lice koje je pokrenulo postupak, svedočilo ili ohrabrialo na pokretanje postupka zaštite.

Iako dosadašnji proces usvajanja pravilnika uglavnom nije pratio formalni otpor, na nekim fakultetima oni su jednoglasno usvajani (PF Union, FFNS), postojali su neformalni izrazi nezadovoljstva ili sumnje (FFBG, FDU), najčešće zbog mogućnosti "lažnog prijavljivanja" ili "narušavanja ugleda" ustanove (Resanović, 2021, str. 29-30).

Za sada, kasni se sa uspostavljanjem mehanizama prevencije i zaštite, neodgovarajuća je vidljivost pravilnika, nema podataka o tome da li studentkinje/studenti razumeju proceduru, skromne su informativno-edukativne aktivnosti na fakultetima, pokrenuto je izrazito malo formalnih postupaka zaštite (jedan na FFBG i jedan na FDU). Najnovija "afera" prijave seksualnog uznemiravanja na Arhitektonskom fakultetu u Beogradu ponovo je stavila u fokus pitanje primene pravilnika, dok je Zaštitnik građana utvrdio da ih većina visokoobrazovnih ustanova u Srbiji nema i zatražio da se oni uspostave u roku od 30 dana (Zaštitnik građana, 2022).

Zaključak i preporuke

Usvajanje prvih pravilnika koji regulišu zabranu seksualnog uznemiravanja na fakultetima u Srbiji nije dovelo do znatnijih promena u informisanju i edukaciji studentkinja/studentata i zaposlenih niti do većeg broja prijavi i postupaka. Značajan podsticaj daljim kreiranjem i usvajanjem pravilnika na fakultetima mogli bi dati pravilnici univerziteta. Kada je reč o fakultetima u okviru Univerziteta u Beogradu, u "krovnom" pravilniku bi morao da se unapredi i precizira sistem zaštite i prevencije kako bi se olakšao proces usklađivanja ili donošenja akata na fakultetima, što je posebno važno za one fakultete koji među svojim kadrom nemaju lica s kvalifikacijama iz oblasti zaštite od rodne diskriminacije i rodno zasnovanog nasilja, te se ne može očekivati da će ulaziti u dalje preciziranje ili unapređenje odredbi (kako je to uradio FFUB).

Glavni izazov u budućoj preventivnoj ulozi pravilnika predstavlja organizacija različitih vidova formalnog i neformalnog informisanja i edukovanja, ne samo kao jednokratnih akcija (tribine i predavanja) i ne samo o temi rodno zasnovanog nasilja, već šire, o različitim aspektima polne/rodne ravnopravnosti i diskriminacije. Nema boljeg mesta za razvoj znanja u ovoj oblasti od fakulteta, zbog čega ohrabruju objave sprovedenih istraživanja (FFNS) i najave sličnih (FFBG, PF Union) o rasprostranjenosti seksualnog uznemiravanja, koje mogu poslužiti za izradu plana akcija. U delu koji se odnosi na formalnu proceduru zaštite, izazov može biti manjak poverenja u one koji sprovode procedure, uključujući zaštitu ličnih podataka i poverljivosti sadržaja, ali i strah od mogućih posledica.

Najvažnije preporuke za unapređenje postojeće situacije uključuju nužnost dopuna i izmena pravilnika, odnosno preciziranje odredbi na koje ukazuje naša analiza, kako bi se omogućilo pravovremeno i jasno delovanje. Bilo bi važno uspostaviti specifične mehanizme jačanja kapaciteta, informisanja i edukacije svih aktera na fakultetu, a posebno lica koja imaju uloge u neformalnim i formalnim procesima. Glavni zadatak fakulteta morao bi da bude razvoj kulture "nulte tolerancije" na svaki vid zloupotrebe, nasilja i diskriminacije, te razvoj atmosfere poverenja u mehanizme podrške i zaštite. Iskustva inostranih univerziteta i fakulteta koji imaju znatno dužu istoriju prevencije i regulative u ovoj oblasti, mogla bi da budu koristan pokazatelj mogućih promena i budućih preventivnih akcija na fakultetima u Srbiji.

Literatura

Babovic, M. (2020). Sexual harassment in Serbia, Analysis Based on the Data from the OSCE-led Survey on the Well-being and Safety of Women in Southeast and East Europe. in: *Sexual harassment in Serbia*. 5-34. Belgrade: OSCE Mission in Serbia. Dostupno na: <https://www.osce.org/mission-to-serbia/473253>.

Dimitrijević, A. i Mladenović, M. (2017). Seksualno uznemiravanje studenata – rezultati istraživanja. *TEMIDA*. 20 (2), 291-309. Dostupno na: DOI: <https://doi.org/10.2298/TEM1702291D>.

Group of Experts on Action against Violence against Women and Domestic Violence (GREVIO). (2020). *GREVIO's (Baseline) Evaluation Report on legislative and other measures giving effect to the provisions of the Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence against Women and Domestic Violence (Istanbul Convention) SERBIA*. Strasbourg: Council of Europe. Dostupno na: <https://rm.coe.int/grevio-report-on-serbia/16809987e3>.

Jerković, I., i Pivk, L. (2008). Eksploatacija seksualnosti: od incidenta do novog morala. *Pedagoška stvarnost*. 54 (2), 130-146.

Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE). (2019). *OSCE-led Survey on the Well-being and Safety of Women for Serbia*. Vienna: OSCE Secretariat. Dostupno na: <https://www.osce.org/secretariat/419750>.

Reljanović, M. (2020). Sexual Harassment at Work in the Republic of Serbia – Regulatory Framework and its Implementation. In: *Sexual harassment in Serbia*. 37-89. Belgrade: OESC Mission in Serbia. Dostupno na: <https://www.osce.org/mission-to-serbia/473253>.

Resanović, M. (2021). *Istraživanje o praksama za prijavljivanje seksualnog uznemiravanja na fakultetima u Srbiji*. Beograd: Mreža akademske solidarnosti i angažovanosti. Dostupno na: <https://akademska-masa.org/wp-content/uploads/2021/06/Studija-Istraživanje-o-praksama-za-prijavljivanje-seksualnog-uznemiravanja-na-fakultetima-u-Srbiji-autorka-Milica-Resanovic-.pdf>.

Viktimološko društvo Srbije. (2021). *Seksualno nasilje na univerzitetima u Srbiji: podizanje svesti i razvijanje inovativnih mehanizama za podršku žrtvama* (neobjavljeno). Dostupno na: http://www.vds.rs/Projekat_SeksualnoNasiljeNaUniverzitetimaUSrbiji.htm.

Zaštitnik građana. Mišljenja i stavovi: *Unaprediti mehanizme sprečavanja i zaštite od seksualnog uznemiravanja na fakultetima* (27. 6. 2022). Dostupno na: <https://www.ombudsman.rs/index.php/2011-12-11-11-34-45/7506-un-pr-di-i-h-niz-spr-c-v-nj-i-z-sh-i-d-s-su-ln-g-uzn-ir-v-nj-n-f-ul-i>.

Zakoni i opšti pravni akti univerziteta i fakulteta

Kodeks o akademskom integritetu i profesionalnoj etici Univerziteta u Kragujevcu (29. 12. 2016). Dostupno na: https://www.kg.ac.rs/Docs/Kodeks_o_akademskom_integritetu_i_profesionalnoj_etici.pdf.

Kodeks o akademskom integritetu Univerziteta u Novom Sadu (4. 10. 2019), izmene i dopune (30. 1. 2020, ispravka). Dostupno na: <https://www.uns.ac.rs/index.php/univerzitet/javnost-rada-2/dokumenti/aktiuns/send/35-pravilnici/321-kodeks-o-akademskom-integritetu>.

Kodeks profesionalne etike i pravila ponašanja na Univerzitetu umetnosti u Beogradu (26. 12. 2019). Dostupno na: <http://www.arts.bg.ac.rs/wp-content/uploads/2020/01/Kodeks-profesionalne-etike.pdf>.

Kodeks profesionalne etike Univerziteta u Beogradu (22. 6. 2016). Dostupno na: <http://www.bg.ac.rs/files/sr/univerzitet/univ-propisi/Kodeks-profesionalne-etike2021.pdf>

Kodeks profesionalne etike Univerziteta u Nišu (11. 10. 2021). Dostupno na: <https://www.ni.ac.rs/dokumenti/aktuelni-pravni-propisi-univerziteta-u-nisu/download/118-aktuelni-pravni-propisi-univerziteta-u-nisu/475-kodeks-profesionalne-etike-univerziteta-u-nisu-preciscen-tekst-glasnik-un-broj-42010>.

Krivični zakonik. *Službeni glasnik RS*. 85/2005, 88/2005 – ispr., 107/2005 – ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 i 35/2019.

Pravilnik o ponašanju zaposlenih i studenata/studentkinja u vezi sa prevencijom i zaštitom od seksualnog uznemiravanja i ucenjivanja. Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju Univerziteta u Beogradu (29. 10. 2019). Dostupno na: http://www.fasper.bg.ac.rs/pravna_akta/fakultet/20191105_1-seksualno-uznemiravanje.pdf.

Pravilnik o ponašanju zaposlenih u vezi sa prevencijom i zaštitom od seksualnog uznemiravanja i ucenjivanja studenata i studentkinja Univerziteta u Beogradu – Fakulteta političkih nauka (29. 4. 2014. i 3. 11. 2014. prestao da važi).

Pravilnik o postupku utvrđivanja i merama za povrede discipline i ponašanja zaposlenih u vezi sa seksualnim uznemiravanjem i ucenjivanjem na Univerzitetu u Beogradu – Fakultetu političkih nauka (25. 1. 2022). Dostupno na: <https://www.fpn.bg.ac.rs/wp-content/uploads/Pravilnik-o-postupku-utvrdivanja-i-merama-za-povrede-discipline-i-ponasanja-zaposlenih-u-vezi-sa-seksualnim-uznemiravanjem-i-ucenjivanjem.pdf>.

Pravilnik o prevenciji i zaštiti od seksualnog uznemiravanja i ucenjivanja. Filozofski fakultet u Novom Sadu Univerziteta u Novom Sadu (5. 4. 2021). Dostupno na: <http://www.ff.uns.ac.rs/uploads/files/Fakultet/Pravna%20akta/Pravna%20akta/Opsta%20akta/Pravilnik%20o%20zastiti%20od%20seksualnog%20uznemiravanja.pdf>.

Pravilnik o sprečavanju i zaštiti od seksualnog uznemiravanja i ucenjivanja na Univerzitetu u Beogradu – Fakultetu političkih nauka (27. 12. 2021). Dostupno na: <https://www.fpn.bg.ac.rs/wp-content/uploads/Pravilnik-o-sprecavanju-i-zastiti-od-seksualnog-uznemiravanja-Univerziteta-u-Beogradu-Fakulteta-politickih-nauka.pdf>.

Pravilnik o sprečavanju i zaštiti od seksualnog uznemiravanja na Univerzitetu u Beogradu (7. 7. 2021). Dostupno na: https://www.bg.ac.rs/files/sr/univerzitet/univ-propisi/Pravilnik_sprecavanje_zastita_seksualno_uznemiravanje.pdf.

Pravilnik o zaštiti od seksualnog uznemiravanja i ucenjivanja. Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu (24. 12. 2019, izmene i dopune pravilnika od 11. 2. 2022). Dostupno na: https://www.f.bg.ac.rs/pravna_akta.

Pravilnik o zaštiti od seksualnog uznemiravanja i ucenjivanja. Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu (prečišćen tekst, 21. 1. 2022). Dostupno na: https://www.f.bg.ac.rs/files/akta/Prav-olDZSU_pr_tekst.pdf.

Pravilnik o zaštiti od seksualnog uznemiravanja i ucenjivanja, Pravni fakultet Univerziteta Union (6. 3. 2019). Dostupno na: <http://pravnifakultet.rs/wp-content/uploads/2019/03/Pravilnik-o-zastiti-od-seksualnog-uznemiravanja-i-ucenjivanja-22.03.2019..pdf>.

Pravilnik o zaštiti od zlostavljanja u obrazovnom i radnom procesu na Univerzitetu umetnosti u Beogradu (5. 5. 2022). Dostupno na: <http://www.arts.bg.ac.rs/wp-content/uploads/2022/05/Pravilnik-o-zastiti-od-zlostavljanja-1.pdf>.

Pravilnik o zaštiti od seksualnog uznemiravanja, seksualnog ucenjivanja, diskriminacije i drugih formi zlostavljanja u obrazovnim praksama. Fakultet dramskih umetnosti Univerziteta umetnosti u Beogradu.

Zakon o potvrđivanju Konvencije Saveta Evrope o sprečavanju nasilja nad ženama i nasilja u porodici. *Službeni glasnik RS – Međunarodni ugovori*. 12/2013.

Zakon o rodnoj ravnopravnosti. *Službeni glasnik RS*. 52/2021.

Zakon o sprečavanju zlostavljanja na radu. *Službeni glasnik RS*. 36/2010.

Zakon o visokom obrazovanju. *Službeni glasnik RS*. 88/2017, 73/2018, 27/2018 – dr. zakon, 67/2019, 6/2020 – dr. zakoni, 11/2021 – autentično tumačenje, 67/2021 i 67/2021 – dr. zakon.

Zlostavljanje kao endemska pojava u akademskim krugovima: o uzrocima problema

Karolina Lendák-Kabók

Dragana Vujović

Vladimir Todorović

Johanna Tóth

Sažetak

Zlostavljanje je široko rasprostranjeno u akademskim krugovima, okruženju prožetom hijerarhijama i konkurencijom, sa dodatnim pritiskom ugovora na određeno vreme i željom za napredovanje do najvišeg zvanja (redovnog/ne profesora/ke). Zlostavljanje na radu u akademskoj sferi može imati i rodnu dimenziju, a može poprimiti i obeležja rodno zasnovanog nasilja.

Istraživanje putem upitnika sprovedeno je na Univerzitetu u Novom Sadu radi izrade Plana Univerziteta u Novom Sadu za postizanje rodne ravnopravnosti 2022–2024. U popunjavanju upitnika učestvovalo je 706 osoba (oko 13,3% procenata zaposlenih na Univerzitetu) (63,3% žena), a upitnik je popunilo većinom nastavno osoblje (odnosno nastavnici i saradnici uključeni u nastavu) (77,9%).

Rezultati analize upitnika, kada je reč o zlostavljanju na radu u akademskoj sferi, pokazuju da je veliki procenat ispitanika/ca doživeo neku vrstu neprijatnosti tokom radnog odnosa na Univerzitetu (27,9%). Žene su češće pogođene (31,8%) u odnosu na muškarce (21,2%). Kada je reč o radnim ulogama, zlostavljanje na radu prisutnije je kod nenastavnog osoblja (42,9%), dok je, opet, izraženije kod žena.

Rezultati ukazuju na potrebu da se na zlostavljanje na radu i na rodno zasnovano nasilje mora obratiti više pažnje unutar institucija, te da su osim zakonskih rešenja potrebni i dodatni institucionalni mehanizmi radi sprečavanja i rešavanja problema zlostavljanja na radu te rodno zasnovanog nasilja.

Ključne reči: zlostavljanje na radu, rodno zasnovano nasilje, akademska sfera, institucionalni mehanizmi.

Uvod

Zlostavljanje je široko rasprostranjeno u akademskim krugovima, okruženju prožetom hijerarhijama i konkurencijom, sa dodatnim pritiskom ugovora na određeno vreme i željom napretka do najvišeg zvanja (redovnog/e profesora/ke), kojim se tek osigurava radni odnos na neodređeno vreme. Zlostavljanje na radu u akademskoj sferi može imati i rodnu dimenziju, a može poprimiti i obeležja rodno zasnovanog nasilja. Jedan od oblika rodno zasnovanog nasilja je i seksualno uznemiravanje i ucenjivanje, koje u visokoobrazovanim i istraživačkim organizacijama ostaje u velikoj meri nedovoljno prijavljeno i nedovoljno istraženo. Bez dovoljnog znanja, infrastrukture, mera i aktivnosti u akademskoj zajednici, teško je u potpunosti sprečiti, zaštititi ili čak krivično goniti počinioc.

U radu će se razmatrati rezultati istraživanja koje je sprovedeno pomoću upitnika na Univerzitetu u Novom Sadu radi izrade Plana Univerziteta u Novom Sadu za postizanje rodne ravnopravnosti 2022–2024, a čiji je cilj, između ostalog, i da mapira vrstu i učestalost zlostavljanja među zaposlenima na Univerzitetu u Novom Sadu.

Teorijski okvir

Veruje se da su univerziteti mesta na kojima vladaju poštenje i tolerancija, a da su obrazovani ljudi napredni u svojim stavovima i ubeđenjima (Johnson-Bailey, 2014). Međutim, iako se akademski svet smatra zaštićenim od svakog vida nasilja, pa čak i povlaštenim u tom smislu, sve češće se ispostavlja da to nije slučaj (Župan, 2018). Zapravo, akademski kontekst idealan je za nastanak nasilja među kolegama, jer je to takvo okruženje gde su hijerarhijski odnosi moći dominantni (Puigvert et al., 2019). Rastuća korporativizacija univerziteta dovela je do toga da je kompetitivnost iznad saradnje, a lični interes iznad timskog rada (Southern, 2008).

Zlostavljanje na radu može se definisati kao “uznemiravanje, vređanje, društveno isključivanje osoba ili negativno uticanje na njihove radne zadatke” (Einarsen et al., 2003, str. 15). Ako zlostavljanje ima osobine sistematičnosti i učestalosti, ono se naziva mobingom. Može biti zasnovano na više različitih faktora, koji često deluju u kombinaciji. Jedan od kriterijuma koji utiče na neproduktivnu atmosferu među kolegama/inicama je starosna dob. Osnovni problem je, kako navode Twale i De Luca (2008), to što odbori za unapređenje i određivanje mandata predstavljaju idealno tlo za akademsko osoblje da unize mlađeg kolegu ili koleginicu, ne snoseći nikakve direktne posledice (Southern, 2008). Takođe, položaj radnika utiče na pojavu mobinga. Kako navodi Župan (2018), mobing može biti vertikalni i horizontalni. Vertikalni mobing nastaje kada nadređeni/a zlostavlja podređenog/u, dok je horizontalni onaj koji se ispoljava među zaposlenima istog ranga, podstaknut je osećajem ugroženosti, a u cilju je napredovanja na sopstvenom karijernom putu.

Razmatrajući dalje uzroke zlostavljanja na radu, Johnson-Bailey (2014) navodi da se, kada se umeša pol, zlostavljanje dešava nezavisno od ranga. Naime, u poslednje

vreme došlo je do feminizacije univerziteta, odnosno raste broj žena sa najvišim akademskim zvanjima te zaposlenih u akademskoj sferi (Župan, 2018). Iako je uvećana raznolikost na univerzitetima u smislu pola pozitivna, ona predstavlja plodno tlo za zlostavljanje i uznemiravanje (Southern, 2008). Rodni jaz, koji se često ispoljava u vidu rodno zasnovanog nasilja, nastaje kao posledica brige o porodici te diskriminacije – žene su te kojima je pretežno prepuštena briga o deci i kućni poslovi (naročito tokom pandemije virusa COVID-19), dok do diskriminacije dolazi usled različitih akademskih praksi, kakve su regrutacija, izbor žena na položaje moći itd. (Bosco Damous i Guillopé, 2021).

Uvođenjem “akademskog kapitalizma”, kako ga naziva Münch, povećala se akademska kompetitivnost te su porasla očekivanja od radnika/ca, što posledično utiče na porast stresa, ali i drugih mentalnih oboljenja (Župan, 2018). Važno je istaći da zlostavljanje na radnom mestu ne utiče samo na žrtvu nego i na celi odsek, pa i na univerzitet (Cassell, 2011), pa u širem kontekstu dolazi do disfunkcionalnog radnog okruženja, smanjene lojalnosti i produktivnosti, nemogućnosti da se privuku novi zaposleni itd. (Cassell, 2011).

Seksualno uznemiravanje predstavlja jedan vid rodno zasnovanog nasilja (Bosco Damous i Guillopé, 2021). Ono je sveprisutno i neproporcionalno češće ga doživljavaju žene (Aguilar i Baek, 2020). Definiše se kao “bilo koji oblik neželjenog verbalnog, neverbalnog ili fizičkog ponašanja seksualne prirode, s ciljem da se naruši dostojanstvo ličnosti, naročito prilikom stvaranja neprijateljskog, ponižavajućeg, degradirajućeg i uvredljivog okruženja” (Bosco Damous i Guillopé, 2021, str. 2). U akademskoj sferi, većina prijavljenih uznemiravanja uključuje nepoželjan fizički kontakt (naprimjer pipanje, seksualni napad i ponašanje nalik porodičnom zlostavljanju) od zlostavljača. Zbog prirode problema, kao i njegove osetljivosti, broj prijavljenih slučajeva često je manji od stvarnog i o njemu se ne govori otvoreno (Puigvert et al., 2019). Prekinuti tišinu koja vlada nije lak posao (Puigvert et al., 2019). Državne regulatorne agencije mogle bi pomoći praćenju sprovedbe usklađenosti na fakultetima (Bosco Damous i Guillopé, 2021). Iako nijedno radno mesto ne postoji u vakuumu, pa na zaposlene uvek utiču hijerarhijski odnosi moći te privilegije zasnovane na rasi, klasi, rodu itd. (Johnson-Bailey, 2014), potrebno je priznati da problem postoji i otvoreno govoriti o njemu, jer “ako nismo deo rešenja, deo smo problema” (Puigvert et al., 2019, str. 15).

Rezultati istraživanja

Inicijalni uzorak činilo je 706 ispitanika/ca (63,3% žena), odnosno, obuhvatio je oko 13,3% zaposlenih na Univerzitetu u Novom Sadu. Subpopulaciju koja je bila predmet ovog istraživanja činile su osobe koje su pretrpele zlostavljanje na radu (mobing) (N=197) i/ili seksualno uznemiravanje (N=81) za vreme zaposlenja na Univerzitetu.

Podaci su prikupljeni od 12. do 25. oktobra 2021. godine, pomoću onlajn upitnika (Google upitnik) koji je sastavila Radna grupa Odbora za rodnu ravnopravnost. Upitnik je obuhvatio više oblasti (projektna angažovanost, rodno zasnovana diskriminacija,

diskriminacija zasnovana na seksualnoj orijentaciji, nacionalnosti, invalidnosti, uznemiravanje, mobing). Ispitanici/e su mogli/e da podele lično iskustvo tokom poslednjih pet godina na UNS-u. Pitani/e su, takođe, o svojim stavovima relevantnim za uspostavljanje rodne ravnopravnosti (o jednakim mogućnostima, rodnoj osetljivosti u nauci, nastavi i istraživanju, o uznemiravanju). U ovom radu prezentovani su rezultati dobijeni analizom odgovora na grupe pitanja koje se odnose na iskustvo sa zlostavljanjem na radu i seksualnim uznemiravanjem. Svaki/a ispitanik/ca je bio/la obavešten/a o cilju i svrsi prikupljanja podataka te o obradi tih podataka i njihovom čuvanju. Ispitivanje je bilo anonimno i dobrovoljno.

Tokom pripreme podataka za analizu isključeni su ispitanici/e koji/e su davali/e nevalidne i nepotpune odgovore, tako da je od inicijalnih 708 ispitanika/ca u konačnu obradu bilo uključeno 706. Obrada podataka vršena je pomoću programa za statističku obradu podataka *IMB SPSS Statistics za macOS*, verzija 23.

Zlostavljanje na radnom mestu i pol

Utvrđeno je da je 27,9% ispitanika/ca (197 osoba) doživelo neku vrstu neprijatnosti na radnom mestu koja zadovoljava kriterijume zlostavljanja na radnom mestu. Takođe, na UNS-u, žene su češće izložene zlostavljanju na radnom mestu i, prema Fišerovom egzaktnom testu, ta razlika je značajna ($p = ,003$).

Utvrđeno je da su ispitanici/e koji su doživeli/e zlostavljanje na radu od kolege/nice, najčešće bili/e izloženi/e demonstriranju moći (57,6%), nipodaštavanju (52,5%) te širenju neistine o njima (50,0%). Kad je reč o zlostavljanju od pretpostavljenih, najčešći oblici toga zlostavljanja takođe su bili demonstriranje moći (62,6%) i nipodaštavanje (51,5%), dok je na trećem mestu ignorisanje i isključivanje iz komunikacije (41,9%).

Kod 63,6% ispitanika/ca (126 osoba) mobing je bio kontinuiran i trajao je između tri i 36 meseci ($M=55,79$; $SD=51,847$). Kad je reč o kontinuitetu zlostavljanja na radu, ne postoji značajna razlika između žena i muškaraca ($p = ,869$).

Nadalje, 73,6% (145 osoba) ispitanika/ca doživelo je prekomeran stres zbog zlostavljanja na poslu, dok ne postoji statistički značajna razlika ($p = ,149$) između žena i muškaraca. Na osnovu rezultata uočava se da su žene u nešto većem procentu doživele prekomeran stres zbog zlostavljanja na poslu. Ukupno 23,9% (47 osoba) ispitanika/ca se obraćalo lekaru zbog pretrpljenog stresa usled mobinga, dok u ovom pogledu ne postoji statistički značajna razlika među polovima ($p = ,576$). Međutim, utvrđeno je da su se muškarci u nešto većem procentu obraćali lekaru zbog prekomernog stresa usled zlostavljanja na poslu. Bolovanje zbog prekomernog stresa usled zlostavljanja na radnom mestu koristilo je 8,6% (17 osoba) ispitanika/ca, dok ne postoji statistički značajna razlika ($p = ,161$) između žena i muškaraca. Ipak, može se zaključiti da su žene u nešto većem procentu koristile takvo bolovanje.

Ispitanici/e su na petostepenoj Likertovoj skali ocenjivali/e svoju potrebu za nepristrasnim licem na fakultetu/univerzitetu kome bi mogli/e da se obrate u vezi

sa zlostavljanjem na poslu, pri čemu je prosek celokupnog uzorka 4,16 (SD= ,892) – ispitanici/e u velikoj meri smatraju da bi trebalo da postoji takvo lice. Ne postoji statistički značajna razlika ($t(524,587) = -1,682, p = ,093$) između žena ($M=4,20$) i muškaraca ($M=4,08$).

Zlostavljanje na radu i starosna dob

Na osnovu dobijenih rezultata, evidentno je da su neke starosne grupe više pogođene mobingom u odnosu na druge. Najmlađa grupa (20-25 godina) nije izveštavala o doživljenom mobingu, dok je mobing u najvišem procentu potvrđen kod osoba u dobi između 36 i 45 godina (35,8%). Iz grupe osoba životne dobi od 46 do 55 godina, 30,1% ispitanika/ca navelo je da su imali/e takvo iskustvo, što je više od ukupnog proseka cele grupe (27,9%). Ispitanici/e stariji/e od 56 godina, kao i oni između 26 i 35 godina, izveštavali/e su o mobingu u manjem procentu u poređenju sa ukupnim prosekom grupe. Za dve starosne kategorije koje su doživele mobing u višem procentu u odnosu na grupni prosek analizirane su polne razlike. Zaključuje se da su u posmatranim starosnim kategorijama žene bile više pogođene zlostavljanjem na radnom mestu. Ova razlika u starosnoj grupi od 36 do 45 godina nije bila statistički značajna ($\chi^2(1, N=229) = 2,939, p = ,088$), dok u starosnoj grupi od 46 do 55 godina ta razlika jest značajna, odnosno, procenat žena koje su doživele mobing značajno je viši ($\chi^2(1, N=153) = 4,563, p = ,033$).

Iskustvo s kontinuiranim mobingom takođe je različito kod pojedinačnih starosnih grupa. Evidentno je da su osobe između 36 i 55 godina starosti u upadljivo većem procentu doživele kontinuirani mobing u odnosu na svoje mlađe (26-35 godina) i starije (56+) kolege/inice. Muškarci u obe grupe doživeli su kontinuirani mobing u nešto višem procentu. Međutim, prema Pirsonovom Hi-kvadrat testu, ove razlike nisu značajne ni u starosnoj grupi od 36 do 45 godina ($\chi^2(1, N=82) = ,025, p = ,875$), niti u grupi od 46 do 55 godina ($\chi^2(1, N=46) = 1,746, p = ,186$).

Zlostavljanje na radu i radna uloga

Ispitanici/e su bili/e podeljeni/e u grupe prema različitim pozicijama na kojima se nalaze na UNS-u. Zaključuje se da se zlostavljanje na radu javlja u rasponu od 21,8% do 29,1%. Učestalost mobinga upadljivo je veća kod nenastavnog osoblja (42,9%). Žene koje rade kao nenastavno osoblje na UNS-u u višem su procentu doživele zlostavljanje na radu u odnosu na njihove kolege muškog pola na istoj poziciji. Ova razlika statistički je značajna ($\chi^2(1, N=49) = 5,638, p = ,018$). Kad je reč o kontinuiranosti mobinga, nisu uočene značajne polne razlike u grupi nenastavnog osoblja ($\chi^2(1, N=49) = 5,638, p = ,018$).

Seksualno uznemiravanje i pol

O iskustvu sa najmanje jednom vrstom predloženih oblika seksualnog uznemiravanja govorilo je 11,47% ispitanika/ca (N=81). Zaključuje se da je uznemiravanje i zlostavljanje na UNS-u retko, ali da se dešava. Najčešće forme uznemiravanja su neželjeni komentari, šale i pitanja koji se odnose na nečije telo ili seksualnost (9,6%), te neželjeni pokušaji promene profesionalne veze u emotivnu (3,4%), dok su teže forme uznemiravanja i zlostavljanja znatno ređe (0,4%-0,8%). Ukupno 15% žena doživelo je najmanje jedan oblik seksualnog uznemiravanja (N=67), što je statistički značajno više ($\chi^2(1, N=706) = 14,828, p = ,000$) u odnosu na njihove kolege, od kojih je 14 (5,4%) govorilo o takvom iskustvu.

Na osnovu dobijenih rezultata, uočava se da su žene značajno češće izložene neželjenim komentarima, šalama i pitanjima koji se odnose na njihovo telo ili seksualnost, te neželjenim pokušajima promene profesionalne veze u emotivnu. Prikazivanje slike sa seksualnim sadržajem dešava se retko i nije bilo statistički značajnih razlika između žena i muškaraca. Obećanje koristi u vezi s poslom u zamenu za intimni kontakt, kao i seksualno zlostavljanje, desilo se isključivo ispitanicama ženskog pola.

Prema iskazima žrtava, muškarci su bili počinioci u većini slučajeva gde su žrtve bile muškog pola (50%), kao i u slučajevima kada su žrtve bile žene (80%). Međutim, ove procene su približne, s obzirom na to da određeni procenat ispitanika/ca nije želeo da otkrije pol počinioca (u slučaju muškaraca je to 18,75%, odnosno tri osobe, a kod žena je 5,60%, odnosno pet osoba). U slučaju muških žrtava seksualno zlostavljanje dešava se najčešće kada između žrtve i počinioca ne postoji direktna hijerarhijska veza (47,06%), dok su žene češće žrtve svojih nadređenih (45,60%).

Seksualno uznemiravanje kod žena

S obzirom na to da je su žene značajno češće pogođene seksualnim uznemiravanjem, kod njih je moguće analizirati učestalost ovih pojava prema životnoj dobi, dužini zaposlenja i položaju na kojem se nalaze na UNS-u. Dolazi se do zaključka da je seksualno uznemiravanje najčešće kod žena starosne kategorije od 36 do 45 godina (43,3%), kao i kod onih žena koje su zaposlene kao nastavnice (43,3%).

Zaključak

Rezultati istraživanja na Univerzitetu u Novom Sadu ukazuju na potrebu da se na zlostavljanje na radu i na rodno zasnovano nasilje mora obratiti više pažnje unutar institucija, te da su, osim zakonskih rešenja, potrebni i dodatni institucionalni mehanizmi radi sprečavanja i rešavanja problema zlostavljanja na radu i rodno zasnovanog nasilja. Univerzitet u Novom Sadu posvećen je postizanju rodne ravnopravnosti i, u određenoj meri, integrisao je načela rodne ravnopravnosti i antidiskriminatorskih politika u svoje ključne dokumente i prakse.

Seksualno uznemiravanje, kao oblik rodno zasnovanog nasilja, naročito je važan segment i zahteva posebnu pažnju. Iako rezultati istraživanja pokazuju da je seksualno uznemiravanje među zaposlenima na UNS-u u malom procentu prisutno, problem seksualnog uznemiravanja u akademskom kontekstu je tema koja u poslednje vreme dobija sve više pažnje i medijski je popraćena. Ovaj trend ne znači je da je seksualno uznemiravanje nova pojava, već da se naše društvo u dovoljnoj meri emancipovalo da se o ovom problemu i javno govori. Imajući u vidu specifičnost akademskog konteksta, javlja se potreba za razvijanjem jedinstvenih institucionalnih mehanizama koji će na fakultetima i institutima regulisati problem seksualnog uznemiravanja. U tom svetlu, od posebnog značaja za definisanje i društveno regulisanje seksualnog uznemiravanja i ucenjivanja u akademskom kontekstu su etički kodeksi univerziteta, pravilnici o radu fakulteta te posebni pravilnici o zaštiti od seksualnog uznemiravanja usvojeni na nekoliko fakulteta u Srbiji.

U okviru Univerziteta u Novom Sadu, Filozofski fakultet je u aprilu 2021. godine doneo Pravilnik o prevenciji i zaštiti od seksualnog uznemiravanja i ucenjivanja, kojim je bliže regulisao mere koje će Fakultet sprovoditi u prevenciji i zabrani ovog ponašanja, postupak zaštite lica u slučaju da je došlo do narušavanja integriteta ličnosti po osnovu pola ili seksualne orijentacije, a sve s ciljem izgrađivanja i poštivanja načela prava i slobode ličnosti, slobodnog ispoljavanja rodne pripadnosti i seksualne orijentacije, zaštite dostojanstva svih lica – učesnika u procesu visokog obrazovanja. Odredbe ovog pravilnika odnose se na sve zaposlene i studente/studentkinje Filozofskog fakulteta Univerziteta u Novom Sadu.

Ono što predstoji Univerzitetu u Novom Sadu, a predviđeno je i Planom UNS-a za postizanje rodne ravnopravnosti 2022–2024, jest donošenje i sveobuhvatnog pravilnika o zabrani seksualnog uznemiravanja i ucenjivanja na nivou UNS-a koji bi jasno odredio kome se oni koji su iskusili neku vrstu seksualnog uznemiravanja mogu obratiti i po kojoj proceduri se pomenuto uznemiravanje zabranjuje i sprečava. Ono što je svakako od velike važnosti jest to da se počinioci sankcionišu kako bi se ova vrsta ponašanja iskorenila.

Literatura

Aguilar, S. i Baek, C. (2020). Sexual harassment in academe is underreported, especially by students in the life and physical sciences. *PLOS ONE*. 15 (3) Dostupno na: <https://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/journal.pone.0230312>.

Bosco Damous, L. i Guillopé, C. (2021). Gender-based violence in higher education and research: a European perspective. *Pure and Applied Chemistry*. 93 (8), 899-905. Dostupno na: <https://doi.org/10.1515/pac-2021-0401>.

Cassell, M. A. (2011). Bullying in Academe: Prevalent, Significant, And Incessant. *Contemporary Issues in Education Research (CIER)*. 4 (5), 33-44. Dostupno na: <https://doi.org/10.19030/cier.v4i5.4236>.

Einarsen, S., Hoel, H., Zapf, D. i Cooper, C. L. (2003). The concept of bullying and harassment at work: The European tradition. In: S. Einarsen, H. Hoel, D. Zapf i C. L. Cooper (eds.). *Bullying and emotional abuse in the workplace: International perspectives in research and practice*. London, England: Taylor & Francis. 1-30.

Johnson-Bailey, J. (2014). Academic Incivility and Bullying as a Gendered and Racialized Phenomena. *Adult Learning*. 26 (1), 42-47. Dostupno na: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/1045159514558414>.

Puigvert, L., Valls, R., Garcia Yeste, C., Aguilar, C. i Merrill, B. (2019). Resistance to and Transformations of Gender-Based Violence in Spanish Universities: A Communicative Evaluation of Social Impact. *Journal of Mixed Methods Research*. 13 (3), 361-380. Dostupno na: <https://doi.org/10.1177/1558689817731170>.

Southern, K. (2008). Faculty incivility: The rise of the academic bully culture and what to do about it. *International Journal of Educational Advancement*. 8 (3-4), 249-251. Dostupno na: <https://doi.org/10.1057/ijea.2009.12>.

Twale, D. i DeLuca, B. (2008). *Faculty Incivility: The Rise of the Academic Bully Culture and What to Do About It*. San Francisco: Jossey-Bass.

Župan, M. (2018). *Položaj, specifičnosti rada i poteškoće u radu zaposlenika/ca u suradničkim zvanjima na Sveučilištu u Zadru*. Undergraduate thesis. Dostupno na: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:162:412841>.

TEMAT VII.

**Rodna ravnopravnost, institucionalne
politike i profesionalni život**

Seksualno uznemiravanje – terminološke dileme i problemi u vezi s definiranjem kroz prizmu normativne regulacije u Bosni i Hercegovini

Jasmina Bešlagić

Amela Čolić

Albin Muslić

Nikola Findrik

Sažetak

Seksualno uznemiravanje je negativna društvena pojava koja predstavlja jedan od oblika ugrožavanja dostojanstva ličnosti, nasilje na osnovu spola, uznemiravanja, mobinga, segregacije i drugih sličnih ponašanja i postupanja. Seksualno uznemiravanje je relativno česta pojava u društvu, a zabranjeno je po brojnim dokumentima međunarodnog i domaćeg zakonodavstva.

Uz izvjesne probleme u vezi s definiranjem seksualnog uznemiravanja, postoje i određene terminološke nejasnoće koje se vežu za sam izraz “seksualno uznemiravanje”, pa neki teoretičari i pojedina nacionalna zakonodavstva upotrebljavaju izraz “seksualno”, a drugi “spolno” uznemiravanje za označavanje iste pojave, što nije sasvim opravdano. U uskoj vezi sa spomenutom terminološkom dilemom je i pitanje definiranja pojma “seksualno uznemiravanje” koje bi trebalo postaviti znatno šire nego što je to slučaj s većim brojem definicija koje susrećemo u naučnoj i stručnoj literaturi i zakonodavstvima.

Ključne riječi: seksualno uznemiravanje, diskriminacija, terminologija, definicija, zakonodavstvo Bosne i Hercegovine.

Uvod

Seksualno uznemiravanje predstavlja oblik rodno zasnovanog nasilja te jedan od oblika ugrožavanja dostojanstva ličnosti. U bosanskohercegovačkom kao i u većini uporednih zakonodavstava seksualno uznemiravanje smatra se oblikom diskriminacije uz rodno zasnovano nasilje, nasilje na osnovu spola, uznemiravanje, mobing, segregaciju i druge slične oblike ugrožavanja dostojanstva ličnosti i ljudskih prava općenito. Seksualno uznemiravanje je relativno česta pojava u društvu, a zabranjeno je po brojnim dokumentima međunarodnog i bosanskohercegovačkog zakonodavstva.

Cilj ovoga rada je ukazati na terminološke dileme i neusaglašenosti te na probleme oko definiranja seksualnog uznemiravanja kako u literaturi tako i u bosanskohercegovačkom antidiskriminacijskom zakonodavstvu. U ovome istraživanju primijenjena je normativna metoda te metoda analize, pri čemu se najvećim dijelom oslanjalo na stavove feminističkih teoretičarki. Predmet analize su, prije svega, norme propisa koji su doneseni na nivou države Bosne i Hercegovine, a tek podredno propisi nižih nivoa vlasti koji tretiraju ovu problematiku.

Kako je seksualno uznemiravanje jedan od oblika ugrožavanja dostojanstva ličnosti, na početku analize predmetne problematike prvenstveno **će biti riječi o samom dostojanstvu ličnosti kao jednoj od najviših ličnih i društvenih vrijednosti.**

Dostojanstvo ličnosti

Dostojanstvo, sloboda, jednakost i prava čovjeka su elementarne ljudske vrijednosti. Pojam “dostojanstvo” (lat. *dignitas* – vrijednost, dostojnost, položaj onoga koji je cijenjen, uvažavan i slavljen, osoba od digniteta; čast, dostojanstvo, ugled; visoka čast, služba ili pozicija; formalna uzdržljivost u nastupu ili ponašanju, dostojanstveno držanje, ponašanje) označava ukupnost vrлина koje pobuđuju poštovanje, osjećaj časti, ukus, odmjerjenost, poštenje (Hrvatski jezični portal, 2022). Dostojanstvo ličnosti je unutarnji, ali istovremeno i socijalni zahtjev za vrednovanjem i poštovanjem koji pripada svakom čovjeku (Macan, 1992).

O ljudskom dostojanstvu se prvi put počelo promišljati još u vrijeme ekspanzije grčke filozofske misli, a filozofskim razmatranjem ljudskog dostojanstva se posebno bavio Immanuel Kant u 18. stoljeću. Kant je ljudsko dostojanstvo smjestio u sferu moralnosti te smatrao da čovjek kao umno biće nikako ne može biti sredstvom nečijeg djelovanja, već samo svrhom tog djelovanja. U “carstvu svrha” Kant razlikuje ono što ima cijenu od onoga što ima dostojanstvo. Ono što ima cijenu ima i svoj tržišni ekvivalent, a ono što nema cijenu ima dostojanstvo (Kant, 2003).

U teoriji ne postoji općeprihvaćena definicija ljudskog dostojanstva. Stoga je najprihvatljiviji model prepoznavanja povrede ljudskog dostojanstva, a samim tim i njegovog definiranja takozvana objekt-formula iz koje proizlazi sljedeće: ako se čovjek smatra osobom (subjektom) i ne promatra se kao stvar (objekt), njegovo dostojanstvo se povređuje na način da se on tretira kao stvar, a ne kao osoba. Čovjek je svrha po

sebi, a ne puko sredstvo, pa se ljudsko dostojanstvo povređuje onda kad se čovjek tretira kao sredstvo, a ne kao svrha. Čovječnost je nezamjenjiva veličina, a ne nešto zamjenjivo, pa se njegovo dostojanstvo povređuje kad se ta činjenica zanemaruje u postupcima prema njemu samome (Kant, 2003).

Dostojanstvo ličnosti u izvorima prava

Međunarodna zajednica ima značajnu ulogu u ostvarivanju principa slobode i jednakosti u dostojanstvu i pravima. O tome svjedoči velik broj dokumenata univerzalnog karaktera koji govore o urođenom ljudskom dostojanstvu kao temelju slobode, pravde i mira u svijetu. Tako Univerzalna deklaracija o pravima čovjeka iz 1948. godine ljudsko dostojanstvo stavlja na posebno mjesto u spektru vrijednosti koje proklamira. Tu su i neizostavni Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima iz 1966. godine te Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima iz iste godine. Brojni su i dokumenti regionalnog karaktera koji ističu nepovredivost ljudskog dostojanstva kakvi su Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda iz 1950. godine, Evropska socijalna povelja iz 1961. godine, Američka deklaracija o pravima i dužnostima čovjeka iz 1948. godine, Afrička povelja o pravima čovjeka i naroda iz 1981. godine i drugi regionalni dokumenti.

Osim što je međunarodnopravna, ljudsko dostojanstvo je i ustavnopravna kategorija. Tako još Vajmarski ustav iz 1919. godine sadrži odredbe koje tretiraju ljudsko dostojanstvo. Takav primjer slijedi i Ustav Portugala iz 1933. godine, Ustav Irske iz 1937. godine, ustavi zapadnonjemačkih pokrajina iz 1946. godine i drugi ustavi. U onim zemljama u kojima ljudsko dostojanstvo nije postalo ustavnopravna kategorija, ono je ipak zauzelo značajno mjesto u ustavnopravnoj teoriji.

U Ustavu Bosne i Hercegovine ljudsko dostojanstvo je naznačeno u njegovoj preambuli: "Oslanjajući se na poštovanje ljudskog dostojanstva, slobode i jednakosti..." (*Službeni glasnik Bosne i Hercegovine*, 25/09). Ustav Federacije Bosne i Hercegovine eksplicitno ne spominje ljudsko dostojanstvo, osim u dijelu koji regulira prva imenovanja i funkcije ombudsmana: "Ombudsmeni su dužni **štititi** ljudsko dostojanstvo, prava i slobode zajamčene ovim ustavom..." (Ustav FBiH, čl. 2, st. 1, dio II/B (1)), ali i u preambuli i u normativnom dijelu Ustava se poziva na poštovanje najviših standarda ljudskih prava i sloboda. Ustav Republike Srpske i u preambuli Ustava: "Poštujući volju svojih konstitutivnih naroda i građana da formiraju i očuvaju Republiku Srpsku i da ustavno uređenje Republike utemelje na poštovanju ljudskog dostojanstva, slobode i jednakosti,..." (Preambula Ustava RS-a) i u normativnom dijelu: "Ljudsko dostojanstvo, tjelesni i duhovni integritet, čovjekova privatnost, lični i porodični život su nepovredivi" (Ustav RS-a, čl. 13), govori o ljudskom dostojanstvu. Statut Brčko distrikta Bosne i Hercegovine ne sadrži odredbe kojima se garantira ljudsko dostojanstvo. Bez obzira na to u kojem dijelu ustava se nalazi, značajno je to da ljudsko dostojanstvo predstavlja kategoriju na kojoj počiva državna zajednica i njezin društveno-politički sistem, te da ustav služi njegovom osiguravanju.

Pojava i normativna regulacija seksualnog uznemiravanja

“Žensko tijelo ostaje i dalje mjesto ključnog sukobljavanja patrijarhata i feminizma, a seksualno uznemiravanje, psihičko i fizičko nasilje nad ženama, trgovina ženama, prisilna prostitucija obilježja su društava nezavisno od stepena njihovog razvoja” (Gavrić i Ždralović, 2019).

Problem seksualnog uznemiravanja predmetom rasprava prvi put postaje početkom sedamdesetih godina prošlog stoljeća unutar feminističkih krugova u Sjedinjenim Američkim Državama, kad se razvija radikalni feminizam, čije su predstavnice bile Shulamith Firestone i Elen Willis, dok su prvi feministički zahtjevi izneseni već potkraj 18. stoljeća kroz aktivizam i radove Mary Wollstonecraft. Feminističke teorije dale su najveći doprinos stavljanju ovoga problema u fokus rasprava, prije svega zbog njihovog teorijskog i interdisciplinarnog pristupa ovoj problematici. Prema njihovom shvatanju, uzrok nezavidnog položaja žene u društvu treba tražiti u patrijarhalnom sistemu zasnovanom na muškoj dominaciji.

Na evropskom kontinentu se o seksualnom uznemiravanju raspravlja nešto kasnije, a razlog za aktueliziranje ove problematike leži u rastućoj potrebi zaštite žena od svih oblika diskriminacije. Sve do tada se smatralo da žene zapravo imaju koristi od flerta, zavodljivog i seksualnog ponašanja (na radnom mjestu) (Čolić, 2006; navedeno prema Bodiroga-Vukobrat, Frančišković i Pernar, 2006). Iako se na području Evrope o problemu seksualnog uznemiravanja intenzivno počelo raspravljati tek početkom devedesetih godina prošlog stoljeća, na postojanje ove pojave se ukazivalo i ranije kad je objelodanjen Izvještaj o problemu seksualnog uznemiravanja u državama članicama Evropske zajednice iz 1989. godine (Jovanović i Simeunović-Patić, 2006). Prvi konkretni koraci učinjeni su 1990. godine kad je donesena Rezolucija o zaštiti dostojanstva žena i muškaraca na radu (OJ C 157, 27. juli 1990). Nakon toga, 1991. godine uslijedilo je donošenje Preporuke o zaštiti dostojanstva žena i muškaraca na radu (OJ L 049, 24. februar 1992) te Kodeksa čiji je puni naziv “Zaštita dostojanstva žena i muškaraca na radu: kodeks pravila postupanja za sprečavanje seksualnog uznemiravanja”. Ovim dokumentima te direktivama Vijeća donesenim ranije pod okriljem Evropske zajednice koje se odnose na zabranu diskriminacije i diskriminacije na osnovu spola, kreirana je osnova za zabranu seksualnog uznemiravanja na nivou Evropske unije, u smislu predočavanja konkretnih rješenja ili ideja kako da države članice reguliraju ovo pitanje. U smjeru prevencije i sprečavanja seksualnog uznemiravanja bilo je i donošenje Deklaracije Vijeća o implementaciji Preporuke Komisije za zaštitu dostojanstva žena i muškaraca na radu, uključujući i Kodeks pravila postupanja za sprečavanje seksualnog uznemiravanja (OJ C 027, 4. februar 1992). Nekoliko godina kasnije donesena je Direktiva Vijeća 2002/73/EC kojom je revidirana Direktiva Vijeća 76/207/EEC (OJ L 269, 5. oktobar 2002), a kojom su unesene određene novine u pogledu definiranja i normiranja seksualnog uznemiravanja u skladu s novonastalim promjenama odnosa u društvu. Na osnovu iznesenog da se zaključiti da pravni okvir za sprečavanje seksualnog uznemiravanja na nivou Evropske unije postoji, a države članice i one koje to žele postati, uključujući i Bosnu i Hercegovinu, obavezne su da postojeću normativnu regulativu inkorporiraju u vlastite pravne sisteme.

Seksualno uznemiravanje – terminološke dileme i definicija

Kad je riječ o seksualnom uznemiravanju, osim problema u vezi s definiranjem, postoje i određene nejasnoće terminološke prirode koje se vežu za ovu sintagmu, pa tako dio nacionalnih zakonodavstava, ali i određen broj teoretičara upotrebljava izraz “seksualno uznemiravanje”, a dio “spolno uznemiravanje” za označavanje iste pojave (engl. *sexual harassment*; njem. *sexuelle Belästigung*; franc. *Harcelement sexuel*). Naime, kad se sintagma *sexual harassment* prevede s engleskog na hrvatski jezik, prijevod glasi: *spolno napastvovanje*, za razliku od prijevoda samog pridjeva *sexually* koji se prevodi kao *seksualno* (*Englesko-hrvatski rječnik*, online). Navedene nedoumice dovele su do različitog terminološkog označavanja jedne te iste pojave. Ipak, navedena nedoumica nije samo pitanje terminološke prirode nego i suštinsko pitanje. Naime, ukoliko bi se prihvatila terminološka formulacija *spolno uznemiravanje*, utoliko se prihvata i teza po kojoj je ovaj oblik ugrožavanja dostojanstva čovjeka determiniran isključivo spolom, pa se nameće pitanje uznemiravanja seksualne prirode između osoba istog spola ili osoba drugačije spolne orijentacije, ali i transseksualnih osoba. Stoga se da zaključiti da je sintagma *seksualno uznemiravanje* umnogome podesnija za označavanje predmetne pojave, jer obuhvata znatno veći broj osoba i situacija.

U uskoj vezi sa spomenutom terminološkom dilemom je i pitanje definiranja ovoga pojma koje bi trebalo postaviti znatno šire nego što je to slučaj s većim brojem definicija koje susrećemo u stručnoj i naučnoj literaturi i zakonodavstvima. Stoga, jedna od definicija seksualnog uznemiravanja jest da je riječ o obliku rodno zasnovanog nasilja koje obuhvata radnje neželjenog fizičkog, verbalnog ili neverbalnog ponašanja seksualne prirode, čiji je cilj ili efekt kršenje dostojanstva žrtve i stvaranje zastrašujuće, neprijateljske, degradirajuće, ponižavajuće ili uvredljive životne sredine (Rječnik rodne ravnopravnosti, Helsinški parlament građana “Banja Luka”, online).

Za analizu je interesantna i definicija seksualnog uznemiravanja (na radnom mjestu, ali i u bilo kojem drugom okruženju) prema kojoj ono predstavlja svako neželjeno ponašanje seksualne prirode, zasnovano na okolnosti pripadnosti različitom spolu ili seksualnoj orijentaciji, ili drugi oblik ponašanja seksualne prirode, fizičkog, verbalnog ili neverbalnog karaktera, koji podrazumijeva zloupotrebu odnosa određene vrste moći i zavisnosti (hijerarhijska, organizacijska, ekonomska i slična moć ili zavisnost) između žrtve i uznemiritelja, a koje ugrožava dostojanstvo čovjeka (misli se na žene i na muškarce, lezbijke i homoseksualce, te na transseksualne osobe). Cilj takvih ponašanja najčešće nije ostvarivanje seksualnog odnosa, već pokazivanje moći i neprijateljstva. (Herman i Vinković, 2003).

Fizičko ponašanje seksualne prirode podrazumijeva neželjeni fizički kontakt, počevši od dodirivanja, gladenja, štipanja i pripijanja uz tijelo pa sve do nasrtanja i prisiljavanja na spolni odnos.

Verbalno ponašanje seksualne prirode obično se manifestira kao nametanje zavodnjem, pozivanje na spolni odnos, pozivanje na viđanje (i nakon odbijanja prijedloga), zatim flert, sugestivne primjedbe i insinucije na pohotnost. Primjerice, pozivanje na

izlazak se u poslovnim krugovima smatra socijalno prihvatljivim gestom. Takva i slična ponašanja smatrat će se seksualnim uznemiravanjem samo ako su neželjeni od osobe kojoj su upućeni.

Neverbalno ponašanje seksualne prirode podrazumijeva predočavanje pornografskih i seksualno sugestivnih materijala, podsmjehivanje, zviždanje ili seksualno sugestivnu gestikulaciju te zadržavanje pogleda na određenim dijelovima tijela. Ovim oblicima seksualnog uznemiravanja može se pridodati i ponašanje kojim se izričito ismijava i potcjenjuje, fizički ugrožava ili plaši neko lice zbog njegova spola ili seksualne orijentacije (Čolić, 2006; navedeno prema Bodiroga-Vukobrat, Frančišković i Pernar, 2006).

Konvencijom Vijeća Evrope o prevenciji i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici iz 2011. godine (Istanbulska konvencija) utvrđuje se da je seksualno uznemiravanje ponašanje koje je neophodno pravno sankcionirati ili krivičnim ili građanskim pravom, u skladu s voljom država članica, ali da mora postojati posljedica po počinitelja ovakvog prijestupa. Seksualno uznemiravanje, prema ovoj konvenciji, uključuje tri glavna oblika ponašanja: verbalno, neverbalno i fizičko ponašanje seksualne prirode koje je neželjeno od žrtve, a svaki ovaj oblik ponašanja ima za posljedicu narušavanje dostojanstva žrtve i stvaranje zastrašujućeg, neprijateljskog, degradirajućeg, ponižavajućeg ili uvredljivog okruženja (Čengić, Vasić i Kajević, 2017).

Karakteristike i oblici seksualnog uznemiravanja

Seksualno uznemiravanje ima osnovne karakteristike, a to su:

- da se radi o socijalno neprihvatljivom ponašanju;
- da nije željeno od žrtve;
- da je to ponašanje seksualne prirode (bez obzira na to da li se čini između osoba istog ili različitog spola ili različite spolne orijentacije);
- da se takvim ponašanjem narušava ljudsko dostojanstvo;
- da je cilj takvog ponašanja stvaranje straha, ponižavajućeg ili uvredljivog okruženja.

U teoriji postoje različite podjele seksualnog uznemiravanja prema različitim kriterijima. Tako prema načinu ispoljavanja seksualno uznemiravanje možemo podijeliti na fizičko, verbalno i neverbalno. Prema njegovoj ozbiljnosti, seksualno uznemiravanje možemo podijeliti na: stereotipne primjedbe, seksualno uznemiravanje (štipanje, diranje i stalno pozivanje na izlazak) i na kriminalno ponašanje (seksualni napad i silovanje). Autorica Jeanne Madison seksualno uznemiravanje dijeli i na uznemiravanje na osnovu spola, neželjenu seksualnu pažnju i seksualnu prisilu. Louise Fitzgerald seksualno uznemiravanje dijeli na "lakše" i "teže" oblike ponašanja, također prema kriteriju ozbiljnosti ponašanja.

Izvana posmatrano, žrtve seksualnog uznemiravanja su u najvećem broju slučajeva žene, iako i muškarci mogu biti izloženi ovom obliku diskriminacije. Žene su najčešće

zlostavljane od muškaraca, vrlo rijetko od žena, dok su muškarci najčešće zlostavljani od pripadnika istog spola. Istospolno seksualno uznemiravanje muškaraca mnogo je češće nego što se smatra da jest i ono može biti znatno nasilnije i ozbiljnije nego ono između muškaraca i žena. Ova teza pomaže pri razrješenju terminološke dileme u korist “seksualnog” uznemiravanja u odnosu na “spolno” (Čolić, 2006; navedeno prema Bodiroga-Vukobrat, Frančišković i Pernar, 2006).

Termin “seksualno uznemiravanje” u zakonodavstvu Bosne i Hercegovine

Seksualno uznemiravanje u Bosni i Hercegovini regulirano je, odnosno zabranjeno brojnim propisima, od kojih su najznačajniji Zakon o zabrani diskriminacije Bosne i Hercegovine (*Službeni glasnik Bosne i Hercegovine*, 59/09 i 66/16) i Zakon o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini (*Službeni glasnik Bosne i Hercegovine*, 16/03, 102/09 i 32/10), s obzirom na to da se radi o propisima donesenim na nivou države Bosne i Hercegovine te da oni zabranjuju seksualno uznemiravanje u svim sferama društvenog života. Dakle, radi se o općim propisima.

Uvidjevši neadekvatnost izraza “spolno uznemiravanje”, bosanskohercegovački zakonodavac je Zakonom o izmjenama i dopunama Zakona o zabrani diskriminacije iz 2016. godine riječ “spolno” zamijenio riječju “seksualno” (uznemiravanje). Tako, prema čl. 4, st. 2, Zakona o zabrani diskriminacije Bosne i Hercegovine, “seksualno uznemiravanje je svaki oblik neželjenog verbalnog, neverbalnog ili fizičkog ponašanja spolne prirode čiji je cilj ili efekt povreda dostojanstva lica, posebno kad se njime stvara zastrašujuće, neprijateljsko, degradirajuće, ponižavajuće ili uvredljivo okruženje”.

Za razliku od potonjeg propisa, Zakon o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini, od njegovog donošenja 2003. godine, predmetnu pojavu naziva adekvatnijim izrazom “seksualno uznemiravanje”. Prema čl. 5, st. 2 ovog Zakona, seksualno uznemiravanje predstavlja “svako ponašanje koje riječima, ili radnjama, ili psihičkim djelovanjem seksualne prirode za cilj ili rezultat ima nanošenje štete dignitetu osobe, ili stvaranje zastrašujuće, neprijateljske, ponižavajuće, prijeteće ili slične situacije, a koje je motivirano pripadnošću različitom spolu ili različitom seksualnom orijentacijom, a koje za oštećenu osobu predstavlja nepoželjno fizičko, verbalno, sugestivno i drugo ponašanje”. Osim seksualnog uznemiravanja, Zakon o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini definira i nasilje na osnovu spola koje predstavlja “svako djelovanje kojim se nanosi ili može biti nanesena fizička, psihička, seksualna ili ekonomska šteta ili patnja, kao i prijetnja takvim djelovanjem, a koje sputavaju osobu ili grupu osoba da uživa u svojim ljudskim pravima i slobodama u javnoj i privatnoj sferi života”. Za razliku od seksualnog uznemiravanja, nasilje na osnovu spola je upravo determinirano pripadnošću određenom spolu, pa u slučaju potonje pojave ne postoje nikakve terminološke niti suštinske dileme.

Za razliku od analiziranih propisa donesenih na državnom nivou, Protokol o postupanju u slučaju seksualnog i spolno zasnovanog uznemiravanja kao oblika nasilja u organima uprave, javnim preduzećima, javnim ustanovama i pravnim licima čiji je osnivač

Kanton Sarajevo iz 2021. godine, upotrebljava oba pojma, i spolno i seksualno uznemiravanje, što upućuje na vertikalnu neusklađenost propisa u Bosni i Hercegovini, ali i činjenicu da zakonodavci na različitim nivoima vlasti u Bosni i Hercegovini izbjegavaju upotrebljavati izraz “rodno zasnovano nasilje” koji je širi pojam i obuhvata i seksualno uznemiravanje i nasilje.

Zaključak

Osim problema u vezi s definiranjem seksualnog uznemiravanja postoje i određene nejasnoće terminološke prirode koje se vežu za ovu sintagmu, pa tako određeni zakonodavci u Bosni i Hercegovini, ali i jedan broj teoretičara u Bosni i Hercegovini i izvan nje, koriste ili su koristili izraz “spolno”, a dio “seksualno” uznemiravanje za označavanje iste pojave. Navedene nedoumice nisu samo pitanje terminološke nego i suštinske prirode. Stoga, ako je predmetna pojava terminološki označena kao “spolno uznemiravanje”, onda se radi o obliku ugrožavanja dostojanstva čovjeka koji je determiniran isključivo spolom i ne obuhvata oblike uznemiravanja seksualne prirode između osoba istog spola ili osoba drugačije spolne orijentacije niti transseksualnih osoba. Iz navedenog se može zaključiti da je sintagma “seksualno uznemiravanje” umnogome podesnija za označavanje predmetne pojave jer obuhvata i spomenuta izostavljena lica, kao i sva ponašanja seksualne prirode bez obzira na to ko su subjekti navedenog odnosa. Osim toga, primjetno je da zakonodavci na različitim nivoima vlasti u Bosni i Hercegovini izbjegavaju upotrebu izraza “rodno zasnovano nasilje” koji je širi pojam i obuhvata i seksualno uznemiravanje i nasilje.

Naime, spoznavši neadekvatnost izraza “spolno uznemiravanje”, bosanskohercegovački zakonodavac je Zakonom o izmjenama i dopunama Zakona o zabrani diskriminacije iz 2016. godine riječ “spolno” zamijenio riječju “seksualno” (uznemiravanje). Za razliku Zakona o zabrani diskriminacije, Zakon o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini od njegovog donošenja 2003. godine predmetnu pojavu naziva adekvatnijim izrazom “seksualno uznemiravanje”. Osim seksualnog uznemiravanja, Zakon o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini definira i nasilje na osnovu spola, dok Protokol o postupanju u slučaju seksualnog i spolno zasnovanog uznemiravanja kao oblika nasilja u organima uprave, javnim preduzećima, javnim ustanovama i pravnim licima čiji je osnivač Kanton Sarajevo iz 2021. godine koristi oba pojma, i spolno i seksualno uznemiravanje, što upućuje na vertikalnu neusklađenost propisa u Bosni i Hercegovini, a čije usklađivanje bi trebalo da bude jedan od ciljeva zakonodavaca u Bosni i Hercegovini u narednom periodu kad je riječ o ovoj oblasti društvenog života.

Literatura

Afrička povelja o pravima čovjeka i naroda iz 1981. godine Dostupno na: https://au.int/sites/default/files/treaties/36390-treaty-0011_-_african_charter_on_human_and_peoples_rights_e.pdf. (Pristupljeno 29. 8. 2022).

Američka deklaracija o pravima i dužnostima čovjeka iz 1948. godine. Dostupno na: https://wblog.wiki/bs/American_Declaration_of_the_Rights_and_Duties_of_Man. (Pristupljeno 29. 8. 2022).

Bodiroga-Vukobrat, N., Frančišković, T. i Pernar, M. (ur.) (2006). *Mobbing*. Rijeka: Društvo psihologa Primorsko-goranske županije.

Čengić, N. N., Vasić, V., Kajević, B. i Kapetanović, D., Pirija, V. (ur.) (2017). *Krivična djela silovanja i ostalog seksualnog nasilja u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.

Deklaracija Vijeća o implementaciji Preporuke Komisije za zaštitu dostojanstva žena i muškaraca na radu i Kodeks pravila postupanja za sprečavanje seksualnog uznemiravanja (OJ C 027, 4. 2. 1992).

Direktiva Vijeća 2002/73/EC kojom je revidirana Direktiva Vijeća 76/207/EEC (OJ L 269, 5. 10. 2002).

Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda iz 1950. godine. Dostupno na: http://www.mhrr.gov.ba/ured_zastupnika/dokumenti/default.aspx?id=1474&langTag=bs-BA. (Pristupljeno 29. 8. 2022).

Evropska socijalna povelja iz 1961. godine. Dostupno na: <https://rm.coe.int/168047e017>. (Pristupljeno 29. 8. 2022).

Gavrić, S. i Ždralović, A. (2019). *Rodna ravnopravnost: Teorija, pravo, politike. Uvod u rodne studije za studentice i studente društvenih nauka u BiH*. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar, Univerzitet u Sarajevu – Pravni fakultet.

Herman, V. i Vinković, M. (2003). Ravnopravnost spolova: ogledi o izabranim pitanjima europskog i hrvatskog radnoga prava. *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*. 3-4.

<http://hjp.srce.hr/index.php?show=search>. (Pristupljeno 27. 2. 2012).

<http://www.englesko.hrvatski-rjecnik.com/>. (Pristupljeno 26. 4. 2022).

Jovanović, S., Simeunović-Patić, B. (2006). Zaštita od seksualnog uznemiravanja na radu u pravu Evropske unije. *Temida*. 4.

Kant, I. (2003). *Osnivanje metafizike ćudoređa*. Zagreb: Feniks.

Konvencija Vijeća Evrope o prevenciji i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici iz 2011. godine, *Službeni glasnik Bosne i Hercegovine*. 15/13.

Macan, I. (1992). Čovjek i njegovo dostojanstvo (Razmišljanje o ljudskim pravima). *Obnovljeni život*. 47 (1).

Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima iz 1966. godine. Dostupno na: <https://unmik.unmissions.org/sites/default/files/>. (Pristupljeno 29. 8. 2022).

Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima iz 1966. godine. Dostupno na: <https://unmik.unmissions.org/sites/default/files/>. (Pristupljeno 29. 8. 2022).

Preambula Ustava Bosne i Hercegovine. (2009). *Službeni glasnik Bosne i Hercegovine*. 25/09. Dostupno na: https://www.ustavnisud.ba/uploads/documents/ustav-bih-bs_1611076095.pdf.

Preporuka o zaštiti dostojanstva žena i muškaraca na radu (OJ L 049, 24. februar 1992).

Protokol o postupanju u slučaju seksualnog i spolno zasnovanog uznemiravanja kao oblika nasilja u organima uprave, javnim preduzećima, javnim ustanovama i pravnim licima čiji je osnivač Kanton Sarajevo iz 2021. godine. *Službene novine Kantona Sarajevo*. 18/21.

Rezolucija o zaštiti dostojanstva žena i muškaraca na radu (OJ C 157, 27. juli 1990).

Rječnik rodne ravnopravnosti. Helsinški parlament građana "Banja Luka". Dostupno na: <https://hcabl.org/rjecnik-rodne-ravnopravnosti-lat/#1624170980131-234b546f-4532>. (Pristupljeno 28. 8. 2022).

Opća deklaracija o ljudskim pravima. (1948). Dostupno na: https://www.ombudsmen.gov.ba/documents/ombudsmen_doc2013041003050667cro.pdf. (Pristupljeno 29. 8. 2022).

Ustav Federacije Bosne i Hercegovine. *Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine*. 1/94, 13/97, 16/02, 22/02, 52/02, 60/02, 18/03, 60/03, 20/04, 33/04, 71/05, 72/05 i 88/08.

Ustav Bosne i Hercegovine. Dostupno na: https://www.ustavisud.ba/public/down/USTAV_BOSNE_I_HERCEGOVINE_bos.pdf. (Pristupljeno 29. 8. 2022).

Ustav Republike Srpske. *Službeni glasnik Republike Srpske*. 6/92, 8/92, 15/92, 19/92, 21/92, 28/94, 8/96, 13/96, 15/96, 16/96, 21/96, 21/02, 30/02, 31/03, 98/03, 115/05 i 117/05.

Zakon o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini. *Službeni glasnik Bosne i Hercegovine*. 16/03, 102/09 i 32/10.

Zakon o zabrani diskriminacije Bosne i Hercegovine. *Službeni glasnik Bosne i Hercegovine*. 59/09 i 66/16.

Zastupljenost žena u istraživanjima vještačke inteligencije

Irina Stamatović

Sažetak

Svijet u kojem živimo sve više se oslanja na naučno-tehnološki napredak u svakom pogledu, a vještačka inteligencija je vodeća oblast. Istraživanja vještačke inteligencije temelj su sadašnjice koji oblikuje budućnost, a ova oblast nauke zahtijevaće, ako već to ne čini, doprinos svih.

U ovom radu istražuje se kako je jedna relativno mlada naučna oblast, nastala decenijama nakon Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima, godinama nakon feminističkih revolucija, istraživana mahom od muškog roda. Rad je podijeljen u tri dijela. U prvom se prikazuju statistički podaci o zastupljenosti žena u istraživanjima vještačke inteligencije na globalnom nivou. Drugi dio posvećen je "curenju cjevovoda" i kritici sistema koji je podešen tako da su žene nezastupljena ili slabo zastupljena manjina u određenim naučnim oblastima. Treći dio ovog rada čini studija slučaja o zastupljenosti žena na rukovodećim pozicijama na Univerzitetu Crne Gore, odnosno na Elektrotehničkom i Mašinskom fakultetu, jer se upravo na ovim fakultetima istražuje i predaje o vještačkoj inteligenciji, te je rodna ravnopravnost *conditio sine qua non*.

Uloga obrazovnog sistema danasve je u kreiranju znanja koja će biti zasnovana na etičkim normama, promišljanju i stvaranju kako bismo živjeli slobodno i pravično u svijetu u kojem je termin "nasilje" arhaizam.

Ključne riječi: vještačka inteligencija, rodna ravnopravnost, feminizam, istraživanja, "curenje cjevovoda".

Uvod

Vještačka inteligencija podrazumijeva nov ali brzorazvijajući spektar naučnih disciplina koje direktno uključuju mašinsko učenje, robotiku, duboko učenje, nauku o skladištenju i obradi podataka. Možemo je definisati kao simulaciju ljudske inteligencije koju sprovode mašine, odnosno kompjuterski sistemi.

Istraživanja vještačke inteligencije osnov su budućeg razvoja, jer ona sve više postaje sastavni dio života i svakodnevnog funkcionisanja. Kako je vještačka inteligencija osmišljena s ciljem da olakša život i da pruži podršku i pomoć u različitim aktivnostima, ona polako zalazi u gotovo svaki aspekt funkcionisanja i postaje neizostavan dio savremenog života. Ove njene karakteristike stavljaju je u središte savremenih tehnoloških istraživanja, a sve je više vidljiva potreba da vještačku inteligenciju i s njom povezana polja istražuju i druge nauke. Kako u globalizovanom svijetu mreža međuzavisnosti predstavlja osnov napretka tako je mreža naučnih disciplina osnov razvoja. Stoga je razumljiva rastuća potreba da se u istraživanja vještačke inteligencije uključe i pravne nauke kako bi se definisali zakonski okviri, a naročito da se uključi korpus zaštite ljudskih prava kako bi se zaštitile tekovine slobodnog, jednakog i dostojanstvenog i jedinstvenog ljudskog života. Jednako tako važna je i uloga rodnih studija kako bi se obuhvatili svi važni aspekti nasljeđa patrijarhalnog društva koji mogu rezultirati u problematici koja se odnosi na društveni poredak uopšte.

Teorijski okvir

Korpus ljudskih prava predstavlja normativni okvir zasnovan na etičkim principima zaštite ljudskog dostojanstva, a s obzirom na to da podrazumijeva jednak tretman svih, uključuje i rodnu ravnopravnost. Dva su nivoa pristupa etici u vještačkoj inteligenciji – etika u samim istraživanjima i etična vještačka inteligencija. Ova dva nadasve međuzavisna pojma, nerijetko mogu imati i uzročno-posljedičnu vezu. Ta je veza naime vidljiva u kontekstu učitavanja pristrasnosti, pa ukoliko u samim istraživanjima vještačke inteligencije mahom učestvuju sredovječni bijeli muškarci, utoliko je sam rezultat oblikovan stavovima koji karakterišu istraživača. Diskurs o etici u vještačkoj inteligenciji postaje sve prisutniji prateći porast interesovanja za samu vještačku inteligenciju. Etika, iako je nužnost savremenog funkcionisanja i osnov akademije, ima manjkavosti u primjeni normativa. Sistem obrazovanja zasnovan je na pretpostavkama akademske časti, etičnosti i visokih moralnih standarda, a etika se shvata kao vrijednosna asimptota kojoj stremimo. Etičke smjernice industrije vještačke inteligencije služe da sugerišu zakonodavcima da je unutrašnja samouprava u nauci i industriji dovoljna i da nisu potrebni nikakvi posebni zakoni da bi se ublažili mogući tehnološki rizici i eliminisali scenariji zloupotrebe (Calo, 2017). Ovo viđenje ukazuje na dovoljnost univerzitetskih i naučnih organizacionih jedinica za postavljanje standarda i za njihovu primjenu. U opštem najširem pregledu ovo se može pokazati kao tačna tvrdnja. Međutim, primjenjujući konkretnije i dublje gledište etičnosti na kontekst istraživanja vještačke inteligencije i njoj srodnih polja, odnosno primjenjujući gledište rodne ravnopravnosti, jasno je da ovim poljem istraživanja mahom dominiraju muškarci. Bojazan da bi vještačka inteligencija mogla ugroziti radna mjesta za ljude, biti zloupotrijebljena, dovesti do izbjegavanja odgovornosti ili nenamjernog širenja pristrasnosti, te na taj način ugroziti pravičnost, neka su od najčešćih pitanja koja se nameću (Jobin et al., 2019, str. 389-399). Pitanja pristrasnosti analiziraju se na dva nivoa, prvi je kroz prizmu onoga ko sprovodi istraživanja vještačke inteligencije, ko je kreira, a drugi nivo jest to šta se zapravo unosi u

određeni algoritam i koliko je algoritam nepristrasan. Ta pristrasnost se može odnositi na rasnu, etičku, rodnu, seksualnu itd., dok je u ovom radu fokus na rodnoj. Ono što je opšta pretpostavka jest da algoritmi vještačke inteligencije ne bi trebalo da budu pristrasni prema jednoj ili drugoj grupi ljudi, a to predstavlja i jedan od temelja odgovorne vještačke inteligencije (Domnich i Anbarjafari, 2021). Algoritmi mašinskog učenja se u potpunosti oslanjaju na podatke o obuci, pa oni često nenamjerno nasljeđuju latentne predrasude (Mehrabi et al., 2021). Netipični principi dubokog učenja i sama priroda podataka neki su od razloga zbog kojih vještačka inteligencija nerijetko biva pristrasna.

Zastupljenost žena u istraživanjima vještačke inteligencije

Na globalnom nivou samo 22% svih istraživača u oblasti vještačke inteligencije su žene, odnosno istraživačice, a njihova nedovoljna zastupljenost vodi tome da se rodne predrasude i stereotipi reprodukuju u tehnologijama vještačke inteligencije. Jedan od najznačajnijih dokumenata u oblasti etike u vještačkoj inteligenciji jest *Preporuka o etici vještačke inteligencije*, koju je Generalna konferencija UNESCO-a usvojila 24. novembra 2021. Ovaj dokument, iako nije pravno obavezujući, prvi je ovoga tipa koji trasira put etičnosti. Prepoznajući značaj zastupljenosti žena u ovom polju, šesta oblast politike posvećena je rodu i uključuje sedam odjeljaka. U prvom se naime naglašava da države članice treba da obezbijede da potencijal koji imaju ove tehnologije bude iskorišten u svrhu postizanja rodne ravnopravnosti. Drugi odjeljak targetira implementaciju rodno odgovornih politika koje su primarno obrazovne politike. Posljednja tri odjeljka odnose se upravo na akademiju, istraživanja vještačke inteligencije i rodne ravnopravnosti.¹

Iako je “zvjezdano nebo nad nama”, kada zaneseni pogledom u zvijezde udarimo u stakleni plafon, koji nas sprečava da se bavimo, u ovom kontekstu, istraživanjima vještačke inteligencije, onda je jedini put kojim se ide do cilja put koji trasira ono što Kant naziva “moralnim zakonom u nama”.

“Curenje cjevovoda” u istraživanjima vještačke inteligencije

Curenje cjevovoda predstavlja fenomen koji se odnosi na to da su žene nedovoljno zastupljene manjine u oblastima nauke, tehnologije, inženjeringa i matematike (STEM). Podešenost sistema koji je izgrađen oslanjajući se na patrijarhat, ukorijenjen je u manjoj ili većoj mjeri širom svijeta, ali je na Balkanu, naročito u Crnoj Gori, on povezan i s procesom tranzicije. O ukorijenjenosti patrijarhalnih normi govori realnost selektivnih abortusa koji bi u 21. vijeku trebalo da budu fenomen antičke prošlosti, a ne sadašnjice. Kako djevojčice i prije nego što su rođene bivaju tretirane drugačije, to se nastavlja i kroz akademsko usmjeravanje. Izlazeći iz školskih i studentskih klupa,

¹ U Preporuci se navodi da države treba da podstiču ekonomske, regulatorne inicijative i politike čiji je cilj uravnoteženo rodno učešće u istraživanju vještačke inteligencije u akademskim krugovima, rodnu zastupljenost na najvišim rukovodećim pozicijama digitalnih i VI-kompanija, u upravnim odborima i istraživačkim timovima.

djevojčice i žene se sa rodno zasnovanim stereotipima susreću i na radnom mjestu, naročito u poljima poput inženjeringa. Neki od pokazatelja problematičnosti ovakve rodne neravnoteže jest kako vještačka inteligencija može ne samo da širi nego i da pojača i produbi rodnu pristrasnost u našim društvima. Neki od najpoznatijih virtuelnih ličnih asistenata kakvi su Siri, Aleksa i Kortana u podrazumijevanim podešavanjima su ženski. (Toncic, 2021) Njihova pokornost i servilnost predstavlja karakteristike koje upravo produbljuju rodne stereotipe. Ono što ohrabruje jest da je ova tema dospjela u žižu javnosti te je tako ukazano da u digitalno vođenoj budućnosti, napredak u tehnologijama kakva je vještačka inteligencija će zamagliti granice između muškaraca i žena koje čine osnovu jaza među polovima (López-Iñesta et al., 2020).

Rezultati istraživanja

Studija slučaja na Univerzitetu Crne Gore sprovedena je na dva fakulteta, na Elektrotehničkom i Mašinskom fakultetu, s obzirom na to da se na ovim fakultetima istražuje i predaje o vještačkoj inteligenciji. Studija obuhvata tri godine – 2017, 2018. i 2019, sve nivoe studija i procenat zastupljenosti po polu kako upisanih tako i svršenih studenata i studentkinja, te procenat redovnih profesora i profesorica na pomenutim fakultetima.

U 2019. godini značajno veći broj muškaraca (77,3%), njih 978, u odnosu na žene (22,6%), njih 286, upisao je osnovne studije na Elektrotehničkom fakultetu. Ista je situacija u istom periodu kad je riječ o broju upisanih u odnosu na pol na specijalističkim studijama: 79,0% (246) muškaraca i 21%, (65) žena, magistrarskim 69,4%, (59) muškaraca i 30,6%, (26) žena, te na doktorskim studijama 60% (3) muškarca i 40% (2) žena. Kad je riječ o 2018. godini, značajno je veći broj muškaraca, pa 77,1% (1.015) njih u odnosu na žene 22,8% (300) upisuje osnovne studije, dok je na specijalističkim studijama 77,3% (222) muškaraca, a 27% (65) žena, na magistrarskim 63% (29) muškaraca i 37% (17) žena, te na doktorskim studijama 62,5% (5) muškaraca i 37,5% (3) žena.

Kada se sagleda statistika iz 2017. godine, evidentno je da je značajno veći broj muškaraca, njih 76,5% (1.027) u odnosu na žene 23,5% (315), upisao osnovne studije. U istom periodu na specijalističke studije upisuje se 77,1% (229) muškaraca, a 22,9% žena (68), na magistrarske 73,3% (33) muškaraca i 26,7% (12) žena. Kada je riječ o upisu na doktorske studije, procenti su malo drugačiji u ovoj godini, pa je upisanih 53,8% (7) muškaraca i 46,2% (6) žena.

Kada pogledamo statistiku koja se odnosi na diplomirane studente i studentkinje na istom fakultetu, brojke pokazuju da je u 2019. godini značajno veći broj muškaraca, njih 129 (70,8%) u odnosu na žene, njih 59 (29,2%), diplomiralo na osnovnim studijama. Prilično slični procenti su i na ostalim nivoima studija, pa je tako specijaliziralo 68,9% (71) muškaraca, a 31,1% (32) žena. Magistriralo je 75% (4) muškaraca, a 25% (1) žena, dok je isti procenat i broj odbranijenih doktorata, dakle 75% (4) muškaraca i 25% (1) žena.

Godina 2018. ne razlikuje se mnogo. Na osnovnim studijama bilo 75,1% (118) muškaraca, dok je žena 24,9% (39). Slično je i s brojem diplomiranih na specijalističkim studijama – 69,8% (74) muškaraca i 30,2% (32) žena. Značajno veći broj muškaraca u ovoj godini magistrirao je i doktorirao u odnosu na žene. Magistriralo je 83,3% (5) muškaraca i 16,7% (1) žena, dok su u istoj godini doktorirale dvije žene i dva muškarca (50% : 50%).

Kada sagledamo procenete u 2017. godini, uočavamo da je značajno veći broj muškaraca diplomirao na osnovnim studijama, njih 112 (71,3%), dok je žena 45 (28,7%). Kada je riječ o u specijalističkim studijama, njih je uspješno završilo 83,8% (88) muškaraca i 16,2% (17) žena. U istoj godini na ETF-u magistriralo je 11 muškaraca (64,7%) i šest žena (35,3%), a doktorirao je jedan muškarac (100%).

Kada se sagleda raspodjela rukovodećih pozicija po polu i broj redovnih profesora odnosno profesorica u 2019. godini, uočava se da je, od njih ukupno 17, 15 profesora (88,2%), a samo dvije profesorice (11,8%). Godine 2018. bilo je 83,3% (15) redovnih profesora i 16,7% (3) profesorica. Značajno veći broj profesora u odnosu na profesorice zaposlen je bio i u 2017. godini. Njih 76,4% (13) bili su profesori, a 23,6% (4) profesorice.

Kada je riječ o Mašinskom fakultetu, statistike upisanih studenata i studentkinja za 2019. godinu govore da je u toj godini značajno veći broj upisanih muškaraca. Njih 332 (75,1%) u odnosu na žene, njih 110 (24,9%), upisalo je osnovne studije na MF-u. Broj upisanih na specijalističke studije u odnosu na pol je 84,6% (30) studenata, a 15,4% (6) studentkinja. Na magistarske studije su u istoj godini upisani 21 student i jedna studentkinja, što u procentima iznosi 95,4% muškaraca i 5,6% žena, dok je doktorske studije upisalo 60% (4) muškaraca i 40% (2) žena.

U 2018. godini značajno veći broj muškaraca upisuje se na osnovne studije, njih 78,5% (334), dok je 21,5% (91) žena. Na Mašinskom fakultetu specijalističke studije u toj godini upisalo je 83,3% (30) muškaraca i 16,7% (6) žena, dok je magistarske studije upisalo 19 odnosno 100% muškaraca. Na doktorske studije upisalo se 57,2% (4) muškaraca i 42,8% (3) žena.

Godina 2017. ne razlikuje se mnogo u odnosu na prethodno iznijetu statistiku o upisu na različite nivoe studija, pa je osnovne studije upisalo 329 (78,1%) studenata i 98 (23,9%) studentkinja. Iste godine na Mašinskom fakultetu specijalističke studije upisuje 77,1% (27) muškaraca i 22,9% (8) žena. Kada govorimo o upisu na magistarske studije, 93,3% (15) je upisanih muškaraca, a 6,7% (1) žena, dok je doktorske studije upisalo 87,5% (7) muškaraca i 12,5% (1) žena.

Na Mašinskom fakultetu u 2019. godini značajno je veći broj muškaraca. Njih 25 (86,2%), u odnosu na žene kojih je četiri (13,8%), uspješno je završilo osnovne studije i diplomiralo. U istoj godini, vrlo sličan procenat je na specijalističkim studijama – 86,6% (13) muškaraca i 13,4% (2) žena, dok su magistarske studije uspješno završila četiri muškarca (100%) i niko nije doktorirao.

Statistika za 2018. godinu za diplomirane studente i studentkinje na osnovnim studijama je 83,3% (20) muškaraca u odnosu na 16,7% (4) žena. Broj diplomiranih na specijalističkim studijama u odnosu na pol je 72,7% (8) muškaraca i 27,3% (3) žena, dok su jedna žena i jedan muškarac magistrirali, a odbranih doktorata nije bilo.

Takođe i u 2017. godini značajno veći broj muškaraca uspješno završava osnovne studije na Mašinskom fakultetu, njih 21 (77,7%), dok je diplomiralo šest (22,3%) žena. U istoj godini specijalizira 16 (80%) studenata i četiri (20%) studentkinje, dok magistarski rad uspješno brane tri (60%) muškarca i dvije (40%) žene, a uspješno odbranih doktorskih radova nije bilo.

Treću značajnu odrednicu zastupljenosti žena na Mašinskom fakultetu čini rodna zastupljenost na mjestima redovnih profesora, pa je za navedene tri godine rodna zastupljenost izražena u sljedećim procentima.

U 2019. godini je 12 redovnih profesora, što čini 85,7%, te dvije redovne profesorice, što čini 14,3%. Kad je riječ o 2018. godini, raspodjela je ista – 85,7% su muškarci, odnosno redovni profesori, njih 12, a 14,3% su redovne profesorice, njih dvije. Godine 2017. bilo je 14 redovnih profesora, što čini 87,5%, te dvije redovne profesorice, što čini 12,5%.

Zaključak

Izuzetno niski procenti koji pokazuju nedovoljnu zastupljenost žena u istraživanjima vještačke inteligencije govore u prilog tome da je mnogo manja vjerovatnoća formiranja više raznorodnih grupa. Iako se statistike na Univerzitetu Crne Gore ne razlikuju mnogo od onoga što oslikava globalnu zastupljenost žena, jednako, ako ne i više, zabrinjavajuće su brojke. Obrazovne politike moraju targetirati ovaj problem kroz promovisanje inženjerstva djevojčicama kako bi probile *stakleni plafon*. Ulazak u ove brojke značio bi, u jednu ruku, poboljšanje statistike zastupljenosti, a u drugu, i doslovno ulazak u binarni sistem, u nule i jedinice i programske jezike. Da bi digitalna budućnost bila etična, žene u istraživanjima vještačke inteligencije su osnov za kreiranje nepristrasnog rezultata.

Etika je podrazumijevani i pretpostavljeni uslov za sprovođenje samog istraživanja. Značaj interdisciplinarnosti ogleda se u tome što etika igra veliku ulogu u postizanju cilja naučnog saznanja, jer je ono jedino vrijedno ako je etično i primjenjivo. Jasno je da pristrasni algoritmi, koji nastaju kada se predrasude kreatora implementiraju u proizvod, stvaraju prepreke u postizanju ciljeva društva jednakosti, a više od toga jasno je da se potencijali koje ima vještačka inteligencija upravo mogu iskoristiti za postizanje ovog cilja. Razvoj ovih tehnologija nikako ne smije produbljivati rodne razlike, već treba da doprinese njihovom eliminisanju i tome da se rodni stereotipi ne prenose u algoritme. Na tragu toga, potrebno je definisati pravne okvire, imati strategiju implementacije ovih politika, ali u tu strategiju nadasve uključiti akademske institucije, kompanije i istraživačke timove.

Literatura

Calo, R. (2017). Artificial intelligence policy: a primer and roadmap. *UCDL. Rev.* 51, 399.

Domnich, A., Anbarjafari, G. (2021). Responsible AI: Gender bias assessment in emotion recognition. Retrieved from <https://arxiv.org/pdf/2103.11436.pdf>.

Jobin, A., Ienca, M., Vayena, E. (2019). The global landscape of AI ethics guidelines. *Nature Machine Intelligence.* 1 (9), 389-399.

Kant, I. (1981). *Zasnivanje metafizike morala*. Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod.

López-Iñesta, E., Botella, C., Rueda, S., Forte, A., Marzal, P. (2020). Towards breaking the gender gap in Science, Technology, Engineering and Mathematics. *IEEE Revista Iberoamericana de Tecnologías del Aprendizaje.* 15 (3), 233-241.

Mehrabi, N., Morstatter, F., Saxena, N., Lerman, K., Galstyan, A. (2021). A survey on bias and fairness in machine learning. *ACM Computing Surveys (CSUR).* 54 (6), 1-35.

Tegmark, M. (2020). *Život 3.0: kako biti čovek u doba veštačke inteligencije*. Beograd: Laguna.

Tonic, J. (2021). I Dream of Siri: Magic and Female Voice Assistants. *Catalyst: Feminism, Theory, Technoscience.* 7 (2).

United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence, adopted on 23 November 2021. General Conference. 41 Session.

Paradigme vodstva u visokom obrazovanju

Davorka Topić Stipić

Ivana Primorac Bilaver

Sažetak

Svaka aktivnost na uključivanju načela ravnopravnosti u zakonski okvir, politike i reforme, uz praktičnu provedbu, postaje preduvjet razvoja zajednice. Gotovo sva istraživanja potvrđuju da što se u akademskoj i znanstvenoj hijerarhiji penje više, to postotak žena postaje manji. Cilj rada je pokazati kako različiti autori analiziraju trendove te da se u literaturi mogu naći metafore kojima se opisuju fenomeni kakvi su *stakleni strop*, *ljepljivi pod*, *staklena litica*, *matica* i sl. Analizom dosadašnjih istraživanja, u radu je građena percepcija ovih trendova i ključnih fenomena. *Stakleni strop* opisuje nevidljivu prepreku napredovanju u profesiji iznad određene razine u hijerarhiji, posebno utječući na žene. U novije vrijeme koristi se i izraz *ljepljivi pod*, koji opisuje položaj žena na početku karijere i mogućnosti razvoja, odnosno postizanja istih rezultata kao i muškarci. *Staklena litica* i *matica* su relativno nove konstrukcije o kojima će se također govoriti, te *propuštajuća cijev* i *labirint*.

Iako je ženama otvoren put u visoko obrazovanje i iako čine većinu, rezultati pokazuju da je vodstvo i dalje rezervirano za muškarce te da znanstvenici objavljuju više od znanstvenica, što je pandemija virusa COVID-19 dodatno naglasila.

Ključne riječi: visoko obrazovanje, znanost, vodstvo, *stakleni strop*, *ljepljivi pod*, *labirint*.

Uvod

Opći uspjeh žena u stjecanju socijalnog kapitala može biti jedna od glavnih društvenih promjena u novijoj povijesti (Williams i Wolniak, 2020). Izazovi tijekom posljednje dvije godine pokazuju znakove nenaklonjenosti ženama. Istraživanja pokazuju da je prisutna asimetrična zastupljenost žena na visokim upravljačkim pozicijama, pa nije moguće u potpunosti analizirati i definirati razloge tog fenomena.

Spolna profesionalna segregacija odnosi se na “stvarnu dominaciju jednog spola u određenom zanimanju ili veći udio jednog spola u odnosu na očekivani udio” (EIGE, 2017). Zanimanje koje ima više od 60% jednog spola opisuje se kao rodno, dok se 60-40% raspodjela između muškaraca i žena smatra uravnoteženim (Burchell et al., 2014).

Izazovi i prepreke s kojima se žene susreću, usprkos značajnim promjenama posljednjih nekoliko desetljeća, još su prisutni. Ni akademija nije izostavljena iz prosjeka. Na djelu je i obrazovna i profesionalna segregacija, pa se može zaključiti da ovi procesi imaju ujednačenu dinamiku bez obzira na zemljopisni položaj i društveno uređenje. Segregacija je prisutna na vertikalnoj i horizontalnoj razini. Horizontalna se temelji na spolnoj podjeli rada i karakterizira je smanjena prisutnost nekog spola na područjima gdje povijesno dominira jedan od spolova (Rocha Grangeiro et al., 2020). Europska komisija navodi da se horizontalna segregacija definira kao podzastupljenost ili prevelika zastupljenost određene skupine u zanimanjima ili sektorima koji nisu uređeni ni po jednom kriteriju (Eurofound, 2017). Vertikalna segregacija predstavlja nisku razinu predstavljanja žena na visokim pozicijama u organizacijskoj hijerarhiji (Rocha Grangeiro et al., 2020).

Rodna podjela rada usko je povezana s obrazovnom segregacijom i rodnim vještinama i znanjem. Žene su većina u visokom obrazovanju, ali obrazovna segregacija po predmetima slijedi iste obrasce kao i profesionalna segregacija¹ (EIGE, 2017).

Razumijevanje profesionalne segregacije

Prema podacima Europske asocijacije sveučilišta žena rektorica na sveučilištima EUA, u 2022. godini bilo je 18,28% rektorica, a 30,18% prorektorica. Posljednjih osam godina udio rektorica u 48 država članica porastao je za 73%, a prorektorica za 24%. Slika je nešto uravnoteženija u srednjem vodstvu: 45% žena su voditeljice istraživanja, a 65% su voditeljice međunarodnih ureda. Analitičari navode da su glavna uska grla napredovanja žena u karijeri postizanje stupnja redovnih profesorica i promjena institucionalnog načina razmišljanja (EUA, 2022). Kad se to uspoređi s javnim sveučilištima u Bosni i Hercegovini, uklapamo se u te brojke; po nekima smo i bolji: imamo 25% rektorica i 40% prorektorica. Kad je riječ o nižim upravljačkim razinama, dekanica je 29,9%.

Podaci o broju žena uključenih u sustav visokog obrazovanja pokazuju da je u svim regijama svijeta zabilježen značajan porast: između 1995. i 2018. broj se utrostručio pa je prilagođeni prosječni indeks spolnog pariteta sa 0,95 porastao na 1,14. Žene su zastupljenije u upisu na tercijarno obrazovanje u 74% zemalja s dostupnim podacima, te u svim regijama osim u središnjoj i južnoj Aziji i subsaharskoj Africi (UNESCO, 2020a).

¹ U visokom obrazovanju žene prevladavaju u obrazovanju (82%), zdravstvu i skrbi (76%), društvenim znanostima (68%) te umjetnosti i humanističkim znanostima (68%). Poslovanje, administracija i pravo (60%) te usluge (50%) rodno su uravnotežena područja. Muškarci dominiraju u informacijskim i komunikacijskim tehnologijama (79%), te u inženjerstvu, proizvodnji i građevinarstvu (72%) (EIGE, 2017). Obrazovanje, zdravstvo i dobrobit i znanost, tehnologija, inženjerstvo i matematika (STEM) dva su obrazovna područja s najviše razlika u Europskoj uniji, iako s varijacijama među državama članicama.

Istraživanje UNESCO-ovog Instituta za statistiku pokazuje da se između 2000. i 2018. godine bruto omjer upisa (*Gross Enrollment Ratio*) za muškarce povećao sa 19% na 36%, a za žene sa 19% na 41% (UNESCO, 2021) – one su glavne korisnice povećanja upisa u tercijarno obrazovanje (UNESCO-IESALC, 2020a) i vjerojatnije da će ga završiti (OECD, 2020; UNESCO, 2017a). Žene stječu visokoškolsku naobrazbu po višoj stopi od muškaraca, ali su i dalje nedovoljno zastupljene na vodećim pozicijama (Northouse, 2019, str. 577).

Podaci za Bosnu i Hercegovinu potvrđuju ove trendove. U 2020./2021. godini u sustav visokog obrazovanja bilo je upisanih 55.070 žena i 37.673 muškaraca. Diplomiralo je 7.968 žena i 5.323 muškaraca, 59,95% žena i 40,05% muškaraca. Kad dođemo do broja doktora znanosti, brojke se mijenjaju – 59% muškaraca i 41% žena. Negativan trend prisutan je i kod zaposlenih u obrazovnom sustavu: u predškolskom obrazovanju zaposleno je gotovo 100% žena, dok je visokoškolskom zaposleno samo 48% žena (BHAS, 2022).

Squazzoni i sur. (2020) pokazali su da su se tijekom prvih mjeseci pandemije virusa COVID-19 prijave u znanstvene časopise povećale. Analizirajući podatke više od pet milijuna autora i recenzenata, ustvrđeno je da su tijekom prvog vala pandemije žene dostavile proporcionalno manje članaka od muškaraca. Taj je deficit posebno bio izražen među mlađim znanstvenicama. Studija provedena u Sjedinjenim Američkim Državama pokazala je da su žene s malom djecom smanjile svoje radno vrijeme četiri do pet puta više od očeva tijekom pandemije (Collins et al. 2020), a istraživanje provedeno na 4.535 istraživača u znanstvenim projektima u Europi i SAD-u pokazalo je da su žene, one u *bench sciences*, a posebno znanstvenice s malom djecom, doživjele značajan pad istraživanja (Myers et al. 2020).

Može li se doći do vrha?

Uspješno vodstvo u sebi inkorporira elemente koji jednu osobu čine uspješnijom od druge: “Vodstvo je proces u kojem ljudi sa svojim osobinama, koristeći talent, znanje, vještine, sposobnosti, moć i druge motivatore, utječu na pojedince ili grupe da spremno, odgovorno, s povjerenjem i entuzijazmom rade na ostvarenju zajedničkih ciljeva” (Klepić et al., 2020, str. 280).

Korisna polazna točka u razumijevanju vodstva je sinteza 27 vrsta prepreka koje utječu na žene u odnosu na vodstvo, grupiranih prema razini na kojoj su prisutne: makro (društveno), mezo (organizacijski), i mikro (pojedinačno) (Diehl, Dzubinski, 2016).² Na

² Iako se rad ne bavi izravno ovom temom, smatrali smo važnim donijeti ukupne rezultate ovog istraživanja. Makro razina: rodno utemeljene prepreke vodstva, kontrola ženskih glasova, kulturna ograničenja ženskih vlastitih izbora, rodni stereotipi, rodna nesvijest, percepcije vodstva. Mezorazina: devalvacija komunalne prakse, diskriminacija, isključenje iz neformalnih mreža, staklena litica, nedostatak mentorstva, nedostatak sponzorstva, nedostatak podrške, muško čuvanje vrata, muška organizacijska kultura, organizacijska ambivalentnost, efekt kraljice pčela, nejednakost plaća, tokenizam, struktura karijere za dvije osobe, nejednaki standardi, uznemiravanje na radnom mjestu. Mikrorazina: ograničenja stila komunikacije, svjesna nesvijest, personaliziranje, psihološki stakleni strop, sukob između posla i života.

makro razini identificirane prepreke uključuju rodne stereotipe, kulturna ograničenja vlastitog izbora i percepciju vodstva, na mezo razini nedostatak mentorstva, muško čuvanje vrata i tokenizam, a na mikro razini ograničenja u stilu komunikacije, psihološki stakleni strop i sukob između posla i života (Niemi, Weaver-Hightower, 2021).

Kako bi opisali uzroke i učinke neravnopravnosti, autori koriste metafore koje "strukturiraju naše najosnovnije razumijevanje svijeta i oblikuju naše postupke i uvjerenja" (Smith et al., 2012, str. 443). Neke metafore upućuju na mušku kulturu u organizaciji kao prepreku ženskom napredovanju, a neke upućuju na žene na hijerarhijskim pozicijama čije ponašanje ometa profesionalni razvoj podređenih žena (Faniko et al., 2016; Faniko et al., 2017). *Stakleni strop* je bila dominantna metafora kontekstualiziranja prolaska žena na vodeće pozicije. Danas autori češće koriste metaforu labirinta, kao nastavak, odnosno nadogradnju staklenog stropa (Denmark i Paludi, 2018; Northouse, 2019).

Stakleni strop (glass ceiling) je nevidljiva barijera koja sprečava napredak žena (Cotter et al., 2001; EIGE, 2017), dok *ljepljivi pod (sticky floor)* ilustrira kako se žene drže na mjestu s niskim plaćama (Harlan i Berheide, 1994). Tu je i fenomen *staklene litice (glass cliff)*, odnosno sklonost postavljanju žena na više položaje u vrijeme krize "povezano s povećanim rizikom od negativnih posljedica" (Ryan i Haslam, 2007, str. 83). *Propuštajuća (šuplja) cijev (leaking pipeline)* odnosi se na to kako žene na putu prema vodećim pozicijama mogu "iscuriti" usput (Pell, 1996), iz različitih razloga. *Staklene pokretne stepenice (glass escalators)* sugeriraju prednosti koje muškarci imaju, osobito u stvaranju karijera u zanimanjima u kojima dominiraju žene (Williams, 1992). *Kraljica matica (queen bee)* je metafora kojom se opisuje odnos žena na položaju prema ženama koje su na početku svog profesionalnog puta (Staines et al., 1974). Posljednjih 15-ak godina istraživanja u čijem je fokusu bio fenomen *matice* pokazala su različite rezultate, ali većina se slaže da je fenomen i dalje prisutan (Arvate et al., 2018). Posljednjih godina metafora koja se često koristi jest *labirint*, prenoseći dojam putovanja prožetog izazovima na cijelom putu – ne samo blizu vrha (Northouse, 2019).

Cotter i sur. (2001) predlažu četiri kriterija kako bi se utvrdilo postojanje staklenog stropa. Iako su se autori fokusirali na stakleni strop, sličan bismo princip mogli primijeniti na svaku metaforu kojom se opisuje napredovanje žena u karijeri. Prvi je postojanje spolne razlike, drugi pretpostavlja da ta razlika ima veći učinak na postizanje vrednijih rezultata. Treći kriterij pretpostavlja da spol smanjuju šanse za napredovanje na organizacijskoj ljestvici, četvrti pretpostavlja da će ova diskriminacija ostati ili se povećati tijekom karijere.

Rezultati nekih istraživanja pokazuju da za nizak postotak žena u znanstvenim karijerama postoje složeni i višestruki razlozi koji su rezultat kumulativnog učinka nekoliko faktora. Tri makro područja to objašnjavaju: izbor zanimanja, ustrajnost u karijeri i razvoj karijere (Avolio et al., 2020). Predložili su integrirani okvir od pet faktora koji utječu na sudjelovanje žena u znanstvenim karijerama: individualni, obiteljski, obrazovni, društveni i radno-ekonomski faktori (Avolio et al., 2020).

Paradigme vodstva 21. stoljeća

Fenomen “ženske prednosti” (Buchmann, DiPrete, 2006) od 80-ih godina prošlog stoljeća postaje standardom gotovo u svim dijelovima svijeta. Kontinuirano praćenje postotka upisanih u sustav visokog obrazovanja pokazuje da su žene već 40 godina brojnije, i po broju upisanih i po broju diplomiranih. Promjene koje se događaju važna su tema kao primjer inverzije obrazaca raslojavanja, a također i zbog potencijalnog utjecaja na tržište rada, formiranje obitelji i na druga područja života.

Izazovi i prepreke s kojima se žene susreću, usprkos značajnim promjenama posljednjih nekoliko desetljeća, još su veliki i otporni. Pitanje je što se treba dogoditi da se i paradigma promijeni? White i Burkinshaw (2019) nabrajaju niz uzroka podzastupljenosti na vodećim pozicijama sustava visokog obrazovanja: podzastupljenost među redovitim profesorima, nedostatak transparentnosti u zapošljavanju i promociji, mobilnost, razlika u plaćama i mogućnost izbora zbog smanjenje fleksibilnosti. Je li u pitanju stakleni strop ili ljepljivi pod, postaje efemernim jer je rezultat vidljiv i globalno prisutan. Istraživanje Times Higher Education i UNESCO-a provedeno u kontekstu UN održivih ciljeva (SDG 5) donosi zanimljive podatke: kad je posrijedi udio žena u istraživačkim procesima, prosjek u svim institucijama je samo 29%, a samo na 55 sveučilišta (7%) su više od polovice autorice. Kad se te brojke usporede s ukupnim udjelom studentica na sveučilištima (54%), pokazuje koliko je potrebno učiniti da bi se potaknuo i podržao ostanak žena u akademskoj zajednici (THE, UNESCO, 2022).

Kad govorimo o broju žena koje su prepoznatljive u znanosti, i tu je omjer nepovoljan – žene čine i manjinu svjetskih istraživača (Frascati Manual, 2015). Samo 30% svjetskih istraživača na sveučilištima su žene (UNESCO, 2019; UNESCO, 2020b) i mnoge nemaju mogućnost doći na više razine koje su potrebne za istraživačku karijeru (UNESCO, 2021).³ Elsevierovo izvješće iz 2020. analiziralo je sudjelovanje u istraživanju, napredovanje u karijeri i percepciju u Europskoj uniji i 15 zemalja u 26 tematskih područja. Dok se zastupljenost žena u istraživanju općenito povećava, nejednakost ostaje. U prosjeku, istraživačice manje publiciraju od muškaraca u svakoj zemlji (De Kleijn et al., 2020; Shamsi, 2021).

Razlike i specifičnosti žena i muškaraca davno su utvrđene, a istraživanja o vještinama vodstva potrebnim za 21. stoljeće, prednost daju “ženskom” vodstvu koje je “izgrađeno oko suradnje, smanjene kontrole i rješavanja problema na temelju intuicije i racionalnosti” (Klenke, 1993, str. 330). Ovaj stil odgovara pojmu transformacijskog stila koji je “bihevioralni proces učenja i upravljanja. To je proces vođenja koji je sustavan, a sastoji se od svrhovitog i organiziranog traženja promjena, sustavne analize i sposobnosti premještanja resursa iz područja manje u područja veće produktivnosti” (Bass, 1990, str. 53-54). Transformacijski lideri/ce imaju sposobnost motivirati, inspirirati i podržati kreativnost svojih suradnika. Studija menadžera koju su proveli Mandell i Pherwani (2003) potvrđuje da žene postižu više rezultate na ljestvici

³ Regionalni prosjek istraživačica za 2017. bio je 48,5% za Srednju Aziju, 45,8% za Latinsku Ameriku i Karibe, 40,9% za arapske države, 39,0% za Srednju i Istočnu Europu, 32,9% za Sjevernu Ameriku i Zapadnu Europu, 31,1% za podsaharsku Afriku, 25,0% za istočnu Aziju i Pacifik i 23,1% za južnu i zapadnu Aziju.

transformacijskog vodstva u usporedbi s muškarcima. Suvremene potrebe vodstva u organizacijama koje su manje hijerarhijske strukture, kao visoko obrazovanje, zahtijevaju više timskog rada i upravljanje konsenzusom. Transformacijski lideri skloni su biti "emocionalno inteligentni, energični i strastveni" (Bass, B. i Bass, R., 2008), pomažu grupi da postigne svoje ciljeve i da ostvari puni potencijal (Bass, B. i Bass, R., 2008; Chrislip i Larson, 1995).

Iako su žene brojnije na visokim učilištima u odnosu na neka druga područja, i dalje postoji izražena ne/svjesna pristranost prema višim pozicijama. Fluktuiranje između različitih funkcija te sposobnost multitaskinga ženama daje komparativnu prednost. Znatno broje istraživanja otkriva da najuspješniji lideri imaju repertoar stilova koji se mogu uklopiti u različite kontekste (Rhode, 2017) i da su žene ostvarile bolje rezultate u većini vještina potrebnih liderima (Zenger i Folkman, 2019).

Zaključak

Žene i liderstvo su aktualna i važna tema, a odnos prema ženama unutar visokoškolskih institucija je ključan faktor promjene. Fenomen "**ženske prednosti**" anuliran je podzastupljenošću i neprepoznatošću žena u znanosti i visokom obrazovanju, posebice na upravljačkim pozicijama. Odnos prema ženama, ali i aktivnost žena unutar visokoškolskih institucija pogoršan je u vrijeme krize i dodatno je pasivizirao žene u sustavu visokog obrazovanja i znanosti.

Spolni jaz u vodstvu je globalni fenomen. Autori su evoluirali metafore od *staklenog stropa* do *labirinta*, čime žele naglasiti da često nije pitanje visine, nego puta kojim se kreće. Labirint liderstva, kako ga opisuje Northouse, govori o nekoliko dimenzija koje vode prema preprekama u ostvarivanju liderskih pozicija: ljudski kapital, razlike u spolovima i predrasude. U ljudski kapital ubraja obrazovanje, radno iskustvo, prilike za razvoj i sukoba na razini posao – dom. U spolne razlike ubraja stil i učinkovitost, predanost i motivaciju, samopromociju i pregovaračke osobine, dok u predrasude uvrštava spolne stereotipe, pristranu percepciju i evaluaciju, ranjivost i otpor, te pritisak (Northouse, 2019). Specifičnosti i kvalitete ženskog vodstva većina je autora okarakterizirala kao potrebne za uspješnost organizacija 21. stoljeća, čije je *modus operandi* znatno drugačiji u odnosu na koje desetljeće prije. Institucije visokog obrazovanja nisu iznimka; naprotiv, trebaju stvarati nove paradigme i modele vodstva.

Jednak pristup i mogućnosti u obrazovanju su važni za sveobuhvatniji razvoj i pokretačka su snaga društvenih promjena. Pitanja nejednakopravnosti su problematična ako su dio struktura, odnosno ako su institucionalno *blagoslovljena*. Sve dok društvo ne uspije nadići strukturalne izazove, sve dok bude postojala skrivena ili otvorena naklonost prema jednoj strani, utemeljena samo na spolnim razlikama, priča o ravnopravnosti će biti tokenizam ili, kako bi to Baudrillard nazvao, *simulacija zbilje*.

Literatura

- Arvate, P. R., Galilea, W. G., Todescat, I. (2018). The queen bee: A myth? The effect of top-level female leadership on subordinate females, *The Leadership Quarterly*. 29 (5), 533-548. Dostupno na: <https://doi.org/10.1016/j.leaqua.2018.03.002>.
- Avolio, B., Chávez, J., Vílchez-Román, C. (2020). Factors that contribute to the underrepresentation of women in science careers worldwide: a literature review, *Social Psychology of Education*. Dostupno na: <https://doi.org/10.1007/s11218-020-09558-y>.
- Bass, M. B., Bass, R. (2008). *The Bass handbook of leadership: theory, research, and managerial applications*, New York: Free Press.
- Bass, B. M. (1990). From Transactional to Transformational Leadership: Learning to Share the Vision. *Organizational Dynamics*. 18, 19-32. Dostupno na: [http://dx.doi.org/10.1016/0090-2616\(90\)90061-5](http://dx.doi.org/10.1016/0090-2616(90)90061-5).
- Buchmann, C., DiPrete, A. (2006). The Growing Female Advantage in College. *American Sociological Review*. 71 (4). Dostupno na: <https://doi.org/10.1177/000312240607100401>.
- Burchell, B., V. Hardy, J. Rubery, Smith, M. (2014). A new method to understand occupational gender segregation in European labour markets, European Commission – Directorate – General for Justice. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Chrislip, D. D., Larson, C. E. (1994). *Collaborative Leadership: How Citizens and Civic Leaders Can Make a Difference*. San Francisco: Jossey-Bass Publishers.
- Collins, C., Landivar L. C., Ruppanner L., Scarborough, W. J. (2021). Covid-19 and the gender gap in work hours. *Gender, Work & Organization*. Dostupno na: <https://doi.org/10.1111/gwao.12506>.
- Cotter, D. A., Henssen, J. M., Ovadia, S., Vanneman, R. (2001). The Glass Ceiling Effect, *Social Forces*. 80 (2), 655-681. Dostupno na: <https://doi.org/10.1353/sof2001.0091>.
- De Kleijn, M., Jayabalasingham, B., Falk-Krzesinski, H. J., Collins, T., Kuiper-Hoynig, L., Cingolani, I., Zhang, J., Roberge, G. (2020). The Researcher Journey Through a Gender Lens: An Examination of Research Participation, Career Progression and Perceptions Across the Globe. Dostupno na: www.elsevier.com/gender-report.
- Denmark, F. L. Paludi, M. A. (ur) (2018). *Women and Leadership*, New York: Springer.
- Diehl, A. B., Dzubinski, L. M. (2016). Making the invisible visible: A cross-sector analysis of gender based leadership barriers, *Human Resource Development Quarterly*. 27 (2). Dostupno na: <https://doi.org/10.1002/hrdq.21248>.
- Eurofound (2017). EurWork. Industrial relations dictionary, Dostupno na: <https://www.eurofound.europa.eu/observatories/eurwork/industrial-relations-dictionary/segregation>.
- European Institute for Gender Equality (EIGE) (2017). Gender segregation in education, training and the labour market. Review of the implementation of the Beijing Platform for Action in the EU Member States. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Faniko, K., Ellemers, N., Derks, B. (2016). Queen Bees and alpha males: are successful women more competitive than successful men?, *European Journal of Social Psychology*. 46, 903-913. Dostupno na: <https://doi.org/10.1002/ejsp.2198>.
- Faniko, K., Ellemers, N., Derks, B., Lorenzi-Cioldi, F. (2017). Nothing changes, really: Why women who break through the glass ceiling end up reinforcing it. *Personality and Social Psychology Bulletin*. 43 (5), 638-651. Dostupno na: <https://doi.org/10.1177/0146167217695>.
- Harlan, S. L., Berheide, C. W. (1994). Barriers to work place advancement experienced by women in low paying occupations. Washington DC: Glass Ceiling Commission.

- Klenke, K. (1993–1994). Meta-analytic studies of leadership: Added insights or added paradoxes? *Current Psychology: A Journal for Diverse Perspectives on Diverse Psychological Issues*. 12 (4), 326-343. Dostupno na: <https://doi.org/10.1007/BF02686813>
- Mandell, B., & Pherwani, S. (2003). Relationship between Emotional Intelligence and Transformational Leadership Style: A Gender Comparison. *Journal of Business and Psychology*. 17, 387-404. Dostupno na: <http://dx.doi.org/10.1023/A:1022816409059>
- Myers, K. R., Tham, W. Y., Yin, Y., Cohodes N., Thursby, J. G., Thursby, M. C., Schiffer, P., Walsh, J. T., Lakhani, K. R., Wang D. (2020). Unequal effects of the covid-19 pandemic on scientists. *Nature Human Behaviour*. Dostupno na: <https://doi.org/10.1038/s41562-020-0921-y>.
- Klepić, Z. Alfirević, N., Rahimić, Z. (2020). *Menadžment*, Mostar–Split–Sarajevo: Sveučilište u Mostaru, Ekonomski fakultet Sveučilišta u Splitu, Ekonomski fakultet Univerziteta u Sarajevu.
- Northouse, P. (2019). *Leadership. Theory and Practice*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- OECD (2015). Frascati Manual 2015: Guidelines for Collecting and Reporting Data on Research and Experimental Development, The Measurement of Scientific, Technological and Innovation Activities. Paris: OECD Publishing. Dostupno na: <http://dx.doi.org/10.1787/9789264239012>.
- Pell, A. N. (1996). Fixing the leaky pipeline: women scientists in academia. *Journal of Animal Science*. 74 (11), 2843-2848.
- Rhode, D. (2017). *Women and Leadership*. Oxford: Oxford University Press.
- Ryan, M. K., Haslam, S. A. (2007). The Glass Cliff: Exploring the dynamics surrounding the appointment of women to precarious leadership positions. *Academy of Management Review*. 32 (2), 549-572.
- Smith, P., Caputi, P., Crittenden, N. (2012). A maze of metaphors around glass ceilings. *Gender in Management: An International Journal*. Dostupno na: <https://doi.org/10.1108/17542411211273432>.
- Squazzoni, F., Bravo, G., Grimaldo, F., Garcia-Costa, D., Farjam, M., Mehmani, B. (2021). Only Second-Class Tickets for Women in the COVID-19 Race. A Study on Manuscript Submissions and Reviews in 2329 Elsevier Journals. Dostupno na: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0257919>.
- Staines, G., Tavis, C. Jayaratne, T. E. (1974). The queen bee syndrome. *Psychology Today*. 7 (8), 55-60.
- Times Higher Education, UNESCO IESALC (2022). Gender Equality. How global universities are performing.
- UNESCO (2020a). Women in science. Fact sheet. 60.
- UNESCO (2020b). Towards Universal Access to Higher Education: International Trends. UNESCO-IESALC. Caracas.
- Zenger, J. H., Falkman, J. (2019). *The New Extraordinary Leader. Turning Good Managers into Great Leaders*. McGraw Hill Education.
- Williams, C. L. (1992). The glass escalator: Hidden advantages for men in the 'female' professions. *Social problems*. 39 (3), 253-267.
- White, K., Burkinshaw, P. (2019). Women and Leadership in higher education: special issue editorial, *Social Sciences*. 8 (204). Dostupno na: <https://doi:10.3390/socsci8070204>.

Rodni balans u akademskoj zajednici

Jovana Grahovac

Ivana Pajčin

Mila Grahovac

Jovana Milutinović

Nataša Tančić

Lidija Jevrić

Sanja Podunavac-Kuzmanović

Sažetak

Cilj ovog rada je analizirati rodnu strukturu zaposlenih na Univerzitetu u Novom Sadu (UNS) te sagledati značaj udruživanja žena u akademskoj zajednici. Utvrđeno je da je uprkos činjenici da 53,9% zaposlenih čine žene, prisutan značajan disbalans u strukturama menadžmenta, što je naročito izraženo na pozicijama koje podrazumevaju upravljanje finansijama, gde su u veoma visokom procentu zastupljeni muškarci. U pravcu unapređenja položaja žena u nauci i obrazovanju te povećanja njihove vidljivosti u široj društvenoj zajednici, krajem 2021. godine osnovano je Udruženje naučnica Srbije "SRNA", čije su aktivnosti usmerene ka formiranju mreže uspešnih žena u akademskoj zajednici, spremnih da svoja znanja i iskustva usmere ka jačanju kapaciteta mlađih kolegicica za bavljenje upravljačkim i liderskim funkcijama.

Ključne reči: naučnice, preduzetništvo, rodna ravnopravnost, univerzitet.

Uvod

Unapređivanje položaja žena i ostvarivanje pitanja rodne ravnopravnosti ne treba posmatrati izolovano kao žensko pitanje, već kao jedan od izuzetno važnih preduslova za uspostavljanje demokratije, poštovanja ljudskih prava, ostvarivanja socijalnog mira i pravde, ekonomskog prosperiteta društva i unapređenja celokupnih društvenih odnosa. Rodna ravnopravnost podrazumeva jednak položaj, tretman i mogućnosti za žene i muškarce u ostvarivanju ljudskih prava i to u svim sferama društvenog i privatnog života (*Službeni glasnik RS*, 2021c). Republika Srbija, prema Ustavu i međunarodnim ugovorima, obavezna je da vodi politiku jednakih mogućnosti i primenjuje posebne mere s ciljem sprečavanja i otklanjanja diskriminacije. Protekle decenije u Srbiji je mnogo toga urađeno u smeru postizanja rodne ravnopravnosti, čime je država

pokazala određen stepen političke volje i posvećenosti. Ipak, potrebno je još mnogo zalaganja i napora koje treba usmeriti u postizanje suštinske ravnopravnosti u smislu pune implementacije postojećih rešenja u praksi, tako da prihvaćeni principi rodne ravnopravnosti ne ostanu samo na deklarativnom nivou (Ćopić, 2016). U ovom radu analiziran je rodni balans u akademskoj zajednici Univerziteta u Novom Sadu, predstavljen normativni okvir ostvarivanja rodne ravnopravnosti na visokoškolskim ustanovama te ukazano na doprinos Udruženja naučnica Srbije “SRNA” u postizanju te ravnopravnosti kroz organizovane aktivnosti različite prirode.

Teorijski i pravni okvir postizanja rodne ravnopravnosti na visokoškolskim institucijama u Republici Srbiji

Istraživanja u Republici Srbiji pokazuju da je marginalizacija žena prisutna u akademskoj sredini u Republici Srbiji, gde su još prisutni stereotipi u pogledu rodnih uloga, ali i (vertikalna) segregacija žena (Džamonja Ignjatović at al., 2010; Manić at al., 2018). Pri tome, problem rodne neravnopravnosti u akademskoj zajednici podseća na “curenje cevovoda”, pa se u literaturi ističe da metaforična karijerna cev u slučaju žena u akademskoj zajednici propušta na mnogim mestima (Brajdić Vuković, 2017). S druge strane, pravni aspekti rodne ravnopravnosti u Republici Srbiji uređeni su Ustavom (*Službeni glasnik RS*, 2006) kao najvišim pravnim aktom, zakonskim i podzakonskim aktima. Među zakonskim aktima izdvajaju se Zakon o rodnoj ravnopravnosti (*Službeni glasnik RS*, 2021c) i Zakon o zabrani diskriminacije (*Službeni glasnik RS*, 2021f). Prema Zakonu o rodnoj ravnopravnosti (*Službeni glasnik RS*, 2021c), rodna ravnopravnost podrazumeva jednaka prava, odgovornosti i mogućnosti, ravnomerno učešće i uravnoteženu zastupljenost žena i muškaraca u svim oblastima društvenog života. Zakon o zabrani diskriminacije (*Službeni glasnik RS*, 2021f) definiše pojmove “diskriminacija” i “diskriminatorско postupanje” kao svako neopravdano pravljenje razlike ili nejednako postupanje u odnosu na lica ili grupe te na članove njihovih porodica, ili njima bliska lica, na otvoren ili prikriven način, a koji se zasniva na rasi, boji kože, precima, državljanstvu, nacionalnoj pripadnosti ili etničkom poreklu, jeziku, verskim ili političkim ubeđenjima, polu, rodu, rodnom identitetu, seksualnoj orijentaciji, polnim karakteristikama itd.

Osim navedenih zakonskih akata novijeg datuma, za postizanje rodne ravnopravnosti u sferi nauke i visokog obrazovanja veoma su značajni i Zakon o visokom obrazovanju (*Službeni glasnik RS*, 2021d) i Zakon o radu (*Službeni glasnik RS*, 2018). Među podzakonskim aktima važnim za postizanje ciljeva rodne ravnopravnosti od najvećeg značaja je Nacionalna strategija za rodnu ravnopravnost za period 2021–2030. god. (*Službeni glasnik RS*, 2021a) te prethodno važeća strategija za period 2016–2020. god. (*Službeni glasnik RS*, 2016). Izrada Nacionalne strategije za rodnu ravnopravnost podržana je kroz projekat “Ključni koraci ka rodnoj ravnopravnosti (faza 2)” koji sprovodi Agencija Ujedinjenih nacija za rodnu ravnopravnost i osnaživanje žena (UN Women) u saradnji sa Koordinacionim telom za rodnu ravnopravnost, a uz finansijsku podršku Evropske unije (videti: <https://www.euzatebe.rs/rs/projekti/kljucni-koraci-ka-rodnoj-ravnopravnosti-u-srbiji>). Rodni aspekti sistema visokog obrazovanja

prepoznati su i kroz Nacionalnu strategiju za rodnu ravnopravnost (*Službeni glasnik RS*, 2021a), koja predviđa urodnjavanje javnih politika i zakonodavstva u oblasti obrazovanja i nauke. U oblasti ostvarivanja i zaštite prava svih oblika ravnopravnosti, među podzakonskim aktima ističu se i Nacionalna strategija prevencije i zaštite od diskriminacije za period 2022–2030. god. (*Službeni glasnik RS*, 2022) i Strategija za sprečavanje i borbu protiv rodno zasnovanog nasilja prema ženama i nasilja u porodici za period 2021–2025. god. (*Službeni glasnik RS*, 2021b). Međunarodni pravni okviri relevantni za unapređenje rodne ravnopravnosti u sektoru nauke i visokog obrazovanja u Republici Srbiji utemeljeni su na ratifikaciji nekoliko međunarodnih konvencija i dogovora: Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima (*Službeni list SFRJ*, 1973), Međunarodnog pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (*Službeni list SFRJ*, 1971), Konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (*Službeni list SFRJ*, 1981), Konvencije o borbi protiv diskriminacije u oblasti prosvete (*Službeni list SFRJ*, 1964) koja je usvojena u okviru Organizacije Ujedinjenih nacija za prosvetu, nauku i kulturu, Konvencije Međunarodne organizacije rada br. 100 o jednakom nagrađivanju (*Službeni vesnik Prezidijuma Narodne skupštine FNRJ*, 1952) i Konvencije Međunarodne organizacije rada br. 111 o diskriminaciji u pogledu zapošljavanja (*Službeni list FNRJ*, 1961), Preporuke Saveta Evrope o uvođenju rodne ravnopravnosti u obrazovanje (2007) i Evropske socijalne povelje (*Službeni glasnik RS*, 2009).

Značajno je napomenuti da je institucionalni okvir za postizanje rodne ravnopravnosti na Univerzitetu u Novom Sadu (UNS) definisan usvajanjem Plana UNS-a za postizanje rodne ravnopravnosti (UNS, 2021) kao strateško-akcijskog dokumenta koji obezbeđuje mehanizme za postizanje institucionalne kulture rodne ravnopravnosti i različitosti, integraciju rodne perspektive u studijske programe i transfer znanja o rodnoj ravnopravnosti u zajednicu. S obzirom na to da su rodna ravnopravnost i urodnjavanje jasno definisani kao prioriteti Evropskog istraživačkog prostora (European Research Area – ERA), uz postizanje ciljeva rodnog balansa u istraživačkim timovima, donošenju odluka i naučnoistraživačkim i nastavnim sadržajima (Council of the European Union, 2020), jedan od pokretača promena u sferi rodne ravnopravnosti svakako je i promena u legislativi Evropske unije koja zahteva razvoj inkluzivnih planova rodne ravnopravnosti za potencijalne učesnike Horizon Europe projekata (European Commission, 2020). Republika Srbija je takođe potpisnik Ljubljanske deklaracije o rodnoj ravnopravnosti u istraživanju i inovacijama iz 2021. godine (Slovenian Presidency of the Council of the European Union, 2021).

Stanje rodnog balansa i rodne ravnopravnosti na Univerzitetu u Novom Sadu

Prema podacima prikupljenim za potrebe izrade Plana UNS-a za postizanje rodne ravnopravnosti (UNS, 2021), u akademskoj 2020/2021. godini 53,9% zaposlenih činile su osobe ženskog pola u odnosu na 46,1% osoba muškog pola. Veća zastupljenost osoba muškog pola prisutna je u kategoriji koja obuhvata sve zaposlene nastavnike (51,7%), te u kategoriji saradnika – asistenti sa doktoratom (62,1%). Veća zastupljenost osoba ženskog pola prisutna je u kategoriji nastavnika stranog jezika (85,7%),

svim kategorijama istraživača (67,8%) i nenastavnog osoblja (62,3%). U kategoriji zaposlenih nastavnika iz redova redovnih i vanrednih profesora, docenata i predavača, osim većeg ukupnog broja osoba muškog pola u strukturi zaposlenih, njihova veća zastupljenost prisutna je i po pojedinačnim navedenim kategorijama u opsegu 50,1–58,3%. Najznačajnija razlika u broju osoba muškog pola i osoba ženskog pola može se uočiti kada je reč o broju profesora emeritusa, gde statistički podaci pokazuju udeo od 80% kada se radi o osobama muškog pola i 20% kada se radi o osobama ženskog pola. Najveće nejednakosti u rodnoj strukturi zaposlenih primećene su na Fakultetu tehničkih nauka sa 67,1% ukupno zaposlenih osoba muškog pola te veoma visokim udelom osoba muškog pola (više od 65%) na pozicijama redovnih i vanrednih profesora, docenata i asistenata sa doktoratom, zatim na Filozofskom fakultetu, gde 63,7% ukupno zaposlenih čine osobe ženskog pola, od čega više od 65% zaposlenih osoba ženskog pola na pozicijama vanrednih profesora i docenata, te na Tehnološkom fakultetu sa 69,2% osoba ženskog pola u odnosu na broj ukupno zaposlenih i većom zastupljenošću osoba ženskog pola u svim analiziranim kategorijama nastavnika i saradnika. Preporuke Plana UNS-a (UNS, 2021) za postizanje rodne ravnopravnosti u sferi uravnotežavanja rodne strukture zaposlenih obuhvataju izradu uputstava o razvijanju sistema zapošljavanja osetljivog na rodnu ravnopravnost.

Analiza stanja rodne strukture rukovodstva UNS-a u pogledu rektorskih i prorektorskih pozicija za prethodni desetogodišnji period (2011/2012–2020/2021) pokazala je da na poziciji rektora u pomenutom periodu nije bila nijedna osoba ženskog pola. Značajno veća zastupljenost osoba muškog pola uočena je na pozicijama prorektora za nauku i umetnost (75%), prorektora za međunarodnu saradnju (77,7%), dok je na poziciji prorektora za finansije i organizaciju u prethodnom desetogodišnjem periodu udeo osoba muškog pola 100%. Pri tome, 90% osoba ženskog pola je u pomenutom periodu obavljalo funkciju prorektora za nastavu i studentske aktivnosti, dok su u istom periodu isključivo žene obavljale funkcije generalnog sekretara i šefa kabineta rektora. U pogledu rodne strukture zaposlenih na rukovodećim položajima u okviru fakulteta, 59,1% ukupno zaposlenih na pozicijama dekana i prodekana čine osobe muškog pola, uz veće prisustvo osoba muškog pola na poziciji dekana (64,6%) i prodekana (58%). Aktivnosti Plana UNS-a za postizanje rodne ravnoteže u rukovodstvu Univerziteta podrazumevaju povećanje zastupljenosti manje zastupljenog pola na rukovodećim pozicijama donošenjem preporuke o učešću u svim strukturama menadžmenta Univerziteta i njegovih članica u procentu od minimalno 30% te organizovanje godišnjih obuka za rodnu ravnopravnost za zaposlene i studente na Univerzitetu, s fokusom na razvoj liderskog kapaciteta (UNS, 2021).

Značaj udruživanja žena u akademskoj zajednici

S ciljem realizacije aktivnosti usmerenih ka unapređenju položaja žena u nauci i obrazovanju, krajem 2021. godine osnovano je Udruženje naučnica Srbije "SRNA". Jedan od osnovnih ciljeva Udruženja je rad na unapređenju položaja žena i devojaka u nauci i prosveti i pružanje podrške povećanju vidljivosti naučnica i prosvetnih radnica

u široj društvenoj zajednici. Pojava koja se vrlo često može uočiti je da se, u periodu nakon odbrane doktorske disertacije, kod naučnica dešava stagnacija u razvoju karijere. Razlog tome je u najvećoj meri činjenica da ovaj period razvoja karijere koincidira s periodom u kojem se većina naučnica odlučuje na korak zasnivanja porodice te se javlja nemogućnost usklađivanja zahtevne karijere s porodičnim i kućnim obavezama. Jasno je da široko prihvaćene i ukorenjene društvene norme stavljaju pred žene veće zahteve u tom pogledu. Ovo su samo neki od faktora odgovorni za postojanje “staklenog plafona” u akademskoj zajednici (Shahtalebi et al., 2011; Lendak-Kabok, 2019).

Prvi skup održan u organizaciji Udruženja “SRNA” pod nazivom “Naučnice govore” bio je posvećen obeležavanju Međunarodnog dana žena i devojaka u nauci, a s ciljem povećanja vidljivosti naučnica koje su ostvarile izvanredne rezultate u svojim naučnim oblastima. Dalje je, u okviru 17. međunarodnog sajma obrazovanja “Putokazi”, Udruženje organizovalo radionice namenjene učenicama i učenicima osnovnih i srednjih škola kroz koje je promovisan naučni rad. Tada je Udruženje organizovalo i okrugli sto pod nazivom “Osnaživanje devojčica i devojaka za bavljenje naukom i preduzetništvom”. U Srbiji muškarci i dalje čine većinu diplomiranih studenata tehnike, inženjerstva, matematike i informatike. S obzirom na to da STEM nauke (prirodne nauke, tehnologija, inženjerstvo, matematika) predstavljaju osnovu za zanimanja koja će biti zastupljena na budućem tržištu rada, ovaj korak se smatra izuzetno važnim. Prema podacima koje je objavio Fond za nauku Republike Srbije, a koji se odnose na udeo žena na mestima rukovodilaca projekata koje finansiraju, na svim programima je udeo žena između 44 i 60%, osim u programu iz oblasti veštačke inteligencije, gde ih je svega 25%. Jedan od uzroka leži u duboko ukorenjenoj rodnoj podeli profesija koja se prenosi na decu još od najranijeg uzrasta putem aktivnosti na koje se usmeravaju kroz obrazovanje. Osim toga, na karijerne izbore koje devojčice prave uticaj ima i činjenica da se na većini rukovodećih pozicija u STEM industriji nalaze muškarci. Uspostavljanje rodnog balansa u ovim profesijama je svakako cilj za čije ostvarenje će biti neophodan niz aktivnosti usmerenih na decu od najmlađeg uzrasta pa do ulaganja u razvoj upravljačkih kapaciteta žena koje karijeru grade u STEM oblasti.

Jačanje kapaciteta naučnica i pružanje podrške u oblasti inovacionog preduzetništva je jedan od značajnih ciljeva Udruženja i u bliskoj vezi je s radom na uvećanju broja žena u STEM industriji. U Srbiji postoji izuzetan naučni potencijal, a postoji i razvijena infrastruktura za razvoj inovacione delatnosti. Ipak, uprkos navedenom, svega 3% od ukupnog broja inovacija koje su zaživele na tržištu Srbije razvijeno je kroz saradnju privrede s akademskom zajednicom (Vasiljević, 2022). Razlozi za to su višestruki, ali jedan od njih je svakako slaba mobilnost naučnika ka privredi. Kako bi se uvećali kapaciteti naučnica iz Srbije za ulazak u inovacionu delatnost i postizanje uspeha na tržištu, do sada realizovane aktivnosti u tom smislu su obuhvatile razmenu znanja i iskustava između naučnica koje su se ostvarile u inovacionom preduzetništvu i onih koje su tek načinile prve korake u tom smislu. Predstavnice start-up zajednice su o ovoj temi govorile u okviru panel-diskusije pod nazivom “Primena nauke u sektoru privrede i preduzetništva” na Sajmu preduzetništva i starih zanata, te na skupu “One kreiraju – one inoviraju” koji je Udruženje “SRNA” organizovalo povodom obeležavanja Svetskog dana kreativnosti i inovacija.

Jedna od aktivnosti od koje se može očekivati da rezultuje konkretnim rešenjima jest podizanje svesti o značaju postojanja sistemskih rešenja za unapređenje položaja žena u nauci i prosveti te pokretanje inicijativa za njihovu realizaciju u saradnji s donosiocima odluka. Rad u akademskoj zajednici nije uvek moguće uklopiti u okvire uobičajenog radnog vremena. Iz intervjua sprovedenih među članicama Udruženja "SRNA" proizašla je inicijativa za osnivanje predškolske ustanove u okviru univerzitetskog kampusa koja bi imala fleksibilno radno vreme. Na taj način bi se omogućilo lakše usklađivanje porodičnih i poslovnih obaveza, a ustanova s ovakvim režimom rada predstavljala bi podršku i studentkinjama koje su se ostvarile u majčinskoj ulozi. Očekivati je da u međusobnoj interakciji članice Udruženja mogu brže formirati konkretne predloge neophodnih sistemskih rešenja za unapređenje položaja žena u nauci i prosveti.

Zaključak

Iskustva koja su proizašla iz brojnih dosadašnjih intervencija u kontekstu rodne ravnopravnosti, a koje su posebno vidljive tokom proteklih nekoliko godina u Republici Srbiji, nisu sagledana u celini, odnosno nisu "poopštena", pa je teško "od drveća videti šumu" (Ćopić, 2016). U tom svetlu, potrebno je sve intervencije konceptualizovati u odgovarajućem lokalnom i globalnom kontekstu i ukazati na vezu između razvijenih rodni politika na deklarativnom nivou i efekata koje one ostvaruju u praksi. To u isto vreme otvara polje za nove intervencije istraživačica i istraživača koji se bave pitanjem rodne ravnopravnosti. U svrhu ostvarivanja navedenog, Udruženje "SRNA" je kao cilj postavilo podsticanje saradnje i partnerstva vladinog, nevladinog i poslovnog sektora. Reakcije akademske zajednice u Srbiji na osnivanje Udruženja naučnica Srbije "SRNA", ali i brzina kojom broj članica raste, mogu se shvatiti kako indikatori potrebe za povezivanjem žena zaposlenih u nauci i visokom obrazovanju. Kako bi se uticalo na svest šire društvene zajednice, a posledično i na podršku koju žene dobijaju u svom okruženju, od značaja je promocija principa rodne ravnopravnosti u svim aspektima naučnog i prosvetnog rada. Promocija aktivnosti uspešnih naučnica i prosvetnih radnica Srbije s ciljem povećanja vidljivosti žena u nauci i prosveti jedan je od ciljeva Udruženja kome su posvećene brojne aktivnosti u dosadašnjem radu.

Literatura

Brajdić Vuković, M. (2017). I, što se onda dogodilo?: Ključni događaji, želje, strahovi, spoznaje i obrati u narativima o iskustvima profesionalne socijalizacije mladih znanstvenica. U: Ledić, J. i Brajdić Vuković, M. (ur.). *Narativi o profesionalnoj socijalizaciji mladih znanstvenika*. Rijeka: Filozofski fakultet u Rijeci. 73-96.

Council of Europe. (2007). *Preporuka Saveta Evrope o uvođenju rodne ravnopravnosti u obrazovanje (CM/Rec(2007)13)*. Brussels: Committee of Ministers. Dostupno na: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805d5287.

Council of the European Union. (2020). *Conclusions on the New European Research Area of 1 December 2020 – 13567/20*. Brussels: Council of the European Union. Dostupno na: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-13567-2020-INIT/en/pdf>.

Ćopić, S. (2016). *Rodna ravnopravnost u Srbiji – stanje i perspektive*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.

Džamonja Ignjatović, T., Popović, D. i Daša Duhaček, G. (2010). Rodna osetljivost u akademskom prostoru – istraživanje stavova prema rodnoj ravnopravnosti na Univerzitetu u Beogradu. *Godišnjak Fakulteta političkih nauka*. 4 (4), 455-477.

European Commission. (2020). *Communication from the Commission: A new ERA for Research and Innovation – COM/2020/628 final*. Brussels: European Commission. Dostupno na: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM:2020:628:FIN>.

Hughson, M. (2015). *Poluperiferija i rod: pobuna konteksta*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.

Lendak-Kabok, K. (2019). Etnicitet i rod: (ne)vidljive predrasude u akademskoj zajednici u Srbiji. U: Vujadinović, D. i Antonijević, Z. (ur.). *Rodna ravnopravnost u visokom obrazovanju: koncepti, prakse i izazovi*. Novi Sad: Akademska knjiga. 173-185.

Manić, S. Joksimović, Lj., i Zarić, S. (2018). Vertikalna segregacija u visokom obrazovanju – studija slučaja Republike Srbije. *Ekonomski horizonti*. 20 (1), 3-15.

Shahtalebi, S., Yarmohammadian, M. H. i Ajami, S. (2011). Women's success factors from leadership in higher education. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 15, 3644-3647.

Slovenian Presidency of the Council of the European Union. (2021). *Ljubljana Declaration on Gender Equality in Research and Innovation*. Republic of Slovenia: Ministry of Education, Science and Sport. Dostupno na: <https://www.gov.si/en/news/2021-11-25-the-ljubljana-declaration-on-gender-equality-in-research-and-innovation/>.

Uredba o ratifikaciji Konvencije o borbi protiv diskriminacije u oblasti prosvete. (1964). *Službeni list SFRJ – Međunarodni ugovori i drugi sporazumi*. 4/64.

Zakon o ratifikaciji Međunarodnog pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima. (1971). *Službeni list SFRJ – Međunarodni ugovori*. 7/71. Dostupno na: http://ravnopravnost.gov.rs/wp-content/uploads/2012/11/images_files_UN_Medjunarodni%20pakt%20o%20ekonomskim%20socijalnim%20i%20kulturnim%20pravima.pdf.

Zakon o ratifikaciji Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima. (1973). *Službeni list SFRJ – Međunarodni ugovori*. 7/1971-73. Dostupno na: <https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/viewdoc?uuid=d8d1460d-90a4-4288-82bc-74761d5cdcd3>.

Zakon o ratifikaciji Konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena. (1981). *Službeni list SFRJ – Međunarodni ugovori*. 711/81. Dostupno na: https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_ratifikaciji_konvencije_o_eliminisanju_svih_oblika_diskriminacije_zena.html.

Ustav Republike Srbije (2006). *Službeni glasnik RS*. 98/2006. Dostupno na: <https://www.ilo.org/dyn/natlex/docs/ELECTRONIC/74694/119556/>.

Zakon o potvrđivanju revidirane Evropske socijalne povelje. (2009). *Službeni glasnik RS*. 42/09. Dostupno na: http://ravnopravnost.gov.rs/wp-content/uploads/2012/11/images_files_Revidirana%20Evropska%20socijalna%20povelja%20SE.pdf.

Nacionalna strategija za rodnu ravnopravnost za period od 2016. do 2020. godine sa akcionim planom za period od 2016. do 2018. godine. (2016). *Službeni glasnik RS*. 4/2016. Dostupno na: <https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/vlada/strategija/2016/4/1/reg>.

Zakon o radu. (2018). *Službeni glasnik RS*. 24/2005, 61/2005, 54/2009, 32/2013, 75/2014, 13/2017 – odluka US, 113/2017 i 95/2018. Dostupno na: <https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/skupstina/resenje/2005/24/1/reg>.

Nacionalna strategija za rodnu ravnopravnost za period od 2021. do 2030. godine. (2021a). *Službeni glasnik RS*. 103/2021. Dostupno na: <https://www.rodnaravnopravnost.gov.rs/sr/dokumenti/strategije-i-akcioni-planovi/nacionalna-strategija-za-rodnu-ravnopravnost-za-period-2021>

Strategija za sprečavanje i borbu protiv rodno zasnovanog nasilja prema ženama i nasilja u porodici za period 2021–2025. godine. (2021b). *Službeni glasnik RS*. 47/2021. Dostupno na: <http://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/vlada/strategija/2021/47/1>

Zakon o rodnoj ravnopravnosti. (2021c). *Službeni glasnik RS*. 52/2021. Dostupno na: <http://www.pravnoinformacionisistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/skupstina/zakon/2021/52/3/reg?fbclid=IwAR1tvje9ljSS7Y3zupNXGEX0yat4Zs7vBHQICDDR60HDiWQ557iSO9rhfXA>.

Zakon o visokom obrazovanju. (2021d). *Službeni glasnik RS*. 88/2017, 73/2018, 27/2018, 67/2019, 6/2020, 11/2021 – autentično tumačenje, 67/2021 i 67/2021. Dostupno na: <https://www.pravnoinformacionisistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/skupstina/zakon/2017/88/2/reg>.

Zakon o zabrani diskriminacije. (2021f). *Službeni glasnik RS*. 52/2021.

Nacionalna strategija prevencije i zaštite od diskriminacije za period 2022–2030. (2022). *Službeni glasnik RS*. 12/2022. Dostupno na: <https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/vlada/strategija/2022/12/2>.

Konvencija Međunarodne organizacije rada br. 111 o diskriminaciji u pogledu zapošljavanja. (1961). *Službeni list FNRJ – Međunarodni ugovori*. 3/61.

Konvencija Međunarodne organizacije rada br. 100 o jednakom nagrađivanju. (1952). *Službeni vesnik Prezidijuma Narodne skupštine FNRJ*. 12/52.

Univerzitet u Novom Sadu (2021). *Plan Univerziteta u Novom Sadu za postizanje rodne ravnopravnosti 2022–2024*. Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu. Dostupno na: <https://www.uns.ac.rs/index.php/component/jdownloads/send/56-uns-strategije/401-plan-rodna-ravnopravnost>.

Vasiljević, D. (ur.) (2022). *Siva knjiga inovacija – preporuke za unapređenje uslova za inovativno i visokotehnoško preduzetništvo u Srbiji 2022*. Beograd: NALED. Dostupno na: <https://naled.rs/htdocs/Files/09502/Siva-knjiga-inovacija-Web.pdf>.

Summary

This publication contains the proceedings of the international scientific conference "Beyond Fear and Silence: Universities Against Violence" which was held on the 6th and 7th of May 2022 at the University of Sarajevo, Bosnia and Herzegovina. The conference aims and calls for papers were envisaged within the framework of the UNI-GEM (Universities and Gender Mainstreaming) project led by the TPO Foundation in collaboration with 19 partner universities in Bosnia and Herzegovina, Croatia, Serbia and Montenegro. In addition to the TPO Foundation and the University of Sarajevo as the main organisers of the conference, the following 12 universities were the conference co-organizers: University of Banja Luka, University of Bihać, University of Donja Gorica, University of East Sarajevo, University of Herzegovina, University of Mostar, University "Džemal Bijedić", University of Novi Sad, University of Tuzla, University of Zagreb, University of Zenica, and International University in Travnik.

The conference aim was to aid changes towards the transformation of university environments into safe places for everyone, where zero tolerance for violence is promoted. Most universities in Bosnia and Herzegovina and the region adopted gender action plans (GAPs) in the academic year 2021/2022 and there is serious work ahead of them to change the organizational culture and the deadlocks of silence and fear when it comes to gender-based violence. A large number of teaching and administrative staff and students still know very little about gender equality and gender-based violence (Spahić Šiljak, Kovačević and Husanović, eds., 2022).

Scholars from Bosnia and Herzegovina, Croatia, Serbia, Montenegro, Austria and United Kingdom took part in the Sarajevo conference to present the results of their theoretical reflections and empirical research on issues of gender-based violence in universities and to act together towards a more long-term transnational and trans-disciplinary scientific and institutional collaboration. The collection of 22 scientific papers presented at this conference and contained in this conference proceedings publication are structured into eight thematic sections, beginning with the plenary keynote lectures. These sections cover the following topics: theoretical perspectives and methodological concerns in researching gender issues; gender and language; gender stereotypes in culture and education; media, education and gender-based violence; gender, body and violence; sexual harassment in academic environment; and gender equality, institutional policies and professional life.

Gender-based violence is a global problem and affects the lives of women and men, their health, career, functionality, and psychological and economic well-being. Silence is interpreted as a sign of approval and acceptance and often it is as difficult to bear the silence of the environment that does not react to the violence as it is to experience the violence itself. For these reasons we must collectively address such issues in the

educational programs of schools and universities, in our institutional environments where various forms of gender-based violence also occur. Perpetrators of violence are most often not reported and sanctioned, which is a message to victims that there is no benefit from reporting. In order to change this situation, it is necessary, among other things, to work more intensively on the application of legal norms through gender-aware policies, educational programs, campaigns, as well as the production of critical knowledge on the issues of gender equality and gender-based violence. This conference proceedings is a step in this direction – producing transdisciplinary and transnational knowledge of critical importance for the prevention of gender-based violence and discrimination, and the promotion of gender equality.

Kontakti autora/ica

Albin Muslić, Pravni fakultet Univerziteta u Bihaću, albin_muslic@hotmail.com,
 Aleksandra Savić, Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu, aleksandra.suvira@yahoo.com,
 Amela Čolić, Pravni fakultet Univerziteta u Bihaću, caloamela@hotmail.com,
 Anna Bull, University of York, anna.bull@york.ac.uk,
 Biljana Kašić, Odjel za sociologiju Sveučilište u Zadru, bikasic@unizd.hr,
 Branko Velov, UCIMSI – Rodne studije, Univerzitet u Novom Sadu, branko.velov@gmail.com,
 Dalibor Kesić, Filološki fakultet Univerziteta u Banjoj Luci, dalibor.kesic@flf.unibl.org,
 Daniela Jurčić, Filozofski fakultet Sveučilišta u Mostaru, daniela.jurcic@ff.sum.ba,
 Daria Heljić, Ekonomski fakultet Sveučilišta u Mostaru, daria.heljic@ef.sum.ba,
 Davorka Topić Stipić, Filozofski fakultet Sveučilišta u Mostaru, davorka.topicstipic@ff.sum.ba,
 Dijana Malbaša, Autonomni ženski centar, Beograd, malbasa.dijana@gmail.com,
 Dragana Pejović, advokatkinja u Novom Sadu, adv.dragana.pejovic@gmail.com,
 Dragana Vujović, Univerzitet u Novom Sadu, dragana.vujovic@uns.ac.rs,
 Edisa Gazetić, Filozofski fakultet Univerziteta u Zenici, edisa.gazetic@unze.ba,
 Hristina Cvetinčanin Knežević, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu, hcknezevic@gmail.com,
 Irina Stamatović, Univerzitet Crne Gore, stamatovic.i@ucg.ac.me,
 Ivana Pajčin, Tehnološki fakultet Univerziteta u Novom Sadu, Udruženje naučnica Srbije “SRNA”, paj@tf.uns.ac.rs,
 Ivana Primorac Bilaver, Filozofski fakultet Sveučilišta u Mostaru, ivana.primoracbilaver@ff.sum.ba,
 Jasmina Bešlagić, Pravni fakultet Univerziteta u Bihaću, jasmina.beslagic@unbi.ba,
 Jasmina Husanović, Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli, jasminamak@gmail.com,
 Jasna Kovačević, Ekonomski fakultet i Univerzitetski gender resursni centar Univerziteta u Sarajevu, jasna.kovacevic@efsa.unsa.ba,
 Johanna Tóth, Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu, totjohanna@gmail.com,
 Jovana Grahovac, Tehnološki fakultet Univerziteta u Novom Sadu, Udruženje naučnica Srbije “SRNA”, johana@uns.ac.rs,
 Jovana Milutinović, Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu, Udruženje naučnica Srbije “SRNA”, jovanam@uns.ac.rs,
 Karolina Lendák-Kabók, Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu, karolina.lendak@uns.ac.rs,
 Kirsten Campbell, Goldsmiths College, University of London, K.Campbell@gold.ac.uk,
 Lidija Jevrić, Tehnološki fakultet Univerziteta u Novom Sadu, Udruženje naučnica Srbije “SRNA”, lydija@uns.ac.rs,

Mila Grahovac, Poljoprivredni fakultet Univerziteta u Novom Sadu, Udruženje naučnica Srbije "SRNA", mila.grahovac@polj.edu.rs,

Milena Aćimić Remiković, Pravni fakultet Univerziteta Crne Gore, acimic.milena@gmail.com,

Mirjana Mitić, Autonomni ženski centar, Beograd, mirjana.mitic1992@gmail.com,

Nataša Tančić, Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu, Udruženje naučnica Srbije "SRNA", natasakovacevic@ff.uns.ac.rs,

Nikola Findrik, Pravni fakultet Univerziteta u Bihaću, findrik_nikola@yahoo.com,

Ružica Ljubičić, Filozofski fakultet Sveučilišta u Mostaru, ruzaljub@gmail.com,

Sanja Grbović, Pravni fakultet Univerziteta u Crnoj Gori, sanjag@ucg.ac.me,

Sanja Podunavac-Kuzmanović, Tehnološki fakultet Univerziteta u Novom Sadu, Udruženje naučnica Srbije "SRNA", sanya.podunavac@uns.ac.rs,

Tanja Ignjatović, Autonomni ženski centar, Beograd, tanja@azc.org.rs,

Vladimir Todorović, Naučno-tehnološki park, Novi Sad, vladimir.todorovic@uns.ac.rs,

Zilka Spahić Šiljak, Univerzitetski gender resursni centar Univerziteta u Sarajevu i TPO Fondacija, zilka.spahic-siljak@unsa.ba,

Zlatan Hrnčić, Gender Centar Federacije Bosne i Hercegovine, zlatan.hrnacic@gmail.com.

doc. dr. Hazim Begagić:

Svi tekstovi koje Zbornik obuhvata svojim tematicama daju svoj neupitni naučni, ali istovremeno i praktični, stručni i aktivistički doprinos u razumijevanju složenih pitanja roda, kao i rodno zasnovane diskriminacije i nasilja u akademskoj zajednici i širim društvenim prostorima.

prof. dr. Dženeta Omerdić:

Autori i autorice su, svako iz svoje oblasti istraživanja, analizirali problem rodno zasnovanog nasilja i na taj način se, kao što i sam naslov Zbornika ukazuje, naučno i stručno suprotstavili "strahu i tišini" i jasno poručili da univerzitetska (i akademska) zajednica ne smije ostati nijema na problem rodno zasnovanog nasilja.

prof. dr. Brigita Miloš:

Ova tema daleko je od toga da je česta ili sustavno propitavana u ma kojem sveučilišnom kontekstu regije, pa je manjak relevantnih informacija o oblicima, učestalosti, prevenciji i sankcioniranju rodno determiniranog nasilja na sveučilištima u regiji velik problem. Zbornik upravo ovo elementarno pitanje uspješno adresira, u čemu je - treba istaći - i vrijednost cjelokupnog projekta UNIGEM, iz kojega proizlazi i publikacija *Uprkos strahu i tišini: univerziteti protiv rodno zasnovanog nasilja*.

British Embassy
Sarajevo

Ova publikacija je nastala u sklopu projekta "University and Gender Mainstreaming (UNIGEM)" koji podržava Vlada Ujedinjenog Kraljevstva. Stavovi izraženi u ovoj publikaciji ne predstavljaju nužno stavove Vlade Ujedinjenog Kraljevstva.

ISBN 978-9958-600-84-5

9 789958 600845

ISBN 978-9926-422-34-9

9 789926 422349